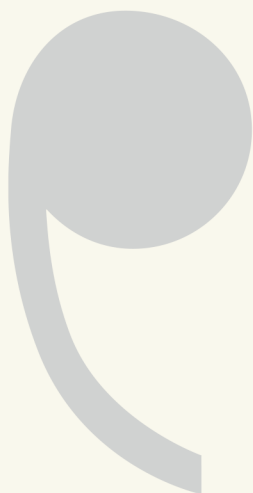

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

Constitució provisional
de la República Catalana
(1928)

Norbert Elias i la caiguda
de la civilització
Justo Serna

La pintura i l'estrany cas
de l'Equip Crònica
Mercè Ibarz

De la poètica i la poesia
de Víctor Sunyol
Carles Hoc Mor

Carod-Rovira contra el guió
Ferran Garcia-Oliver

Les Illes Balears, del
progrés a la prosperitat
Damià Pons

Balances fiscals: el secret
millor guardat del regne
Ramon Tremosa

El nou antisemitisme
Enzo Traverso

Polònia i la Unió Europea
Eduard Tarnawski

Construcció,
economia i territori.
Un model sense futur?

*Joan Romero,
Josep Sorribes, Aurora Pedro,
Ferran Torrent, Josep M.
Alcañiz, Maria Herrero,
Francesc Pérez, Jürgen Berlin,
Walter Ruppert*

Llibres
*Guillem Calaforra,
Adrià Chavarria,
Dámaso de Lario*

EDITORIAL

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER
SEGONA ÈPOCA / NÚM. 16 / PRIMAVERA 2004

DIRECTOR: Antoni Furió

CAP DE REDACCIÓ: Gustau Muñoz

CONSELL DE REDACCIÓ:

Xavier Antich, Juli Capilla, Olga
Dénia, Martí Domínguez, Ferran
Garcia-Oliver, Isidre Martínez
Marzo, Vicent Olmos, Faust
Ripoll, Pau Viciano

CONSELL ASSESSOR:

Cèlia Amorós, Joan Becat,
Manuel Borja-Villel, Eudald
Carbonell, Narcís Comadira,
Manuel Costa, Alfons Cucó (†),
François Dosse, Antoni Espasa,
Ramon Folch, Mario Garcia
Bonafé, Salvador Giner, Josep
Fontana, David Jou, John
Keane, Giovanni Levi, Isabel
Martínez Benlloch, Joan
Francesc Mira, Javier Muguerza,
Francesc Pérez Moragón,
Damià Pons, Josep Ramoneda,
Ferran Requejo, Vicenç Rosselló,
Xavier Rubert de Ventós, Pedro
Ruiz Torres, Vicent Salvador,
Josep-Maria Terricabras,
Vicent Todolí, Enzo Traverso,
Josep Antoni Ybarra

Edita: Universitat de València
i Edicions Tres i Quatre

Redacció, administració i subscripcions:

Publicacions de la
Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 46010 València.
Tel.: 96 386 41 15 Fax: 96 386 40 67
a/e: lespill@uv.es

Disseny gràfic: Enric Solbes

Fotocomposició i maquetació:

Publicacions de la
Universitat de València

Impressió: Guada Impresores, SL

Distribució: Enlace S.A.

Tels.: 96 166 60 33 / 93 441 27 80 /
971 71 30 78

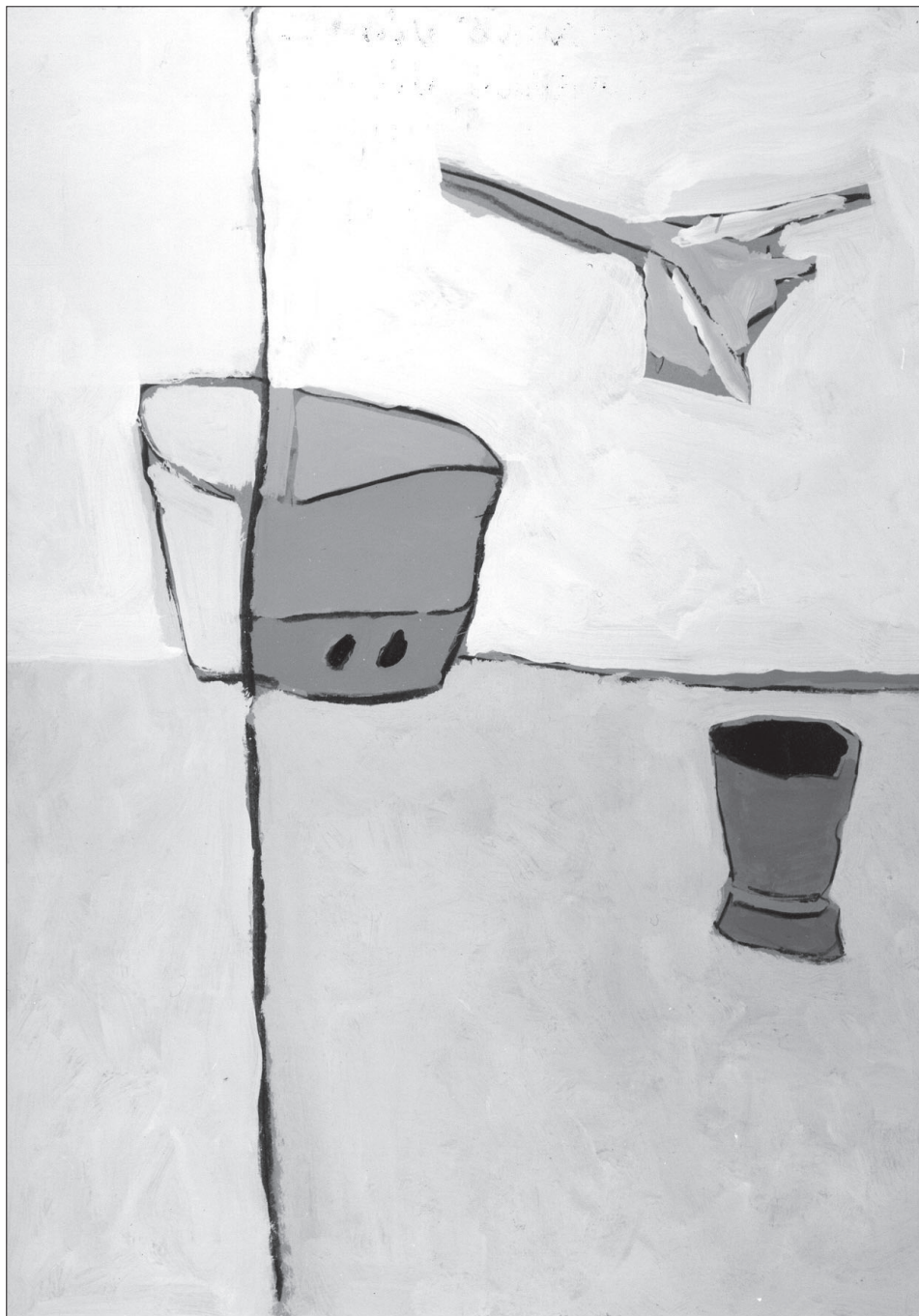
ISSN: 0210-587 X

Dipòsit legal: V-2686-1979

Preu d'aquest número: 9 euros

En pocs mesos el panorama polític ha canviat radicalment. Les eleccions al Parlament de Catalunya, amb el triomf del tripartit i la fi del cicle pujolista, van obrir de fet les portes a una nova etapa. El brutal atemptat terrorista de l'11 de març a Madrid va introduir un element nou i terrible, vinculat als conflictes més punyents del món actual, molt difícil d'assimilar per una opinió que no compta amb les categories escaients per fer-se'n càrrec. La gestió nefasta d'aquesta crisi per part del govern del PP, i la convicció àmpliament estesa que s'havia volgut manipular i ocultar informació, van precipitar la fi d'una època marcada per l'autoritarisme, el neocentralisme i un arrenclament incondicional amb la política bel·licista i perillosa de l'administració Bush. El decontentament creixent de sectors socials molt nombrosos envers aquests tres grans eixos, a més d'altres factors, havien nodrit un malestar de fons que va esclatar amb intensitat imprevista el 14 de març. Però les apostes de l'enginyeria política aznarista eren molt fortes i, no ens hem d'enganyar, comptaven amb suports importants. Potser havien anat massa lluny, com s'ha pogut comprovar. Encara és d'hora per saber si el moll de l'os d'aquestes apostes –una reconducció uniformadora de l'estructura de l'Estat, el decisionisme central, l'ofec de les perifèries, el desmantellament selectiu de la política social– serà capgirat i s'obrirà camí una visió vertaderament plural i més justa. En principi sembla que s'ha encetat aquesta via de capgirament, atès que el cost del desencontre sistemàtic era massa alt. Però no es pot oblidar la inèrcia fàctica dels processos que havien ordit una determinada política, que compta amb una base electoral evident. Ara és l'hora del deconcert en aquests ambients, i entre els seus propagandistes i creadors d'opinió. Però això no durarà gaire, i aviat retornarà la pressió inclement, la propagació del descrèdit i la crispació. L'entesa tàcita que ha protagonitzat un canvi esperan-

çador hauria de tenir aquest aspecte molt present. Sobre-tot perquè els reptes que planteja la redefinició de l'Estat de les Autonomies en un sentit plurinacional, la reorientació de la política exterior, i els mil problemes lligats a la política econòmica i social, són d'una dificultat enorme. La retirada de les tropes d'Iraq era una decisió obligada, però ha estat valenta i executada amb una contundència insospitada. Més complex serà reconduir els equilibris interns, donar satisfacció a les demandes i reivindicacions ajornades, incorporar sectors socials exclosos, mantenir el pols econòmic i alhora reforçar l'economia productiva en un context difícil de deslocalitzacions i canvis en els fluxos d'ajudes al si de la Unió Europea. L'entesa tàcita evocada, que representa una majoria molt sòlida, haurà de fer front amb imaginació i fermesa als assalts a la racionalitat i a la bona voluntat. Les desqualificacions sovintejades del diàleg i del consens, tot i previsibles, no deixen de ser preocupants i simptomàtiques. El manteniment i l'aprofundiment dels compromisos que han funcionat, i que han protagonitzat el vent de canvi, són la condició indefugible per dotar d'estabilitat i capacitat d'acció un projecte que ha d'operar canvis dràstics en multitud de terrenys, de l'ensenyament a la informació, de la recerca a les infraestructures, de l'habitatge al finançament, amb un enfocament d'encontre, diàleg i pluralisme. Els riscos i la responsabilitat són tan grans que fan rodar el cap. Hi ha una majoria social que exigeix i espera no ser decebuda. O no ser-ho massa. Vet ací, entre altres coses, la clau per consumir –en l'horitzó 2007– les esperances de canvi al nostre entorn més immediat, que haurà de madurar socialment i mobilitzar-se políticament. Ens referim, és clar, al País Valencià i a les Illes Balears.

Carme Vidal, *Sense títol* (1998)

L'ESPILL

SUMARI

1 Editorial

6 Les Illes Balears, del progrés a la prosperitat
Damià Pons

18 Balances fiscals: el secret millor guardat del regne
Ramon Tremosa

29 El nou antisemitisme: veritats i fantasmes
Enzo Traverso

38 Polònia i la Unió Europea
Eduard Tarnawski

Construcció, economia i territori. Un model sense futur?

47 El «model valencià» (1995-2003)
Joan Romero i Josep Sorribes

60 El «boom» immobiliari al País Valencià
Josep Sorribes i Aurora Pedro

70 Magnífiques operacions
Ferran Torrent

75 La desfeta del territori
Josep M. Alcañiz

95 Panorama de l'habitatge a Catalunya.
Economia, territori, polítiques
Maria Herrero i Francesc Pérez

111 Alemanya: el repte de les ciutats minvants
Jürgen Berlin i Walter Ruppert

DOCUMENTS

125 Constitució provisional de la República Catalana
(1928)

150 Norbert Elias i la caiguda de la civilització
Justo Serna

163 La pintura i l'estrany cas de l'Equip Crònica
Mercè Ibarz

171 De la poètica i la poesia de Víctor Sunyol
Carles Hac Mor

NOTES

181 Carod-Rovira contra el guió
Ferran Garcia-Oliver

LLIBRES

184 Rebels i heterodoxos
Guillem Calaforra

190 Treballem aquesta «tradició»?
Adrià Chavarria

194 Una contribució a la cultura europea
Dámaso de Lario

Les Illes Balears, del progrés a la prosperitat

Damià Pons

És inevitable explicitar de bon començament el significat que donam a les paraules, sobretot en un moment històric en què personatges tan sospitosos de totalitarisme com Bush i Aznar han pogut acabar determinant mediàticament què hem d'entendre per llibertat, per seguretat o per democràcia. En plantejar conceptualment que a les Balears aquest darrer any s'ha produït una substitució, com a objectiu polític central, del progrés per la prosperitat, a la força estic obligat a aclarir quin contingut vull donar als dos termes. I no resoldré la qüestió recurrent als diccionaris, que tanmateix no ens donarien una resposta que ens satisfés. El que faré és omplir de contingut els dos conceptes a partir de l'ús i de la interpretació que de 1999 a 2003, i molt especialment en el període d'abans i d'immediatament després de les eleccions autonòmiques del maig de 2003, en varen fer els dos blocs

polítics que sobre l'escenari de les Balears protagonitzaren una dura confrontació ideològica. D'una banda, la coalició de partits que, del juliol de 1999 al juny de 2003, va tenir-ne el govern (PSOE, PSM-Esquerra Nacionalista, EU-Els Verds). De l'altra, el Partit Popular. Els primers s'autodefiniren com un govern de progrés, i així foren anomenats i coneguts mediàticament i socialment.

DE QUINA MENA DE PROGRÉS PARLAM?

I quins eren els principis i els objectius que, segons el parer de les mateixes forces polítiques que hi participaven, feien justificable aquesta denominació? Sense cap afany d'exhaustivitat, en ressaltaria quatre.

El *primer*, la voluntat de dur a terme una gestió de govern que comptàs amb la màxima participació dels diferents sectors implicats en la definició concreta i operativa de les polítiques a desenvolupar. Aquesta voluntat es va plasmar en la creació de nombrosos òrgans de trobada periòdica i regular, formalment constituïts, entre l'administració i la societat civil.

El *segon*, la creença en la necessitat de racionalitzar i ordenar el model econòmic existent, basat en el creixement urbanístic

Damià Pons és escriptor, director de la revista *Lluc* i professor de Filologia Catalana a la Universitat de les Illes Balears. És autor, entre altres, de les obres *Ideologia i cultura a la Mallorca d'entre els dos segles* (2002) i *Entre l'afirmació individualista i la desfeta col·lectiva. Escriptors i idees a la Mallorca del primer terç del segle xx* (2003). Com a membre del PSM ha estat diputat al Parlament (1995-1999) i conseller d'Educació i Cultura del Govern de les Balears (1999-2003).

continu i en l'explotació intensiva d'uns serveis turístics la productivitat dels quals està més determinada per la quantitat que per la qualitat, o sigui, més pel nombre de turistes que per la despesa que en cada cas facin. D'aquest objectiu, se'n varen desprendre tot un seguit de mesures: moratòries i desclassificacions urbanístiques, ampliació molt considerable del territori protegit, fent ús de la legislació que en cada cas fos més adient, creació de l'impost de l'anomenada ecotaxa per tal de disposar d'uns recursos que poguessin ser invertits en benefici de la rehabilitació i la millora del patrimoni natural i historicocultural, foment de línies d'economia productiva relacionades amb els sectors industrial i agrícola, creació d'infraestructures viàries planejades amb la voluntat de minimitzar al màxim el seu impacte sobre el territori, potenciació del transport públic, aposta pel petit comerç com a instrument creador d'entorns urbans socialment vius i d'una ocupació de més qualitat... En definitiva, una política que apostava per l'anomenat creixement sostenible. El principi era molt clar: cap societat pot hipotecar negativament el dret a la qualitat de vida dels conciutadans del futur. I si aquesta llei ja és d'adopció necessària a escala planetària, encara és de compliment més imprescindible en un territori insular limitat, la fragilitat natural del qual, a més, està sotmesa des de fa una quarantena llarga d'anys a una pressió poblacional i a una explotació dels recursos naturals intensíssimes. Evidentment, aquest objectiu havia de ser compaginable, i així ho pretenia el «Govern de progrés», amb unes illes Balears que responguessin als paràmetres de qualitat de vida propis d'una societat del benestar avançada. I la sostenibilitat tam-

bé era vista com el camí més eficaç per a evitar la continuïtat d'un creixement demogràfic certament descontrolat i impossible de digerir, com a conseqüència de l'arribada massiva d'un gran contingent d'immigrants. Majoritàriament es tracta d'una migració econòmica, la qual ve a les Balears perquè hi és reclamada, sobretot pels sectors de la construcció i els serveis, abocats ambdós a una espiral desenrotllista acceleradíssima al llarg de la darrera dècada. Aquesta allau immigratòria li és necessària a un sistema econòmic que no més és governat per aquella llei del mercat que proclama que tot es justifica en la mesura que hi hagi demanda i benefici, deixant de costat el fet que es puguin produir efectes col·laterals negatius. L'altra immigració, la residencial, és predominantment alemanya i britànica. Un creixement demogràfic de les proporcions abans esmentades genera inevitablement, encara que de manera diferent segons la migració sigui del nord o del sud, múltiples inconvenients i dèficits abundants: la massificació dels serveis (educatius, sanitaris i socials), de la xarxa viària i de determinats nuclis urbans...; l'increment del consum (de territori, d'aigua i d'energia) i de la producció de residus sòlids... I a la utilització del territori i dels seus recursos de part de la població estable, cal afegir-hi també la que en fan els prop d'onze milions de turistes que visiten anualment les Illes.

Igualment, i sempre que no es dugui a terme un procés d'integració dels nousvinguts en la nova realitat, cosa gens fàcil a causa del seu caràcter massiu i de la poca possibilitat d'eficiència en aquest àmbit d'unes institucions d'autogovern amb poc poder i amb un finançament molt escàs, aquesta immigració –l'europea, l'americana-

na, l'africana i la peninsular castellana—posen en perill la sostenibilitat sociocultural del país d'acollida, sobretot, com és el cas de les Balears, si aquesta encara es troba, per raons històriques i polítiques, amb el fet que la llengua i cultura pròpies, històriques, pateixen una situació de precarietat i de minorització. Per tot això, l'opció per un model econòmic sostenible, que a la força havia de ralentitzar la possibilitat de negoci —fent-lo, però, com a contrapartida, més perdurable— era la que es corresponia a una acció de govern que actuàs d'acord amb l'interès general, que volgués conciliar el benestar dels ciutadans de l'hora present amb el dels que hi viuran en el futur.

El *tercer* gran objectiu del «Govern de progrés» va ser fer polítiques que contribuïssin a crear una major cohesió social. Ja hem vist que la principal característica d'ara mateix de la societat balear és la seva heterogeneïtat. Tan sols basta fer un cop d'ull a la procedència i a l'adscripció identitària dels seus membres per a confirmar-ho. En cinquanta anys, les Balears han duplicat la seva població. D'una banda, i a partir dels anys seixanta, per la forta immigració peninsular castellana. De l'altra, a causa de l'arribada massiva, al llarg de la darrera dècada, d'un contingent poblacional estranger de grans dimensions (el 1996 n'hi havia 32.000 d'empadronats, el 2003 ja n'eren 132.000). Tot això ha representat que de 1992 a 2002 l'augment hagi estat d'uns 170.000 habitants més. I parlem només de la nova població empadronada. Tots els estudiosos socials saben, però, que si es comptassin els immigrants no legalitzats la xifra s'incrementaria considerablement. Així, mentre que per a les estadístiques oficials el percentatge d'estrangers

seria d'un 10 %, el demògraf Pere Salvà, catedràtic de la Universitat de les Balears, creu que si se sumassin els immigrants permanents, legals o no, i els temporals, el percentatge arribaria a devers el 19 %. L'estat de Luxemburg, amb un 30 %, seria l'únic de la Unió Europea que el superaria. I la tendència es consolida: l'any 2002, les Balears foren la comunitat autònoma amb un major creixement poblacional relatiu (un 4,4 %), evidentment com a conseqüència de la immigració, enfront d'un creixement estatal de l'1,8 % i del de la UE (0,4 %). Les previsions són que, si la dinàmica de creixement continua igual, el 2010 els estrangers a les Balears podrien ser 250.000. Això significaria una quarta part dels seus habitants. I fins ara hem estat parlant només de població estrangera, comunitària o no. No ens hauríem d'oblidar, però, de la immigració peninsular espanyola, que fa una aportació ben substancial al creixement demogràfic total, la qual contribueix, igual que la resta de la immigració, a produir uns impactes, en uns casos positius i en altres negatius, sobre la sostenibilitat global del país que els acull. En els aspectes lingüístic i de sentiment de pertinença el seu cas és equiparable al dels estrangers. Tot plegat: les Balears són en l'actualitat una societat extraordinàriament heterogènia, enormement complexa.

Qualsevol acció de govern responsable a la força hauria de prioritzar les polítiques de cohesió social, paral·lelament al fet d'emprendre actuacions urbanístiques i d'altres tipus que decantassin el model econòmic vigent cap a uns objectius de major sostenibilitat global. Una cohesió social que implicaria una política d'integració basada en un gran acord, entre la societat d'acollida i la nova població, so-

bre els drets i els deures a establir. El dret a un treball no discriminatori a cap nivell; a l'ús dels serveis públics, escolars i sanitaris sobretot, en igualtat de condicions de qualitat; al respecte a la seva identitat cultural i religiosa d'origen; a la disponibilitat de les institucions per facilitar-los l'acomodament a la nova realitat... I el deure de l'assumpció dels principis de la igualtat de gènere i del pluralisme polític; de la no interferència del fet religiós sobre la vida civil; de l'acceptació de la llengua catalana, incloent-hi la predisposició a aprendre-la, i sobretot a estimular els fills perquè se la facin seva i la incorporin a les seves habilitats lingüístiques personals, reconeixent-li, a més, el dret a ser la llengua de preeminència social i, a la vegada, d'interrelació i de cohesió, en la nova situació de multilingüisme existent; del respecte als usos i costums més característics de la societat receptora... Perquè una societat formada pel grup majoritari dels autòctons, els dipositaris de la identitat i de la memòria històrica col·lectives, estructurals i canviants, és clar, de vegades sense tenir-ne consciència o voluntat; els immigrants castellans peninsulars gens o molt poc integrats; els ciutadans comunitaris, una part simplement residents, l'altra formada per treballadors qualificats; els llatinoamericans; els magribins; els europeus de l'est; i altres grups més, múltiples i minoritaris, procedents d'Àsia i de l'Àfrica negra; perquè una societat, volem dir, d'aquestes característiques pugui assolir la condició d'un sol poble, unitari i divers, internament solidari i externament identificable com una comunitat, amb múltiples trets i objectius compartits, i a la vegada compaginables amb el manteniment de la diversitat primària, es requereix una

actuació política planificada i de llarga durada, de gran complexitat, de plantejaments i objectius clars, la part substancial dels quals necessàriament ha de ser socialment compartida per la majoria. En definitiva, idees clares i consens. I recursos, una gran quantitat de recursos.

Recursos polítics, volem dir, una capacitat d'autogovern que permeti l'adopció de les mesures i la creació dels instruments que en cada cas siguin els més adients, i recursos de finançament, o sigui uns pressupostos públics que puguin permetre afrontar el gran cost de totes aquelles polítiques que facilitarien assolir la cohesió social, demanant als nous ciutadans una actitud favorable a la integració i, a la vegada, oferint-los uns serveis públics i una situació legal i social que els sigui beneficiosa. L'anomenat «Govern de progrés», i evidentment un període de quatre anys dona per a molt poc si en realitat has de començar quasi del no-res, va tenir la cohesió social com un objectiu estratègic preferent. Les inversions en educació i en salut en poden ser la millor mostra. Fins i tot va esbossar, unes vegades més intuïtivament, d'altres ja en documents formalment aprovats, l'horitzó cap al qual convenia avançar: pla d'immigració, pla de promoció i foment de la interculturalitat, pla d'acollida lingüística i cultural als centres escolars, pla contra l'exclusió social, la presentació als immigrants de l'aprenentatge de la llengua catalana com un enriquiment i una oportunitat que els podria facilitar una major integració dins la societat i dins el mercat laboral...

El *quart* objectiu del «Govern de progrés» va ser treballar a fons per treure el màxim rendiment polític als instruments d'ordre legal vigents, tant de l'Estatut com

de la llei de règim econòmic i fiscal, de la capacitat d'autoregulació del sistema propi de tributs o de la normativa que afectava els diferents àmbits sectorials. I tot això es va concretar en un increment del nombre d'iniciatives legislatives, en el reclam constant a l'Estat del compliment de la llei estatal de règim econòmic i fiscal que hauria permès aconseguir uns recursos que compensassin els costos afegits que es derivaven de la insularitat, en l'establiment de l'impost de l'anomenada ecotaxa, en el màxim aprofitament de la normativa que regulava l'ensenyament en català, en una petició permanent al govern de l'Estat perquè prenguéss consciència dels sobrecostos que es derivaven del gran augment de la demanda de serveis (escolars, sanitaris i socials) a causa de l'increment de la població... Cal dir que el Govern de l'Estat, monopolitzat per un PP amb majoria i prepotència absolutes, que com a màrqueting presumeix de ser el paradigma de la solidaritat interterritorial, va practicar, amb el Govern de les Balears, la deslleialtat i la insolidaritat més rotundes. Fins i tot es va permetre no respondre determinats escrits institucionals en els quals es recollia un acord del Parlament on se li demanava la implicació econòmica, per exemple, per resoldre les mancances en educació: d'equipaments, a causa d'una llarga història de dèficits en infraestructures, i de professorat, l'increment del qual ha hagut de ser considerable per a atendre la complexitat de les aules i l'augment de població escolar d'origen immigratori. El PP, sense el més mínim sentit institucional, va fer ús del govern de l'Estat en benefici dels seus interessos com a partit. Per això, tots els ministres i el president Aznar, cada vegada que parlaven de les Balears,

feien catastrofisme sobre l'economia, plantejaven contenciosos d'inconstitucionalitat a l'ecotaxa, incomplien descaradament la llei de règim econòmic i fiscal i es negaven a ser solidaris, mitjançant l'aportació ben justificable de recursos, amb el «Govern de progrés», obligat a afrontar unes problemàtiques socialment molt dures sense disposar d'un finançament que fos ni mínimament suficient.

UN DISCURS

CATASTROFISTA I ENGANYÓS

En les passades eleccions autonòmiques (maig de 2003), el PP de les Balears va construir un discurs d'acord amb una sèrie d'afirmacions molt simples i molt rotundes, orientades tant a la desqualificació i culpabilització absoluta de l'adversari com a la consolació d'unes determinades incerteses i ansietats de l'electorat. Així, el PP va emetre reiteradament el missatge de l'existència d'una profunda crisi econòmica, concretada en la baixada del nombre de turistes. En realitat, l'any 2001, tan sols s'havia reduït en devers un 2 %, però, en canvi, havia generat més ingressos, o sigui, havia succeït el que convé a una estratègia de sostenibilitat; i el 2002 la baixada havia estat de devers un 7 %, amb una xifra global absoluta, així i tot, superior a la dels darrers anys de la dècada dels noranta, que en el seu moment havien estat considerats extraordinàriament positius. Igualment, insistiren que s'estava produint una important destrucció de llocs de feina. Com cal suposar, segons la lectura del PP, la baixada del nombre de turistes era una conseqüència de la implantació de l'ecotaxa, i l'augment de la desocupació, en la cons-

LA PROSPERITAT COM A MITE SOCIAL

trucció i els serveis, de la política territorial de control del creixement urbanístic, mitjançant moratòries i altres mesures de protecció. En realitat, un observador amb més capacitat d'anàlisi objectiva o senzillament que no fos malintencionat, podia haver arribat fàcilment a esbrinar que les causes de la minva del nombre de turistes tenien el seu origen en factors externs a les Balears: la crisi de l'economia alemanya, que reduïa les possibilitats de vacances dels seus ciutadans; el temor als vols en avió i la generalització de la neurosi de la seguretat com a conseqüència dels atemptats de l'11 de setembre a Nova York; i, finalment, perquè després d'uns anys noranta de convulsions dramàtiques, s'havia produït la pacificació de la costa de l'Adriàtic, un destí turístic fàcilment accessible en cotxe des d'Alemanya i des de tot el centre d'Europa. Quant a la qüestió del suposat augment de la desocupació, les dades objectives demostraven els fets següents: els quatre anys del «Govern de progrés» es donaren d'alta a la Seguretat Social 56.000 nous treballadors i unes dues mil noves empreses; durant el període 1999-2003, les Balears assoliren el nivell més alt d'ocupació dels darrers cinquanta anys; els treballadors de la construcció entre el 1994 i el 2002 augmentaren un 138 %. Sobre la base d'aquestes dades objectives, el fet que un discurs econòmic catastrofista pugui acabar tenint la seva eficàcia en l'estratègia de captació de vot, només pot explicar-se a partir de l'existència d'un determinat tipus de societat, d'un electorat amb unes característiques socioeconòmiques i culturals determinades.

Aquestes Balears en continu creixement demogràfic, amb un desenvolupament econòmic desbocat i conduït per l'embranchada quasi autònoma d'un mercat molt musculós, formen una societat que inclou una gran quantitat de materials humans d'al·luvió, uns nivells enormes d'heterogeneïtat interna. Als nouvinguts d'aquesta darrera dècada que poden exercir el dret de vot (els espanyols en tots els casos, els europeus de la UE si es tracta de les eleccions locals) i als autòctons, els de tota la vida i els instal·lats més recentment, el Partit Popular els va oferir, a les passades autonòmiques, i els continua oferint, en una estratègia populista de campanya electoral permanent, un projecte, personal i familiar, de prosperitat.

Una *prosperitat* que per al PP representa tot un seguit de coses ben concretes: l'economia ha de créixer al ritme que marqui la dinàmica de l'oferta i la demanda; la primàcia absoluta dels interessos i les conveniències del moment present, del guany immediat; la confiança cega que les solucions tecnològiques sempre acabaran essent capaces de resoldre la possible manca de recursos naturals (les dessaladores) i la problemàtica de la gestió mediambiental (la incineradora); el consumisme desenfrenat com el camí més directe per a garantir el creixement econòmic permanent, si guin quines siguin les conseqüències mediambientals i urbanístiques que se'n deriven; la sobrevaloració de l'individualisme dels espavilats per damunt de l'esperit de servei d'aquells que creuen que també s'ha de pensar en l'interès col·lectiu; el sector de la construcció com a gran generador de

llocs de treball, sense límit (encara que, de tant en tant, el PP i el mateix empresariat del sector, proclamen la necessitat d'alentir-lo, propòsit, però, que, tot seguit, en aprovar-se alguna nova norma urbanística restrictiva, es transforma en l'anunci apocalíptic de la gran pèrdua d'ocupació que es produirà); l'afavoriment de la tendència individual al transport privat per damunt de la conveniència social del transport públic...

Aquesta *prosperitat*, com a model de vida i de societat, esdevinguda quasi un mite social, reclama unes institucions públiques i un ordenament legal de mínims. Un empresari mallorquí rellevant, banquer i hotelier, ho va explicitar ben clarament a la premsa pocs dies després de les eleccions autonòmiques del maig de 2003: «L'administració ha de presumir de no fer res i procurar que ho faci l'empresa». La societat, per tant, ha de ser conduïda per la iniciativa empresarial, se suposa que d'acord sempre amb els seus interessos i conveniències, els quals no forçosament en tots els casos han de ser coincidents amb l'interès general. Un liberalisme primari, de cartilla elemental, ben segur que prou profitós per als sectors minoritaris que compten amb recursos propis, econòmics i intel·lectuals, però del tot insuficient, fins i tot clarament contraproductent, per a afrontar la solució dels problemes i les necessitats de la majoria, i sobretot quan aquesta majoria constitueix una realitat extraordinàriament complexa, fragmentada, amb un gavadal d'imaginari i d'expectatives vitals i socioeconòmiques que d'entrada no són gaire compaginables. Els doctrinaris de la prosperitat i del liberalisme a la carta, als governs tan sols els demanen polítiques socials de tipus quasi

assistencial, per a la població que, segons el seu punt de vista, no sigui capaç de valer-se per ella mateixa (d'acord amb la doctrina de l'exministra del Castillo seria perquè no tenen voluntat d'esforç) i, a més a més, i sobretot, li demanen les inversions necessàries per a la construcció d'aquelles infraestructures que facilitin i siguin útils per al desenvolupament de les iniciatives dels sectors econòmics hegemònics (constructors i hotelers).

El Partit Popular, la gran majoria de l'empresariat, una bona part dels mitjans de comunicació, sense oblidar-nos de la gran tasca feta pels ministres i pel president del Govern de l'Estat al llarg de tota la legislatura passada, promocionaren, i ho continuen fent, amb tota la redundància mediàtica que es poden permetre —que és ben considerable— la idea de la prosperitat, entesa talment com hem descrit abans, com a objectiu polític exclusiu. Hi tenen tanta fe, en la prosperitat com a producte polític, perquè garanteix un alt rendiment dels seus interessos i perquè és un ham electoral infal·libre a l'hora de seduir voluntats i arregar vots.

La veritat és que a les passades eleccions autonòmiques del mes de maig de 2003, la confrontació entre el progrés i la prosperitat va decantar-se a favor del segon concepte. A força de reiterar una vegada i una altra —per terra, mar i aire, i deixant de banda qualsevol voluntat de veracitat a l'hora de difondre opinions i arguments—, que el «Govern de progrés», amb les seves polítiques, havia creat una situació que es caracteritzava per l'existència de més desocupació i per la vinguda de menys turistes, el PP va aconseguir ficar dins el cervell d'una part de la població un sentiment d'incertesa econòmica, de preo-

cupació davant el futur, de por, en definitiva. Sobretot sembla que va ser sensible a aquest missatge populista, d'intencionalitat interclassista, perquè tant pot sentir-se'n afectat un peó de la construcció com el propietari d'un restaurant de bon nivell, aquella part de la població, amb dret a vot, no ho oblidem, que tot just acaba d'instal·lar-se a les Balears, imbuïda d'unes ansioses expectatives de millora personal i familiar. Aquest tipus d'electorat es va creure, a causa del missatge catastrofista i trampós del PP, que la continuïtat del «Govern de progrés» posaria obstacles al desenvolupament del seu treball o de la seva activitat econòmica, i que, contràriament, un govern del PP no tan sols no els en posaria sinó que els facilitaria al màxim el compliment de les seves expectatives. Els nouvinguts que esperen trobar a les Balears la seva terra de promissió difícilment poden assumir que l'interès general previsiblement implica la moderació i la racionalització del creixement econòmic i demogràfic. A més, el seu desarrelament vital de la terra que els ha acollit, possiblement fa inevitable que no es puguin sentir compromesos amb cap mena de missatge que apel·li a una certa quota de sacrifici personal a compte del benefici comú, a compte de la voluntat de garantir que el present no s'acabarà menjant el futur.

A les eleccions al Congrés i al Senat del mes de març d'enguany, el cens electoral de les Balears haurà augmentat, amb relació al de fa quatre anys, uns vint mil votants. Quina predisposició poden tenir tots aquests ciutadans, acabats d'arribar a una terra que voldrien que fos de promissió, en uns casos per a feines de peonatge, d'altres per a desenvolupar-hi negocis o alguna responsabilitat de direcció, per a as-

sumir un missatge polític de racionalització del creixement econòmic i de sostenibilitat mediambiental i sociocultural? El PP impulsa una estratègia populista orientada a treure profit del seu desarrelament i de la seva ansietat de prosperitat econòmica, únicament possible, arriben a pensar a causa de la por que els han ficat dins el cervell, si a les Balears es troben amb el menor nombre possible d'obstacles.

El Partit Popular també ha volgut alliberar aquesta nova immigració —ens referim només a la que té dret a vot, que quedi clar— d'un altre «obstacle». Es tracta del suposat «obstacle» d'haver d'usar a l'escola, i fins i tot a haver-la d'entendre al carrer i a la feina, la llengua que és la històrica i la pròpia del territori on s'han instal·lat. El programa lingüístic del PP, protagonista destacat en la campanya electoral passada i encara molt més durant els primers set mesos de govern, és reduïble a dos objectius: bilingüisme i no imposició. Una vegada més, les paraules emmascaren les intencions reals. El PP sap que a les Balears hi ha un contingent molt nombrós d'estrangers de la Unió Europea i d'espanyols de llengua castellana tot just acabats d'arribar que desitjarien que el fet que el català sigui la llengua pròpia i oficial del país que els ha acollit no els representàs cap necessitat d'esforç personal ni tampoc cap mancança a resoldre a l'hora d'operar-hi, laboralment i socialment. La proclama del PP, com a partit i com a opció electoral, a favor del bilingüisme no és altra cosa que una manera de reconèixer als no catalanoparlants el privilegi de poder instal·lar-se en un territori nou sense haver de fer cap esforç per incorporar als seus coneixements i usos personals la llengua històrica que s'hi troben. En definitiva: fer l'apo-

logia del bilingüisme és una manera de dir als castellanoparlants que podran prescindir del català, en totes les situacions i circumstàncies. I el que en cap cas no és el bilingüisme del PP és una declaració a favor d'una actuació de govern encaminada a garantir als catalanoparlants el dret i l'oportunitat de la disponibilitat lingüística (el català al cinema, a la ràdio i la televisió, al món del lleure i del treball, al comerç..., almenys amb uns nivells de presència semblants als que hi té el castellà).

El Partit Popular a les eleccions autonòmiques del maig de 2003 va incrementar tan sols en mig punt els seus resultats de 1999. Assolí un percentatge una mica superior al 45 %. Evidentment, un suport tan massiu assenyala una adhesió molt profunda d'amplis sectors de la ciutadania a l'oferta de prosperitat, o sigui de creixement continu, que una vegada i una altra el PP aixeca com a bandera, deixant de banda el fet que pugui ser a costa de la pèrdua d'altres elements molt valuosos. Les Balears històricament han estat una societat molt conservadora, molt interferida per la mà i la voluntat del cacic local i pel poder provincial directament subordinat a Madrid, el qual representa. A més, a les Balears hi ha molts de treballadors en precari, i molts d'autònoms i petits empresaris, que són molt sensibles a reaccionar a la defensiva, fàcils d'atemorir en situacions d'incertesa econòmica. I el PP, als llocs on no governa, permanentment crea un estat d'opinió de crisi per tal de neutralitzar, o almenys minimitzar, les respostes de rebuig al seu model desenrotllista. És la nova democràcia mediàtica i autoritària que Bush i Aznar representen magníficament: cal ficar la por dins el cos i el cervell dels ciutadans, i així són més frà-

gils, i per tant més manipulables. I la promesa de *prosperitat* també resulta electoralment ben seductora per a una gran massa de ciutadans, d'aquells que perceben que l'única possibilitat que tenen per a mantenir el seu nivell de consum, certament molt elevat, i unes expectatives de propietat ambiciosos, per damunt les seves possibilitats reals si aplicassin criteris de racionalitat a l'hora d'analitzar la potencialitat de les seves nòmines, és si la màquina de l'actual model econòmic i social vigent continua creixent de manera il·limitada.

LES ACTUACIONS DEL «GOVERN DE LA PROSPERITAT»

El «Govern de la prosperitat» presidit per Jaume Matas, al llarg dels seus primers set mesos d'actuació, ha estat coherent amb l'oferta que va fer als electors. Ja ha duit a terme la modificació de la legislació mediambiental amb l'objectiu de fer-la menys proteccionista, ha suprimit l'ecotaxa, ha reduït molt considerablement la superfície del parc natural de la serra de Llevant que havia estat creat durant la legislatura anterior, ha iniciat un pla d'autovies de gran impacte, està a punt de començar-se l'execució del pla de dessaladores... Els operadors turístics i els hotelers ja tornen a marcar la política turística. I amb relació a la llengua, han anunciat tot un seguit de mesures destinades a problematitzar-ne la qüestió, semblant discòrdies on no n'hi havia (ens referim a les escoles on l'ensenyament es feia en català), han suprimit l'única emissora –Som Ràdio, una ràdio fórmula– que emetia en català per al conjunt de les Balears, amb el

pretext de la seva al·legalitat, i han reduït el nivell d'exigència de coneixements de català per a accedir a l'administració pública. La cosa més greu, però, és l'actitud del president Matas, i del seu conseller d'Educació i Cultura, de tot el PP sense excepcions: presenten la normalització de la llengua catalana, l'extensió del seu ús social i del seu aprenentatge per part de tota la població, sigui quin sigui el seu origen, no com una iniciativa raonable i justa, i també una oportunitat, que pot enriquir la societat i les persones, que podria dotar de més possibilitats d'integració social i de progrés en l'àmbit laboral als ciutadans tot just acabats d'arribar, no, la presenten com una imposició, com una amenaça a la llengua castellana. Mai el president Matas no ha fet una crida a la societat convidant-la que usi el català de les Balears en tots els àmbits socials públics. Ans al contrari. Fins i tot una oportunitat que va tenir al desembre de 2003 d'explicar, a Madrid, al Club Siglo XXI, la realitat profunda del país que representa (la insuficiència de les infraestructures públiques, l'incompliment unilateral de la Llei de règim econòmic i fiscal, l'existència d'una balança fiscal amb l'Estat tan desfavorable que fa inevitable que les institucions balears només puguin fer polítiques en precari en tots els àmbits...), doncs bé, el president Matas, del qual ja ni tan sols podem imaginar que se li hagués pogut ocórrer explicar la identitat lingüísticocultural diferenciada del territori que representa, va aprofitar la seva conferència per a atacar a uns suposats quintacolumnistes, l'enemic interior en definitiva, que serien tots aquells que conceben les Balears com un fet nacional viu, amb el dret legítim a normalitzar la llengua pròpia, amb uns elements històrics i

identitaris que les fan sentir-se pròximes a les terres peninsulars de llengua catalana. Governar una comunitat autònoma amb la concepció que la prioritat en tot moment ha de ser adaptar-se a les conveniències de l'Estat, és propi d'un governador civil franquista. Dificilment les Balears poden anar pel camí que els convendria si el seu president sobretot està interessat a fer mèrits ideològics i polítics davant les elits dirigents del seu partit, representant en exclusiva de la dreta estatal, i de tota l'esquadra mediàtica que li és afí.

La política lingüística que propugna i executa el PP de les Balears s'explica tenint en compte els tres factors següents: *a)* l'existència dins el propi partit d'un grup dirigent –autòctons familiarment castellanitzats i desnacionalitzats, funcionaris peninsulars que s'han instal·lat a les Balears, «polítics» d'ofici que com a mesura d'adaptació als seus dirigents madrilenys accepten interioritzar i aplicar activament el projecte castellanitzador que és consubstancial al seu partit...–, que menysprea visceralment la llengua catalana, que no n'accepta la viabilitat com a llengua d'ús integral i que, a més, la tenen sota sospita perquè la perceben com un instrument que contribueix a la potenciació d'alguns altres objectius (el sobiranisme polític, la descastellanització, la sintonia amb la resta dels Països Catalans, valguin d'exemple), als quals consideren extraordinàriament perillosos i rebutjables; *b)* la voluntat de treure profit electoral de la qüestió lingüística, aconseguint amb les seves proclames favorables al bilingüisme falsari que propugnen, i amb les seves crítiques a una suposada imposició lingüística, atreure's l'adhesió d'uns votants que, socialment i laboralment, en bona lògica és previsible

que estassin més decantats a donar el seu vot a partits progressistes. L'oferta que els fan d'alliberar-los de l'«obstacle» del català, afegit, és clar, a la promesa d'una prosperitat plenament garantida, serveix per a evitar que a l'hora de decidir el seu vot puguin prendre l'opció de tenir en compte determinades responsabilitats globals del govern (la precarietat laboral, el cost prohibitiu de l'habitatge, la insuficiència dels serveis socials bàsics, l'espoliació fiscal de l'Estat, la guerra de l'Iraq, l'augment dels impostos indirectes...). Es tractaria d'ocultar l'escassetat de beneficis concrets que acaben derivant de les diferents polítiques del PP, per a ells, les seves famílies i per a la col·lectivitat; i c) la dreta conservadora de les Balears vol col·laborar, per convenciment o per conveniència, a fer realitat, d'una vegada per totes, el projecte nacional profund del nacionalisme espanyol de sempre, principal raó de ser de tot el Partit Popular: la generalització de la llengua castellana en una posició de preeminència en els territoris que no la tenen com a pròpia, la uniformització lingüística i cultural de tot l'Estat. Dins l'estratègia del PP, accelerar el procés de minorització de les llengües no castellanés és una prioritat. I van treballant per fer possible aquest objectiu, tant el partit en la seva globalitat, sota la batuta de la veu dels líders madrilenys més notables, com les seves delegacions implantades a cada territori. L'Espanya-nació de fàbrica castellana i borbònica convertida en una realitat nacional acabada i definitiva, no qüestionada ja per cap territori rebel.

Els poders de l'Estat estan molt obsessionats en la cohesió i la vertebració d'Espanya. També en el reconeixement del pes internacional de l'espanyol, en la consi-

deració de l'idioma —que en cap cas deixen d'imaginar com a fortament unitari per gran que sigui la seva dispersió geogràfica— com un fet geopolític del qual potencialment s'ha d'acabar derivant un poder de pes equivalent en la política i en l'economia. Doncs bé, l'altra cara de la moneda d'aquesta doctrina de la cohesió i de la vertebració de l'Estat és l'estratègia orientada a descohesionar les comunitats nacionals no castellanés integrades en el mateix Estat. Es tracta d'afeblir el cos social d'aquells territoris la ciutadania dels quals, amb major o menor proporció, no acaba de sentir-se còmoda ni satisfeta amb la integració en un projecte nacional castellanoespanyol que els nega el dret a la sobirania i a la identitat pròpia. L'agressivitat del Partit Popular, amb un PSOE que sovint no ha sabut evitar el paper de comparsa, contra els nacionalismes d'autodefensa —el basc, el català, el gallec, el valencià, el balear...—, fins al punt de criminalitzar-los sense cap mena d'escrúpols, respon a l'estratègia de promoure la descohesió interna dels territoris on aquests nacionalismes es manifesten, i fins i tot hi tenen, en determinats casos, suports electorals majoritaris. La descohesió, que de costum té el seu origen en una conflictivitat social induïda, facilita, d'una banda, la tasca de captació de vot a la dreta populista, la qual sap treure molt de profit d'uns ciutadans que visquin atemorits —si les causes reals no existeixen, s'inventen—, i a més, no integrats en cap mena d'estructura organitzada de la societat civil; de l'altra, perquè una societat amb un grau molt elevat d'heterogeneïtat i amb una mancança molt considerable de factors operatius de cohesió, pot ser molt més fàcilment integrable en l'imaginari simbo-

licopolític de l'Espanya-nació, uniformista i castellanitzada, perquè la projecció i la promoció d'aquest imaginari és omnipresent en totes les veus dels poders de l'Estat i en les pantalles de la democràcia televisiva que envaeix totes les cases.

I la qüestió lingüística, en aquesta batalla entre un projecte nacional que vol imposar-se als altres i uns altres projectes que tan sols volen defensar-se de la voracitat de qui els vol assimilar, hi juga un paper important. Conflictivitzar l'ús de la llengua catalana és una bona manera de neutralitzar o reduir la seva capacitat d'actuar de factor de cohesió social, de convertir-se en el lloc de trobada i en l'element d'identificació com a comunitat de totes les persones d'origen divers que comparteixen el present i tenen la necessitat de forjar un projecte de futur que els inclogui a tots.

Els valencians probablement van ser les primeres víctimes d'aquesta estratègia dels poders de l'Estat i dels seus còmplices mediàtics. De l'estratègia de promoure la divisió de la societat valenciana, fent ús sense escrúpols de la qüestió de la llengua, amb l'objectiu d'estrancar el procés de reforçament i de generalització del sentiment d'adhesió a la identitat pròpia que els anys setanta insinuava grans potencialitats de futur. I de la qual, malauradament, s'haurien derivat conseqüències po-

lítiques molt negatives, tant per al valencianisme polític com per a l'esquerra. De tot plegat, Eduardo Zaplana en va acabar essent el gran bruixot. I arribà el moment, i no és casualitat, que el govern de l'Estat reclamà els seus serveis.

Els ciutadans de les Balears sabem que el nostre president Jaume Matas és el deïxeble més entusiasta del zaplanisme. Per això, una bona part d'aquells ciutadans balears que són partidaris del progrés, entès talment com l'hem caracteritzat en aquest article, aquests darrers set mesos ja han començat a mobilitzar-se: unes cinquanta mil persones sortiren al carrer a Mallorca contra la política territorial del «Govern de la prosperitat»; igualment milers de ciutadans i la immensa majoria del món educatiu i cultural ha reaccionat amb contundència contra les mesures lingüístiques que el PP vol aplicar. La incompatibilitat profunda entre els dos models de país enfrontats anuncia un futur immediat de crispació i conflicte, la qual cosa afavoreix l'estratègia descohesionadora i populista del Partit Popular. I, a la vegada, fa més difícil, encara més, la possibilitat d'assolir un gran acord sobre uns mínims de país, que és una condició imprescindible per a gestionar políticament la complexitat existent a les Balears amb una perspectiva socialment integradora i mediambientalment i socioculturalment sostenible. □

Balances fiscals: el secret més ben guardat del regne

Ramon Tremosa

La constitució del nou govern de la Generalitat catalana ha fet *sortir de l'armari* el que és un autèntic tema tabú en l'Estat de les autonomies i que sens dubte constitueix el secret més ben guardat del regne d'Espanya: el debat sobre els saldos de les balances fiscals de les diferents comunitats autònomes amb el Govern central. Aquesta qüestió, que fins i tot en els darrers quatre anys havia estat soterrada pel darrer Govern de CiU, ha esclatat amb força a Catalunya fins al punt d'originar apassionats debats a TV3, a les ràdios públiques i privades catalanes i ha arribat a ocupar portades de diaris i pàgines senceres a la premsa de més difusió del Principat. En aquesta eclosió hi ha tingut també un paper important la campanya ciutadana del «Col·lectiu per a la correcció del desequi-

libri» el qual, deu dies després de les darreres eleccions catalanes, publicava un anunci d'una pàgina sencera a tota la premsa del país sobre el dèficit fiscal català.¹ La novetat del manifest en qüestió rau en què venia recolzat per quinze destacades personalitats catalanes, moltes de les quals provenen del món sindical, empresarial, esportiu i cultural, amb una presència significativa de personalitats procedents del món castellano-parlant català. Els que portàvem anys maldant per una difusió a gran escala del tema, pel seu gran potencial com a argument reivindicatiu, no deixem d'estar astorats per la volada assolida pel debat en qüestió.²

INCOMODITATS MINISTERIALS

Tant el ministre Rato com el ministre Montoro van haver de començar a respondre en els darrers mesos a preguntes incòmodes sobre la matèria, fet que els va causar un especial disgust sobretot en les seves visites a Catalunya. A mitjans de febrer, per exemple, el diari *Expansión* es feia ressò que fins i tot en un dinar a Barcelona del ministre d'Hisenda amb empresaris afins al seu partit el debat havia girat al voltant de les balances fiscals, del creixent dèficit fiscal català i del suposat

Ramon Tremosa i Balcells és professor de Teoria Econòmica a la Universitat de Barcelona. Especialitzat en economia regional, política monetària i economia de la salut, ha publicat nombrosos treballs en revistes especialitzades. És coautor, entre altres, dels llibres *L'empresa catalana en l'economia global* (Papers d'Economia Industrial, 2003), *Catalunya: una societat massa limitada* (Angle, 2003), *Competitivitat de l'economia catalana en l'horitzó 2010: efectes macroeconòmics del dèficit fiscal amb l'Estat Espanyol* (CAT21, 2003) i *El sector públic a Catalunya, 1985-1998* (IEA, 2002).

dèficit fiscal madrileny, en lloc de referir-se a les excelsos bondats del model de creixement espanyol. En aquest sentit, les explicacions del contrariat Montoro miren de fugir d'estudi: «No hi ha raons per a la queixa, el PIB català ja ha assolit el nivell del PIB mitjà de la UE» (amagant que ja la va assolir l'any 1997 i que aquí s'ha quedat estancat, en clar contrast amb l'espectacular convergència madrilenya), o bé que «hi ha moltes metodologies per al càlcul de les balances fiscals i per això el ministeri no les publica» (quan fins i tot economistes gens sospitosos com Ángel de la Fuente, en la seva aproximació metodològica a la qüestió l'any 2001, va advertir que hi havia unes metodologies més fiables i homologables que d'altres).

De la mateixa manera, el vice-president Rato no s'estava de repetir que «no creu en el debat al voltant de les balances fiscals» ni que els seus saldos tinguin cap mena d'importància ni de repercussió o incidència econòmica, en ser «negatives i estèrils a l'hora de prendre decisions polítiques». Aquesta afirmació és totalment interessant: curiosament, fa anys que el propi Ministeri d'Economia impulsa tota mena d'estudis i treballs de recerca acadèmics, publicats per fundacions i universitats, que quantifiquen i valoren com a molt importants els efectes multiplicadors sobre el PIB de les regions espanyoles que són receptores netes de fons europeus. I ara que l'ampliació de la UE amenaça de reduir substancialment els fons europeus a partir de l'any 2006, això és vist amb evident preocupació per part de la societat espanyola.

Quina diferència hi ha però, des del punt de vista de l'impacte sobre el creixement econòmic de determinades regions

espanyoles, entre els dos bilions de pessetes anuals que rep l'Estat espanyol de la UE i els dos bilions anuals que ha aportat Catalunya als fons de solidaritat estatals els darrers anys? Cap ni una, tant uns com els altres són igualment beneficiosos si es destinen a obres públiques, per exemple, fins al punt que es pot anomenar com a «fons de cohesió català» les aportacions catalanes a la resta de l'Estat que suposa el secular dèficit fiscal de Catalunya amb l'Estat espanyol. En aquest sentit, els efectes expansius dels fons europeus són tan importants que per a molts economistes expliquen una gran part del diferencial de creixement del PIB espanyol enfront de la UE dels darrers anys. En canvi, però, ningú no ha dedicat encara una línia a explicar els efectes miraculosos que a la resta de l'Estat han tingut les continuades aportacions de fons catalans dels darrers vint anys. De fet, si no s'ha mai reconegut ni agraït aquesta aportació, encara menys en reconeixeran els seus beneficiosos efectes.³

Tanmateix, a Catalunya s'han publicat estudis darrerament que quantifiquen quin és el creixement econòmic que s'ha deixat d'experimentar com a conseqüència de l'existència del dèficit fiscal català i els seus resultats són espectaculars. Tot fent servir uns models de vectors autoregressius per a fer simulacions de creixement (d'ús molt habitual en la literatura econòmica internacional) s'obté que l'any 2000 el PIB català hauria pogut ser d'un 32 % superior si el dèficit fiscal del període 1995-1998 s'hagués invertit íntegrament en infraestructures a Catalunya (Ros, Tremosa i Pons, 2002). Semblantment, s'han realitzat estudis prospectius que preveuen l'estancament de la convergència econòmica de Catalunya amb la UE en el període

2002-2010 si no es redueix substancialment el dèficit fiscal català amb l'Estat espanyol (Pons i Tremosa, 2003).

EVOLUCIÓ RECENT DEL «FONS DE COHESIÓ» CATALÀ

El «fons de cohesió català» amb l'Estat espanyol, a més, sembla que ha tingut una evolució força creixent des de 1998 ençà. El conseller Castells situava ara fa dos mesos entre un 8 % i un 9 % del PIB català anual la magnitud del dèficit fiscal català amb l'Estat espanyol en els darrers quatre anys, quan per al període 1991-1996 ell mateix l'havia estimat en un 7 % del nostre PIB. A parer de molts economistes, aquest dèficit fiscal ja està limitant seriosament el creixement econòmic català, és la causa principal de la insuficiència d'infraestructures de transport que pateix Catalunya i està perjudicant amb incidència creixent els nostres serveis socials. En aquest sentit, cal fer constar que a Alemanya s'estima que unes aportacions dels Estats federals superiors al 4 % del PIB regional als fons estatals de solidaritat comencen a lesionar seriosament el seu creixement econòmic, essent aquest el topall fixat per diverses sentències del seu Tribunal Constitucional amb seu a Karlsruhe.

D'altra banda, també es constata que aquest gran esforç solidari de Catalunya no està servint perquè les regions menys productives de l'Estat s'acostin a Europa, sinó només perquè Madrid creixi de manera espectacular. Segons es desprèn des les estadístiques oficials de l'Eurostat, relatives al PIB per habitant de les 166 regions de la UE-15 calculat en poder de compra,⁴

només la Comunitat Autònoma de Madrid (CAM), Navarra i el País Basc estan protagonitzant la convergència econòmica espanyola amb Europa: si el valor 100 representa la mitjana del PIB per càpita de la UE, entre 1997 i 2001 el PIB per càpita de la CAM ha passat de 101 a 112'4, el de Navarra de 97 a 106'2 i el del País Basc de 94 a 105'1, mentre que el de Catalunya s'ha estancat en moure's tan sols de 100 a 100'7 (el PIB per càpita de les altres comunitats autònomes o bé presenta creixements entre 2 i 4 punts, com és el cas del País Valencià i de les Illes Balears, o bé fins i tot el d'algunes disminueix). I què tenen en comú en aquest període les tres comunitats esmentades que han progressat tan espectacularment en el context europeu? Un dèficit fiscal nul o molt petit amb l'Estat espanyol (Castells i altres, 2000). En canvi, el PIB per càpita de Catalunya en el mateix període s'ha estancat en la mitjana europea i molts economistes catalans ho atribuïm al creixent dèficit fiscal català amb l'Estat espanyol.

Avui els estats tenen un gran pes en l'economia, en controlar als països de la UE entre el 40 i el 60 % del PIB, i tenen també un gran poder regulador fins al punt que amb la seva complicitat o indiferència poden beneficiar o perjudicar sectors econòmics sencers i regions senceres.⁵ En el cas espanyol, per exemple, al gener de 2004 s'han aplicat els preus genèrics sobre els productes farmacèutics de tal manera que les empreses farmacèutiques catalanes en seran les principals afectades, enfront de les grans multinacionals estrangeres amb seu a Madrid; alhora, però, el sector públic espanyol ha assignat tranquil·lament 7.000 milions d'euros per eixugar d'un sol cop el deute de RTVE. I avui que la globa-

lització tanca empreses a Catalunya que fins i tot obtenen beneficis, s'hi estén la sensació també entre els empresaris que si la Generalitat no controla els impostos catalans per invertir-los al propi territori, no es podrà reconvertir els llocs de treball que es perden en la indústria manufacturera tradicional cap a sectors de semblant o superior valor afegit (tal com s'està produint amb notable èxit a les dues comunitats forals).

Així, el nou model de finançament autonòmic que vol negociar l'actual Govern català pretén posar límit al dèficit fiscal i aquest és un dels principals aspectes de fricció amb el Govern central, que sap molt bé el que això suposaria. En aquest punt rau la principal crítica al model de finançament autonòmic imposat l'any 2001 pel PP i acceptat massa entusiàsticament per alguns sectors de CiU per tal com, en contra de les previsions del Govern català anterior, no se n'ha derivat un augment significatiu dels recursos de la Generalitat (en cedir l'Estat una participació en origen en els impostos exactament equivalent a la retallada de transferències del mateix). A més a més, la reducció dels trams de l'IPRF ha fet minvar la recaptació de les autonomies, al mateix temps que la imposició sobre els grans capitals privats ha passat de l'IRPF a l'impost de societats, controlat encara al 100 % per l'administració de l'Estat. Abans de l'any 2007, en què començaran a reduir-se els fons europeus a les regions espanyoles, caldria haver reduït a la meitat l'aportació catalana a l'Estat per tal de fer compatible solidaritat i creixement a Catalunya, aconseguint que el dèficit fiscal català sigui semblant al de les regions europees amb rendes semblants a la nostra en els seus respectius Estats. I

en aquest procés qui hi té més a perdre no serien les comunitats menys productives de l'Estat sinó la principal destinatària de les faraòniques inversions del Govern espanyol en els darrers vuit anys, és a dir la Comunitat Autònoma de Madrid.⁶

D'altra banda, a la resta de l'Estat es poden trobar complicitats a la reivindicació catalana: Jesús Huerta de Soto (2002), catedràtic d'economia política de la Universidad Rey Juan Carlos, es mostra partidari de generalitzar el concert econòmic a totes les comunitats autònomes,⁷ les quals farien unes aportacions a l'Estat per al manteniment dels serveis comuns: Espanya és massa heterogènia com per a atendre de manera eficient i en temps real les diferents necessitats dels seus molt desiguals territoris. Per a Huerta, el centralisme fiscal actual lesiona el dinamisme de l'arc mediterrani i eternitza el subdesenvolupament de les comunitats subsidiades. En aquest sentit, un document del Banc d'Espanya conclou que mentre les regions menys productives estiguin subvencionades no tindran cap incentiu racional per a espavilar-se i per a créixer («*rational underdevelopment*», document 114/2001 que analitza la convergència regional al *mezzogiorno* italià).

CATALUNYA, LLARGA TRADICIÓ

Hi ha a Catalunya una centenària tradició d'estudis sobre la seva relació fiscal amb l'Estat espanyol:⁸ Francesc Flos (1896), Guillem Graell (1902), Joan Crexells (1923), Josep Llord (1927), Carles Pi Sunyer (1929-1959), Ramon Trias (1960), Jacint Ros Hombravella (1966 i 1974

amb Joan Sardà), Josep Maria Bricall (1978), Antoni Castells i Martí Parellada (1983), Arcadi Oliveres (1991), Montserrat Colldeforns (1995), Esther Martínez i Guillem López-Casasnovas (2000) entre molts d'altres, tots aquests autors han mirat d'estimar i de calcular l'aportació catalana a l'Estat espanyol en el seu temps i en base a les informacions estadístiques disponibles a cada moment. A la resta de l'Estat, en canvi, aquesta tradició és molt més recent, podent-se afirmar que el treball més rigorós publicat fins ara és el llibre *Las balanzas fiscales de las CCAA, 1991-1996*, signat pels catedràtics Antoni Castells i Núria Bosch (U. Barcelona), Ramón Barberán (U. Saragossa) i Jesús Ruiz-Huerta (U. Complutense), entre d'altres autors. Aquest voluminós estudi va ser encarregat en els anys del darrer govern socialista per l'Instituto de Estudios Fiscales, dependent del Ministeri d'Economia i Hisenda, el qual va facilitar tota la informació pública necessària provinent de les diferents intervencions generals. Segons revelacions d'un dels autors, però, l'Institut esmentat es va desdir de la seva publicació a la vista dels resultats, tasca que duria a terme finalment l'editorial barcelonina Ariel l'any 2000. I és que el contrast de resultats d'aquest llibre són espectaculars: per al període 1991-1996 Catalunya apareix com a principal contribuent net de recursos a l'Estat en volum (-7 % del seu PIB anual de mitjana dels cinc anys), les Illes ho és en percentatge del PIB (-7'5 % del seu PIB anual) i després ho són Navarra i el País Valencià (-2'5 % del seu PIB anual). El saldo de la balança fiscal de Madrid, en canvi, presenta un aportació de tant sols -0'09 % del PIB anual madri-

leny, és a dir, aquí sí que la CAM presenta «dèficit zero».

És curiós d'observar com a Madrid ningú no esmenta ni fa cap referència a aquest voluminós i rigorós treball, essent com és l'únic a Espanya que fa servir, per al càlcul de les balances fiscals territorials, el criteri del «flux monetari», que és el més apropiat i més fet servir internacionalment. Des de Madrid, però, es branden principalment dos treballs que només fan servir l'anomenat criteri del «benefici» i que curiosament proporciona sempre un dèficit fiscal a la CAM lleugerament superior al català, tal com es comentarà seguidament. En aquest sentit, l'estratègia de l'Estat és clara: 1) opacitat oficial total pel que fa a la Intervenció General de l'Administració de l'Estat, que es nega a facilitar als polítics i als universitaris catalans cap mena d'informació, tot i que hi ha dos mandats del Congrés dels Diputats (1998 i 1999) que insten el Govern central a publicar les balances fiscals; 2) cessió de les dades a fundacions privades madrilenyes afins (FBBVA i FUNCAS)⁹ que les «cuinen» de la manera convenient per tal que, reduint l'aportació catalana, en resulti que la CAM és sempre la gran contribuïdora a la solidaritat espanyola, sense especificar les metodologies de càlcul; i 3) mirar de diluir el debat de les balances fiscals, tan vital per a Catalunya, entre les 17 autonomies tot presentant-lo com un «garbuix».

Així, a Madrid han aparegut recentment els llibres elaborats per Ezequiel Uriel (FBBVA, 2003), també referit al període 1991-1996, i el de Julio Alcaide i el seu fill Pablo, que publiquen anualment el seu «Balance Económico Regional» a FUNCAS (2003), que arrenca l'any 1995 i arriba

fins a l'any 2002. Aquesta darrera és ara per ara l'única estimació del dèficit fiscal català disponible més recent, per tal com des de 1998 la Generalitat ha deixat de publicar la seva pròpia estimació (aquesta publicació s'havia realitzat sense interrupció des de 1986 i potser respon a la imposició d'opacitat oficial total del PP?).¹⁰

De fet, el càlcul d'una balança fiscal és tan senzill com establir la diferència entre els impostos que aporta un territori a una Administració i la inversió i la despesa pública que rep de la mateixa. Cal, però, prendre algunes precaucions a l'hora de territorialitzar els impostos que s'hi recapten i la inversió i la despesa públiques que s'hi realitza i, és clar, disposar prèviament de la informació. En el cas espanyol, l'Agència Tributària controla informàticament tots els ingressos dels contribuents quasi en temps real, per petits que siguin, essent en aquest aspecte de les més avançades del món. Els contribuents, però, sabem ben poca cosa d'on van a parar i què es fa amb els nostres impostos en termes de la seva distribució territorial, ja que a les pàgines web de l'Agència esmentada i dels diferents ministeris les estadístiques de recaptacions territorialitzades són escasses i antiquades, havent-hi encara menys informació referida a on gasta i inverteix l'Estat en les diferents comunitats autònomes.

Si la transparència és un indicador de la qualitat d'una democràcia, aquesta opacitat estadística oficial diu ben poca cosa sobre el Govern central espanyol en ple segle XXI i contrasta amb la pràctica habitual dels Estats més descentralitzats, sobretot atés que els principals polítics del PP insisteixen a presentar Espanya com l'Es-

tat «més descentralitzat del món». A la darrera jornada del Col·legi d'Economistes de Catalunya, celebrada el novembre passat, Guillem López-Casasnovas i Albert Castellanos van presentar un treball en curs on han quantificat el pes del Govern central en el total de la despesa pública a l'Estat espanyol en un 62'1 % l'any 2003. Aquest percentatge el situen els dos autors esmentats, per a un conjunt de governs centrals d'uns quants estats federals, en un 52 % de la despesa pública total.

DEPURACIÓ DE «L'EFECTE SEU»

Pel que fa a la imputació territorialitzada dels ingressos en una balança fiscal, cal depurar el que es coneix com a «efecte seu» en el cas de la capital del país: tal com es fa en tots els països, en el cas espanyol aquest efecte és especialment important a la CAM, per tal com a la capital de l'Estat hi ha domiciliades moltes empreses que hi tenen la seu però que produeixen i facturen en altres comunitats i fins i tot en altres països. Una estimació de fins a quin punt aquest efecte és molt gran en el cas espanyol la tenim en què a l'any 2000 a la CAM s'hi van recaptar 8 dels 17 bilions de pessetes que va ingressar el Ministeri d'Hisenda (pàgines 512 i 523, *Memoria Tributaria, Agencia Tributaria*, 2000: per cert, darrer any disponible al web); això suposa un percentatge molt superior al 17'5 % que la CAM va aportar al PIB espanyol l'any 2000. Així, per exemple, en operar Repsol a tot el món i liquidar l'impost de societats a Madrid sobre els seus 2.000 milions d'euros anuals de benefici, Esperanza Aguirre fa una demagogia col-

losal quan afirma que aquests són «impostos pagats pels madrilenys».

Existeix el risc, per tant, que a la balança madrilenya els impostos imputats a la CAM siguin molt més alts dels realment aportats. En aquest sentit, Julio Alcaide depura en el seu llibre molt millor aquest efecte que Ezequiel Uriel. En el primer cas els impostos imputats per Alcaide a la CAM són fins i tot lleugerament inferiors als de Catalunya, tal com per lògica econòmica correspon a una menor població i PIB (any 2002, 56.505 milions d'euros en front de 50.708 milions). Uriel, en canvi, assigna a la CAM en el període 1991-1996 una aportació força més gran d'impostos al total estatal que la de Catalunya, essent aquest el primer element causal del seu gegantí dèficit fiscal que l'autor assigna a la capital de l'Estat (i que dona base a la seva presidenta per la frase: «els madrilenys aporten quatre vegades més que els catalans»).

«CENTRIFUGACIÓ» DE DESPESES MADRILENYA

És, però, en la imputació territorialitzada de les despeses en la balança fiscal on cal tenir presents els dos criteris de territorialització abans esmentats, perquè és aquí on es realitzen les principals manipulacions. En l'enfocament del flux monetari el criteri fonamental és el de la imputació directa de la inversió i la despesa en el territori on aquesta es realitza; així, tota la inversió i la despesa duta a terme pels «serveis centrals» se sol imputar majoritàriament a Madrid, llevat dels casos en què hi ha informació que permeti d'imputar-la a altres comunitats (Castells i altres, 2000). Segons l'enfocament del flux del benefici,

en canvi, la inversió i la despesa s'assignen territorialment en funció dels «beneficiaris potencials», no pas en el lloc on aquestes es duen a terme físicament. Així, per exemple, els 22.000 milions de pessetes que va costar l'any 1998 el Teatro Real de Madrid s'imputen íntegrament a la CAM segons el criteri del flux monetari, mentre que es reparteixen entre totes les comunitats autònomes en funció del percentatge del seu PIB segons el criteri del benefici (a Catalunya, però, en tots dos criteris les inversions al Liceu s'imputen únicament a Catalunya: efectes de la no capitalitat).

L'exministre Montoro declarava el passat febrer, arran de la publicació de les balances fiscals de 2002 de Julio Alcaide, que «les diferents metodologies determinen diversos saldos fiscals, per la qual cosa no se'n poden treure conclusions definitives ni vinculants». Per a la comunitat acadèmica, però, hi ha uns criteris de territorialització més rigorosos que d'altres, fins al punt que Castells i el seu equip avisen que amb el criteri del benefici «cal mirar de no caure en perills importants». En aquest sentit, el prestigiós economista asturià Ángel de la Fuente, gens sospitós de simpaties federalistes, conclou en la seva aproximació metodològica a la qüestió que «es reconeix que un excés de zel en l'aplicació del criteri del benefici pot ser molt contraproduent, per tal com dificulta la interpretació dels saldos fiscals i augmenta de manera perillosa el grau de subjectivitat de l'anàlisi» (FEDEA, 2001).

És, per tant, en la territorialització de les despeses a la CAM on els estudis d'Alcaide i sobretot el d'Uriel fan trampa, per tal com «centrifuguen» una gran part de la despesa i de la inversió públiques que, d'una manera física i efectiva l'Estat realitza

za en el territori de la CAM. Els salaris dels 400.000 funcionaris de la capital, per exemple, hi són gastats en una gran major part (alimentació, roba, serveis), i es rebaixa molt considerablement la despesa feta a Madrid si només s'hi imputa el 17 % de la despesa esmentada (percentatge del PIB madrileny en el total espanyol). De la mateixa manera, si es considera que tots els espanyols són «beneficiaris» de les inversions en infraestructures fetes a la CAM s'estan reduint artificialment les despeses a imputar en la balança fiscal de la CAM, quan són inversions realitzades físicament al seu territori: pensem per exemple en les voluminoses inversions dels trens d'alta velocitat, de les autovies i dels aeroports. L'aplicació del criteri del benefici és la que dona lloc a l'ingent però fictici dèficit fiscal madrileny.

És creïble per tant que, segons Alcaide, per a l'any 2002 les despeses públiques de la CAM hagin estat inferiors a les de Catalunya (només 39.366 milions d'euros enfront de 45.642 milions)? Pel nombre de funcionaris (400.000 enfront de 150.000), d'edificis públics a mantenir, de rondes, de trens i d'aeroports en construcció, és creïble aquesta imputació? On es gasta principalment, per exemple, el 33 % de la inversió pública de l'Estat que apareix cada any als seus pressupostos generals com a despesa «no regionalitzable», com si hi hagués algun tipus d'inversió pública que no tingués un impacte territorial, que no es realitzés sobre un territori concret? Aquesta reducció de les despeses a imputar en la CAM és la que fa possible que el dèficit fiscal madrileny sigui de 11.341 milions d'euros l'any 2002 segons Alcaide, enfront dels dèficits fiscals de 10.862 milions de Catalunya, de 3.093

milions de les Illes Balears i de 1.947 milions del País Valencià per l'any 2002. Segons l'equip de Castells, però, entre 1991 i 1996 les despeses corrents i de capital a la CAM van ser sempre superiors a les de Catalunya, fins al punt d'arribar a determinar per a la CAM un saldo fiscal amb l'Estat igual a zero: el dèficit fiscal madrileny, segons aquest estudi, va ser en els anys esmentats tan astronòmic com fictici. Per a Alcaide, en canvi, aquestes despeses són sempre inferiors a la CAM, fins al punt d'estimar en tots els anys del període 1995-2002 uns dèficits fiscals madrilenys sempre lleugerament superiors als catalans.¹¹

Per a veure fins a quin punt és molt notable la difuminació que es fa a Madrid de l'impacte beneficiós de la capitalitat en el càlcul de les balances fiscals publicades, es poden consultar les estadístiques de consum per càpita entre 1996 i 2003, calculades a partir de dades de l'INE i del Banc d'Espanya i publicades anualment per la Caixa de Catalunya (2004). Essent el valor 100 el que denota la mitjana espanyola del consum per càpita (6.808 € l'any 1995 i 8.255 € l'any 2003), 6 de les 8 comunitats autònomes situades per sobre de la mitjana l'any 1996 veuen disminuir el seu índex en aquests set anys: Catalunya cau de 112 a 111, mentre que només, tot i que augmenta notablement la població en aquest període, Madrid creix de 125 a 127 (i Aragó ho fa lleugerament per la important caiguda de la seva població). El model econòmic espanyol tendeix de manera imparabile al model francès de creixement, on els índexs de PIB, renda i despesa de París estan situats molt per sobre de tots els altres departaments, i s'allunya dels models alemany o italià, on hi ha

molta més igualtat i homogeneïtat entre els diferents estats i regions. I encara sort que som «el país més descentralitzat del món».

Uriel, en darrer terme, aporta dades per càpita, i en la pàgina 406 hi figuren els seus principals resultats. Segons aquest autor, Madrid suportaria dues terceres parts de tota la solidaritat interterritorial espanyola en el període 1991-1996, per tal com Uriel encara «centrifuga» més que Alcaide la despesa i la inversió públiques de l'Estat a la CAM. Per a aquest autor, la CAM amb 206.835 pessetes anuals per habitant, les Balears amb 144.973 pessetes i Catalunya amb només 65.574 pessetes serien les tres úniques comunitats autònomes contribuents netes a l'Estat. Segons Uriel, fins i tot les dues comunitats que gaudeixen de règim foral serien receptores netes de fons, com ho seria també el País Valencià.

Una anècdota final recentment explicada pel nou conseller d'Economia de la Generalitat, Antoni Castells, i referida al debat sobre els criteris d'imputació de les despeses. En tant que membre del Tribunal Europeu de Comptes, que és a la UE qui s'encarrega de publicar els saldos fiscals per països resultants del flux de fons europeus, Castells comentava la gran reticència de Luxemburg i Bèlgica a aplicar el criteri del flux monetari, en demanar l'aplicació del criteri del benefici per diluir els espectaculars impactes positius sobre els seus territoris de l'efecte capitalitat. En ple debat un membre de la delegació grega va al·legar que Grècia canviava tots els seus fons europeus per la ubicació de 30.000 *eurofuncionaris*, amb els respectius *euro-sous*, a Atenes. Aquest és un senyal de fins a quin punt és valorat i apreciat l'impacte econòmic que suposa gaudir dels beneficis de la capitalitat política.

CONCLUSIÓ

El debat al voltant de les balances fiscals i sobre la seva incidència en el creixement econòmic centrarà la reivindicació catalana de nou Estatut i de nou model de finançament, el qual tindrà també repercussions a la resta de l'Estat. Llevat de les estimacions recents de Julio Alcaide publicades a la fundació privada FUNCAS, aquest debat pivota a Espanya al voltant de dos estudis acadèmics que acaben l'any 1996, no havent pogut encara els acadèmics catalans actualitzar el seu treball per manca d'informació pública oficial; per criteris de transparència democràtica cal exigir la publicació de les estadístiques territorialitzades de despesa i d'inversió públiques dels diferents ministeris espanyols i de la Seguretat Social.

D'altra banda, en aquests vuit anys el Govern del PP ha disminuït la imposició directa, ha augmentat la recaptació indirecta i ha retallat la despesa social, havent augmentat la pressió fiscal (impostos totals més cotitzacions socials) a Espanya del 35 % al 38'5 % del PIB espanyol entre 1996 i 2002. A la comunitat universitària catalana hi ha la sospita que tots aquests canvis han accentuat el mapa de la solidaritat territorial a l'Estat espanyol dibuixat l'any 1996 per l'equip de Castells, amb l'agreuement d'alguns dèficits fiscals com ara el català, el valencià i l'illenc, més enllà dels saldos negatius que assenyalen els informes publicats per Julio Alcaide, els únics publicats referits al període 1995-2002. Aquesta sospita es fonamenta tot observant per als darrers anys les estadístiques oficials de l'Eurostat a nivell regional, per tal com entre 1997 i 2001 només Madrid, el País Basc i Navarra (que pre-

senten un dèficit fiscal nul o molt petit amb l'Estat espanyol) estan protagonitzant la convergència econòmica d'Espanya amb la UE, enfront de l'estancament català i dels vegetatius avenços valencià i balear. En aquest sentit, el silenci oficial i l'absència total d'informació estadística no fa més que fer créixer les sospites en aquesta direcció: per què el Govern del PP va incomplir els mandats del Congrés del Diputats de 1998 i 1999, que instaven el Ministeri d'Hisenda a la publicació de les balances fiscals de les comunitats autònomes? □

BIBLIOGRAFIA

- ALCAIDE, J. i P. ALCAIDE (2003): *Balance Económico Regional, 1995-2002*, FUNCAS.
- CAIXA DE CATALUNYA (2004): «La despesa per habitant en les CCAA, 1996-2003: convergència o divergència regional?», *Consum i Economia Familiar*, 34, pp. 40-42 (disponible al web www.caixacat.es/publicacions).
- CASTELLS, A., R. BARBERÁN, N. BOSCH, M. ESPASA, F. RODRIGO i J. RUIZ-HUERTA (2000): *Las balanzas fiscales de las Comunidades Autónomas (1991-1996): Análisis de los flujos fiscales de las Comunidades Autónomas con la Administración Central*. Ariel i Fundació Carles Pi i Sunyer d'estudis autonòmics i locals, Barcelona.
- COSTA, A., C. LUNA i J. MUÑOZ (2002): «El comerç regional i internacional de les empreses industrials i de serveis a Catalunya», *Nota d'Economia* (Departament d'Economia i Finances), 72, pp. 57-83.
- DESMET, K. i I. ORTUÑO (2001): «Rational underdevelopment», Banco de España, Servicio de Estudios, *Document de Treball*, 0114.
- FUENTE, A. DE LA (2001): «Un poco de aritmética territorial: Anatomía de una balanza fiscal para las regiones españolas». FEDEA, *Estudios sobre la Economía Española* (EEE91), Madrid.
- HAYEK, F. A. (2003): *Camí de servitud*, Editorial Proa.
- HUERTA DE SOTO, J. (2002): *Nuevos estudios de economía política*, Unión Editorial.
- PONS, J. i R. TREMOSA (2003): *Competitivitat de l'economia catalana en l'horitzó 2010: efectes macroeconòmics del dèficit fiscal amb l'Estat espanyol*, *Document de reflexió estratègica*, 12, programa CAT21 (disponible al web de Presidència, www.gencat.net/presidencia/CAT21).
- ROCA, F. (2000): «Cent anys d'estudis sobre el dèficit fiscal català». *Revista Econòmica de Catalunya*, 39, pp. 98-108.
- ROS, J., R. TREMOSA i J. PONS (2003): «Capital públic i dèficit fiscal: l'impacte sobre l'economia catalana», *Nota d'Economia*, 75, pp. 103-120 (disponible al web del Departament d'Economia, www.gencat.net/economia).
- TREMOSA, R. (2003): «Madrid y Cataluña, balanzas fiscales dispares», *Expansión*, 30.12, p. 44.
- (2003): «Madrid, déficit cero», *La Vanguardia*, 01.11, p. 57.
- (2003): «Las cuentas claras», *El Periódico de Catalunya*, 18.12, p. 6.
- (2004): «Balances trucades, silencis còmplices?», *Avui*, 18.01, pp. 36 i 37.
- URIEL, E. (2003): *Una aproximación a las balanzas fiscales de las Comunidades Autónomas*, Fundación BBVA.

1. S'entén per dèficit fiscal la diferència negativa entre la despesa i la inversió pública que una Administració realitza en un territori i els impostos que aquesta hi recapta (en aquest cas ens referim al Govern central espanyol).
2. El col·lectiu esmentat està duent a terme una campanya de sensibilització entre el món empresarial català, per mitjà de conferències a les cambres de comerç del país que registren un notable èxit d'audiència. Per a més informació sobre el col·lectiu vegeu el seu web (www.desequilibri.org).
3. En aquest sentit, cal aclarir un malentès relativament escampat referit a la naturalesa del saldo fiscal i que tenia més sentit quan l'economia catalana exportava majoritàriament la seva producció al mercat espanyol: a diferència del saldo comercial, en què l'entrada de diners per un superàvit comercial es correspon amb una sortida de béns, els fons de solidaritat són els únics que a les balances de pagaments no impliquen ni suposen cap contrapartida (i per això el superàvit comercial no «compensa» el dèficit fiscal, tal com ha argumentat en diverses publicacions Xavier Sala-i-Martin).

4. Paritat de poder de compra: per tal com el PIB realitza una valoració monetària dels béns i serveis produïts en un país durant un any (en calcular-se com el sumatori de preus per quantitats), cal corregir les notables diferències territorials de nivells de preus per a poder fer comparacions: una hora de pàrking a Barcelona val 2 € i a Saragossa només en val 1.
5. En aquest sentit, és interessant de veure què afirmava Hayek fa seixanta anys, en valorar el fet que a Alemanya ja a l'any 1928 el 53 % del PIB estigués controlat pel sector públic: «quan l'Estat controla una part tan gran de l'activitat econòmica els efectes de les seves decisions en la part restant del sistema econòmic esdevenen tan forts que, de manera indirecta però efectiva, el sector públic controla el conjunt de l'activitat econòmica».
6. A banda, és clar, de reforçar la lluita contra el frau fiscal a l'IPRF: ¿són creïbles, per exemple, les dades de l'Agència Tributària quan indiquen que només 150.000 espanyols obtenen uns ingressos superiors als 60.000 € anuals?
7. Aquest autor, que s'autodefineix com a «anarcocapitalista», defensa com a principi liberal bàsic el dret a l'autodeterminació dels pobles: «És a partir d'una constel·lació d'unitats polítiques petites (pobles i ciutats estat) eficients (la ineficiència dels Estats creix més que proporcionalment amb la dimensió) i independents (a cada moment s'ha de poder exercir el dret efectiu a la secessió) que la propietat privada, una eficient defensa dels drets de propietat, el lliure mercat i el lliure comerç faran florir la prosperitat com mai no ha estat vista sobre la terra».
8. Per a una visió històrica referida al dèficit fiscal de Catalunya amb l'Estat espanyol durant tot el segle XX, podeu consultar l'article de Francesc Roca a la *Revista Econòmica de Catalunya* (2000).
9. Ara és quan es troba a faltar l'existència d'una FUNCAS catalana. ¿Com és que les caixes catalanes (principalment «la caixa de pensions») segueixen finançant aquesta fundació que sovint pren posicions desfavorables als interessos de Catalunya? Caldrà veure els resultats i les conclusions del número especial sobre les balances fiscals que prepara *Papeles de Economía Española*, dependent de FUNCAS, i que apareixerà entre maig i juny d'enguany.
10. En el seu balanç del pujolisme, Guillem López-Casasnovas escriví a *El Periódico* el passat octubre que la Conselleria d'Economia havia calculat recentment el dèficit fiscal dels darrers anys però que no el feia públic per causa de la seva elevada i creixent magnitud.
11. Tot i això, cal assenyalar que la premsa catalana va rebre el 14 de gener de 2004 amb notable excepcionalisme la publicació de les balances fiscals que anualment publica a FUNCAS Julio Alcaide: tant *La Vanguardia* com *El Periódico* i *l'Avui* posaven, a tota pàgina, l'accent en la metodologia de càlcul, en l'efecte seu i sobretot en la «centrifugació de la despesa».

El nou antisemitisme: veritats i fantasmes

Enzo Traverso

L'antisemitisme torna a ser objecte de debats i polèmiques enceses a tot Europa, d'Alemanya a França, d'Itàlia a Espanya. Llegint alguns comentaris hom té la sensació que una nova onada d'odi anti jueu s'ha emparat del continent, com si els vells dimonis només mig adormits s'haguessen despertat de colp i volta i amenaçassen ara, després d'haver enverinat les ments, de passar una vegada més a l'acció. Hi ha molta confusió en aquest debat, en què es barregen preocupacions reals i fonamentades, especulacions ideologicopolítiques, incomprendiments, llenguatges diferents que menen a una cacofonia general, dificultats per a interpretar fenòmens nous amb categories velles i, en fi, perilloses projeccions al present de traumes insuperables heretats del passat, fruit d'una memòria ferida de la qual es pot fer també un pessimisme polític.

El fenomen és, tanmateix, real. Tot i que les xifres estadístiques i els sondejos són sovint aproximatius, elaborats amb

mètodes discutibles o enganyosos, tot i que cal llegir-los amb molta precaució, no hi ha cap mena de dubte que els darrers anys els episodis d'antisemitisme s'han multiplicat en diversos països. La crema de sinagogues, d'escoles i de seus de les comunitats israelites –sobretot a França, país que ha tingut en el passat una forta tradició antisemita i on conviu, a hores d'ara, dues minories importants, una de jueva i una altra de musulmana– ha sovintejat darrerament i tot plegat no pot ser considerat com un seguit de fenòmens aïllats o sense importància. S'han multiplicat, també, els episodis d'agressió verbal o física contra jueus que porten la *kippa* o contra professors amb cognoms de ressonància hebraica. No es tracta d'una nova «onada», no ens trobem davant d'una nova «nit dels cristalls trencats», com han pretès, cobrint-se de ridícul, el ministre d'Afers Estrangers d'Israel, diversos intel·lectuals i representants de les comunitats israelites d'Europa i Estats Units,¹ però faríem mal fet de trivialitzar aquests fets.

Tot comptat i debatut, l'antisemitisme reapareix. Per tal de combatre'l cal, tanmateix, mirar primer d'interpretar-lo i d'entendre'n les arrels. I quant a això, la confusió és gran. Per a escometre una reflexió fecunda cal evitar per damunt de tot les categories generalitzadores. Una de les

Enzo Traverso és professor de Ciència Política a la Universitat Jules Verne de Picardia. És autor, entre altres obres, de *Siegfried Kracauer* (La Découverte, 1994), *L'histoire déchirée* (Cerf, 1997), *El totalitarisme. Història d'un debat* (PUV, 2002) i *La violència nazi* (FCE, 2003). A *L'Espill*, 7 (2002) es publicà el seu article «El totalitarisme. Història i apories d'un concepte».

quals, heretada de l'antisemitisme, és la imatge estereotipada del jueu, portador d'una essència que el distingiria com a membre d'un grup a banda a tot arreu i en tots els temps, i que doncs aplegaria Israel i la diàspora, jueus ortodoxos i laics, sionistes i «jueus no jueus». Cal haver interioritzat força aquesta visió estereotipada per a demanar als jueus, com a categoria indiferenciada, de «penedir-se» per la política israeliana envers els palestins, com han fet diversos comentaristes, de vegades des d'òrgans de premsa prestigiosos.² Una tendència anàloga consisteix a veure l'antisemitisme com una categoria universal i atemporal, com la modalitat normal de la relació entre jueus i gentils, ja siguin cristians, musulmans, ateus, neofeixistes o militants antiglobalització. D'aquesta manera hom redueix fenòmens tan diferents com la judeofòbia religiosa, l'antijudaisme de la Il·lustració, l'antisemitisme modern (nacionalista i racista), l'antisionisme en les seues diverses variants, sovint antitètiques (de dreta i d'esquerra, la dels antisemites i la dels «jueus no jueus»), i fins i tot les crítiques a la política israeliana, a una matriu única de la qual serien manifestacions exteriors, a través d'una llarga història el fil de la qual mai no s'hauria interromput. Luter, Voltaire, Drumont, Hitler o Arafat esdevenen, així, màscares d'un mateix odi antijueu que es perpetua en el temps. No es tracta tan sols de propaganda. També hi ha versions honestes, sofisticades i brillants d'aquest enfocament, com ara la clàssica *Història de l'antisemitisme* de Leon Poliakov.³ O irònicament resignades, com la que expressava Gershom Scholem en una carta a Theodor Adorno el 1943, en la qual manifestava el seu escepticisme envers el projecte de recerca so-

bre l'antisemitisme de l'Escola de Frankfurt a l'exili. En la seua opinió, les ciències socials no podien escometre aquest problema, sobre el qual només podia aportar alguna cosa útil una interpretació de tipus «metafísic».⁴

Aquestes generalitzacions han esdevingut una mena d'*habitus* mental per a molts observadors. Però són el pitjor, si del que es tracta és de desxifrar la situació actual. És molt més útil distingir alguns aspectes del context actual que em semblen essencials per a dur a terme una reflexió fecunda sobre l'antisemitisme: la revifalla del prejudici antijueu tradicional, la noves formes de la judeofòbia, la instrumentalització ideològica adreçada a criminalitzar l'antisionisme en el seu conjunt i, en fi, els tràngols i les distorsions d'un discutible ús públic de la història.

Europa manté encara al seu si una vella tradició antisemita, hereva d'un passat secular de prejudici, discriminació i persecució. La crisi de l'Orient Pròxim ha actuat com a catalitzador de pulsions antigües, amagades durant molt de temps però que no s'havien extingit. Aquesta revifalla s'expressa en formes diverses, segons la cultura i les tradicions nacionals, amb accents més catòlics a Itàlia i Espanya, més nacionalistes o racistes a països com França o Alemanya. L'escriptor francès Renaud Camus, que esguita les pàgines del seu dietari amb al·lusions als jueus com a intrusos al si de la cultura francesa, on serien una mena de cos estrany, pertany a una tradició que es remunta a Edouard Drumont, Charles Maurras i Léon Bloy.⁵ El dibuixant Forattini que glossa a la primera pàgina de *La Stampa* l'ocupació israeliana de Betlem mostrant un Jesús infant lliurat a una nova crucifixió a mans dels jueus, expressa no

sé fins a quin punt inconscientment un fantasma molt antic —l'assassinat ritual— que habita des del fons dels segles l'imaginari cristià.⁶ I un rastre d'aquest vell prejudici es pot copsar també, fins i tot, a les pàgines d'un diari d'esquerres com *Il Manifesto* quan publica a la primera pàgina un aforisme carregat d'ambigüitat on es diu que si els jueus han estat exterminats, alguna culpa en devien tenir... (com havia escrit ja, d'altra banda, Sergio Romano en un assaig de gran èxit a Itàlia).⁷ L'escriptor Martin Walser, quan fa una crida als alemanys perquè deixen de viure sota l'ombra de l'Holocaust i retroben el seu orgull nacional, trasllada un antisemitisme força més arrelat del que apareix públicament: l'actitud dels qui continuen veient Alemanya com una víctima de la Segona Guerra Mundial i que consideren encara els jueus com la seua antiga «desgràcia» (*Die Juden sind unser Unglück*, escrivia ja cap a final del segle XIX l'historiador Heinrich Treitschke).⁸

Cal no trivialitzar aquest antisemitisme, però tampoc no hem de sobrevalorar-lo. És una recialla del passat, representa un fenomen la paràbola del qual, analitzada a llarg termini, es troba en declivi, i que almenys durant unes quantes generacions és força improbable que pugui revifar-se. Les seues manifestacions són en el fons relativament limitades i provoquen escàndol perquè ofenen una sensibilitat difusa, sobretot entre els joves, que no accepten ja aquest prejudici. El llenguatge antisemita, considerat respectable a tot el món occidental fins la Segona Guerra Mundial, ha perdut qualsevol legitimitat. Aquest canvi s'ha produït arran de l'Holocaust, que ha esquinçat la història del segle XX, però que també ha interromput la

continuitat d'aquest antisemitisme. La integració de la memòria del genocidi nazi, progressiva, gradual, però a hores d'ara irreversible, en la consciència històrica d'Occident, fa aquest discurs totalment inacceptable. L'antisemitisme ja no té carta de naturalesa als partits de la dreta nacionalista i conservadora que en foren, al seu temps, els valedors. (El viatge a Israel de l'ex-feixista italià Gianfranco Fini és força significatiu en aquest sentit.) El *negacionisme*, la principal versió postbèlica de l'antisemitisme occidental —val a dir, la visió de l'Holocaust com a mite, com un nou complot judaïc adreçat a victimitzar els jueus i a culpabilitzar els gentils—⁹ fa la viu-viu com un plantejament provocador i transgressor que mereix la reprovació general i cau sovint sota els cops de la justícia. El fet que la memòria de la Shoah, ignorada i reprimida durant temps i temps, haja esdevingut a hores d'ara una mena de religió civil d'Occident,¹⁰ protegida de vegades per la llei, indica l'abast del canvi.

Es dóna, però, una nova judeofòbia, difosa sobretot al món àrab i a Europa entre les minories d'origen àrab-musulmà, que desemboca adesiara en actes d'antisemitisme obert. N'és un signe revelador l'èxit de les edicions en llengua àrab d'un clàssic de la literatura antisemita com és la falsificació *Els protocols dels savis de Sió* i en són una il·lustració eloqüent els episodis recents que hem recordat al començament. Calar foc a una sinagoga és un acte antisemita, un delictes que ha de ser condemnat i castigat, però no és sobrer mirar d'esbrinar-ne les motivacions. Els autors d'aquests actes són sobretot joves d'origen magribí que viuen a les perifèries més desheretades, els quals no tenen ni la mentalitat ni el pòsit cultural del vell antisemi-

tisme europeu. Fan dels jueus el catalitzador negatiu del seu malestar, transformant-los en una figura metafòrica on conflueixen sentiments (i ressentiments) diversos. El jueu és identificat amb l'elit d'un sistema que els exclou i oprimeix tot-hora, bé siga a les escarransides perifèries urbanes on l'única presència visible de l'Estat són les forces de policia, bé a l'Iraq recolonitzat, bé als territoris palestins sotmesos des de fa dècades a una ocupació ferotge. És aquest el rerefons de la nova judeofòbia, sobre la qual prospera el fonamentalisme islàmic, que pren un perfil polític amb uns trets cada vegada més clars i inquietants. Reconèixer que aquesta judeofòbia es basa en una revolta legítima contra una opressió real no significa justificar-la perquè, com ens ensenya la història, la revolta pot prendre també una direcció equivocada. Barrejar la política imperial d'Estats Units, Israel, Occident, els jueus i les sinagogues en un poti-poti indiferenciat no és símptoma d'ignorància i endarreriment, com sovint pensa una certa esquerra que es mostra complaent davant les manifestacions de la nova judeofòbia. Es tracta d'una regressió política paorosa que té causes múltiples i molt repartides. Rere l'ascens de l'islamisme polític hi ha la fallida de tots els règims i totes les ideologies sorgits de la descolonització: el tercermundisme, el nacionalisme laic, el panarabisme, l'antiimperialisme. En poques paraules, al món àrab Frantz Fanon ha estat substituït per Osama Bin Laden. Després hi ha la incapacitat de les democràcies d'Europa occidental per a integrar les minories sorgides de la immigració procedent de les antigues colònies, minories que són discriminades, excloses, relegades a guetos i finalment crimina-

litzades. Però també s'hi fa palesa, encara, la manifestació concreta de les apories d'un cert universalisme d'arrel il·lustrada que postula la igualtat com a assimilació a un model normatiu de ciutadania —el de l'Estat-nació homogeni— sense ni tan sols arribar a plantejar-se la coexistència de les alteritats ètniques i culturals, cosa que fa dels musulmans una minoria inassimilable. I hi ha, finalment, una altra fallida històrica, que ens toca més de prop: la fallida d'allò que abans en dèiem internacionalisme. En temps recents s'han fet evidents els límits dels moviments antiracistes que no han reeixit mai a establir lligams orgànics amb la immigració. Hauria de fer-nos reflexionar el fet que cap partit de l'esquerra europea no tinga entre els seus portaveus cares de tonalitats més fosques o noms amb ressonàncies àrabs, asiàtiques o africanes. Els immigrants d'origen extraeuropeu i els seus descendents són milions a Europa, però no tenen cap visibilitat pública, tret de les competicions esportives, d'alguns artistes i escriptors. Aquest és el rerefons d'exclusió d'on ha sorgit la nova judeofòbia. El seu blanc és una minoria que després d'haver encarnat històricament una figura negativa de l'alteritat *interna* al món occidental, ara n'ha esdevingut símbol. I això, hi insistesc, és el resultat d'una regressió política paorosa.

Cal afegir encara que els remeis que hom ha avançat per guarir aquest mal no han fet una altra cosa que agreujar-lo. El fonamentalisme islàmic es nodreix de la campanya islamòfoba i racista engegada arran dels atemptats de l'11 de setembre, que tendeix a fer de qualsevol jove àrab a Europa un terrorista potencial. Aquesta propensió eurocèntrica, expressió d'un passat colonial mal paït, pot prendre tam-

bé la forma d'una defensa intransigent de la tradició laica i republicana, com passa a hores d'ara a França amb la promulgació d'una llei justificada oficialment amb el pretext de prohibir a les escoles «qualsevol signe ostensible de pertinença religiosa», però que en realitat naix de la voluntat de prohibir el vel islàmic i d'estigmatitzar públicament una minoria religiosa. La identificació abusiva entre els jueus de la diàspora, ciutadans europeus, i l'Estat d'Israel, d'altra banda, és afavorida per l'actitud oficial de les comunitats israelites, que sovint pretenen que representen tots els jueus i que donen un suport acrític a la política de Sharon. El cas límit es va donar també a França, quan a l'endemà de les eleccions presidencials de 2002, Roger Cukierman, principal responsable del Consell representatiu de les institucions jueves franceses (CRIF), va declarar que l'èxit de Jean-Marie Le Pen calia interpretar-lo positivament com una crida d'atenció molt seriosa als islamistes.¹¹ Aquesta islamofòbia és la versió especular de la judeofòbia, i cal condemnar-la igualment. Però a diferència de la judeofòbia i l'antisemitisme, reprimits i estigmatitzats, la islamofòbia es nodreix d'un racisme arrelat en una cultura eurocèntrica i colonialista que, des de sempre, es mira de molt lluny i menysprea els pobres i els immigrants. Un episodi d'antisemitisme escandalitza i suscita la indignació i la reprovació pública. En canvi, sembla que forma part de l'ordre natural de les coses el fet que un jove magribí siga discriminat en el terreny professional, en l'accés a un habitatge o a l'entrada d'una discoteca. Dir-se Mohamed comporta avui inconvenients semblants als que coneixien fa un segle els jueus d'Europa oriental immigrants a Ber-

lín, Viena o París. Un manual d'antisemitisme com *La França jueva* de Drumont ja no seria tolerable als nostres dies, però un assaig que n'és en molts aspectes l'equivalent antiislàmic, per la vulgaritat, la fúria polèmica i l'aplec d'estereotips racistes, com *La ràbia i l'orgull* d'Oriana Fallaci, és un *best-seller* internacional.¹² Aquest fenomen ja el va assenyalar Edward Said quan constatava, tot subratllant coincidències entre l'antisemitisme clàssic i l'orientalisme, «la transferència gradual de l'animositat popular des del jueu cap a l'àrab, perquè la imatge n'és quasi la mateixa».¹³

En aquest camp magnètic travessat de tensions i repulsions profundes s'insereix la instrumentalització ideològica de l'antisionisme per part dels defensors d'Israel. També aquest és un vell reflex, que avui és potser vehiculat a més per intel·lectuals lligats temps enrere als valors i projectes de l'esquerra (una metamorfosi iniciada a Amèrica a l'època del maccarthysme, i a França als anys noranta).¹⁴ Un exemple emblemàtic d'aquesta deriva és el crític francès Alain Finkielkraut, autor fa vint anys d'un brillant assaig sobre la identitat jueva (*Le juif imaginaire*) i ara d'un pamflet (*Au nom de l'Autre*) que ataca l'antiracisme d'esquerra i el moviment contra la globalització neoliberal, que hi són denunciats com a vehicles del nou antisemitisme. Segons Finkielkraut, «el futur de l'odi es troba al seu camp i no al dels fidels de Vichy».¹⁵ Un tema al qual Pierre-André Taguieff, que ha estat un analista inspirat del racisme, ha dedicat tot un assaig.¹⁶ Darrere l'antisionisme es pot amagar –i sovint s'hi amaga– l'antisemitisme, però el sionisme, per la seua banda, no està mancat històricament de tendències feixistes.

En el decurs dels darrers anys s'ha teixit al si de les comunitats de la diàspora jueva un lligam emotiu, quasi «religiós», envers l'Estat d'Israel que recorda en molts aspectes el mite de la Unió Soviètica cultivat pels comunistes europeus a l'època de Stalin. L'URSS estava per damunt de qualsevol crítica i qui gosava plantejar dubtes sobre la seua política era qualificat automàticament d'anticomunista, vassall o còmplice de l'imperialisme. De la mateixa manera, qui critica la política de l'Estat d'Israel és acusat avui d'antisemitisme. Amb aquest criteri, un oponent inflexible a la invasió israeliana del Líban com Primo Levi, que el 1982 definia Begin com a «feixista»,¹⁷ hauria estat fàcilment considerat avui un perillós antisemita. La identificació automàtica d'antisionisme i antisemitisme és una troballa enginyosa que permet neutralitzar totes les crítiques a Israel. Sharon pot ser un pretext per a deixar anar paraules antisemites llargament contingudes, però l'antisemitisme és també una coartada emprada per a neutralitzar les crítiques a la política d'Israel. Després de l'11 de setembre el director de la revista *Les Temps Modernes*, director també de *Shoah*, Claude Lanzmann, publicà a la primera plana de *Le Monde* un article en el qual titllava d'antisemites els qui s'oposaven a la guerra d'Afganistan i els atribuïa el desig ocult de bombardejar Tel Aviv.¹⁸ S'insinua ací un sil·logisme pervers: si els crítics d'Israel són antisemites, aleshores l'esquerra, i en particular l'esquerra radical, és el vector principal del nou antisemitisme. Es tracta d'una tesi perversa, puix que criminalitza les úniques forces que tracten de combatre la judeofòbia al si dels moviments de solidaritat amb Palestina, i que es neguen a deixar-hi el camp lliure al fonamentalisme

islàmic. L'argument és especialment pervers i miop, car criminalitza les úniques forces que estan en condicions d'ajudar els intel·lectuals, activistes i personalitats d'origen musulmà que s'oposen a l'integrisme islàmic, i a la judeofòbia que hi va associada, al si dels moviments de suport a la causa palestina.

Una altra conseqüència d'aquest maniqueisme cada vegada més estès després de l'11 de setembre consisteix a descontextualitzar i deshistoritzar el conflicte israelià i palestí, reduint-lo a un «xoc de civilitzacions». Al seu origen no hi hauria l'ocupació israeliana dels territoris palestins i la negació dels drets d'aquests, sinó un conflicte irreductible, ontològic, entre dues *essències* incompatibles: jueus i musulmans, Occident i Islam. Tariq Ali té raó quan interpreta l'11 de setembre i les guerres que han vingut després com el fruit d'un «xoc de fonamentalismes».¹⁹

Aquest maniqueisme és pervers, però no és fruit tan sols de la demagògia i la instrumentalització. Reflecteix també pors antigues, ressentiments i frustracions acumulats en el temps. Reflecteix els terribles malentesos que poden emanar d'una memòria traumàtica i reprimida i amagada durant molt de temps. L'historiador israelià Tom Segev recorda que Ben Gurion comparava Nasser amb Hitler i que Begin va viure la invasió del Líban el 1982 com una mena de reparació històrica, com si un exèrcit jueu hagués entrat a Varsòvia el 1943.²⁰ Israel ja no és concebut només com un Estat de colons i de pioners, sinó com la resposta a Auschwitz. El 1967, subratlla l'historiador Dan Diner, les autoritats israelianes utilitzaven l'Holocaust com a «metàfora de la inseguretat d'Israel» i s'havien avesat a dir-ne, de les fronteres

anteriors a l'ocupació de Gaza i Cisjordània, «la línia d'Auschwitz».²¹ Amb aquests ulls, els kamikazes palestins no són rebels desesperats contra una opressió insuportable, sinó la reencarnació del nazisme.

No és difícil fer-se càrrec de la dimensió fantasmàtica d'aquestes representacions. El conflicte israelià-palestí esdevé objecte d'interpretacions que capgiren el context i els problemes fins a fer-ne una pantalla en la qual es projecten altres preocupacions, altres sentiments i trames de la memòria. La memòria col·lectiva no és immòbil ni immutable, i sobretot es troba sempre exposada al risc dels excessos i dels abusos. Fins i tot pot convertir-se en un prisma deformador a l'hora de desxifrar la realitat. Ja la primera guerra del Golf es va transformar en una mena de «guerra de la memòria», en la qual els autors reals representaven un paper de comparses en un passar comptes amb el passat.²² Sadam Hussein era descrit com el nou Hitler –així l'havia definit Bush pare– mentre que els oponents a la croada occidental esdevenien, a posteriori, els seus còmplices que es disposaven a consumir un segon genocidi. A Europa el debat sobre l'antisemitisme s'alimenta de la crisi del Pròxim Orient però el seu objecte vertader continua sent l'Holocaust, l'ombra fosca del qual plana sobre el present. Alemanya és, avui, el lloc privilegiat d'aquest perillós efecte telescòpic de la memòria, però el fenomen està molt estès. Els jueus continuen sent una figura metonímica, culpables o víctimes per excel·lència. Per als uns Israel confirma el seu paper de perseguïdors, per als altres són les víctimes potencials d'un Holocaust que no s'ha de repetir mai més. Ni els uns ni els altres són capaços de veure'ls, segons els postulats de

la Il·lustració, com a éssers humans que tothom pot jutjar, aprovar o criticar, estimar o avorrir en funció dels seus actes, i no com a portadors d'una *essència*. El vell «codi cultural» de l'alteritat,²³ de primer exclusivament negatiu, pren ara també un biaix positiu, però continua sent la clau per a definir una identitat occidental que no ha sabut mai acceptar el judaisme com una part d'ella mateixa, abans a causa de l'antisemitisme, ara a causa del solc excavat per Auschwitz.

Es presenta llavors un conflicte de memòries els recorreguts de les quals s'encreuen perillosament. La memòria palestina –i la de les minories d'origen àrab-musulmà residents a Europa– és aliena al genocidi dels jueus. Israel representa per als palestins no pas una reparació de la tragèdia jueva –un esdeveniment del qual no se senten responsables i del qual no han estat testimonis– o un refugi per als milers d'apàtrides que van sobreviure a l'extermini nazi, sinó l'origen de la seua pròpia tragèdia: el resultat d'un procés de colonització que els va foragitar de la seua terra i que els ha arrabassat la dignitat, els drets i el futur. La representació de la història jueva difosa a Gaza i Ramallah és sens dubte deutora dels estereotips, però en tot cas és molt diferent de la construïda a Europa. Ací porta el segell d'un genocidi, allà coincideix amb la imatge odiosa d'un exèrcit d'ocupació, única imatge dels jueus coneguda per la gran majoria de la població palestina. Lluny d'aparèixer com un acte redemptor, el naixement d'Israel recorda l'inici de la Naqba, la catàstrofe, la seua expulsió.²⁴ I l'Estat d'Israel, certament, fou ambdues coses alhora: un refugi per a una massa de desheretats que havien sobreviscut a un genocidi i un Estat nascut

d'una guerra d'autodefensa lliurada a l'endemà de la seua proclamació, però que esdevingué ràpidament una operació de neteja ètnica. Ací se situa també la metamorfosi del sionisme, al qual no se li pot discutir la legitimitat històrica com a moviment nacional jueu, però sí que es poden discutir les pràctiques de l'Estat al qual donà origen. El reconeixement d'aquest fet essencial —la guerra de 1948 com a expulsió dels palestins de la seua terra— pels «nous historiadors» israelians és una premissa indefugible per a la comprensió jueva de la memòria palestina.²⁵ Alguns d'aquests, com ara Benny Morris, obnubilats per la raó d'Estat, pensen que cal acabar ara la feina iniciada el 1948. Uns altres, com Ilan Pappé, Tom Segev o Zeev Sternhell, n'assenyalen la solució en la creació d'un Estat palestí (un vertader Estat sobirà, i no un *Bantustan* com els que han ofert fins ara els successius governs israelians). Per una altra banda, la denúncia de l'antisemitisme (i sobretot del negacionisme) per part de destacats intel·lectuals àrabs constitueix un pas important cap a la integració de l'Holocaust al si de la consciència palestina.²⁶ Es tracta, ara com ara, d'un petit besllum de racionalitat dins d'un conflicte en què s'enfronten enemics irreductibles, però són elements essencials per a la comprensió recíproca de dues memòries antinòmiques, igualment ferides. És veritat que el conflicte israelià-palestí demana una solució política, que no pot oferir una política de la memòria. Però un esforç de comprensió de l'altre, molt més planer a Europa que no al Pròxim Orient, permetria evitar molts malentesos a l'entorn de l'antisemitisme. □

Traducció de Gustau Muñoz

1. Vegeu sobre tot això Denis Sieffert, «Antisemitisme: entre réalité et manipulations», al volum col·lectiu *Antisemitisme: intolérable chantage*, París, La Découverte, 2003, pp. 11-23.
2. Per exemple, Barbara Spinelli, «La pace, il cavaliere e l'armatura svuotata», *La Stampa*, 4 novembre 2001.
3. L. Poliakov, *Histoire de l'antisemitisme*, París, Calmann-Lévy, 1981, 2 vols. (ed. original 1955). Per a una crítica argumentada d'aquest enfocament cfr. Detlev Claussen, *Grenzen der Aufklärung. Zur gesellschaftlichen Geschichte des modernen Antisemitismus*, Frankfurt/M, Fischer, 1987. Per a una distinció tipològica, cfr. Domenico Losurdo, «Antigiudaïsme, giudeofobia, antisemitismo», *I viaggi di Erodoto*, 38-39 (1999), pp. 139-160.
4. G. Scholem, *Briefe, Bd. I. 1914-1947*, C. H. Beck, 1994, p. 291.
5. R. Camus, *La campagne de France. Journal 1994*, París, Fayard, 2000, p. 48.
6. *La Stampa*, 5 abril 2003.
7. *Il Manifesto*, 27 gener 2004. Cfr. S. Romano, *Lettera a un amico ebreo*, Milà, Longanesi, 1997, p. 135.
8. Vegeu sobre aquesta qüestió el volum col·lectiu *Die Walser-Bubis Debatte. Eine Dokumentation*, Frankfurt/M, Suhrkamp, 1999. I l'aforisme de Treitschke al seu article «Unsere Aussichten», dins Walter Böhlich (ed.), *Der Berliner Antisemitismustreit*, Frankfurt/M, Insel, 1988, p. 13.
9. Cfr. Pierre Vidal-Naquet, *Les assassins de la mémoire*, París, La Découverte, 1995 (ed. original 1987).
10. Peter Novick, *The Holocaust in American Life*, Boston, Houghton Mifflin, 1999, p. 211.
11. *Le Monde*, 23 abril 2002. Cfr. l'anàlisi de Daniel Lindenberg, «L'"Islam" et "les arabes" vus par les "défenseurs d'Israël"», *Antisemitisme: l'intolérable chantage*, p. 47.
12. O. Fallaci, *La rabbia e l'orgoglio*, Milà, Mondadori, 2002.
13. E. Said, *Orientalism*, Nova York, Vintage, 1978, secció III, cap. IV.
14. El text de referència sobre el tema segueix sent Alan Wald, *The New York Intellectuals. The Rise and Decline of the Anti-Stalinist Left from the 1930's to the 1950's*, Chapel Hill, North Carolina University Press, 1987. No existeix cap treball semblant pel que fa a França. Vegeu, però, Daniel Lindenberg, *Le rappel à l'ordre. Enquête sur les nouveaux réactionnaires*, París, Seuil, 2002, pp. 61-65.

15. A. Finkelkraut, *Au nom de l'Autre. Réflexions sur l'antisémitisme qui vient*, París, Gallimard, 2003, p. 20.
16. P.-A. Taguieff, *La nouvelle judéophobie*, París, Mille et une nuits, 2002.
17. P. Levi, *Conversazioni e interviste 1963-1987*, Torí, Einaudi, 1997, p. 298.
18. C. Lanzmann, «Sans ambiguïté», *Le Monde*, 5 novembre 2001.
19. T. Ali, *The Clash of Fundamentalisms*, Londres, Verso, 2002.
20. Tom Segev, *The Seventh Million. The Israelis and the Holocaust*, Nova York, Hill & Wang, 1993.
21. D. Diner, «Cumulative Contingency. Historicizing Legitimacy in Israeli Discourse», *Beyond the Conceivable. Studies on Germany, Nazism, and the Holocaust*, Berkeley, University of California Press, 2000, pp. 201-217.
22. D. Diner, *Der Krieg der Erinnerungen und die Ordnung der Welt*, Berlín, Rothbuch Verlag, 1991.
23. Shulamit Volkov, «Antisemitismus als kultureller Code», *Jüdisches Leben und Antisemitismus im 19. Und 20. Jahrhundert*, Múnic, C. H. Beck, 1990, pp. 13-36.
24. Rashid Khalidi, *Palestinian Identity. The Construction of Modern National Identity*, Nova York, Columbia University Press, 1997.
25. Cf. B. Morris, *The Origins of Palestinian Refugees Problem 1947-1949*, Nova York, Cambridge University Press, 1988; també I. Pappé, *La guerre de 1948 en Palestine. Aux origines du conflit israélo-arabe*, París, La fabrique, 2003.
26. E. Said, *Israël-Palestine, l'égalité ou rien*, París, La fabrique, 1999.

MÈTODE
 Revista de Difusió de la Investigació de la Universitat de València
 NÚM. 41: PRIMAVERA (MAIG 2004)

**CIÈNCIA
 ANIMADA**

NOVES FORMES
 DE COMUNICAR LA CIÈNCIA

ENTREVISTA
 A UMBERTO ECO

ENTREVISTA A
 EDWARD O. WILSON

MÈTODE - Jardí Botànic de la Universitat de València. C/ Quart, 80. 46008 València • Tel.: 96 315 68 28. Fax: 96 315 68 26
 Subscripcions: 96 386 45 61. Preu (1 número): 5 €. Subscripció anual (4 números l'any): 18 € (26 € per a l'estranger)
 E-mail: marti.dominguez@uv.es • <http://www.uv.es/metode>

Polònia i la Unió Europea

Eduard Tarnawski

La data del 13 de desembre ens fa evocar la llei marcial del general Wojciech Jaruzelski i l'empresonament dels dirigents de Solidaritat l'any 1981. Malgrat haver-hi qui pensa que aquesta data quedarà fixada com el dia en què es van posar en marxa els canvis que menarien a superar la divisió d'Europa, de fet el 13 de desembre serà associat, més aviat, amb el fracàs de la conferència intergovernamental de 2003, que tenia com a objectiu l'aprovació del text de la *Constitució per Europa*. Un fracàs que hom va atribuir, segons sembla, al primer ministre polonès Leszek Miller.

Ara bé, qui pot creure realment que un projecte d'aquesta volada podia ser tomat per culpa del representant d'un Estat que formalment ni tan sols pertany a la Unió Europea? Jo, per descomptat, no ho crec pas. Penso que la intransigència del govern polonès de què han parlat els líders de la UE els ha servit per a amagar la pròpia incompetència com a negociadors. Si la voluntat d'avançar pel camí que marca el text de la *Constitució per Europa* fos tan

ferma com les crítiques a Polònia, segurament ja s'haurien trobat els remeis escaients per a convèncer-la.

No és la primera vegada en la història de la diplomàcia que els qui es mostren en públic d'allò més empipats, o fins i tot dolguts, en realitat el que volen és que no se'ls noti la satisfacció. I això és el que podria passar amb els governants d'Alemanya i França. El sorollós enuig amb Polònia els permet d'amagar que els seus estats no compleixen el pacte d'estabilitat de 1997, que posà els fonaments de la moneda única prohibint l'endeutament més enllà d'un nivell fix.

EL COST DE L'AMPLIACIÓ

La UE, amb l'ampliació a l'Est, no serà una potència econòmica substancialment diferent. L'increment de la seva potència econòmica serà amb prou feines d'un cinc per cent, prenent com a referència el producte interior dels Quinze. Els nous socis no hi aporten la vitalitat que potser fa unes dècades els caracteritzava; si més no, en termes de demografia. Els deu nous membres sumen uns 74,1 milions de nous ciutadans. Si haguessin entrat fa un any, potser n'haurien estat uns milers més. Segons Eurostat, a Polònia la població es va reduir

Eduard Tarnawski (Polònia, 1951) és professor titular d'universitat en excedència. Ha estat professor de les Universitats de Varsòvia, de Granada i Internacional de Catalunya a Barcelona. El seu camp de treball és la teoria política i, específicament, la política comparada.

el 2003, amb relació a l'any 2002, en un 0,6 per mil, a Letònia en un 5,6, a Lituània en un 4,5, a Estònia en un 3,8, i a Hongria en un 2,7. Tot Europa sofreix una crisi demogràfica pregona i la davallada demogràfica d'Europa oriental es veu agreujada, encara, per l'emigració.

La incorporació de Polònia a la UE el dia 1 de maig de 2004 tampoc no suposa un canvi radical en la seva economia. Els canvis essencials ja s'hi han produït fa molts anys, i van ser conseqüència de la caiguda del sistema socialista i de deu anys de reformes intenses. A hores d'ara les diferències estructurals entre els Quinze i els Deu no són tan greus. Per exemple, el sector serveis representa a Polònia ja el 63 per cent del PIB. En els 15 aquest indicador se situa en el 71 per cent. La indústria representa el 26 per cent, mentre que en l'Europa dels 15 representa el 22 per cent. El canvi més significatiu és que l'aportació de l'agricultura hi ha baixat al 3,8 per cent, un nivell comparable al d'Espanya (3,4), Portugal (3,6) o Irlanda (3,5). Allò que més preocupa és l'alta taxa de desocupació, que segons les previsions serà a Polònia els anys vinents superior al 21 per cent, la més elevada de tota la UE.

L'ampliació sí que és un problema, per descomptat, d'entrada per a la burocràcia de la Unió. Els qui han d'aprendre primer són els funcionaris comunitaris. De moment donen mostres sorprenents de desconcert davant la hipotètica allau de nous col·legues procedents de l'Est, que és del tot fantasmal. Car, segons les previsions, els pròxims set anys hi seran empleats gairebé dos mil ciutadans polonesos, però no ocuparan gaires càrrecs de responsabilitat. Els candidats dels 10 països que s'incorporen aquest any 2004 ocuparan

només 5 càrrecs de directors generals i 30 de directors.

QUAN ALEMANYA RECUPERA ELS SENTIMENTS

La distància que hi ha per carretera entre Berlín i Varsòvia és la mateixa que hi ha entre Berlín i Munic: 588 quilòmetres. A hores d'ara hi ha cada vegada menys gent a Alemanya i a Polònia que cregui que Berlín pot ser la capital d'Europa. Alemanya no pot ser la locomotora de l'economia de tot l'Est. És possible que gràcies a les inversions estrangeres, moltes procedents d'Alemanya, la República Txeca, amb cinc milions d'habitants, pugui aviat produir cinc milions de cotxes l'any. Òbviament, tot i que els intercanvis amb Alemanya representen un terç del comerç exterior polonès i en proporció són equivalents a les que Polònia mantenia amb l'URSS, a ningú no se li acut pensar que el model txec pugui ser un model per a Polònia, que té 38 milions d'habitants.

Els polonesos no han estat, certament, els primers a adonar-se de les limitacions de la potència econòmica alemanya. Se n'adonaren primer els ciutadans de l'antiga República Democràtica Alemanya. Malgrat el transvasament de milers de milions d'euros, els resultats s'allunyen bastant dels esperats i, per això, mentre que alguns comencen a mostrar-se farts de pagar el fons de solidaritat imposat després de la reunificació, uns altres porten els seus sentiments a l'extrem. Ara que els records tant de la guerra com del miracle econòmic alemany dels anys cinquanta han esdevingut vagues i llunyans, comencen a aparèixer a Alemanya temes de debat

polític –com el sacrifici dels milions d'alemanys que patiren les conseqüències de la guerra– que tenen un impacte enorme en la política polonesa. D'ençà que el 1998 es va formar la coalició de govern entre socialdemòcrates i Verds, cada cop se sent més a parlar de víctimes alemanyes innocents de la Segona Guerra Mundial. Hom recorda els civils alemanys morts en els bombardejos de l'aviació britànica i nord-americana de ciutats alemanyes com ara Dresde i Hamburg. El record dels 12,5 milions de persones que perderen les seves cases i propietats a l'Est desperta una gran emoció. Erika Steinbach, la presidenta de la Lliga de Refugiats, reclama el dret a commemorar els seus sofriments i proposa construir a la capital d'Alemanya un centre europeu per documentar les deportacions. La seva idea ha aconseguit el suport d'importants líders socialdemòcrates, bé que no del mateix canceller.

Contràriament a allò que pensaven molts optimistes, els fantasmes del passat no han desaparegut. Pràcticament totes les forces polítiques poloneses han pujat al carro del patriotisme, la qual cosa, com és natural, ha austat tots els qui donaven per feta una estreta amistat polonesa-alemanya en el marc de la integració europea.

Els temes que van agombolant-se en l'horitzó de les relacions bilaterals poloneses-alemanyes tenen relació directa amb l'ingrés de Polònia a la UE. El problema que es planteja és el següent: en el marc jurídic de la UE cap la possibilitat, si més no legal, que els expropiataris alemanys de béns abandonats a Polònia després de 1945 puguin recuperar el patrimoni que es troba actualment en mans de ciutadans polonesos. Ja han aparegut a Alemanya les primeres organitzacions, com la Preus-

sische Treuhand per exemple, que es comprometen a aconseguir, per la via de plets individuals davant tribunals civils tant europeus com nord-americans, la recuperació dels immobles a l'est del riu Oder, o almenys una indemnització satisfactòria. Hi ha polonesos que temen que no podran fer front a aquest problema, en part perquè ells mateixos han demanat una compensació econòmica per la via legal pel seu sacrifici com a treballadors forçats en l'economia alemanya durant la guerra.

La periodista i editora alemanya originària de Prússia Marion Döhnhoff va dir que era impossible que en només dues setmanes (pensant en l'ofensiva de l'Exèrcit Roig a l'última fase de la Segona Guerra Mundial) s'hagués perdut tot el que els alemanys havien fundat al llarg de set segles en la cultura i la civilització a l'Est. Així doncs, hi ha polonesos que temen que l'1 de maig de 2004 marcarà el començament del retorn dels alemanys a l'Est.

...I FRANÇA DECEP

El *Triangle de Weimar* és un fòrum de consultes que es va crear l'agost de 1991 per potenciar la col·laboració polonesa-alemanya-francesa al més alt nivell. Al principi semblava que la diplomàcia polonesa no tenia cap inconvenient a sotmetre's a una mena de control de la seva política exterior, perquè fruïa a canvi d'un tracte protocol·lari exquisit. Però, a mesura que es feia evident que Polònia seria aviat membre de ple dret de la Unió Europea, la diplomàcia polonesa deixà de mostrar-se tan curiosa de les seves consultes amb París i Berlín. L'anomenada *Carta dels Vuit* publicada al *Wall Street Journal* el 30 de gener

de 2003, promoguda per Madrid, fou potser la fi d'aquest triangle de Weimar i de les relacions privilegiades de Varsòvia principalment amb París. Perquè una de les idees de fons d'aquest triangle era que Alemanya es mostrava disposada a renunciar, a favor de França, a la seva posició privilegiada a Polònia.

Hom atribueix a Lord Palmerston la coneguda frase: «El Regne Unit no té enemics eterns, sinó interessos eterns». Algú hauria de dir que si efectivament allò que sent Polònia envers França és una eterna decepció, l'origen d'aquesta rau en el fet que els polonesos no saben com satisfer els interessos francesos. Ho van demostrar el desembre de 2002 quan, enmig de l'enrenou de la cimera de Copenhaguen, on es va aprovar l'entrada de Polònia a la UE, Varsòvia, en contra de tots els pronòstics, rebutjà l'oferta de Mirage i decidí gastar-se 3.500 milions de dòlars en la compra de 48 caçabombarders F-16 als Estats Units.

Quan es van publicar les previsions pressupostàries de la Comissió per al període 2007-2013, la premsa polonesa informà de seguida que havia estat precisament el Ministeri de Finances francès qui s'havia avançat en els seus càlculs per a demostrar que Polònia seria el país més beneficiat per les subvencions. Segons aquestes estimacions, Polònia rebrà uns ingressos nets de la caixa de la Unió d'uns 76.000 milions d'euros.

L'EUROPA DELS 27 SERÀ ENCARA MÉS PROAMERICANA

En la fase crucial de les negociacions amb la UE, el president francès Jacques Chirac va preguntar si era veritat que els polo-

nesos tenien voluntat d'ingressar a la Unió, perquè ell –digué– de vegades tenia la impressió que el que realment voldrien era ser membres d'Estats Units. Hi hagué veus que parlaven del cavall de Troia, o fins i tot de l'*ase* d'Estats Units.

Sigui com sigui, Polònia és important no sols perquè és el més gran dels deu països que ingressen a la Unió, no sols perquè la seva població és la meitat de tota la població dels nous socis, sinó perquè posa a prova la força d'atracció de la UE com a contrapès dels EUA. Si Europa no aconsegueix il·lusionar els polonesos amb el seu antiamericanisme, les probabilitats que ho aconsegueixi amb els nous socis que s'hi integraran, segons està previst, el 2007, són encara més minses. Romania i Bulgària no sols destaquen, igual que Polònia, pels punts febles en agricultura, sinó pel seu proamericanisme. En qualsevol cas, Romania i Bulgària donaren proves fe-faents d'identificació amb la política nord-americana quan els seus Parlaments aprovaren amb entusiasme lleis que garantien a Estats Units el dret a establir bases militars als seus territoris.

La nova frontera de la UE al sud-est serà molt difícil de controlar per Berlín i París. Romania i Bulgària, juntament amb Turquia, formaran un bloc amb una població de més de cent milions. El problema no rau a acceptar un soci no cristià i massa proamericà. Amb l'ingrés de Polònia els *americanoescèptics* no s'adonaven que obrien la porta no tan sols a un cavall, sinó a tota una quadra.

A Varsòvia entenen molt bé els sentiments dels nord-americans. Els sembla natural que aquests, que van promoure la creació del Mercat Comú Europeu, que garantiren la seva seguretat en temps de la

guerra freda, ara es trobin decebutos quan comproven que a les enquestes els europeus els qualifiquen com la més gran amenaça per a la pau al món. Un polonès del carrer, que al seu moment aclamà Nixon quan visità Varsòvia en temps de la guerra freda, entén que un president dels Estats Units no accepti ara que els alemanys aclamin els presidents russos, Gorbatsxev, Ieltsin o Putin, mentre que a ell, successor de Kennedy (l'autor de la frase famosa: «Ich bin ein Berliner»), els manifestants antiglobalització el comparin amb Hitler.

EL MILLOR ALIAT DELS EUA

A Michael Mandelbaum, després de viatjar a Polònia, li semblava que aquest era el país més proamericà del món, incloent-hi Estats Units. Segons es pot llegir a *Transatlantic Trends 2003*, davant la pregunta «¿Aprueba o desaprueba la política internacional de Bush?», només el 30 per cent dels europeus contestà «sí», mentre que el 64 per cent digué «no». A França el desacord arriba al 82 per cent, a Alemanya és gairebé el 81 per cent, i el 57 per cent al Regne Unit i a Itàlia. Polònia n'és l'excepció. Aquí el 58 per cent l'aprova i només el 30 per cent la desaprova.

La confiança de Bush en Polònia no prové del fet que *Le Monde Diplomatique* no té gaires subscriptors en aquest país. És fruit d'una llarga història, tot i que és cert que el marc institucional de les bones relacions actuals entre EUA i Polònia fou fixat a la Declaració Conjunta signada el 20 de març de 1991 pel president Walesa i Bush pare. Aquestes relacions foren cultivades per Clinton, però l'amistat remunta al segle XVIII, als temps de la lluita per la

independència nord-americana. És un esdeveniment que commemoren cada any els nous llicenciats de la famosa acadèmia militar de West Point davant el monument al seu patró, que per cert és un heroi nacional de Polònia, Tadeusz Kosciuszko. Aquest país del centre d'Europa ocupa un lloc clau en el plantejament estratègic nord-americà ja d'ençà de 1918, quan el president Wilson posà com a condició del seu pla de pau per a Europa la restauració de l'Estat polonès independent.

No tothom que a Europa es declara amic d'Estats Units pot dir que els seus sentiments són espontanis. A Polònia, a diferència d'altres indrets del món i com passava a Europa fa trenta anys, la declaració de proamericanisme no obeeix a cap voluntat de «correcció política». La novetat és que ara les bones relacions amb Amèrica han encoratjat alguns constitucionalistes polonesos a sospesar la idea d'una gran reforma constitucional per tal d'introduir les circumscripcions unipersonals i de fer, així, la democràcia polonesa més semblant a la nord-americana.

... I D'ISRAEL

Les relacions polonesojueves viuen també un idil·li d'ençà que Polònia es va comprometre a lluitar a Iraq contra el terrorisme internacional. El representant de la comunitat jueva polonesa Marek Edelman manifestà el seu desacord total amb la postura d'Alemanya i França envers la guerra a Iraq. Qui fou el darrer comandant de la insurrecció al gueto de Varsòvia ha deixat d'anomenar «amic» a Daniel Cohn Bendit a causa de les seves discrepàncies al voltant d'aquesta guerra. Les veus euroescèptiques

de Polònia tenen ressò a Israel, on hi veuen una reprovació de la política exterior europea comuna i del suport excessiu a la causa palestina. Aquesta política europea no sols no ha portat la pau a la regió, sinó que ha posat en perill la idea de l'Estat-nació com a fonament de la sobirania nacional, que és la base del sionisme amb què combreguen els ultranacionalistes polonesos.

També hi ha interessos. Israel aspira a un apropament a la Unió Europea com a Estat associat. Després de decennis de relacions comercials intenses, el govern israelià es planteja ara d'aconseguir una vinculació més estreta. En qualsevol cas, no li interessa avalar una política exterior europea que ha posat en perill la seguretat d'Israel. En aquestes condicions, la diplomàcia israeliana comença a veure en Polònia un soci sòlid el valor del qual augmenta per la seva nova condició d'Estat membre de ple dret de la UE. A Varsòvia li plauria d'allò més fer de mitjancera entre Israel i Brussel·les.

Per tal de donar cos a aquesta nova amistat, l'any passat es va signar un contracte de cooperació en el sector de producció d'armament. Aviat l'exèrcit polonès serà equipat amb coets antitanc israelians *Spike*, que a partir de 2004 seran fabricats parcialment a Polònia. L'import del contracte és de 350 milions de dòlars.

LES TENSIONS A L'ORIENT «MÉS PRÒXIM»

Ben aviat hi haurà bases militars nord-americanes a Polònia. Una, de caràcter estratègic, prevista per a la Força Aèria haurà

de situar-se a l'oest del riu Vístula, perquè Moscou considera que aquest continua sent la seva frontera estratègica. Per tal de mitigar les possibles resistències que podria haver-hi a Polònia pel fet d'esdevenir objectiu de disputes estratègiques, el govern d'Estats Units ha parlat de modificar els seus plans per a protegir el territori polonès amb el seu sistema antimíssils.

La situació actual és força diferent de la dels anys noranta, quan la integració de Polònia a la UE despertava només l'enveja de Moscou. Però d'ençà que la gran estratègia de la UE inclou la incorporació de Rússia, d'una manera o una altra, el problema ha desaparegut. La diplomàcia polonesa, que pretenia exercir el paper d'ambaixadora dels seus antics aliats del temps de la guerra freda davant les institucions europees, comprova ara la bona marxa del projecte d'ampliació europea fins a Vladivostok sense que ningú no li hagi demanat a Varsòvia que faci de mitjancera. Per això, els líders polonesos, que miraven de convèncer els europeus que el primer que calia fer a l'Est era integrar Ucraïna, ara se senten frustrats. Comproven que Europa mira a Moscou i no a Kíev. Hi ha polítics a Varsòvia que senten pànic davant la rapidesa amb què es produí el canvi a Geòrgia. Veuen la determinació nord-americana d'establir bases estratègiques com més pròximes millor a les àrees de conflicte amb els terroristes, i ho relacionen amb els advertiments recents del president de la veïna Bielorússia, Lukastxenko, quan deia que és conscient que Estats Units podria utilitzar contra ell i el seu país el mateix mètode que va emprar al seu moment per justificar l'atac contra Iraq.

AMICS FINS A LES PRÒXIMES ELECCIONS?

Res no feia pensar que la victòria del PP a les eleccions de 2000 podia ser alguna cosa més que un altre episodi en la història del parlamentarisme espanyol. I tanmateix, avui ja no es pot dubtar que fou un esdeveniment rellevant en la política internacional recent. La majoria absoluta permeté a José María Aznar de fer un tombant en la política exterior d'Espanya. Aznar comprovà que hi havia sintonia entre la seva visió del món i la del nou president d'EUA. Així va poder ser el primer cap del govern de la democràcia que es permetia el luxe de no «buscar química» amb els líders polítics de França o Alemanya. Després de decennis de vinculació de la política del seu país amb l'Europa occidental, decidí restablir els lligams directes amb Estats Units. Madrid trobà en aquest camí un soci fins aleshores inexistent en l'horitzó dels estratèges espanyols: Polònia. La pinça a Brussel·les pel desembre de 2003 no fou cap improvisació. Fou el resultat d'una estratègia política meditada, que d'altra banda no es basa en la col·laboració econòmica. D'aquí prové la garantia de la seva eficàcia diplomàtica. Tot i que Polònia competeix amb Espanya pel repartiment dels fons estructurals de la UE, tot i que Polònia és un destí buscat pels inversors estrangers a la recerca de baixos costos de producció (com és el cas recent del grup Volkswagen, que ha decidit traslladar la fabricació del vehicle comercial Caddy de Martorell a Poznan), malgrat tot això, els líders polonesos han estat seleccionats per la diplomàcia espanyola com a socis als fòrums europeus.

Val a dir que l'opinió pública polonesa s'ho mira tot plegat amb gran simpatia. L'acomiadament a José María Aznar a Varsòvia el gener de 2003 fou un acte protocol·lari sense precedents. Tanmateix, els diplomàtics polonesos s'adonen que l'euroescepticisme espanyol actual no pot ser durador. L'uropeisme té a Espanya arrels profundes, amb figures com el català Francesc Pi i Margall, un dels ideòlegs més brillants del federalisme, i com el mateix Ortega y Gasset, qui va exclamar el 1923: «...si Europa no aconsegueix de superar la seva idea d'estat nacional amb una de més àmplia, Europa s'exposa al greu risc de perir». Dit breument, mentre que Varsòvia s'acosta a Brussel·les per incorporar-se a Europa, Espanya es dedica a negociar la fórmula per governar-la.

A Varsòvia deuen tenir ben clar que Espanya arribà a l'aliança amb Polònia per haver estat exclosa del cercle dels grans de la UE, i no el 2003 a Brussel·les, sinó el 2000 a Niça, quan fou equiparada en vots ponderats a Polònia. El que no sospitaven a París ni a Berlín és que la diplomàcia espanyola podia trobar una sortida al parany cercant una aliança amb Varsòvia, precisament la capital que estava predestinada pels «grans» a ser-ne la competidora principal.

Però a Varsòvia no se'ls amaga tampoc que Espanya té recursos per a mantenir alhora una política euroescèptica i una altra d'eurooptimista. En el cas polonès aquesta ambivalència és difícil, o és simplement un somni impossible. Les represàlies amb què pot trobar-se Madrid per part dels altres socis europeus no poden ser sinó cosmètiques. Els seus polítics estan tan dividits com els d'altres països quant a la

guerra a l'Iraq, però estan en condicions d'encapçalar projectes polítics contradictoris. Varsòvia no té aquesta possibilitat. Els estratèges de la política polonesa són, doncs, conscients que un possible canvi de govern a Espanya canviarà també totalment la seva doctrina actual de política exterior. Imagino que a Madrid ja saben que per a Polònia són vitals les seves relacions amb Alemanya, i no amb Espanya. Madrid segurament deu haver notat ja l'entusiasme amb què Varsòvia acollí els plans per convertir l'actual *zona* polonesa a Iraq en un sector de l'OTAN.

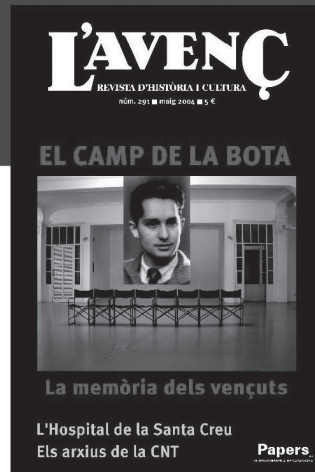
El principal problema del cap del govern polonès Miller, que tan bona relació ha establert amb Madrid, és la davallada de la seva popularitat a les enquestes. A hores d'ara només compta amb la confiança d'un 12 per cent de l'electorat, i ocupa el quart lloc en les preferències. A Varsòvia hi ha rumors d'un canvi de govern abans de l'acabament de la legislatura, el 2005, la qual cosa comportaria un canvi d'estratègia en política exterior. Els líders del primer partit de l'oposició, la Plataforma Cívica (PO), que tenen la confiança d'un 24 per cent de l'electorat, aprofitaren el vent de cua per a expressar, a través d'Andrzej Olechowski i Tadeusz Mazowiecki, la seva crítica total de la gestió internacional del govern. En les seves anàlisis li retrauen d'haver provocat l'aïllament internacional de Polònia.

Alguna cosa, i de molt important, pot començar a canviar. Suposo que en prendrà bona nota, el nou govern sorgit de les eleccions generals de març a Espanya. □

El camp de la Bota

La memòria dels vençuts

Maig de 2004

Amb el rerefons del Fòrum de les Cultures que comença aquest mes, i a partir del projecte multimèdia ideat per Francesc Abad per homenatjar les víctimes del franquisme afusellades al Camp de la Bota, aquest dossier recupera la memòria oral d'alguns familiars dels desapareguts en aquest període fosc de la nostra història amb l'objectiu de donar llum a la història silenciada.

L'Avenç. Consell de Cent, 278, 1r 2a
08007 Barcelona
Telèfon 93 488 34 82
lavenc@lavenc.com - www.lavenc.com

Construcció, economia i territori. Un model sense futur?

PRESENTACIÓ

La construcció, en el sentit més ampli, s'ha convertit en un dels motors bàsics de l'economia. El paisatge, en moltes comarques, està poblat de grues i obres. Les noves urbanitzacions proliferen com a bolets. Les transformacions de terrenys per a noves construccions s'han convertit en un gran negoci. Els preus pugen sense aturador. Sembla que hi ha una demanda infinita. D'una manera sistemàtica es donen a conèixer nous plans per edificar a les perifèries de les ciutats i als municipis costaners. Construcció i turisme han passat a constituir l'eix de l'economia, d'una manera especialment marcada al País Valencià i, des de fa temps, a les Illes Balears. Però també a Catalunya —on la indústria i els serveis avançats hi tenen un gran pes— aquestes activitats han assolit molta importància. És evident que la construcció d'habitatges nous i de millor qualitat satisfà una demanda consistent, derivada del canvi social, de la mobilitat ascendent, de factors demogràfics, de les noves formes de vida familiar. Però tot plegat presenta distorsions i paradoxes. Perquè el boom immobiliari coincideix amb dificultats enormes per accedir a l'habitatge. L'augment astronòmic dels preus frustra una part molt important de la demanda, i indica que la construcció ha esdevingut un valor refugi, objecte d'especulació, activitat distorsionada que no compleix el seu objectiu primari, que és garantir el dret a un habitatge digne. Fins al punt que l'exigència de regular amb rigor aquest sector, per evitar les disfuncions i organitzar-lo, ha estat un veritable clamor popular, que explica —entre molts altres factors— el canvi d'actitud electoral que ha fet possibles els canvis polítics que hem viscut darrerament. Ara bé, les distorsions tenen un abast més gran encara. Perquè el fet mateix de l'enorme importància que ha assolit la construcció dins de l'economia indica febleses estructurals que poden passar factura. La gran absorció de recursos que implica deixa desguarnits altres sectors. En combinar-se amb un enfocament monotemàtic orientat al turisme, esborra un horitzó d'economia productiva més competitiva, de més valor afegit, amb un component tecnològic més sòlid i, per això, amb un futur més plausible. Al capdavant, construcció i turisme són activitats en les quals la productivitat no pot augmentar gaire, i a més configuren un tipus de societat amb massa zones d'ombra. Però a més a més, la construcció desfermada a què assistim a hores d'ara, en què especuladors i promotors fan i desfan, i ocupen el lloc que en bona lògica correspondria als urbanistes i a un poder públic prudent, té efectes devastadors. Està en joc la sostenibilitat ecològica, com a efecte del gran consum de recursos de tota mena. I està en joc, també, la sostenibilitat econòmica, perquè la destrucció de paisatges i entorns naturals pot fer, i ha fet ja sens dubte, un mal irreversible precisament a la mateixa activitat que es vol potenciar. El tipus d'economia i de societat que comporta aquest model irreflexiu planteja tota mena de dubtes i presenta contradiccions esclatants, a les quals vol aproximar-se aquest dossier.

El «model valencià» (1995-2003)

Joan Romero i Josep Sorribes

UN ACLARIMENT PREVI I NECESSARI

En un dossier com aquest que la revista *L'Espill* dedica al tema «Construcció, economia i territori» i que ofereix especialment una anàlisi, en diferents vessants, del conglomerat politicoimmobiliari que s'ha conformat —o que s'ha consolidat de manera efectiva— al País Valencià de 1995 ençà, sembla escaient consagrar un primer article a contextualitzar o dibuixar el marc en què s'esdevé un fenomen amb tantes conseqüències.

Hom podrà argumentar que no hi ha trets diferencials prou contundents per a parlar d'un «model» valencià en el període 1995-2003 contraposant-lo a suposats models anteriors, i que el canvi polític (ja iniciat el 1991) que ha fet que el País Valencià siga un importantíssim cau de vots per al Partit Popular no és, malgrat la seua importància, una variable que justifique la diferenciació proposada.

Els autors, per descomptat, no són d'aquest parer però accepten que la variable «política» potser no justificaria per ella mateixa la identificació biunívoca període-model que expressa el títol. Abans, però, d'emetre un judici concloent caldrà explicitar què entenem per «model», perquè tal vegada la definició pot estalviar-nos més d'un malentès. Model és un concepte que remet, en primer lloc, a l'estilització, a la representació simplificada de la realitat, necessària a avançar en el seu coneixement científic. Un model és un conjunt articulat de trets, dibuixats sempre amb llapis de fuster, que ens permet identificar què és comú i què és diferent en l'esdevenidor històric d'una societat determinada. Al model no hi ha només, és clar, el predomini de tal o tal força política. Si fos així hi hauria tants models com períodes d'alternança. No, al model hi ha —o ha d'haver-hi— un conjunt més ampli d'elements, en el benentès que qualsevol d'aquests elements explica i és explicat per la resta.

D'altra banda, cal no assimilar el concepte de model amb el de formació social, entesa com el solapament dialèctic de diferents modes de producció (sempre n'hi ha un de dominant, però els altres —passats o futurs— també hi són presents), entenenent el mode de producció com la combinació no mecanicista de forces productives, rela-

Joan Romero és catedràtic de Geografia Humana de la Universitat de València. És autor de diverses obres, entre les quals (amb A. Cucó i J. Farinós, eds.), *La organización territorial del Estado* (PUV, 2002).

Josép Sorribes és professor d'Economia Regional i Urbana de la Universitat de València. Ha publicat, entre altres, *La ciutat desitjada* (Tàndem, 1998) i *Un país de ciutats o les ciutats d'un país* (PUV, 2002).

cions socials de producció, superestructura politicoadministrativa i ideologia. No s'hi pot assimilar per la senzilla raó que sense canvis transcendentals del tipus de formació social –posem per cas, la capitalista– hi ha també la possibilitat i la necessitat d'identificar models diferents.

Els elements que fan identificable un model serien, bàsicament, el tipus de formació social, el desenvolupament de les forces productives, els sectors productius predominants, el grau d'obertura exterior, l'arquitectura de l'Estat, l'existència de llibertats democràtiques i la presència o no d'un bloc social dominant –entès en el sentit gramscian– en el qual el poder econòmic conquista el poder polític i, mitjançant els seus intel·lectuals orgànics, genera una ideologia que s'imposa al conjunt de la societat. Moltes –per no dir la totalitat– d'aquestes variables no tenen sovint una traducció binària (sí o no) sinó que, al contrari, plantegen una qüestió de «grau», la qual cosa fa més difícil i engrescadora la feina interpretativa i la decisió al voltant de si som o no davant d'un «model» diferent.

UNA CERTA PERSPECTIVA HISTÒRICA

La nostra intenció –i el títol ja és expressiu– és parlar del *model valencià* del període 1995 a 2003, sempre, és clar, que aquest tinga la suficient especificitat amb relació a models anteriors. I això remet al problema ja clàssic de la periodització i al no menys important de la contextualització històrica del període.

Pel que fa a la periodització podríem acabar de seguida parlant de la València

(quan diem València, enteneu País Valencià) preindustrial, fins al 1850, i de la València capitalista –amb diferents variants– de 1850 ençà. Acabaríem de seguida, però tal vegada no com pertoca perquè, acceptant que cap a mitjan segle XIX la formació social valenciana esdevé una formació social capitalista, hi ha un munt de matisacions que convé fer.

En primer lloc, la data de 1850 és convencional i la pregunta és si la presència dels modes de producció anteriorment dominants hi és «residual» i si la societat valenciana entre 1850 i 1939 es pot «catalogar» tranquil·lament de «formació social capitalista» ateses les fortes peculiaritats que, a casa nostra, té la revolució industrial i tecnològica. Parlem primerament del caràcter residual dels modes de producció anteriorment dominants, és a dir, de *l'ancien régime* o, el que és el mateix, de formes avançades –en el temps– del mode de producció feudal. Per les informacions de què disposem, tot i que són fragmentàries, de residual tenia ben poc. Malgrat la creació de la Junta de Comerç i de la Societat d'Amics del País, la «normalització» borbònica i els terratrèmols polítics que van fer trontollar les estructures vidents als tres primers quarts del segle XIX, alguns elements de *l'ancien régime* són encara presents pertot en una curiosa i espectacular coexistència amb el *nou ordre*: el paper dels gremis en el control de les matèries primeres introduïdes per la manufactura artesanal, la importantíssima institució del *repeso*, els drets de portes, els consums, el repartiment de l'equivalent, els gremis mateixos com a institució, la rendició de censos, els privilegis i prebendes públiques com a base de tantes fortunes, l'existència de processos jurídics fins

al darrer terç del XIX com a forma de resoldre mitjançant compensació econòmica la relació jurídica senyor-població, o una desamortització inacabable.

Hom dirà, amb raó, que l'agricultura no era sols de consum local per tal com s'exportaven grans quantitats de seda i d'arròs. I que ja havia començat l'exportació de la taronja. I que la protoindústria aprofitava la descomposició gremial i a poc a poc es generalitzava el treball assalariat. Però, acceptant totes aquestes matisacions i moltes més, la formació social valenciana pot tipificar-se de preindustrial fins a la revolta camperola de 1879, l'exposició regional de 1888 i la proliferació del fil industrial (no sols a l'illa d'Alcoi) suggerida per E. Lluch i comprovada per J. A. Martínez Serrano. Entre 1874 i 1936, la polimòrfica classe dominant de què parla J. Azagra reeixí, amb la inestimable ajuda del progrés tècnic, a fer que la societat valenciana presentàs, per fi, els trets bàsics d'una formació social capitalista: mercat de sòl, mercat de treball, agricultura capitalitzada i exportadora i tallers artesanals que esdevenien petites indústries (amb les excepcions d'algunes grans indústries nascudes a principi de segle i d'altres nascudes de la mà de la conjuntura excepcional de la Primera Guerra Mundial, com s'ha encarregat de demostrar V. Soler). Formació social capitalista, sens dubte, però amb la particularitat d'una forta dependència de la *nova* agricultura. No sols com a valor social i tòpic imperant, sinó com a sector que determinava un complex conglomerat agroindustrial-financer-exportador. La indústria vinculada a l'agricultura era omnipresent: bombes hidràuliques, indústria química, construcció naval, molins, almàsseres, cellers. La banca, forana o valen-

ciana, estigué sempre vinculada a l'exportació agrícola o als negocis públics. El comerç exterior i l'agricultura, germans siamesos. I el consum dels productes de la indústria/artesanía depenia fortament de les rendes agrícoles. Aquest conglomerat –capitalista, sí, i amb conflictes socials «moderns»– no deixa de ser el resultat d'una *revolució industrial* considerablement original.

Suposà la Guerra d'Espanya una ruptura del model? Sí i no. Per una banda, canvien les regles del joc juridicopolític i ideològic. A més, l'autarquia promou una industrialització forçosa (de nou apareixen noves grans empreses com ara la Paperera de Gregori Molina a Xàtiva o l'*imperi* de Segarra a la Vall d'Uixó) i elimina –en part– el paper motor de l'agricultura d'exportació. Es trenca l'esquema de Romà Perpinyà Grau. Es tracta d'una nova formació social? Evidentment no, però les variacions introduïdes al model anterior no són d'ordre menor.

En canvi, sí que podríem parlar d'un canvi en la formació social valenciana al període 1960-1979. És en aquests vint anys que realment es pot parlar de revolució industrial, i no sols de precedents industrials, al País Valencià. Un revolució que capgirà i giravoltà la societat valenciana de cap a cap. En les mentalitats, la terra encara hi és present, però el procés («extensiu», en paraules de B. Secchi) d'industrialització i urbanització no té parió. Ni tan sols durant el *boom* dels anys vint. Davant la impossibilitat de continuar la política autàrquica, el règim de Franco obrí la porta al creixement econòmic (sense democràcia) i amb això signà –en un pagaré ajornat, és cert–, el seu *finiquito*. Perquè la societat espanyola i la societat valenciana

canviaren en un tres i no res. En el nostre cas, es recuperà l'agricultura d'exportació, però aviat fou substituïda com a principal sector exportador per la indústria, que aprofità l'històric *know-how* i el fort diferencial de salaris per fer-se un lloc als mercats exteriors aprofitant fins a l'última gota els efectes benèfics del Pla d'Estabilització, de les successives devaluacions i de l'acord preferencial de 1970 amb la CEE. Mobles, joguines, calcer, tèxtil, taulellets, llums, els cotxes de la Ford. La incorporació del progrés tècnic fou ràpida i augmentà la productivitat. El dèficit comercial es resolgué recurrent al nou invent del turisme i de les trameses dels més de dos milions de espanyols emigrats a Europa. De pas, Franco podia ventar-se que no hi havia desocupació... I encara caldria afegir-hi els milions de persones que deixaren el camp per traslladar-se als centres urbans i industrials d'Espanya. Les ciutats agraciades pel creixement econòmic cresqueren sense ordre ni concert, sense equipaments. Els mestres d'obres esdevingueren constructors i després promotors i comprovaren que l'invent de Vicente Mortes (ministre franquista d'Habitatge) funcionava i que la gent renunciava a tot pel pis en propietat. Un bon negoci en el context dels anomenats feliços seixanta.

La dècada dels setanta en fou la continuació lògica, però la llarga onada expansiva 1945-1965 començava a oferir signes d'esgotament (la crisi monetària, el significat mateix de Maig del 68). Els sectors «madurs» ja no eren el motor del sistema i els sectors nous –com ara la informàtica, les telecomunicacions, la biotecnologia– ja despuntaven. La pujada dels preus del petroli el 1973 fou el detonant d'una crisi econòmica que el buit de poder a Espanya

féu passar relativament inadvertida, tret de la forta disminució de les exportacions a Europa i als EUA. Però la segona pujada dels preus del petroli el 1979 sí que ens afectà de ple quan encara la Constitució de 1978 no havia pogut retre els seus fruits. La crisi fou devastadora fins a 1985 i es destruïren milions de llocs de treball. Però el País Valencià de 1979, dèficits de tota mena a banda, ja no era el Calabuig de Berlanga. El desenvolupament de les forces productives havia revolucionat l'estructura econòmica i social i els sistemes juridicopolític i ideològic tenien els dies comptats, per bé que els cervells canvien molt a poc a poc. La valenciana era una societat «moderna» amb moltes ganes de canvi, malgrat que els nostàlgics deixaren sentir les petjades dels tancs el 23-F i que la sensació de democràcia «vigilada» fou general durant uns quants anys. Passat l'esglai –econòmic i polític– començà una altra etapa marcada per la incorporació a la Comunitat Econòmica Europea el 1986, per la bona conjuntura econòmica del període 1986-1991, i pel govern d'esquerra en l'administració central i en bona part de les autonòmiques.

Passats els Jocs Olímpics i l'Exposició Universal de 1992, una nova crisi econòmica (breu però profunda) i el desgast i els errors polítics del PSOE aplanaren el camí al triomf de la dreta el 1995.

1979-1995:

L'ESTAT DE BENESTAR
(SENSE TERRITORI)
COM A PRIORITAT POLÍTICA

El retorn de la democràcia arran de la transició política i la promulgació de la Cons-

titució de 1978 varen introduir, com és obvi, variacions substancials en el model de desenvolupament des de 1960 (creixement sense democràcia). Ens trobem davant un altre model? Bé, això depèn de la valoració que fem de la incidència del canvi polític en la resta de les variables. Un fet evident és que assistim a una lenta però irreversible legitimació de la democràcia i a un creixement continu del protagonisme del sector públic. Pel que fa al protagonisme del sector públic, el desenvolupament de l'estat de benestar (i també –en menor mesura– un deute públic creixent determinat i condicionat pels impactes de les dues crisis econòmiques de 1979-1984 i 1992-1995) fa possible que el percentatge de la despesa pública sobre el PIB arribe a nivells europeus (el 43,5 per cent el 1990). D'altra banda, l'Estat de les Autonomies es consolida, en termes de descentralització de la despesa i del control polític d'aquesta, en un temps rècord tot i que els nous i emergents poders autonòmics imiten excessivament l'esquema «funcional» del govern centralista predemocràtic. Amb totes les matisacions que calga fer, l'arquitectura de l'Estat canvia radicalment sota el govern de l'esquerra. Un govern que no ho tingué gens fàcil: les dues crisis esmentades, les costosíssimes (en termes econòmics, socials i polítics) reconversions industrials, bancàries, energètiques, militars... hagueren de compaginar-se amb l'avanç de l'estat de benestar, amb la superació de les dues crisis, amb una reducció de la inflació i del dèficit públic, que ja anava pel bon camí el 1995, però que la dreta ha patrimonialitzat sense cap escrúpol, amb un difícil equilibri en el trena-closques autonòmic on la política del «café per a tothom» generava greuges compara-

tius i tensions constants i amb una decisió ferma d'unir el nostre futur al d'Europa que es materialitzà amb la integració en la Comunitat Econòmica Europea. Integració que facilità una forta expansió econòmica entre 1986 i 1991, en la qual, malauradament, la creació de treball va créixer per damunt de l'increment de la productivitat. Les infraestructures de comunicació van experimentar també un salt qualitatiu i la modernització de la societat espanyola féu un pas de gegant. No cal ni dir que la dreta governant i els seus diligents portaveus mediàtics han fet un esforç immens per intentar convèncer l'opinió pública que abans no hi hagué més que caos i confusió, i que la història començà el mes de juliol de 1995.

Al País Valencià el període 1979-1995 presenta alguns trets diferencials, de caire positiu i negatiu. Dels positius cal esmentar la creació *ex novo* de l'estat de benestar, l'indubtable renaixement cultural i una política industrial posada en execució a mitjan anys vuitanta (amb l'IMPIVA i els Instituts Tecnològics com a instruments bàsics) que apostava per fer competitives les *pimes* dels sectors tradicionals proporcionant-los la possibilitat de disposar d'avanços tecnològics i de disseny que elles mateixes no podien generar per problemes d'escala. Una política industrial que la dreta governant ha malbaratat, com veurem més endavant. Pel que fa als trets negatius, cal dir que l'esquerra fracassà en les concessions «identitàries» fugint estèrilment d'un conflicte interessat. A més, fou incapaç d'evitar el *boom* immobiliari del període 1986-1991, i la política territorial (infraestructures a banda) patí la voracitat competencial de la Generalitat, el fracàs de la modernització de l'administració lo-

cal, el conservadorisme poruc de no enfrontar-se al *taifisme* municipal i la falta de visió que implica no haver entès el fet metropolità promovent línies estratègiques de cooperació supramunicipal.

1995-2003:

DE NOU, LA RESTAURACIÓ.
L'EXPLOTACIÓ DEL TERRITORI
(SENSE ESTAT DE BENESTAR)
COM A PRIORITAT POLÍTICA
DEL «BLOC IMMOBILIARI»

Per què des de 1995? No hi ha hagut cap canvi en la formació social valenciana que justifique aquest tall. Les oscil·lacions macroeconòmiques són habituals. El fet que estrenarem Estatut d'Autonomia el 1983 després de batalles i renúncies és una dada important, però tampoc no justifica el tall. I tampoc no el justificaria el fet que la Generalitat i moltes ciutats importants fossen governades per l'esquerra fins a 1991 o 1995.

El tall no és justificat tant per l'abans com pel *després*. I és que –i aquesta és la tesi que mantenim– entre 1995 i 2003, el «model» valencià ha experimentat canvis qualitius que, si bé no arriben a alterar en profunditat els trets bàsics del que entenem per formació social, suposen l'inici d'un canvi de trajectòria d'una importància gens menyspreable.

Deixarem de costat el paper clau que les tres victòries consecutives del PP al País Valencià han tingut per a la governació de l'Estat, així com el paper no menys clau que en aquestes victòries ha tingut el diferencial de vots obtingut a la ciutat de València. Deixarem aquesta feina als analistes per centrar-nos en els anunciats canvis

del «model». També passarem per alt alguns trets, força singulars, dels vencedors: l'exhibició d'un tarannà autoritari, la prepotència, el sectarisme, el xoc frontal contra la insubmissa Universitat, la sistemàtica confusió entre la legitimitat democràtica que donen els vots i la bondat o l'oportunitat de les polítiques aplicades, el triomfalisme aberrant (els millors del món, l'avantguarda d'Europa, les referències a un suposat lideratge desmentit per tots els indicadors) i la pràctica quotidiana de no mirar pèl a l'hora de triar els mitjans per a aconseguir els seus objectius.

Centrarem la nostra anàlisi dels canvis introduïts de 1995 ençà en alguns blocs temàtics bàsics. Com a síntesi gràfica podem dir que molts dels canvis han estat coherents amb una voluntat quasi explícita que el model valencià s'acoste al que se sol anomenar «model Miami», si bé alguns insisteixen a parlar de la «Califòrnia europea», oblidant que Califòrnia és tota una altra cosa. El «model Miami» vol dir una societat en què l'oci i els interessos immobiliaris (i les màfies) són, o es pretenia que fossen, l'eix entorn del qual giraven les expectatives de futur. Vegem-ho amb una mica més de detall

Pel que fa a l'economia, hi ha dos temes estel·lars. La bona i llarga conjuntura econòmica vinculada a Maastricht (inflació moderada i davallada històrica dels tipus d'interès) ha creat un marc d'expectatives econòmiques positives i ha permès abaixar, *ma non troppo*, l'atur (la població activa continua creixent per la incorporació de la dona al món del treball i per la imparabile immigració), tot i que la temporalitat i precarietat continua sent la tònica dels nous llocs de treball i la manipulació de les estadístiques ha estat pro-

verbial. S'ha crescut al llarg de diversos anys a taxes anuals properes o superiors al 4 per cent. Això hauria d'haver permès augmentar considerablement els ingressos públics, mantenint el dèficit i el deute en xifres moderades. Però no ha estat així. Un dels trets econòmics més cridaners és que malgrat la bona conjuntura, el deute de la Generalitat Valenciana ha assolit nivells que fins i tot preocupen ja les autoritats del Banc d'Espanya. Malgrat les operacions de centrifugació, camuflatge i enginyeria financera, les xifres acaben no quadrant. Aquest fet cridaner i aparentment anòmal (el creixement sostingut del deute) s'explica per una política de despesa de personal absolutament descontrolada i pels *grans projectes* (Terra Mítica, el complex calatravià, les ciutats temàtiques virtuals però que han comportat dispendis publicitaris i de posada en marxa, les Biennals, els contenidors culturals de costosa restauració o ampliació que s'afegeixen als prèviament existents, etc.), que són un pou sense fons. A més, la concertació privada de serveis públics (el «model» d'Alzira, el bo residència dels geriàtrics privats, etc.) també hi ha aportat alguna cosa, com ho ha fet el dèficit estructural de RTVV i altres companyies i ens autònoms. Evidentment, no totes les inversions realitzades són criticables (per exemple, les que s'han continuat fent en infraestructures bàsiques), però els greus errors en l'estimació de les demandes i la pèssima gestió en alguns casos (Terra Mítica n'és paradigmàtic) no sols han compromès l'equilibri financer de les Caixes, sinó que han suposat i continuen suposant un flux continuat d'excés de despesa. I encara ens esperen anys durs quan el dèficit de manteniment de la Ciutat de les Arts es dispare o quan s'haurà

de subvencionar la ciutat del Teatre, la Ciutat de la Llum, el Mundo Ilusión o tants altres projectes ruïnosos. Una llarga llista de *projectes bengala* que han estat promoguts en aquesta mena de fugida endavant permanent en què ens ha embarcat la dreta política i econòmica governant. I és que l'oferta no genera la seua pròpia demanda i el País Valencià no pot competir alhora amb l'Òpera de Viena, Broadway, el MOMA de Nova York, la Filharmònica de Berlín o el Festival de Teatre d'Edimburg, per posar alguns exemples. Pagar amortització i interessos de la forta inversió i, a més, cobrir els dèficits ordinaris és tasca de mèrit. Per tant, no sols s'ha multiplicat el deute en dues legislatures sinó que les perspectives no són precisament encisadores.

L'altre tema estel·lar és la indústria valenciana, la seua competitivitat i el fracàs de la política de recerca, desenvolupament i innovació. El foment de la competitivitat industrial no encaixava en el model Miami i, lògicament, no ha estat precisament una de les prioritats de 1995 ençà. A mitjan anys vuitanta –com ja hem dit– es va definir i posar en pràctica una política industrial novedosa basada en la generació d'externalitats tecnològiques que les *pimes* podien internalitzar, incrementant la seua competitivitat en sectors en general «maders» per la via del progrés tècnic i el disseny, perquè els nous països industrialitzats emergents feien cada vegada més difícil competir via preus i el «sandvitx» amb els països avançats (que també fan sabates, teixits, mobles, etc.) estava servit. Aquesta política industrial fou reconeguda com d'avantguarda als fòrums estatals i internacionals i funcionà durant uns quants anys raonablement bé. Els darrers anys hem vist com aquella política que volia

acostar-nos a l'Emília-Romanya ha anat a poc a poc afeblint-se, i hem tingut el dubtós honor de situar-nos als darrers llocs de l'esforç en R+D, circumstància a la qual tampoc no és aliè l'aclaparador i injustificable divorci entre la Generalitat i les universitats valencianes, amb episodis com el del Parc Científic d'Alacant que clamen al cel. El resultat no podia ser un altre que la disminució del pes relatiu de les exportacions valencianes amb relació al conjunt de l'Estat (del 18 % el 1986 al 12 % el 2000) i l'aparició de greus problemes per alguns sectors de la indústria valenciana com el calcer i el tèxtil. L'apreciació de l'euro és una variable que juga en contra, però el mal té arrels profundes. I és que l'empitjorament ha anat a més (especialment al tèxtil) i s'ha produït un fet insòlit: una institució tan poc procliu a la crítica com la Cambra de Comerç de València féu esclatar l'alarma en el seu darrer informe de conjuntura on s'afirma que «l'entramat empresarial valencià es troba immers en una crisi profunda que, bé que reforçada per una conjuntura adversa, no és conjuntural». Justament en període electoral. L'executiu ha tractat de calmar els ànims, recomanant no caure en «alarmismes», però les coses no van bé i els empresaris volen fets i accions de política econòmica. Una esquerra important en el bloc dominant i una gerra d'aigua freda per als panxacontents. Voler ser Miami acaba passant factura.

Deixem l'economia, després d'haver subratllat els dos temes que ens semblen més preocupants. I passem a un altre àmbit en el qual el panorama és igual o pitjor: el territori. En aquest cas no «sembla» preocupant: és bastant més que això. Si excloem l'esforç realitzat per protegir parcs

naturals i zones humides (almenys formalment i de vegades només sobre el paper), la bona conjuntura econòmica, la baixada dels tipus d'interès, l'aplicació *benèvola* de la LRAU, la consolidació d'una forta demanda d'inversió endògena i exògena per la baixa rendibilitat d'altres actius financers i l'absoluta permissivitat, i de vegades complicitat, de l'administració, tot plegat ha propiciat un procés de bombolla especulativa i construcció massiva, especialment a les zones costaneres i sovint al caliu d'operacions públiques que revaloraven localitzacions, que ha acabat desballestant del tot el territori valencià, destruint un recurs molt escàs com són les costes, incrementant l'esforç familiar per a l'adquisició d'habitatge (malgrat els baixos tipus d'interès i els llargs terminis d'amortització) i deixant fora del mercat grups socials sencers.

A més, el model d'ocupació del territori ha seguit com a pauta general el pitjor de tots: el de difusió dispersa de baixes densitats que és socialment molt més car, ocupa molt d'espai i, sobretot, dispara la motorització privada. Un model estrictament insostenible a mitjà termini.

Però aquests disbarats no sols permetien guanyar molts (moltíssims) diners a l'influent sector immobiliari i generaven una àmplia cohort d'adhesions *inviolables* al partit del govern, sinó que eren coherents amb el model Miami. Una societat en la qual el pes de la construcció, el turisme i els serveis no avançats siga determinant no serà mai una societat «moderna»; però això no ha llevat la son a cap responsable polític.

I del territori a la cultura. Aquest capítol donaria per a un llibre, que segurament algú escriurà. En les seues pàgines llegirem

SOBRE CULTURES,
CONTEXTOS, LIDERATGES
I PERCEPCIONS SOCIALS
MAJORITÀRIES

els procediments i les col·laboracions en la destrucció o en la desvirtuació i banalització de realitats i projectes, uns més encertats que altres, llegats per l'etapa anterior. Tot hi desfilarà: de la *grandeur* buida i ridícula a la vergonya constant d'una televisió aberrant; del malbaratament de recursos a la marginació sistemàtica de la llengua i cultura pròpies; de l'estretor provinciana a les operacions mediàtiques d'aparador. Tot menys projectes seriosos i coherents, d'aquells que donen cohesió a una societat i en potencien les possibilitats.

Al capdavant, una societat en la qual la connivència entre poder polític i immobiliari ha assolit cotes abans desconegudes (qui mana realment?), un bloc històric en sentit gramscian amb un considerable poder mediàtic que aconseguia enlluernar la població i captar el seu vot.

I on la realitat es resistia (la crisi industrial, la sanitat, l'educació, els serveis socials, la salut mental, una creixent immigració que és mà d'obra barata però que també exigeix serveis, uns barris perifèrics de les grans ciutats on la manca de renovació o el fet de no formar part dels grans projectes immobiliaris ha generat una degradació creixent, amb processos de filtrat que passaran factura prompte), la solució ha estat negar l'evidència, les promeses sense concreció, la distorsió mediàtica, la utilització de cosmètics sofisticats. La foto no podia ser en blanc i negre. Havia de ser en color i amb l'angular escaient. S'han amagat els problemes greus (que ací hem tractat de fer surar) i s'ha furtat la veritat. La recompensa, a curt termini, no ha estat minsa: s'han guanyat eleccions. És ben probable que en aquest fet el paper de l'oposició tinga també una part de responsabilitat.

Aquest és un país –un país?– complex, en el qual, com de vegades diu J. F. Mira, la història i la geografia –la història, molt més– han imposat distàncies tot sovint insalvables. Es tracta d'un país perifèric que, afortunadament, forma part del grup de regions que creixen. Un territori relativament equilibrat, amb un grau acceptable, si bé encara insuficient, de cohesió social.

En bona mesura es podria dir que hem arribat en aquest punt gràcies a l'aplicació de polítiques socialdemòcrates des de començament dels anys vuitanta fins a mitjan noranta. Des d'aleshores, la reducció de l'espai públic ha pogut obrir noves vies d'aigua en els nivells de cohesió social, però encara és d'hora perquè això siga percebut per la majoria social. Ara bé, pel que fa a la relació territori-medi ambient, el que s'ha esdevingut és que hem passat de la «posició vacil·lant» entre control del medi ambient i degradació ecològica accelerada de què parlaven els informes de la Comissió Europea a començament dels noranta, a la situació actual d'explotació imprudent del territori. La degradació accelerada del medi natural, la sobreexplotació de recursos i la pressió insostenible exercida sobre espais periurbans i litorals comprometen molt seriosament les possibilitats futures de desenvolupament durador i equilibrat del territori a mitjà termini.

La situació és ben coneguda en els ambients acadèmics. L'absència de planificació territorial i de gestió integrada del territori expliquen en bona part la persistèn-

cia d'estratègies de creixement desordenat i de models especulatiu i depredadors en els quals la dimensió territorial i mediambiental només entra, si de cas, en aspectes retòrics i normatius mancats de repercussió real.

L'escala té una significació destacada. Centenars d'estratègies o de decisions sobre ordenació física del territori preses en cada un dels municipis –la clau està en els municipis, cal no oblidar-ho– donen com a resultat l'existència de centenars d'estratègies (?) de creixement desordenat i processos territorials segmentats, incompatibles amb el concepte de «gestió prudent del territori» que inspira l'Estratègia Territorial Europea.

Els cobejats espais litorals –alerta també amb els processos iniciats als espais rurals del rerepaís– afectats per una activitat turística i residencial imparable (i insostenible) afavorida per una conjuntura econòmica que convida a la inversió immobiliària com a actiu financer, palesen amb total claredat l'impacte negatiu dels processos de creixement desordenat, inspirats en un model desenrotllista anacrònic, pregonament depredador i que ignora el territori i el consum de recursos. Al llarg dels darrers anys del cicle econòmic favorable iniciat en 1994-95 (coincidint gairebé amb el cicle polític) la situació s'ha agreujat clarament en la majoria d'enclavaments litorals i prelitorals del país.

Fóra massa fàcil d'atribuir-ne, en exclusiva, la responsabilitat als titulars del govern autonòmic del PP. Naturalment, ells són els responsables de la fixació (o no) d'un marc legal adreçat a esmenar un estat de coses determinat. Així, al llarg de la darrera legislatura van retenir deliberadament una iniciativa legislativa en matèria

d'ordenació del territori per tal de permetre que l'especulació tinguera menys restriccions. Accepten, sense immutar-se, la deforestació (legal i il·legal) de gran àrees per a transformació en regadiu sense que es bellugue un sol expedient als despatxos. Promouen normatives que afavoreixen l'ampliació del sòl urbanitzable fins i tot en espais definits com a parcs naturals.

Són responsables sobretot d'haver creat l'ambient propici –no mancat d'opacitat– perquè els interessos immobiliaris troben tota mena de facilitats. Determinats interessos econòmics i polítics –és impossible definir-ne la divisòria quan es tracta de sòl– romanen ancorats en concepcions velles, ja superades, d'ordenació del territori, en les quals preval sempre, parafrasejant Ernest Lluch, el model de «capitalisme especulador de municipi». De fet, es pot dir que els únics representants de la burgesia que treballen a escala de país –i no precisament per a bé, en aquest cas– són els que estan lligats a interessos immobiliaris. Molts d'ells, instal·lats a la vora del poder polític –o és a l'inrevés?–, han generat un grau remarcable de convivència (malaltissa), de col·lusió d'interessos, de confusió preocupant de papers.

Aquesta dreta mostra una predilecció massa evident per allò efímer i pels anomenats *projectes bengala*. És clar que són els que més han beneficiat determinats grups immobiliaris, perquè en aquest cas el negoci està en la construcció del projecte, no en l'explotació posterior. En canvi, ha mostrat ben poc interès per ocupar-se del futur de sectors productius sencers i per implicar-se, i implicar amplis sectors de la societat civil, en projectes mobilitzadors i estratègics. Vegem-ne alguns exemples.

– La manca de visió de representants empresarials pel que fa a l'Eix Mediterrani i a l'eix transversal de la dorsal europea. El darrer incident provocat per la dreta política i econòmica a propòsit de l'euroregió mediterrània és una bona mostra d'una absència preocupant de cultura política, de cultura territorial i de cultura. Cal només veure què fan els altres, al nord i al centre d'Europa per exemple, per a adonar-se d'aquesta manca de perspectiva. El *Tercer informe sobre la cohesió* que ha fet públic recentment la Comissió Europea mostra la distància sideral entre els discursos buits dels representants polítics i econòmics del país i la realitat, per exemple en matèria d'infraestructures, pel que fa a l'Eix Mediterrani.

– L'absència de compromís amb estratègies territorials de país a termini mitjà, i el fet de continuar instal·lats en un model especulador i insostenible d'ocupació del territori basat en l'oportunitat i la conjuntura.

– La preocupant manca d'interès per impulsar el diàleg, la coordinació i la cooperació entre administracions, entre ciutats o, tot simplement, entre municipis veïns, per tal de consensuar estratègies de futur i encarar conjuntament reptes i dificultats comunes.

Ara bé, aquesta argumentació no diria tota la veritat, ni ens serveix per a entendre altres claus fonamentals del *boom* immobiliari. Per exemple, és impossible deduir l'orientació política d'una corporació local de l'anàlisi de la seua política urbanística. El país és ple de casos d'ajuntaments amb majoria d'esquerra que promouen, afavoreixen, encoratgen, toleren o aproven iniciatives que també són clarament insostenibles i negatives en termes de cohesió

territorial. De vegades el govern regional només es limita a aprovar allò que li arriba. Per exemple, quina diferència hi ha ara entre Nàquera i el Puig pel que fa a política urbanística-territorial? I entre Dénia i Xàbia en legislatures anteriors? I tanmateix, la composició d'aquestes corporacions és molt diferent. Podria dir-se que aquestes pràctiques depredadores estan socialment legitimades per la majoria i gaudeixen encara d'ampli consens social.

Això ens duu a l'apassionant debat sobre qui segueix a qui en el terreny de les polítiques públiques amb un fort impacte territorial. I en aquest país la política (territorial) segueix els diners i no a l'inrevés. Sembla evident que –amb escasses i honorables excepcions– els governs (locals i autonòmic) segueixen les iniciatives dels promotors, i no a l'inrevés. Bé pot dir-se que massa vegades els vertaders «planificadors» del territori són els promotors i els gabinets de planificació de les empreses immobiliàries, més que no els representants públics. De fet, la majoria de vegades els esdeveniments segueixen aquest guió: primer arriben els diners per a la promoció i després es prenen les decisions administratives en l'àmbit local i autonòmic per fer possible la proposta. És clar que dels problemes d'escassetat de recursos (l'aigua, en primer lloc) i de les deixalles, ja se'n faran càrrec les generacions futures, perquè amb aquest ambient i aquest «model» deu anys és ja termini llarg. D'aquests processos de desenrotllisme històric molts dels nostres representants –embolcallats amb l'argument de l'ocupació o brandant la bandera del patriotisme hidràulic– en diuen progrés. Fins i tot t'exposes al risc de ser estigmatitzat, o de ser qualificat d'antipatriota, si expresses una valoració crítica.

Fet i fet, l'anomenat *model Miami* encetat el 1995 té un component de novetat quant a l'estil i les pràctiques, a la «cultura política» i les prioritats, al capdavant. Els representants del «bloc immobiliari» han aprofitat la conjuntura i el context per a consolidar un model territorial que ens situarà al límit de la sostenibilitat a termini mitjà. És per això que parlem de «model». Perquè han fet servir la seua capacitat de lideratge no per a liderar projectes compartits adreçats a garantir l'equitat entre territoris, entre persones i entre generacions, sinó per a accentuar processos irreversibles, desequilibradors i excloents.

Cal no oblidar, però, que el context productivista que inspira les decisions en aquest àmbit és indèstriable d'una «cultura territorial» majoritària que no inaugurarà aquest govern i que no desapareixerà a l'endemà de l'arribada d'un govern de signe diferent a la Generalitat.

Per tant, hem de reflexionar sobre la importància dels contextos i de la percepció social majoritària dels processos de presa de decisions, per una banda, i sobre la capacitat de lideratge que correspon a les elits polítiques, per una altra. I el context continua sent «productivista». Els propietaris i el conjunt del «bloc immobiliari» no són qüestionats públicament, i tampoc les seues pràctiques, per la majoria. Les veus autoritzades de la professió i els seus representants defensen les posicions urbanitzadores tradicionals, recolzades en un discurs *tècnic* en el qual l'estudi de l'impacte ambiental gairebé sempre s'ha reduït a un mer tràmit administratiu. Amb aquest context social majoritari, amb aquesta percepció col·lectiva, els discursos preservacionistes tenen moltes dificultats a l'hora de fer-se escoltar i les mesures i re-

gulacions fixades des de l'espai públic fàcilment són percebudes com a restrictives.

Ara: una cosa és saber trobar el to i buscar els espais necessaris de consens amb els interessos privats des del poder polític, i una altra de molt diferent transmetre la sensació que tot és possible. En algun moment, i també en contextos llatins, hauria de ser factible trobar un equilibri entre opinió pública i espais de decisió política, per tal que el territori no acabe patint processos de degradació irreversible.

Pel que fa a les elits, el recorregut abreujat per la nostra història contemporània que hem fet a l'inici deixa oberta la qüestió sempre relliscosa de la composició i actituds de la burgesia valenciana. Les coses són com són, i és molt difícil identificar un «projecte de país» propulsat per qui pertoca. De tant en tant hi ha hagut intents de signe diferent (com els de Villalonga i Reig) o replantejaments globals (com l'inspirat per Fuster, sense oblidar l'aportació cabdal de Lluch). Però el fet és que al llarg del segle XX hi ha hagut un dèficit aclaparador d'elits amb capacitat de construir blocs històrics de caire diferent al que s'ha anat conformant i que ens ha dut a l'estat actual de coses. Molt preocupant, perquè en aquest «bloc immobiliari» no hi ha ni un gram de futur.

Tornem, però, a la recerca de solucions. Gairebé tot està inventat, també en el terreny de les polítiques públiques i el territori. Més encara: a la Unió Europea diversos Estats i moltes regions amb poder legislatiu fa temps que han apostat per una concepció estratègica basada en una nova cultura del territori inspirada en l'Estratègia Territorial Europea. Voluntat política i coneixement del context específic van de la mà.

Què cal fer? D'entrada, utilitzar el *benchmarking* –un terme acadèmic que vol dir, si fa no fa, «aprendre dels més intel·ligents». Què fan, ara mateix, altres? Doncs apostar decididament per l'enfocament estratègic i per les propostes integrades enfront de les sectorials; proposar enfocaments integrats supramunicipals i regionals, superadors de l'excés de minifundisme municipal; impregnar les polítiques públiques d'elements clau com ara cooperació institucional (formal i informal), desenvolupament i territorial; partir de l'aplicació del principi d'equitat entre territoris, persones i generacions; no limitar-se a l'àmbit regional estricte, sinó proposar línies de cooperació institucional entre diverses institucions, en diversos sentits i en diferents escales; complir i fer complir les normes i regulacions regionals, estatals i comunitàries... Comptat i debatut, establir marcs clars i sostenibles de bon govern del territori.

En aquest necessari «gir territorial» de les polítiques públiques, Europa pot ajudar bastant. Però hem d'ajudar-nos nosaltres mateixos. Pel que fa a una gestió prudent del territori, hauria de ser possible, utilitzant una expressió de Josep Vicent Marqués, que el País Valencià no limitàs sobretot amb les limitacions dels seus ciutadans i dels seus governants. □

No te'n quedis al marge

Els Marges

NÚMERO 73 - PRIMAVERA DE 2004

Preguntes, aomes i pensaments
Eduard Clotés

Sobre la poesia i sobre la meua poesia

A. Aguiló-Arnat, C. Hualde, D. Jau, M. Romera, M. Sampere

La història de la diglossia a Catalunya

Jean-Louis Marfany

La volatilització de la literatura

M. Carme Junyer

La narrativa de Montserrat Roig als setanta

Xavi Galà

Un poema recollit de Josep Arrau i Estrada

Monsieur Clotés, Jona Treu

Fuster, flússer?

Juanne Pórtulas

tercera època

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS

www.elsmarges.com

www.lavenc.com

elsmarges@lavenc.com

Consell de Cent, 278 1r 2a

08007 Barcelona

tel 93 488 34 82

fax 93 487 78 08

Distribució: Enlace

El «boom» immobiliari al País Valencià (1996-2003)

Les bases d'un bloc social hegemònic

Josep Sorribes i Aurora Pedro

EL 'BOOM' IMMOBILIARI DELS DARRERS ANYS: 'ON CONNAIT LA CHANSON'

A hores d'ara, dades i opinions convergeixen cap a un consens nítid: 2003 ha estat un any en què, lluny d'encalmar-se, la *tempesta immobiliària* ha assolit nivells espectaculars. El futur és per definició imprevisible, però el passat –fins i tot l'immediat– ja és conegut i historiable. Tot just començat el nou any, han sovintejat a la premsa notícies que no feien sinó confirmar les prediccions del darrer semestre: el 2003 s'havia registrat un increment de preus mitjà de l'ordre del 16 % en l'habitatge nou i del 18 % en el de segona mà, havia pujat la taxa d'endeutament de les famílies i havien empitjorat la taxa d'esforç i els indicadors d'accessibilitat. El 2003, el nombre d'habitatges construïts al

País Valencià fou de vora 70.000 –el clàssic 10 % del total estatal–, xifra que és molt superior a la demanda «revelada» per la població autòctona, que tot i descartar el lloguer, sí que expressa una forta necessitat de rehabilitació d'un parc immobiliari en el qual els edificis de més de trenta anys són gairebé la meitat, alhora que pren opció, en un percentatge que supera el 20 % de la demanda esperada, per l'habitatge de segona mà, confiant –amb una certa ingenuïtat– que hi trobarà habitatges més assequibles.

Val a dir, per tant, que l'oferta supera clarament la demanda revelada de la població autòctona referida a l'adquisició d'habitatge, i que sols una part d'aquesta demanda pot satisfer els seus desitjos perquè els preus d'oferta continuen pujant i exhaurint el baló d'oxigen que foren tant la disminució dràstica dels tipus d'interès com la major durada dels terminis d'amortització dels préstecs immobiliaris (ja són normals els de vint-i-cinc i trenta anys). No és un secret que no hi ha perill que esclate cap «bombolla» perquè «tot el que es construeix es ven». Quina variable ha fet que el 2003 «quadraren» oferta i demanda? Doncs, la demanda d'oci de caire predominantment turístic i la demanda d'inversió. Totes dues estan molt relacionades i actuen simultàniament. Des d'una

Josep Sorribes és professor d'Economia Regional i Urbana de la Universitat de València. Ha publicat, entre altres, *La ciutat desitjada* (Tàndem, 1998) i *Un país de ciutats o les ciutats d'un país* (PUV, 2002).

Aurora Pedro és professora d'Economia Aplicada de la Universitat de València, especialitzada en economia de l'habitatge. Ha estat responsable de l'equip d'economia que ha participat en el treball «Estudio sobre necesidades y demanda de vivienda en la Comunidad Valenciana» (COPUT, 2002-2003).

perspectiva metodològica no són gens fàcils de destriar. I tampoc no tenim manera de quantificar els percentatges relatius de la demanda d'altres països, la demanda exògena al País Valencià però procedent d'altres indrets de l'Estat espanyol i, finalment, la demanda d'oci i inversió que prové de las mateixes classes benestants valencianes.

Comptat i debatut, 2003 ha conegut un fort increment de l'oferta i dels preus dels habitatges construïts de nova planta (el preu mitjà per metre quadrat ja s'acosta als 1.300 euros, mentre que el 1990 era de 462 euros per habitatge nou i 366 pel de segona mà) i un fort increment del preu dels habitatges de segona mà (cal vendre bé per a poder comprar car). En definitiva, un panorama que agreuja allò que anomenem «el problema de l'habitatge». Des de final dels anys vuitanta, en efecte, augmenta el percentatge de població que ho té magre per a accedir a un allotjament «digne», bé perquè no pot satisfer els seus desitjos de compra o rehabilitació per manca de recursos econòmics, bé perquè hi troba cada vegada més dificultats o perquè optar pel lloguer és una decisió complicada si es té en compte les condicions d'aquest mercat (preus, escassetat d'habitatges en oferta, menor suport públic al lloguer, etc.).

Cal tenir present el que ha passat amb els preus. Com ja hem asenyalat, els preus de l'habitatge nou i de segona mà han augmentat el 16 i el 18 % respectivament el 2003. L'índex de preus al consum s'ha situat en el 2,9 % al mateix any al País Valencià, mentre que a Espanya s'ha situat al 3,1 %. Les diferències de preus entre el conjunt espanyol i el País Valencià s'han mantingut des de 1990 atès que el com-

portament del sector, i en conseqüència, la tendència, ha estat similar. No obstant això, cal remarcar que la pressió turística a la costa valenciana pot continuar fent pujar els preus al nostre territori. Davant aquesta situació, el pes dels habitatges protegits ha estat cada vegada més reduït: mentre el 1992 representaven el 31 % del total de projectes executats (el 22,98 % a Espanya), el 2001 el pes percentual se situava al 8,47 % (el 6,84 % a Espanya).

No cal dir que els anomenats «grups vulnerables» són els que ho tenen, de bon tros, pitjor. Com tot concepte, també aquest és un petit calaix de sastre que convé buidar i organitzar una mica. Aquesta denominació inclou col·lectius relativament diversos: la població jove que, amb treballs temporals en el millor dels casos, troba greus problemes per a emancipar-se (només un 43 % del grup comprès entre els 18 i els 35 anys està emancipat); la creixent població immigrada amb unes necessitats més que paleses d'habitatge digne i uns nivells de renda generalment molt baixos; la gent gran que viu de pensions esquifides; els aturats de llarga durada i edat madura, que han vist minvar els ingressos familiars; i, per últim, els que abans integraven els padrons de «pobres oficials»: captaires de tota mena, *sans culotte*, gent que fa nit habitualment a recer dels ponts...

El lector tal vegada s'ha vist sobtat pel fet que comencem parlant d'ara mateix, de l'actualitat. Doncs bé, cal dir que és només una opció narrativa, perquè 2003 pot ser considerat, de moment, el punt culminant d'un *boom* immobiliari que començà en 1997-1998. Ja han passat sis anys d'expansió immobiliària ininterrompuda, i els efectes no desitjats tenen caràcter acumu-

latiu: cada any és pitjor que l'anterior si, com és el cas, es deixa que el mercat siga l'únic mecanisme per a proveir un bé tan necessari com és l'habitatge.

Encara que tothom en té si fa no fa una idea, paga la pena tractar d'identificar breument les causes que han estat a l'origen d'aquest darrer *boom* immobiliari. Tan sols farem esment de les més òbvies, fugint de matisacions excessives i conscients dels perills sempre presents de la simplificació. El *boom* actual s'obre a les darreries de 1997 i al principi és la reacció lògica del mercat davant una millora substancial de la renda disponible (ja hem eixit de la forta crisi de 1992-1995), una moderada disminució de l'atur i unes expectatives favorables de creixement econòmic. Totes aquestes variables tenen una forta incidència en la demanda d'habitatge perquè és una –tal vegada la primera– de les preferències de la despesa familiar. La milloria de la situació econòmica general coincideix amb una disminució dràstica dels tipus d'interès (es redueix el dèficit públic amb reducció de la despesa pública i una onada de privatitzacions) perquè cal fer els deures per a ser admesos a la Unió Europea dissenyada a Maastricht.

No és gens difícil d'adonar-se que una baixada de deu punts en el tipus d'interès (combinada amb facilitats creditícies i una ampliació dels terminis d'amortització) permet aprimar l'esforç mensual i provoca un creixement intens de la demanda. Amb això ja hem parat l'explosiu. En un mercat d'oferta rígid i no competitiu, els forts increments de demanda es traslladen tradicionalment a forts increments de preus a causa de l'augment de les rendes de monopoli associades al sòl i als habitatges. Un

solar (o un habitatge) val allò que el mercat estiga disposat a pagar. I és el preu a què es pot *col·locar* un habitatge al mercat el que determina el preu que els promotors poden pagar pel sòl, i no a l'inrevés.

A més de la millora de la renda disponible, de les expectatives i de la forta disminució de l'esforç vinculada a la disminució del tipus d'interès i l'augment del termini d'amortització, hi hagué d'altres elements de reforçament com ara el considerable volum de diners negres que es blanquejaren abans de l'entrada en vigor de la moneda única el 2001.

Així mateix, al País Valencià tingué un clar efecte expansiu l'aplicació de la LRAU, una aplicació que, amb absència de mecanismes d'actuació professionals per part dels ajuntaments, ha estat clarament afavoridora dels interessos del capital immobiliari, allunyant-se de l'*esperit* d'una llei –aprovada el 1993 per la Generalitat– que pretenia augmentar l'oferta de sòl urbanitzat mitjançant la introducció de la figura de l'*agent urbanitzador*. En mans de la dreta i comptant amb la passivitat d'uns ajuntaments dejuns de recursos humans qualificats, la LRAU (i els famosos PAIs com a instrument bàsic) esdevé una eina d'urbanització accelerada i de conformació d'oligopolis de sòl a les mans de pocs i poderosos agents urbanitzadors. Aquesta concentració de la propietat del sòl a les mans dels nous agents fa que, malgrat l'augment de l'oferta de sòl urbanitzat, els preus de repercussió puguen en lloc de baixar.

Al remat, tots aquests factors expliquen que d'ençà de 1998 els preus de l'habitatge emprenquen una cursa embogida cap amunt, amb increments anuals acumulatius que sobrepassen amb escreix el

10 %, i que tripliquen com a mínim el creixement dels salaris, la taxa de creixement del PIB o qualsevol altra magnitud. Una vegada més, el sector s'ha *independitzat* relativament del cicle econòmic general. Una vegada més, els alts increments de preus posen en marxa un mecanisme paral·lel ben conegut: el notable increment de la demanda d'inversió. Com que l'habitatge és també un actiu financer, la davallada de les borses arran del *crash* dels valors tecnològics i la disminució de la retribució de l'estalvi vinculada a la baixada de tipus fan que la inversió es decante per la *rajola*. La moneda única elimina la incertesa i la globalització i la generalització de l'ús d'Internet fan que aquesta demanda d'inversió siga molt més fàcil de concretar i provinga —en bona mesura— de l'exterior del País Valencià al caliu dels menors preus de l'habitatge i de la forta especialització turística.

Aquesta demanda d'inversió és, amb tota probabilitat, l'element que explica l'espiral de preus perquè és una demanda que s'afegeix al que podríem anomenar «demanda de consum», fent que la demanda total augmente. Però si augmenta aquesta demanda global, puguen els preus i si aquests ho fan a les taxes conegudes, la demanda d'inversió es reforça perquè el diferencial de rendibilitat amb altres actius financers es manté o, fins i tot, s'incrementa. L'escenari i els decorats ja estan parats *comme il faut* i els actors s'hi mouen còmodament. Els guanys en el sector són força espectaculars perquè *tot* es ven amb rapidesa i els plats trencats (la davallada espectacular de les VPO, el repunt de les taxes d'esforç i d'accessibilitat, l'increment de l'endeutament familiar, l'expulsió del

mercat, el creixement dels «decorats»...) sempre cauen del mateix costat.

Hem fet servir l'expressió *on connait la chanson* per a aquest apartat amb la intenció expressa d'explicar que al País Valencià —com a la resta de l'Estat espanyol— aquest *boom* no ens agafa, malauradament, desprevinguts. Tots els *booms* tenen semblances i diferències (el context macroeconòmic, l'element o combinació d'elements que actuen com a detonant, la incidència major o menor de la política d'habitatge, la legislació vigent...), però els mecanismes interns són sorprenentment semblants. Ja ho explicava el professor Secchi als anys seixanta en analitzar el que havia passat a Itàlia la dècada precedent, ja en tinguérem un assaig en el període 1972-1977 i, sobretot, encara tenim molt viu en la memòria el *boom* del període 1986-1991 en què els preus de l'habitatge es duplicaren en pessetes corrents. És clar que l'augment de l'oferta fou inferior, que no hi havia la LRAU i que la demanda d'inversió no fou tan ferma. Però, matisos a banda, la cosa funcionà de forma bastant similar. Després, la crisi produí un estancament d'oferta i preus (aquests s'estabilitzen però no baixen) que es prolongà tres o quatre anys. Després, un altre graó de l'escala infernal.

EN QUÈ SOM DIFERENTS ELS VALENCIANS?

Tot i que no hi ha un únic mercat de l'habitatge a l'Estat espanyol (tampoc el País Valencià és un tot homogeni amb relació a aquesta qüestió), és lògic que la «qüestió de l'habitatge» presente trets força sem-

blants. Això explica que s'haja guanyat a pols un lloc en l'agenda política i que *affaires* com el de Madrid ens siguen tan familiars. Semblants, però no iguals. Val la pena subratllar les diferències perquè hi són, i no cal forçar l'argument per a detectar-les. Són diferències de moltes menes i caldrà anar a pams.

Aturem-nos una mica en l'anàlisi del cens de població i habitatge de 2001 en comparació del 1991. Com a trets més rellevants podem constatar que la població del país el 2001 era de 4.162.776 habitants, xifra que representa el 10,2 % del conjunt de l'Estat espanyol, mentre que el 1991 la participació percentual era del 9,9 %. Aquest guany relatiu és determinat per un increment intercensal del 9,9 %, superior a la mitjana estatal. La comparació de les piràmides d'edat de tots dos censos palesa el fort procés d'envelliment. La població major de 60 anys ha augmentat un 20,6 %. D'altra banda, la població estrangera al País Valencià representa el 5,23 % del total, percentatge clarament superior a la mitjana estatal (3,85 %). Aquest fet s'explica en certa mesura per la presència de població comunitària amb residència permanent al litoral d'Alacant però, sobretot, pel fort increment de la immigració procedent de països no comunitaris (Magrib, Amèrica Llatina, l'Àfrica subsahariana i els països de l'Est d'Europa). Després de la Comunitat Autònoma de Madrid i del Principat, el País Valencià és el destí prioritari d'aquesta immigració.

Al País Valencià, el nombre d'habitatges censats el 2001 era de 2.525.659, xifra que representa un increment del 20,9 % respecte a 1991. Aquest increment coincideix amb el registrat a nivell estatal, però cal destacar que a les províncies de Caste-

lló i Alacant, els increments han estat del 22,2 % i del 24,3 % respectivament. El creixement lleugerament més moderat de València (17,9 %) explica la taxa global.

Pel que fa a la distribució del parc d'habitatges entre principals i no principals, els segons representen un 38,56 % del total, mentre que per al conjunt de l'Estat espanyol la xifra és del 29,86 %. Aquest diferencial s'explica, sens dubte, per l'especialització en turisme residencial. En comparació de 1991, el percentatge d'habitatges no principals ha minvat molt lleugerament, però el grau d'especialització es manté pràcticament inalterat. Hem agafat com a referent els habitatges no principals i no els secundaris perquè la diferenciació entre habitatges secundaris i desocupats indueix a error. Molts habitatges desocupats són, de fet, habitatges en expectativa de lloguer en els períodes estivals. El percentatge d'habitatges desocupats/no habitables és amb tota seguretat molt inferior al 13,90 % que ofereix el cens de 2001.

El 41,8 % de les llars censades el 2001 havien accedit al seu habitatge en el període intercensal, la qual cosa demostra la importància del creixement del parc en el darrer terç de la dècada. Això és compatible amb el fet que la meitat del parc immobiliari té una antiguitat superior als trenta anys i que, per tant, les necessitats de rehabilitació i/o el desig de canvi són importants.

Pel que fa al règim de tinença dels habitatges, el tret més destacable és el gran predomini de la propietat (86,4 %) mentre que el lloguer sols representa el 8,4 %. Al conjunt de l'Estat espanyol aquests percentatges són 82 % i 11,5 %, respectivament. D'aquest 86,4 %, el 24,2 % té pa-

gaments pendents (hipoteques), proporció superior a l'estatal (22,8 %).

Un tret interessant és que el nombre de membres per llar s'ha reduït i se situa en 3, segons les dades del cens de 2001. En el conjunt de l'Estat la taxa és del 3,8. Les famílies monoparentals també han experimentat un creixement notable i ja suposen la cinquena part del total. Aquest percentatge és similar a l'estatal.

Les xifres del sector de la construcció en conjunt poden il·lustrar altres diferències. Si ens fixem en el creixement del PIB, al País Valencià s'ha situat en el 2 % i el 2,5 % el 2002 i 2003 respectivament, mentre que a Espanya se situava al 2,1 i 2,3 per als mateixos anys. Respecte al VAB de la construcció, al País Valencià, i per als mateixos anys, les diferències són molt més evidents: 6,3 % el 2002 (4,8 % a Espanya) i 4,2 % el 2003 (3,8 %).

Vet ací alguns trets bàsics del parc immobiliari valencià i la seua evolució en la darrera dècada. Sens dubte palesen l'existència de peculiaritats que no són espectaculars, però que cal tenir presents. Tanmateix, és probable que alguns dels resultats de la comparació intercensal tot just assenyalats experimenten a hores d'ara canvis de tendència significatius, que es reflectiran en el pròxim cens. Uns canvis de tendència relacionats bàsicament amb la importància que va assolint la immigració. Qualsevol que siga la font consultada, es preveu un creixement continuat de la població immigrada que pot arribar en deu anys a representar com a mínim entre un 15 % i un 20 % del total de la població. Ateses les pautes de natalitat d'aquest grup de població, cal esperar un increment substancial de la població valencia-

na (bastant superior al registrat entre 1991 i 2001) i alhora un rejuveniment de la piràmide d'edats. Això, és clar, afectarà les demandes socials (també d'habitatge) que caldrà atendre.

Les peculiaritats assenyalades no són, però, les úniques. Tot i que no siga l'única causa de la demanda d'inversió (l'especialització turística n'és l'altra), és indubtable que l'existència d'un diferencial de preus a favor del País Valencià fa encara més atractiva la inversió immobiliària a casa nostra. La tendència d'increment ha estat durant anys molt semblant al conjunt estatal i, per tant, les diferències entre el preu de l'habitatge al País Valencià i en altres àrees urbanes es mantenen, encara que el 2003 es pot detectar un índex de canvi de tendència com ara un augment una mica superior —d'un punt— dels preus de l'habitatge de segona mà. Les causes d'aquest diferencial no han estat fins ara explicades de forma satisfactòria. S'han adduït raons vinculades al major fraccionament de la propietat de la terra i el menor valor del sòl, a l'existència «d'oficis» a preus més baixos que en altres indrets de l'Estat espanyol, al caràcter benèfic de la LRAU que, en posar en circulació molt de sòl urbanitzat, ha impedit que els increments de preu foren més grans, etc. També s'ha parlat de l'inferior cost de construcció relacionat amb la baixa qualitat constructiva dels habitatges. No hi ha, però, una explicació àmpliament acceptada i, de moment, sols podem posar en evidència que aquest diferencial positiu és una de les causes d'un fort desenvolupament immobiliari que genera efectes d'arrossegament positius per al conjunt de l'economia però també uns costos molt importants.

UNA APROXIMACIÓ COST-BENEFICI AL BOOM IMMOBILIARI

Una vegada establertes les característiques i les causes de l'actual *boom* immobiliari i identificats els trets diferencials més cridaners que presenta el País Valencià, és hora de fer un balanç una mica sistemàtic dels beneficis i costos que genera un procés d'aquest tipus. Dividirem l'anàlisi en tres parts (efectes econòmics, efectes socials i efectes mediambientals) i en cadascun dels casos mirarem d'esbrinar quines coses caldria apuntar en el *deure* i quines en l'*haber*, com si d'un exercici de comptabilitat es tractara.

Comencem per l'economia i parlem primer dels beneficis. Beneficis que són sistemàticament engrandits tant pels portaveus del sector immobiliari com pel govern del PP amb la intenció explícita o implícita que l'efecte d'enlluernament que provoquen les infinites bondats de l'expansió immobiliària oculten o dificulten la visió dels costos que també se'n deriven.

D'entrada, cal reconèixer que un increment del sector de la construcció tan espectacular com el que s'ha produït de 1988 ençà té uns efectes positius sobre el nivell d'activitat econòmica. De fet, sense aquesta expansió les moderades taxes de creixement del PIB que s'han registrat els dos darrers anys haurien estat més minses, i en això hi ha un acord generalitzat. No debades el sector de la construcció és intensiu en mà d'obra i l'efecte renda generat per la seua expansió és ben visible i calculable. A més, si utilitzem els coeficients d'una taula *input-output* ens adonarem que les compres que fa el sector de la construcció a d'altres sectors (transport,

crèdit, productes siderúrgics, minerals no metàl·lics, fusta i vidre, etc.) són realment importants, si bé convé matisar aquest efecte d'arrossegament tenint en compte que molts —no tots— d'aquests sectors es troben al principi de la cadena productiva (la fusta dels boscos, la siderúrgia del mineral, els materials de construcció dels jaciments d'argiles, etc.) per la qual cosa l'increment de la seua activitat no afecta massa el conjunt de l'economia. Però per a compensar sobradament aquesta limitació, és ben sabut que del sector de la construcció d'habitatges depenen en bona mesura —com a demanda *derivada*— altres sectors especialment importants en l'estructura productiva valenciana: el moble, el tèxtil·llar, els llums, els electrodomèstics. En definitiva, si ens quedem ací hauríem de subscriure allò de «tutto va bene quando la casa va bene».¹

Tanmateix, hem d'anar més enllà. Hi ha consideracions importants que cal fer i que, fins i tot des de la vessant purament econòmica, haurien de figurar al *deure* de la comptabilitat que proposem. En primer lloc, sembla irrefutable el fet que la construcció (fins i tot si hi afegim l'obra pública) no es caracteritza precisament per ser un sector capdavanter des del punt de vista tecnològic, sinó més aviat el contrari. De fet és un sector on el procés de producció encara pertany en bona mesura a la manufactura, és a dir, a la fase prèvia a la industrialització. La utilització d'elements constructius prefabricats, tot i que augmenta a poc a poc, encara és marginal i això fa que el període de construcció siga extraordinàriament llarg. Una economia —com actualment la valenciana— en què el sector immobiliari (promoció-construcció) assoleix un pes relatiu rellevant, és

una economia que difícilment presentarà un perfil tecnològic avançat. D'altra banda, el *boom* immobiliari actua sempre com a element «racionador» de recursos per uns altres sectors. L'elevada taxa de guany (calculeu la *ratio* entre capital invertit per la promoció i retorn del capital en conjuntures en què es ven amb rapidesa) fa que les inversions es deriven cap aquest sector i que el sistema financer també ho faça. Per si això fos poc, l'increment de la taxa d'esforç i d'endeutament de les famílies fa minvar la taxa d'estalvi disponible per despeses diferents de l'adquisició de l'habitatge i això té un efecte negatiu tant sobre la taxa d'inversió com sobre l'increment del consum d'altres béns i serveis. I mentre el sector immobiliari continua reproduint-se (no es té notícia de guanys procedents del sector que es dediquen a inversions «productives»), l'estructura econòmica valenciana pateix els efectes d'una insuficiència pregona en R+D i alguns sectors tradicionals (tèxtil, calcer, juguina) es veuen afectats per la deslocalització productiva o per la creixent competència de països emergents amb menors costos salarials (com la Xina, per posar un exemple). L'única eixida raonable (la qualitat i la diferenciació del producte) depèn d'una política d'internalització del progrés tecnològic generat als instituts tecnològics i aquesta és una política dels vuitanta que ha anat afeblint-se. En el fons, com ja s'ha apuntat en l'article introductor i a aquest dossier, el problema rau en una elecció de «model»: Miami o l'Emília-Romanya per entendre'ns. I el poder polític vigent sembla haver apostat fort pel primer, afavorint el desenvolupament turístic i la creació de parcs temàtics. Aquesta opció ha fet planera la connivència, que és innegable, en-

tre poder polític i poder immobiliari i la proliferació de tota mena de corrupteles. S'ha fet popular l'expressió *el señor de los ladrillos*. No n'hi ha un només, però tampoc milers. El poder polític concentrat en unes poques dotzenes d'empreses immobiliàries i urbanitzadores (caldrà posar-hi noms?) és veritablement preocupant, i aquesta és la darrera conseqüència de l'èxit econòmic del sector immobiliari.

Passem ara als aspectes *socials*. La consolidació d'aquest nou bloc hegemònic a què fa referència el subtítol i que acabem d'esmentar no és un element «menor». És, al contrari, un entrebanc per al procés de modernització de la societat valenciana perquè genera uns valors més pròxims al tripijoc i a l'aprofitament oportunista que no pas a l'ideal schumpeterià de la societat emprenedora. I en la formació dels valors, ens hi juguem el futur. Les altres conseqüències socials del *boom* immobiliari no són més tranquil·litzadores. Ja hem parlat dels «grups socials vulnerables» i de l'expulsió del mercat de col·lectius socials que, als preus vigents, no poden accedir a un habitatge millor, siga de nova planta o de segona mà o en lloguer. L'aversion al lloguer indica que ni s'han fet esforços seriosos per fer transparent i professional aquest mercat ni hi ha una discriminació positiva (fiscal i no fiscal) al seu favor. Un país de propietaris (sovint amb segona residència inclosa) és un país menys propens a la mobilitat i la innovació, més condicionat per les obligacions adquirides. Cal plantejar-se si aquesta situació és compatible amb un sistema productiu cada vegada més canviant i que exigeix mobilitat de la mà d'obra. Per últim, convé no oblidar que els pitjors barris de les grans aglomeracions urbanes –exclosos de les expectatives dels

promotors— pateixen una procés de degradació física i funcional creixent amb un procés de filtrat i de substitució de la població resident (que en fuig així que pot) per grups socials de menor nivell de renda que n'agreugen la degradació. Una guetització de l'espai urbà que és un magnífic brou de cultiu per a l'aparició de greus problemes socials.

Tampoc en l'aspecte mediambiental el *boom* immobiliari ens està deixant als valencians una herència tranquil·litzadora. En les grans àrees urbanes la política urbanística de *laissez faire* ha significat en la pràctica el desenvolupament del pitjor dels models possibles: el conegut com de «difusió dispersa» on usos residencials, industrials, comercials i d'oci esguiten sense ordre ni concert el territori fent del cotxe particular el transport hegemònic, amb els altíssims costos socials conseqüents (contaminació, congestió, malbaratament energètic, pèrdues induïdes del transport públic, increment de les despeses sanitàries i de seguretat). I si parlem de la dèria turística en voga, els milers d'urbanitzacions de baixa densitat (en la darrera dècada el territori urbanitzat ha crescut un 60 %, però la població sols un 10 %) i la voracitat immobiliària al litoral han anat exhaurint o degradant recursos naturals de difícil reposició, contaminant els aqüífers, destrossant la costa, fent desaparèixer —o intentant-ho— els marjals, etc. I des del sector immobiliari es repeteix fins a la sacietat que hi ha una gran demanda potencial de turisme residencial provinent de la resta de l'Estat espanyol i de l'estranger i que ens poden caure encara alguns milions de residents addicionals, previsiblement residents en urbanitzacions privades d'ac-

cés restringit. La síndrome de les Pitiüses. Quin esglai!! Amb quins recursos? Amb quina planificació territorial? Una cosa és ser terra d'acollida i una altra suïcidar-se. És aquest el model territorial que volem?

A TALL DE CONCLUSIÓ

Sumant i restant, els comptes, allò que se'n diu els comptes, no surten. Podríem dir que els valencians estem patint, i no gaudint, el *boom* immobiliari. No hi haurà bombolla especulativa ni esclatarà «a la japonesa» perquè la revaloració d'actius immobiliaris és encara modesta comparada amb aquella bogeria. Però el cicle immobiliari no acaba d'ajustar-se al cicle econòmic, sovintegen mecanismes típics de la bombolla (hi ha qui compra perquè després serà més car, qui compra per a revendre a curt termini i obtenir uns guanys menyspreables, etc.). A Alacant ciutat el Pla General proposa 15.000 habitatges nous i els promotors en volen 50.000. A València es viu encara el somni que amb la Copa d'Amèrica lligaran els gossos amb llonganisses, a Orpesa no s'ha acabat el filó... I, mentrestant, la política d'habitatge de la Generalitat es limita a proposar un Pla d'Accés amb l'objectiu de posar en el mercat en quatre anys 100.000 habitatges protegits, 65.000 dels quals de nova planta. Així, sense més. Sense considerar totes les variables —econòmiques, socials, de medi ambient, de futur— que hem tractat de posar damunt la taula. Sense diferenciar àrees geogràfiques amb problemàtiques ben diferents. Sense limitar la pretensió de convertir el país en un exemple de com no es fa política territorial. Sense

admetre que les infraestructures no poden estar en una Conselleria i l'ordenació del territori, l'habitatge i el medi ambient en un altra... Encara ens passa poc, que deia l'Ovidi Montllor. □

1. De fet, les últimes estimacions per al conjunt de l'economia espanyola indiquen que el creixement econòmic ha estat encapçalat pel consum i la construcció. Aquesta última ha estat el component més dinàmic de la despesa. En els darrers anys el dinamisme del sector de la construcció l'ha encapçalat l'edificació residencial.

L'ESPILL

Núm. 15 — hivern 2003

Viure amb l'Holocaust. *Sara Roy*
 El judici pòstum del comunisme. *Ronald Aronson*
 Terror polític i tecnologies de la memòria. *Allen Feldman*
 Inflació-deflació: els desafiaments de la política monetària. *Aurelio Martínez*

PRESENT I FUTUR DE LA LLENGUA CATALANA

Ment pensant en un cos que poc batega? El català avui. *Josep Murgades*

Del debat a l'acció col·lectiva. *Isidor Mari*
 Espai públic, estat de benestar i política lingüística. *Toni Mollà*

València i català: breu història d'una instrumentaltzació. *Maria Josep Cuenca*

Una (altra) política lingüística per al valencià. *Josep Forcadell*

La llengua catalana a Catalunya: un futur incert. *Miquel Àngel Pradilla*

Una inflexió en la normalització lingüística a les Illes Balears? *Joan Melià*

DOCUMENTS

L'antiamericanisme europeu. *Ludwig Marcuse*

Descentralització o revolució dels territoris? *Josep Vicent Boira*

L'evolució recent de la biologia. *Evelyn Fox Keller*
 Filosofia i normativitat en l'obra de J. L. Blasco. *Antoni Defez*

George Orwell, un moralista del segle xx. *Lluís Bonada*

NOTES

Lula, Allende i la revolució passiva a la brasilera. *Joan del Alcàzar*

LLIBRES

El regal de la comunicació. *Joan Borja*
 Ensenyar la llengua. *Manuel Pérez Saldanya*
 España contra España. *Agustí Colomines*

Magnífiques operacions

Ferran Torrent

Juan Lloris es va acostar a la gossera i va cridar Gram. El gos se n'isqué de seguida. La presència de Lloris feia pensar al gos en la cacera, però l'empresari només pretenia acariciar-li la testa i passejar amb l'oncle i amb ell pel caminet de darrere la casa. Tots tres, Lloris davant i Gram i l'oncle seguint-lo, iniciaren un passeig plàcid.

— El món és desagraït, Granero.

— Ja ho pot dir, sinyoret.

Per a l'oncle, Lloris sempre tenia raó. I si no en tenia, li la donava. Granero era la mena d'home fet a l'antiga, conscient i satisfet del lloc que ocupava en l'escala social, educat en quines paraules havia d'emprar i en quines havia d'evitar. Ho aprengué de son pare, i probablement son pare havia rebut el mestratge de l'avi Granero.

— Sinyoret, perdone que em fique on no em demanen, però el sinyor que ha vingut és poc de fiar.

— ¿Per què ho dius, Granero?

— L'home que ve al tancat, s'està mitja hora i se'n va content és perquè només ve a demanar.

— Quanta raó tens, Granero. Però ell diu que és amic meu.

— Als ulls no tenia agraïment. Escolte, sinyoret:

La perdiu en la muntanya
canta i diu la veritat:
quan la cabra crie llana
els amics de l'amo faran bondat.

— ¿Te l'acabes d'inventar?

— Sí, sinyoret.

— Ets un gran versaor, Granero.

No era d'ell, era del seu pare. Darrerament l'oncle no estava lúcid i patia per no oferir-li a Lloris allò que esperava.

— Els temps canvien. Avui tot és diferent —es queixà amb un punt d'amargor l'empresari—. No hi ha cap respecte ni mirament pel que has fet o fas. Si vols que t'ho reconeguen has de mangonejar amb uns i amb altres —Lloris es girà de sobte de cara a l'oncle—. Granero, ¿vols pujar en una avioneta?

— ¿En una avioneta? Sempre he anat a ran de terra, sinyoret.

— T'ensenyaré tot el que he fet, tot el que he construït. Agafarem l'avioneta i volarem per dalt de València.

— ¿Tardarem molt a vindre? Demà és dia de pantaló vell.

— Abans de poqueta nit estaràs al tancat. Vés i arregla't.

Fragment de la novel·la de Ferran Torrent *Societat limitada* (Columna, 2003). © Ferran Torrent. Reproduït amb autorització de l'autor.

Granero anà a cuita-corrents a casa, es posà la gorra de *Penthouse* i se'n va eixir.

— Quan vulga, sinyoret.

Juan Lloris duqué el cotxe fins a l'entrada i obrí la porta de l'acompanyant. Abans de pujar, l'oncle cridà la dona:

— Maria, me'n vaig en una avioneta!

Maria estava al corral, donant de menjar als animals. Entre que la dona era dura d'orella i l'enrenou de les gallines a penes va sentir la veu de Granero, que li arribava esmoreïda. Va suposar que volia llisa per sopar.

Pensat i fet, Juan Lloris i l'oncle Granero van viatjar fins a Manises. A l'aeroport antic passaren per un control obligatori on l'empresari apuntà en un quadern el trajecte. Després, així que la torre de control va donar el permís de vol, s'enlairaren. El rumb vacil·lant de l'avioneta esverà l'oncle Granero, amb les mans agafades amb força al seient i mastegant amb neguit el caliquenyo. Quan el vol de l'avioneta es va estabilitzar, Lloris li va llevar el cinturó de seguretat perquè es relaxara.

— ¿Estàs bé?

Granero es trobava fatal, pero féu que sí amb el cap.

Lloris menà l'aparell cap a l'àrea metropolitana de la ciutat, la més massificada, els pobles de l'Horta Sud, on havia intervingut en molts Plans d'Actuació Integral, una concessió dels socialistes als empresaris de la construcció, que podien urbanitzar polígons rústics a canvi de presentar un projecte d'infraestructures que finançaven ells mateixos. Amb aquest projecte obligaven els propietaris, la majoria llauradors, o bé a pagar la part corresponent d'urbanització o bé a vendre el terreny al constructor. A la població de Torrent, assenyala a l'oncle Granero els llocs

on havia construït. L'oncle els observava sense soltar les mans del seient. Després volaren per Païporta i Picanya. Els pobles es tocaven els uns amb els altres, separats de la ciutat per una obra del règim franquista anomenada *Plan Sur* (desviació del riu Túria arran de la gran riuada del 1957). Va creuar València per mostrar-li les construccions a la platja d'Alboraia (*La Nova Patacona*). D'allí a Patraix i als xalets de luxe en el *Nou Camp Olivar*. Va tornar al centre, a les antigues cotxeres, on ara mateix estava edificant dos-cents domicilis.

Lloris explicava a un esporuguit Granero els projectes realitzats amb l'orgull i la satisfacció de l'obra creada, amb ambició gairebé esportiva. València era una ciutat dissenyada pels constructors. Hi havia més, molt més, digué Lloris a un Granero esverat de comprovar el canvi radical de la ciutat des que no hi havia posat els peus, feia d'això potser més de vint anys, just quan ell i la dona menjaren en un restaurant per celebrar les noces de plata. Però encara quedaven els projectes: el Parc Central, l'obra en un futur més grandiosa, que l'empresari, en confessió irritada a l'oncle, dubtava que els polítics dugueren a terme. Lloris menà l'avioneta a l'Estació del Nord. Des de dalt es veia amb nitidesa, millor que en un plànol, la fabulosa extensió de terrenys, gran part solars urbanitzables; de nou va creuar mitja ciutat, cap la zona nord-oest: allà hi havia el Parc de Capçalera, on el riu entrava a la ciutat. L'Ajuntament tenia projectat un gran parc d'oci que integrava un nou zoològic d'estil europeu, espais d'interès botànic i zones d'esbarjo infantil i juvenil. L'oncle Granero no veia cap avantatge en el fet de viure al costat d'un zoo, però Lloris li va aclarir que els voltants forma-

ven part d'allò que administrativament es coneixia com a «reserva de sòl urbanitzable», és a dir, a l'altra banda del zoo, on la constructora agraciada aprofitaria els terrenys que el Parc revaloraria. De fet, el Parc de Capçalera era de les poques grans extensions urbanitzables que quedaven al nucli estricte de la ciutat, si no l'única.

Es va desviar a l'esquerra per entrar al terme municipal de Paterna. Li assenyala una extensió de prop de set milions de metres quadrats, que el consistori no sabia què fer-ne. Ell sí: bons xalets i adossats per tots aquells que, podent-s'ho permetre, encara no havien abandonat la ciutat per falta de bones ofertes. I el Cabanyal, quedava la reconstrucció d'aquest barri. Per bé que l'Ajuntament de València no permetia edificar més de cinc altures, el barri quedaria tan revalorat que la qualitat compensaria la quantitat.

Lloris no explicà a Granero que el Cabanyal havia estat conscientment abandonat per l'Ajuntament fins quedar en un estat de degradació tan gran que calia la intervenció projectada amb l'excusa d'una eixida al mar. No li va explicar que el Cabanyal havia estat declarat, a proposta de la Generalitat, aleshores amb Govern socialista, «bé d'interès cultural» l'any 1993; que la prolongació al mar que es pretenia partia en dos el barri i que, sobretot, hi havia altres possibles accessos al mar. Però aquestes consideracions eren minúcies sentimentals en una ciutat que, en temps del franquisme, havia enderrocat el Palau de Ripalda i les construccions contigües de l'antiga Fira de Mostres per fer edificis horrorosos, un d'ells conegut com La Pagoda, just al costat d'on vivia l'actual President de la Generalitat; féu la segona prolongació de l'Avinguda Blasco Ibáñez

arrasant un munt de cases d'arquitectura tradicional valenciana; convertí el cèntric Carrer de Colom, farcit d'edificis de finals del segle XIX i principis del XX, en un carrer d'edificis banals; i no li va importar de permetre un edifici amb façana de cristall al mateix centre neuràlgic de la ciutat, a la Plaça de l'Ajuntament, on hi ha uns edificis racionalistes amb influències *art-déco*.

Lloris menà l'avioneta en direcció a l'aeroport sense explicar-li, tampoc, els llocs on, per no estar prop del poder o agraciats per ell, no pogué construir: la zona de l'Avinguda de França, revalorada per la Ciutat de les Arts i les Ciències; el barri d'Orriols (més de dos mil cinc-cents domicilis); la urbanització de l'horta de Campanar —que les associacions de veïns no pogueren aturar malgrat la presència d'alqueries d'indubtable valor patrimonial—, i totes les obres públiques o negocis turístics que duia a terme la Generalitat. No calia explicar-ho. Aquell dia Lloris pretenia una reconciliació, un reconeixement en ell mateix i amb l'oncle Granero, l'única persona que l'entenia, que el valorava tant com la seua grandesa requeria. Durant tot el vol, l'oncle Granero amb prou feines s'havia mogut del seient, amb el caliquenyo apagat a la boca, escoltant amb atenció, això sí, les explicacions del *sinyo-ret*. Quan aterraren, Lloris obrí la porta de l'acompanyant i ajudà l'oncle a baixar.

— Granero, *éstos son mis poderes* —exclamà amb una embranzida arrogant. I li va preguntar—: ¿què t'ha semblat? Per tot això, i pel que faré, m'han donat el premi a la *Innovación*.

Amb la vista perduda i la cara pàl·lida, l'oncle obrí els braços i féu un pas endavant per abraçar-lo. Lloris també el va

abraçar i tots dos es fongueren en una sola persona just en l'instant que a l'oncle se li escapà un vòmit. La llista del migdia de Granero li corregué esquena avall a l'empresari.

Va portar l'oncle Granero al tancat i aprofità per dutxar-se i canviar-se de roba. Després se n'anà a l'*Hotel Inglés*, al centre de la ciutat. El corredor Sebastià Aisval l'esperava en una taula del bar. Feia tres quarts d'hora que estava allí, però Lloris li havia telefonat per avisar-lo que arribaria una mica tard. Des que Oriol l'havia advertit sobre les operacions especulatives, es reunia amb Aisval en cafeteries. Com a amo i senyor del seu grup d'empreses —la dona hi tenia accions, però no comptava en absolut—, podia fer amb els seus diners el que li donara la gana. Ara bé, no volia desautoritzar-lo. Oriol li era de gran utilitat.

Sebastià Aisval era un home jove, alt, pèl-roig, viril i amb una bona química amb Lloris. Per a ell no existien les estacions climàtiques. Gairebé sempre anava en camisa, amb dos botons descordats mes avall del coll, mostrant l'abundant pèl del pit i una cadena d'or que surava en aquell bosc espès. Tots dos eren de poble, circumstància que a València, una ciutat hostil amb la gent de comarques, unia molt. Tots dos eren autodidactes però grans negociants. El llenguatge que feien servir era tan semblant, reunia tantes complicacions, que amb una mirada, amb una telefonada, s'entien a la perfecció. Aisval l'havia convocat, perquè tenia una operació magnífica. Tot i que per als corredors totes les operacions són grans negocis, Aisval sols ofería a Lloris allò que realment valia la pena. En aquests assumptes, al constructor no li agradava que li feren perdre

el temps. El corredor va estendre un plànol fotocopiats a la taula.

— ¿Què portes, Sebas?

— Mel, senyor Lloris. Mire, estos terrenys estan davant de la presó de Picasent, però a l'altra banda de la carretera. L'Ajuntament els ha destinat per a un polígon industrial. Estan just a tocar de la carretera d'Alacant. Per a un polígon, la situació és excel·lent.

— ¿I el preu?

— Oportunitat única. Encara no ho han reparcel·lat, és el moment de comprar. Entre dos milions i mig i tres la fanecada.

— ¿De qui són?

— La majoria de llauradors d'edat, quasi tots retirats. Els fills no es dediquen a l'agricultura. I ells tampoc. La taronja està fatal. El virus de la tristesa està molt estès en la zona. A més, la reparcel·lació serà molt cara. Molts no podran pagar-la.

— ¿És segur que reparcel·laran?

— Seguríssim, ahir mateix ho aprovaren i m'ha faltat temps per cridar-lo. Si no fóra així no li hauria dit res. Expropiaran el seixanta per cent per a infraestructures. El terreny que quedarà es vendrà a preu d'or. Fan falta més polígons. Mire, es poden fer dos coses: quedar-se els solars per a edificar naus i després llogar-les o vendre-les, o vendre el solar quan estiga reparcel·lat.

— ¿Quant calcules que se'n pot traure?

— Tirant per baix, set o vuit vegades mes del que costaran. Això sí, s'ha d'esperar un parell d'anys. Donar temps perquè vaja fent-se el polígon. Però paga la pena.

Aisval va traure d'una cartera la llista de propietaris amb els noms, els telèfons i els domicilis.

— Si em dóna l'ordre, comence a comprar ja.

— A dos milions i mig la fanecada.
 — Potser alguns no voldran vendre a eixe preu.

— Com a màxim ofereix dos-centes cinquanta mil pessetes més. Tots els que venguen a eixe preu els compres.

— Són parcel·les xicotetes, hauré de parlar amb molta gent –li assenyalà el plànol–. ¿Quina part li agrada més?

— La més barata. Espavila't. Per la meua banda, tindràs un dos per cent de comissió.

— Vostè, senyor Lloris, pot donar-me el que vulga. □

RECERQUES

HISTÒRIA / ECONOMIA / CULTURA

2001

I. FRONTERES I COLÒNIES A L'EDAT MITJANA

Josep Torró

VIURE DEL BOTÍ. LA FRONTERA MEDIEVAL COM A PARANY HISTORIOGRÀFIC

Pascal Buresi

ELS «SENYORS CRISTIANS DE LA FRONTERA» A LA PENÍNSULA IBÈRICA (SEGONA MEITAT DEL SEGLE XII)

Antoni Virgili

CONQUERIDORS I COLONS A LA FRONTERA: TORTOSA, 1148-1212

Ricard Soto i Company

FRONTERES I COLÒNIES MEDIEVALS: EL REGNE DE MALLORQUES

II. ESTUDIS

Carolina Batet Company

ELS USOS FEUDALS DE L'AIGUA A LA VALL DEL CORB

Carlos López Rodríguez

HISENDA REIAL I COMERÇ EN EL REGNE DE VALÈNCIA EN L'ÈPOCA DEL MAGNÀNIM

Juan Vicente García Marsilla

IMATGES A LA LLAR. CULTURA MATERIAL I CULTURA VISUAL A LA VALÈNCIA DELS SEGLES XIV I XV

43

Pàgès editors

Carrer Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
 Tel.: 973 23 66 11 - Fax: 973 24 07 95

Associació Recerques
 Història, Economia, Cultura
 Apartat de Correus, 602 - 08080 Barcelona

La desfeta del territori

Josep M. Alcañiz

Tant a Catalunya com al País Valencià i a les illes Balears, els conflictes territorials més sagnants tenen lloc al llarg de la franja litoral. És ben lògic si tenim en compte que les tres comunitats tenen una àmplia zona de contacte amb el Mediterrani. El territori valencià és clarament allargassat: té una amplària màxima de 110 quilòmetres entre Orpesa i Castellfabib, mentre que la longitud del front litoral quadruplica aquesta xifra. Les Illes, evidentment, estan envoltades de mar per tots costats i sumen 850 quilòmetres de litoral, mentre que en el triangle rectangle que dibuixa Catalunya és la hipotenusa qui toca amb la mar, al llarg de 500 quilòmetres.

Però aquest condicionant geogràfic no és suficient per a explicar la naturalesa altament conflictiva de la franja litoral. Galícia, per exemple, té molts més quilòmetres de costa que qualsevol de les tres co-

munitats catalanoparlants i no pateix ni de bon tros, excepte en indrets molt concrets de les Ries Baixes, la pressió que es dona a les nostres comarques costaneres. L'explicació cal buscar-la, doncs, en l'ús que rep aquest territori, en una indústria turística intensiva que, sobretot en els casos valencià i balear, s'ha convertit en el capítol principal del PIB.

Els models turístics no han sigut idèntics. Les Illes van ser als anys setanta el prototip de l'urbanisme salvatge, que fins i tot va servir per a encunyar el terme *balearització* com a sinònim de construcció litoral agressiva; en canvi, s'adonaren més prompte que la resta de la necessitat de canviar el rumb. Al País Valencià s'ha optat pel primitiu model balear, però portat a tal extrem que els experts parlen ara de *torrevellitació*, en homenatge a la població del Baix Segura que s'ha convertit en el paradigma de l'*Espanya de las oportunidades*. S'ha optat, dic, i el verb sembla suggerir que hi ha hagut alguna classe d'estudi, de debat i de decisió fundada. En realitat, tot ha arribat per la via dels fets, perquè cap partit, quan ha tingut ocasió i poder per a fer-ho, no ha demostrat el més mínim interès a plantejar un debat obert i democràtic sobre els models de creixement. La manera de rebaixar els preus i d'augmentar els guanys és, òbviament,

Josep Manuel Alcañiz Castells és periodista i llicenciat en Filosofia. Ha estat cap d'informatius del centre territorial de TVE a València i, posteriorment, cap d'edició dels informatius de Canal 9 fins a la *neteja ètnica* en la televisió pública perpetrada pel PP el 1996. A hores d'ara és guionista del programa *Medi Ambient* de Punt 2 i articulista del diari *Levante-EMV*. És coautor del llibre *La televisió (im)possible* (Tres i Quatre, 2000).

col·locar més turistes per metre quadrat, fins a arribar a situacions com la de Benidorm, una espècie de Manhattan *cutre* a deu metres de la vora de la mar.

Però si Benidorm, el bressol polític d'Eduardo Zaplana, és la quinta essència del model (*de facto*) turístic valencià, la resta del litoral no es troba en condicions molt millors. El World Wildlife Fund, l'organització ecologista més prestigiosa del món juntament amb Greenpeace, ens confirma allò que ja podíem sospitar. La franja costanera compresa entre Barcelona i València ha sigut classificada per ells com una de les quatre zones de tot el Mediterrani considerades irrecuperables. Només un 10 % de la costa del País Valencià resta encara sense edificar; a més, aquest mínim percentatge s'obté a base de sumar molts trossos molt petits i abocats per tant a una futura construcció/destrucció. Només els 15 quilòmetres de la serra d'Irta, declarats parc natural fa no res, constitueixen encara una unitat paisatgística i ecològica d'una dimensió adequada.

La franja litoral ocuparà, per tant, bona part d'aquest treball, però tampoc no s'oblidarà que tot el territori pateix tensions urbanístiques en major o menor mesura. N'hi ha també a les comarques interiors i algunes ni tan sols tenen a veure amb el negoci turístic, com ara l'eix viari Vic-Olot a Catalunya o la proliferació de pedreres a la comarca dels Serrans de València. Altres, com ara l'abocador de Dos Aigües, no és més que l'exportació cap a l'interior d'un problema que té el seu origen al litoral, perquè a menys de 50 quilòmetres de la mar ha sigut impossible per als polítics obtenir el sòl necessari per a emmagatzemar els residus urbans de l'àrea metropolitana de València.

UN CAS ESPECIAL: LES ZONES HUMIDES

Els fragments més desitjats del litoral foren, lògicament, els primers a ser urbanitzats a partir del desenvolupament turístic que s'inicia als anys seixanta. La gran majoria de banyistes prefereix les platges d'arena, de manera que els cordons dunars van ser les primeres víctimes de la incipient indústria. Però, una volta colonitzats els llocs «fàcils» —com ara Benicàssim, Gandia, Benidorm, Dénia, el mateix Alacant o Santa Pola, i posades les primeres limitacions en uns altres força atractius, amb la Devesa de l'Albufera de València com a cas més significatiu— els constructors es troben davant d'unes condicions prou diferents.

Les muntanyes litorals valencianes, com passa a també en bona part de Catalunya i de les Illes, són de naturalesa calcària i la pluja les dissol i les converteix en una mena de formatge *gruyère*, plenes de coves i avencs. L'aigua s'escola per aquests forats i brolla a les parts més baixes, que són les més pròximes a la mar. De fet, només les separa del Mediterrani una estreta franja plana, formada pels sediments dels rius. Aquesta franja, d'amplària variable però que no sol superar la desena de quilòmetres, formava en el passat un gran aiguamoll litoral des de l'Ebre fins a Dénia, interromput de tant en tant per contraforts muntanyencs com ara els d'Irta, Orpesa i Cullera. La història dels pobladors de les terres valencianes és en bona part la història dels intents per trossejar, dessecar i fer cultivable l'aiguamoll, atesa la gran fertilitat del sòl i la seua planura. Uns intents que reberen un gran impuls al segle XX amb la incorporació de la maquinària

pesada i estímuls legals com la llei Cambó, que premiava la dessecació de les zones humides amb arguments de salut pública. Una llei que, promulgada en 1918, va estar vigent fins a 1986, quatre anys després d'arribar al poder el PSOE. De fet, el govern socialista va oferir a la Disney la marjal de Pego i Oliva per a instal·lar-hi el parc d'atraccions que finalment es va construir a París.

Les zones humides han constituït, per tant, un negoci excel·lent. El seu valor agrícola era molt baix, tenint en compte la inversió necessària per a posar-les en conreu, mentre que l'apreciació social quedava reservada a les societats de caçadors d'aus aquàtiques. El seu paper defensiu contra la intrusió d'aigua marina als aquífers no era conegut, ni sembla que haja servit de molt conèixer-lo. El menyspreu pels aiguamolls, considerats històricament una font de malalties, arriba fins els nostres dies amb manifestacions com les de l'alcalde d'Alacant, el *popular* Luís Díaz Alperi. Segons ell, el saladar d'Aigua Amarga és *un pantano infecto* i ha intentat per tots els mitjans urbanitzar-lo fins que els seus propis correligionaris de la Generalitat l'han inclòs en el Catàleg de Zones Humides. En realitat, Aigua Amarga és una relíquia del seguit de llacunes salobres que s'estenia entre Alacant i Torrevella, que a l'hivern acull centenars d'aus aquàtiques (com ara flamencs) i a l'estiu floreix amb diverses espècies d'ensopegueres (*Limonium* sp.), algunes de les quals no es donen enlloc més al món. Alperi no ha aconseguit edificar a Aigua Amarga, però la Generalitat ha situat la futura Ciutat del Cine damunt de la seua conca de captació d'aigües, de manera que el futur d'aquesta *ciénaga infecta* és prou dubtós.

El negoci de les zones humides començava ja amb la dessecació, perquè per a alçar el nivell del sòl s'utilitzava l'aiguamoll com a abocador d'enderrocs. En pocs anys, de l'aiguamoll originari, no en van quedar més que fragments dispersos, salvats del taulell per les raons més diverses. Per exemple, la marjal del Moro —un dels pocs enclavaments on cria el molt escàs gall de canyar— se salvà perquè eren terres expropiades per l'Estat per a l'ampliació de la siderúrgica de Sagunt. La reconversió industrial impulsada pel ministre Carlos Solchaga a la dècada dels vuitanta va fer que, en lloc de construir l'anomenada Quarta Planta Siderúrgica Integral, els Alts Forns foren desmantellats per complet. L'adhesió d'Espanya, en 1982, al conveni de Ramsar per a la conservació de les zones humides, i la incorporació a la Unió Europea en 1986 canviaren per complet el marc legal de les zones humides.

Però, mentrestant, nombrosos ajuntaments havien fet sucosos negocis amb la urbanització de les seues marjals. I els que encara no els havien fet es trobaren amb una situació que la major part dels seus habitants consideraven injusta. Si els del poble del costat s'havien enriquit amb uns aiguamolls que no servien per a res, per quins set sous els impedien fer-ho a ells? Aquest sentiment popular explica dos dels conflictes socials més greus que ha viscut el País Valencià els darrers anys i que recentment han sigut objecte de dues sentències judicials pioneres a l'Estat espanyol. Parlem dels casos de Xeresa, a la comarca de la Safor, i de Pego, fronterer amb aquesta comarca però situat ja a la Marina Alta.

LES PRIMERES SENTÈNCIES

Estimulat per l'exemple dels seus veïns de Tavernes de la Valldigna i de Gandia, que havien aterrat bona part de la marjal de la Safor, l'alcalde de Xeresa va pactar amb l'empresa Rústicas S.A. la construcció d'un camp de golf a la part que rau al seu terme municipal. Com a pas previ, va autoritzar per escrit desenes de veïns, incloent-s'hi ell mateix, a abocar «residus inerts» a l'aiguamoll; en realitat, a l'empara d'aquests permisos municipals es van fer autèntiques transformacions agrícoles i s'hi va abocar tota classe de fem. En el moment dels fets, Ciprià Fluixà era alcalde per Unió Valenciana, però en les eleccions següents, quan ja estava en marxa el procés judicial, es va passar al PP. Després d'una denúncia interposada per una associació ecologista vinculada a Esquerra Unida i d'un llarg procés judicial on va ser absolt en primera instància, el Tribunal Suprem ha condemnat Fluixà a 1 any de presó i 10 d'inhabilitació.

Més greu des de tots els punts de vista –social, ambiental, polític i judicial– és el cas de la marjal de Pego. La trajectòria política de l'alcalde és una mica més complicada. Carlos Pascual començà el recorregut polític en les files d'Alianza Popular, com a regidor en la legislatura 1987-91. Els quatre anys següents tornà a ser regidor, ara en les files d'Unió Valenciana, però continua en l'oposició. El 1995 es presentà com a cap de llista per UV i, gràcies a un pacte amb el PP, obtingué l'alcaldia. Però la seua oposició frontal a la declaració de la marjal com a parc natural el portà a insultar públicament la consellera d'Agricultura, que pertanyia al seu mateix partit i que governava a la Generalitat

també en coalició amb el PP. Fou expulsat d'Unió Valenciana, però ni aquest partit ni el PP no fan res per desposseir-lo de l'alcaldia a pesar que començà les obres de dessecació, aterrament i crema de la marjal per a cultivar arròs al parc natural.

En 1999, Pascual torna a presentar-se, ara com a independent, i obté la majoria absoluta. A partir d'aquest moment se sent legitimat i amb forces per a declarar una guerra frontal a la Generalitat, els ecologistes, els mitjans de comunicació, la Guàrdia Civil i l'Administració de Justícia. Pego es converteix en un «territori comanxe» on l'alcalde pot fer qualsevol cosa, des de tallar les emissions de la ràdio local fins a agredir el director del parc natural, a banda de negar-se a atendre els requeriments judicials. I, per descomptat, altera greument la zona humida: cala foc als canyissars, instal·la estacions de bombatge i obre canalitzacions a fi de dessecar-la i poder cultivar-hi arròs i hortalisses. Uns productes que s'haurien d'haver venut a preus astronòmics si se'ls hagués aplicat els costos reals de producció. Però com que totes les obres van a càrrec de l'ajuntament, es dóna la falsa impressió que la marjal és econòmicament rendible, a pesar que feia només vint anys que s'hi havien abandonat tots els cultius precisament per la falta de rendibilitat.

Amb la seua conducta dictatorial, Pascual va enfrontant-se a poc a poc amb grups que en un principi li donaven suport, de manera que en les eleccions municipals de 2003, on torna a presentar-se com a independent, perd la majoria absoluta, encara que per un sol regidor. Els altres tres partits que obtenen representació –PP, Bloc Nacionalista Valencià i PSPV-PSOE– signen un pacte *contra natura* amb

l'única finalitat que Pascual no torne a ser alcalde. Una primera auditoria interna estima en 12 milions d'euros les despeses efectuades per l'exalcalde sense consignació pressupostària. El cop de gràcia per a Pascual arriba al cap de pocs mesos, el dimarts 13 de gener de 2004, quan l'Audiència d'Alacant el condemna a 3 anys de presó per delictes ambiental i 3 més per retenció il·legal del director del parc natural durant una visita d'inspecció. L'ajuntament és declarat responsable subsidiari dels 1.202.000 euros en què el Tribunal estima les obres necessàries per a tornar la marjal al seu estat original.

Però amb la condemna de Pego no es posa fi, ni de lluny, al conflicte de les zones humides. De fet, la Generalitat només va intervenir a Pego quan els jutges hi van trobar indicis de delictes, instats per les querelles d'Acció Ecologista-Agró i els atestats del Seprona de la Guàrdia Civil. El conseller de Territori, Rafael Blasco, ni tan sols ha valorat personalment la sentència i el seu departament es limità a emetre una nota de premsa. Aquesta aparent falta d'avidesa per apuntar-se un triomf s'explica fàcilment si tenim en compte que o bé la mateixa Generalitat o bé ajuntaments governats pel PP mantenen contenciosos amb els ecologistes en altres marjals que no van ser incloses per l'administració autonòmica en el catàleg de zones humides. Els casos més destacats són el de l'albufera d'Orpesa, l'aiguamoll saguntí de Corinto, la marjal de Benicàssim i, sobretot, la marjal de Massamagrell, on la mateixa Generalitat és objecte de denúncia per prevaricació.

Als valors ambientals d'aquestes zones s'afegeix una greu contradicció: en moltes, com es feia a Pego, s'està afavorint l'eixida

a la mar de milions de metres cúbics d'aigua de la millor qualitat, mentre que alhora es reclama el transvasament de l'Ebre. Només a la marjal de Benicàssim, que per a la Generalitat no és una zona humida, Agró calcula que es drena anualment a la mar no menys de 2 hectòmetres cúbics d'aigua dolça cada any.

LA BARRERA LITORAL

Com dèiem abans, només un 10 % de la costa valenciana roman encara sense edificar —el verb *urbanitzar* sembla massa noble per a allò que fan— però això no vol dir que estiga lliure d'amenaques. No hi ha res lliure d'amenaques quan el model de creixement, i per tant l'ocupació i per tant els vots, es basa en la construcció, impulsada pel turisme de masses. No es troben segurs ni els parcs naturals, molts dels quals encara no tenen aprovat el PORN (Pla d'Ordenació dels Recursos Naturals) o el PRUG (Pla Regulador d'Usos i Gestió) o ambdós. Hi ha fins i tot espais naturals de primer ordre, com ara el parc natural del Montgó, a la Marina Alta, on ni tan sols s'han definit encara els límits. Van ballant amunt i avall al ritme de les sentències judicials i dels convenis urbanístics.

Però el problema no està només en la destrucció del paisatge, a pesar de ser justament el valor que atrau molts dels visitants. El més greu és la manera com es va construïnt al litoral, perquè altera dràsticament el recurs bàsic, que és el mateix litoral. La costa espanyola ha patit primer, justament quan es disparava la demanda de xalets i apartaments en primera línia, una legislació insuficient heretada del franquisme. Després, l'incompliment sistemà-

tic —a base de situacions qualificades d'excpcionals i del reconeixement judicial dels drets adquirits— de la Llei de Costes promoguda pel ministre Borrell en 1988.

Finalment, la mateixa llei ha quedat desvirtuada per les esmenes introduïdes d'amagat en la Llei d'Acompanyament als Pressupostos Generals de l'Estat per a 2003. Segons el document conjunt que presentaren les dues organitzacions ecologistes més potents d'Espanya, Greenpeace i Adena, aquestes modificacions, a banda d'un menyspreu a la sobirania popular per la manera com van ser aprovades, han buidat de contingut la Llei de Costes quan tot just havia començat la seua aplicació. La prova més evident que la norma estava per desenvolupar és que el Ministeri encara no havia establert les fites del domini públic sinó en la meitat del litoral espanyol.

Entre unes coses i altres, la major part d'ajuntaments costaners ha permès la construcció d'edificis tan a prop de la mar que a la immensa majoria del territori han desaparegut les dunes. Això és un greu atemptat ambiental i una pèrdua de biodiversitat molt considerable, però també comporta problemes de dinàmica marina altament preocupants. El litoral del País Valencià sol ser plàcid, però agafa perfils atlàntics quan s'alça temporal de llevant. En una platja verge les ones de tempesta avancen terra endins per damunt l'arena i van perdent lentament l'energia. Quan retrocedeixen cap a la mar, ho fan lentament i dipositen sobre la platja l'arena que portaven en suspensió. En canvi, si les ones es troben amb una barrera sòlida, com per exemple un passeig marítim situat massa a prop de la vora, hi xoquen amb tota l'energia, en soscaven els fonaments i s'emporten mar endins l'arena que acaben

d'arrancar. De res no serveix col·locar noves barreres defensives, perquè com més a prop de la mar les posem, més energia tindran les ones quan toparan contra elles.

Després del temporal, la platja haurà desaparegut totalment o quedarà reduïda a un estret codolar. Aquest és un fenomen especialment greu al golf de València, que a efectes geomorfològics constitueix una platja continua des de la desembocadura de l'Ebre fins als penya-segats de la Marina Alta. Tenim casos espectaculars al litoral de Castelló, a platges com ara Xilxes o Moncofa on la mar ha avançat prop de 150 metres en els últims trenta anys. El problema és freqüent també a Catalunya i a les Illes, on el temporal de 2001 va afectar sobretot les platges de la badia d'Alcúdia, a Mallorca, Sant Joan i Santa Eulàlia, a Eivissa, i S'Estany des Peix i Llevant, a Formentera. En el cas d'Alcúdia, les ones van afectar fins i tot una bosquina de ginebre marí considerada única al Mediterrani occidental.

NO QUEDA ARENA

El problema s'agreuja per la falta d'aportacions naturals d'arena. Aquesta és una funció que històricament han fet els rius, sobretot l'Ebre, però que han deixat de fer per la disminució dels seus cabals —que arriba a l'anul·lació total en casos com ara el Millars o el Túria— i la regulació de les avingudes per mitjà dels embassaments. Per acabar-ho d'arreglar, la proliferació de ports esportius i la megaampliació d'alguns tradicionals, com ara el de la ciutat de València, han tallat el corrent marí que desplaçava l'arena de nord a sud. No cal més que veure com, a tots els llocs on

hi ha port, l'arena s'acumula al nord dels espigons i desapareix a les platges situades just al sud.

El Departament de Geografia de la Universitat de València s'ha ocupat extensament d'aquest problema, en especial els professors Vicenç Rosselló i Eulàlia Sanjaume, que han mesurat amb precisió tant l'arena que ja no arriba a la mar per les obres hidràuliques com la que s'acumula al nord dels dics i la que es perd al sud. Les seues tesis són plenament assumides pel Ministeri de Medi Ambient: en la Memòria Anual corresponent a 1999, després d'una explicació semblant a la que acabem de donar, acaba conclouent que la solució és la retirada de les edificacions, però que té molts inconvenients:

...implica el levantamiento de las infraestructuras y viviendas amenazadas por el mar y su nueva ubicación hacia el interior, tierra adentro, dando el correspondiente margen de seguridad. Esta solución sería la más lógica, duradera y barata a largo plazo, así como la más sencilla desde el punto de vista técnico. Sin embargo, socialmente es la más traumática, pues nadie está dispuesto a renunciar a la primera línea, oponiéndose todo tipo de resistencia hasta hacerla de muy difícil ejecución.

Clar que la gent no vol! Tampoc no vol pagar impostos i la llei està per a obligar-la! Però, davant el *trauma social*, les solucions mampreses per l'Administració davant aquest gravíssim problema, que soscava de ple la indústria turística, són purament pal·liatives. D'una banda, la construcció d'espigons de protecció, que aprofiten l'efecte d'acumulació al nord però traslladen el problema uns metres més al sud. De

l'altra, les regeneracions artificials de platges mitjançant l'aportació d'arena externa que, a pesar del que puga semblar a primera vista, no fan més que agreujar la situació. No parlem de l'elevadíssim cost econòmic de les regeneracions de platges, que s'estima en sis milions d'euros per quilòmetre. Oblidem també que no es tracta d'una inversió única, sinó que cal repetir-la any darrere any: al País Valencià hem conegut casos de platges acabades de regenerar que un temporal s'ha emportat abans i tot de poder ser utilitzades per primera volta. Tot això no són més que qüestions econòmiques, i sent el turisme un negoci només seria qüestió de calcular quants diners ens hauríem de gastar per mantenir la platja i, per tant, a quin preu hem de situar l'habitació doble. L'autèntic problema és que aquesta arena que se'n va de les platges no s'esfuma, sinó que es disposa alguns metres mar endins i tapa i mata les praderies submarines de *Posidonia oceanica*. Aquesta planta fanerògama que molts confonen amb una alga —de fet, el nom popular per aquestes praderies és alguer— té un paper crucial en la dinàmica marina perquè redueix la força de les ones. Després d'una regeneració fallida, com ho són totes en més o menys temps, els temporals seran encara més potents i les noves regeneracions duraran com més va menys.

Es dona també el problema d'origen, que és la procedència de l'arena utilitzada en les regeneracions. La solució més barata és extraure-la de fons marins per mitjà de vaixells que després la transporten al lloc de destinació. Però aquests arenals de procedència no són deserts sinó ecosistemes vius, sovint poblats també de *Posidonia*. Els fons marins situats al nord de les illes de Mallorca i Eivissa són el més explo-

tats, com també la mar situada davant de la serra Gelada, a la Marina Baixa.

A terra ferma no hi ha arena suficient per a fer aquestes regeneracions, de manera que l'altra *solució* és triturar pedres. És el que s'ha fet, per exemple, a Benicàssim. Això té un cost molt elevat. En termes econòmics, perquè les roques adients es troben entre les més dures de totes. En termes ambientals, perquè el procés comporta l'obertura de noves pedreres, l'emissió de gasos d'efecte hivernacle, alts nivells de soroll en la proximitat de les plantes de trituració, contaminació química a l'hora de blanquejar aquesta arena per acostar-la als gustos del turista, etc. I tot, com queda dit, amb la perspectiva certa que els temporals acabaran desfent la feina i emportant-se la inversió. Ni tan sols el formigonat del fons marí, com ha fet el Ministeri de Medi Ambient a la —en un altre temps— idíl·lica cala Fustera de Benissa, serveix per a evitar que la mar impose la seua llei, més forta que la voluntat dels polítics.

AGAFI LA LLICÈNCIA I CORRE

A pesar de l'experiència acumulada en aquest mig segle de construcció salvatge a la costa, no sembla que les diferents administracions públiques tinguen la intenció de rectificar. Més aviat al contrari, l'ocupació del litoral s'ha accelerat al llarg dels últims anys. D'una banda, podem atribuir-ho al *boom* immobiliari, que té en les grans ciutats i en les segones residències litorals els principals focus. De l'altra, al temor entre els promotors i molts (ir)responsables municipals a la declaració d'espais protegits.

Un cas emblemàtic és el que ha succeït al llarg dels últims anys a la serra d'Irta, l'espai litoral verge més extens que hi ha entre Portbou i Guardamar. Davant els anuncis d'una pròxima declaració de parc natural en aquest paratge, els ajuntaments de Peníscola, al nord, i d'Alcalà de Xivert, al sud, es llançaren a una frenètica activitat urbanística per ocupar terrenys abans que arribassen les limitacions. Una activitat que no ha cessat ni tan sols amb l'efectiva declaració del parc: problemes de límits i d'excepcionalitats, com sempre.

En el seu informe *Destrucció a tota costa* de l'estiu de 2003, l'organització Greenpeace assenyala la costa valenciana com la més agredida de tot el litoral espanyol. A més, destaca l'Alt Empordà, amb més de vint projectes turístics nous, i els voltants de S'Albufera de Mallorca, on es preveu un polígon industrial en la rodalia d'aquest parc natural. Pel nostre compte, assenyalem també la creixent destrucció de tot l'entorn del cap de la Nau, a Xàbia, on només el cap Prim o Martí s'ha salvat de les construccions gràcies a la declaració d'una microreserva de flora; de la punta de Moraira, a Teulada, construïda ja fins a la meitat de la seua longitud quan l'ajuntament sembla haver començat a voler protegir-la; de les serres de Bèrnia i Oltà, a Altea, i en especial l'esplendorosa penetració que fan en la mar, anomenada Mascarat o cap Toix; de les dunes situades entre Alacant i el cap de Santa Pola, ocupades ja per milers d'habitatges (sobretot Arenales del Sol, al terme d'Elx) però on encara queda lloc per a molts més i, és clar, de tot el terme de Torrevella.

I no sembla que el futur immediat haja de ser molt diferent. En un informe que publicava recentment el suplement *Terris-*

tori del diari *Levante* es feia un repàs esgarriat dels projectes de les promocions imminents:

El grupo Pinar tiene once promociones en marcha con 690 viviendas en Sant Joan, Dénia, Benidorm y Alacant, con precios desde 87.000 a 453.000 euros. Hercesa Inmobiliaria compró hace años en El Campello unos terrenos que está desarrollando para ofrecer viviendas adosadas desde 120.000 euros. Necso Inmobiliaria cuenta con una reserva de suelo para construir 800 viviendas en los próximos años en la Costa del Sol, la Costa del Azahar y Benidorm. El grupo Nozar se ha aliado con el grupo Reyal para ofrecer más de 200 viviendas en Almería y Benidorm. En Proyecto promueve más de 600 viviendas en la costa de Vila-Joiosa y Mijas, y mantiene una reserva de suelo para 800 viviendas en Alicante y Málaga. Oncisa, la inmobiliaria de la ONCE, inicia este año la promoción de 80 viviendas en Calp, Sant Joan y Vila-Joiosa. Realia desarrolla promociones en El Campello, Finestrat y Dénia, con una horquilla de precios de entre 1.251 y 2.500 euros el metro cuadrado. Riofisa, la compañía presidida por Mario Losantos, promueve en Altea la urbanización Altea Hills y otra en Cádiz, con una cartera de 2.500 viviendas en distintas fases. Vallehermoso edifica cerca de 350 viviendas en Alicante capital.

L'article esmentat assenyala també el paper fonamental de les dues caixes d'estalvi valencianes en tot aquest procés, en aliança amb grups estrangers. En el cas de Bancaixa, treballa conjuntament en l'interior amb Realia y Urbis, mentre que en l'exterior ho fa amb European Estates. La CAM col·labora amb Hansa Urbana.

En aquest desastre generalitzat que presenta el litoral hi ha alguns casos que mereixen una menció especial. Per exemple Calp, on els gratacels envolten les antigues salines i embruten la imatge del penyal d'Ifac, el parc natural més visitat de tot el País Valencià. Ifac és l'exemple perfecte que la protecció d'un espai natural, tal i com es fa, no és suficient per a garantir-ne el futur. Molts dels parcs s'han convertit en illes de natura d'on els animals i les plantes no poden eixir ni rebre aportacions de l'exterior. A més, s'han convertit en pols d'atracció per a l'edificació: no es construeix dins del parc, però sí, i molt, en la rodalia. La mateixa condició d'illa han adquirit les antigues salines, refugi de nombroses aus aquàtiques. El catàleg de zones humides n'impedeix la dessecació, però la barrera d'edificis que l'estrangulen amenaça de convertir-les en un toll irrellevant a efectes biològics. L'actual planejament permet construir 2.200 habitatges més als voltants de l'aiguamoll, en edificis de 20 plantes.

Molt a prop d'Ifac, a Altea, on la saturació arriba ja fins al cim de la serra d'Oltà, volen urbanitzar a més 2,3 milions de metres quadrats a la vora del riu Algar, amb la construcció de 5.200 xalets, tres zones comercials, quatre complexos hostalers i un camp de golf. De Benidorm no cal ni parlar-ne, perquè és ja un litoral absolutament perdut, però no hem d'oblidar que davant de les platges sobresaturades hi ha una illa d'altíssim valor ecològic. Allà viu, per exemple, l'única colònia d'escateret de tot el litoral mediterrani espanyol, llevat d'alguns illots balears on el coneixen com ocell de tempesta. Aquest ocell, menudíssim però de capacitats marines semblants a les del gegant albatros, necessita

una foscor absoluta per a escapar dels seus depredadors i a hores d'ara es veu afectat per la contaminació lumínica de la capital del turisme valencià. Ja que la vida nocturna de la metròpoli no es pot condicionar per un ocellot, com a mínim s'hauria de limitar dràsticament les visites a l'illa, unida ara a Benidorm per un servei quasi continu de vaixells turístics.

A pesar de la fama de Benidorm, ens trobem amb la *sorpres*a que la seua població *només* ha crescut un 107 % en els últims vint anys, mentre que la de Torrevella ho ha fet un 313 %. Les dues figuren entre les cinc poblacions d'Espanya que més van créixer durant l'any 2002; concretament, Torrevella n'és la primera, seguida de Las Rozas, Sant Cugat del Vallés, Marbella i Benidorm. Però parlem d'habitants de dret perquè, a l'estiu, les xifres són encara més sorprenents. La que ja s'ha convertit, a l'hivern, en la quarta ciutat de la Comunitat, amb prop de 80.000 habitants, arriba al mig milió a l'estiu. Ara bé, els serveis que ofereix no estan dimensionats per a aquesta població, superior a la d'Alacant capital. Per no tenir, Torrevella no té ni tan sols comissaria, malgrat que les mateixes forces de seguretat calculen que a la zona operen un mínim de cinquanta bandes mafioses. L'alcalde, a pesar de ser un dels *capos* del PP, ha criticat en diverses ocasions la política del Ministeri de l'Interior i ha arribat a demanar la dimissió del delegat del Govern.

És significatiu que el negoci de la construcció siga una de les tres *activitats* preferides per aquestes bandes d'assassins, juntament amb la prostitució i el tràfic de drogues. Més de vint assassinats a l'any, alguns d'ells relacionats amb el sector de la construcció posen en evidència la si-

tuació de Torrevella i les conseqüències de tot tipus, fins i tot criminals a què porta un model de creixement salvatge. A Madrid, assenyalada com a prototip de ciutat perillosa, hi ha un assassinat a l'any per cada 44.000 habitants; a Torrevella, un per cada 2.000 veïns.

L'últim cas que mereix un tracte diferenciat és Cullera, un poble que ha crescut quasi tant com Torrevella o Benidorm però amb un planejament encara més deficient i uns resultats encara més aclaparadors. És una ciutat sense a penes zones verdes, equipaments públics ni aparcaments, amb el resultat que qualsevol lloc està envaït pels automòbils. Ha resultat indiferent qui governàs, fossen els consistoris franquistes, Unió Valenciana, el PP o el PSOE: el ciment els ha unit a tots, fins al punt que populars i socialistes compartiren govern en una de les passades legislatures. La mar està tapada per edificis-pantalla d'unes dimensions que no han pogut ser igualades en tota la costa valenciana. La muntanya va desaparèixer a poc a poc, coberta per xalets que han sepultat plantes endèmiques, fins i tot una, el *Limonium dufourii*, que pràcticament no existia en cap altre lloc del món. La situació municipal és caòtica, si tenim en compte que l'ajuntament ha d'atendre 20.000 veïns a l'hivern i 200.000 a l'estiu.

LA INVASIÓ INTERIOR

Fins fa relativament poc de temps, la fixació dels constructors per la franja litoral havia mantingut relativament estalvies les terres de l'interior. Aquesta tendència ha començat a canviar en l'última dècada del segle XX, quan el creixement d'algunes

comarques interiors ha superat àmpliament les costaneres. Això tampoc no pot estranyar si pensem que l'ocupació era tan baixa que qualsevol increment resulta enorme en termes percentuals. Segons l'estudi europeu Corine Land Rover, entre les comarques que experimentaren un creixement superior al cent per cent durant l'esmentat decenni només n'hi ha una que dispose de front litoral: el Baix Segura, on se situa Torrevella. Les altres són clarament d'interior: la Plana d'Utiel, la Costera, la Vall d'Albaida, l'Alt Vinalopó i el Vinalopó Mitjà.

D'una altra banda, queda clar que una volta saturada la costa els promotors immobiliaris han posat els ulls en contrades que, a canvi d'una moderada distància de la mar, ofereixen una tranquil·litat impossible d'assolir a les platges. És un fenomen que es beneficia també de la moda del turisme rural, però que no ho és en sentit estricte perquè, com diem, no s'allunya massa del Mediterrani.

Les comarques pioneres d'aquesta tendència van ser, és clar, les dues Marines. Les faldes del Montgó, les muntanyes costaneres de Benitatxell, d'Altea i de la Vila Joiosa, des d'on es té una visió privilegiada encara que llunyana de la mar, van acollir aquesta onada del turisme que fugia de la *primera línia*. Com les ones concèntriques que provoca una pedra en caure a un estany, la febre de la construcció ha anat estenent-se a turons des d'on la mar encara s'olora, però ja no es veu. Pobles que havien quedat relativament al marge del *boom* turístic dels seus veïns intenten recuperar el temps i els guanys perduts amb la promoció d'urbanitzacions turístiques de *tercera línia*. Passa ara mateix a Gata de Gorgos, a Pedreguer o a Pego, per posar-ne alguns exemples clamorosos.

El problema d'aquestes noves urbanitzacions no és tan sols que ocupen terrenys de valor ambiental i paisatgístic que s'havien salvat fins ara. El principal perill és el mateix que trobaran els municipis més turístics quan esgoten el sòl disponible o baixi el ritme de la construcció. Com s'esdevé al conjunt de l'Estat, el negoci immobiliari actua com una potent locomotora econòmica. A més de crear ocupació directa i indirecta que fa baixar en picat les xifres de l'atur, la construcció proporciona als ajuntaments sucosos ingressos en forma de taxes urbanístiques. Però allò que es construeix s'utilitza, en la major part dels casos, com a segon habitatge i per tant s'ocupa només una petita part de l'any. En canvi, els serveis municipals cal mantenir-los tot l'any perquè una part de la població sí que resideix de manera permanent i reclama el seu dret a disposar d'enllumenat públic, de vigilància o de recollida de brossa. A més, a l'estiu, quan s'omplen els habitatges, la infraestructura municipal es veu desbordada. Atesa la mínima autonomia financera que encara pateixen els ajuntaments, l'única manera de cobrir les despeses és autoritzar noves construccions i fer la bola cada volta més grossa.

Són una minoria els municipis que han decidit trencar el cercle viciós i plantejar-se el futur d'una altra manera. Entre ells, cal destacar aquells que es troben al centre de l'huracà, com és el cas de Teulada o Benissa, i amb limitacions. A Teulada ja està construït pràcticament tot el litoral. Benissa no disposa més que de tres cales molt menudes que ni tan sols poden oferir sol i platja als turistes que ja acull a hores d'ara. Ja veurem com es fan compatibles dos fets recents que coincideixen a Benissa: la catalogació com a urbanitza-

bles de tres milions de metres quadrats i la inclusió del poble en el programa de turisme sostenible de la Unió Europea. Esperem que no siga una cabriola com la de Finestrat, el veí pobre de Benidorm, que intenta conservar incòlume el nucli urbà —a l'interior— mentre practica l'urbanisme més salvatge a l'única cala que posseeix.

En els darrers mesos, l'onada constructiva ha ultrapassat una nova fita. L'interès de molts turistes europeus per trobar zones més tranquil·les va estenent la pressió urbanística cap a pobles d'interior com ara Saix, Monfort, Castalla o Xixona. Un dels casos emblemàtics és l'intent d'urbanitzar la muntanya coneguda com la Solana, al terme municipal de la Vall de Gallinera. En realitat, no hi ha cap municipi que s'anomene així. La Vall és una agrupació de 8 nuclis de població amb noms de resonàncies àrabs: Benissili, Alpatró, Llombai, la Carrotja, Benitaia, Benissivà, Benialí i Benirrama. En total, no arriben als 600 habitants. No hi ha cap indústria ni cap altra activitat econòmica que no siga l'agricultura. Però una agricultura que podríem qualificar de qualitat, perquè la Vall de Gallinera és una de les principals zones productores de les cireres amb denominació d'origen «Muntanya d'Alacant».

En aquesta vall tranquil·la, paradisiàca quan floreixen els cirerers, va esclatar la sorpresa al juliol de 2003. Crec recordar que la darrera ocasió en què la Vall de Gallinera va produir una informació d'impacte va ser quan algú va tallar amb una serra radial les pintures rupestres de l'abric de Benirrama, de les quals mai més no s'ha tornat a saber res. Aquesta vegada, es tractava també d'una espoliació. La Generalitat li havia tret la declaració d'utilitat pública a poc més de trenta-vuit hectàrees de

muntanya pura i dura, que fins aquest moment estaven incloses en el catàleg forestal de la Comunitat Valenciana. A l'endemà, la premsa revelava que aquells terrenys ja havien sigut venuts dos anys arrere a una empresa alemanya amb seu a la veïna població de Xaló. És més: l'esmentada empresa, Jalón Consulting, anunciava en la seua pàgina web des de feia mesos un projecte d'urbanització anomenat Parque Vall de Gallinera i fins i tot donava detalls de les dues fases de què constaria la urbanització.

La qüestió legal és complicada i no és l'objecte que ara ens interessa. Resumint molt, podríem dir que l'ajuntament va aprovar el 1991 les normes de planejament, en les quals declarava aptes per a urbanitzar més de cinquanta-dues hectàrees de la muntanya que ens ocupa. La Generalitat, aleshores governada pel PSPV-PSOE, va homologar definitivament aquestes normes de planejament el mateix any. Ningú no va tornar a parlar de l'assumpte fins que a l'any 2001 l'ajuntament, per unanimitat, va aprovar la venda de part del terreny, en concret 38 hectàrees, a Jalón Consulting. Una venda, a més, a preu de broma, a penes 1,20 euros el metre quadrat. Ni tan sols en aquell moment la decisió va transcendir fora de l'àmbit del municipi; això només ocorre quan l'empresa compradora es troba amb la sorpresa que els terrenys estan inclosos en el Catàleg de Muntanyes d'Utilitat Pública i en demana l'exclusió. La publicació en el DOGV de tal modificació és la que fa saltar les alarmes i porta a l'inici d'accions judicials per part d'Acció Ecologista-Agró.

Però ja hem dit que aquest cas ens interessa no pels aspectes legals, sinó perquè exemplifica a la perfecció el fenomen que

volíem analitzar. És significatiu, d'una banda, que un ajuntament radicalment agrícola hagués reservat més de mig milió de metres quadrats per si de cas el mannà turístic arribava alguna volta. També ho és que ningú no s'havia interessat per aquests terrenys mentre el negoci turístic estava exclusivament al litoral, fins al punt que ni el mateix ajuntament havia complit el tràmit de demanar que els exclogueren del Catàleg de Muntanyes. I és terrorífic, contemplat des de la perspectiva que ens han donat els anys del *boom* turístic, que un ajuntament es plantege multiplicar per deu la població pràcticament d'un dia a un altre. Sí, perquè ja hem dit que la Vall de Gallinera no arriba als sis-cents habitants i la projectada urbanització podia acollir vora tres mil xalets.

La història, de tota manera, pot tenir un final feliç. Els primers dies del nou any, l'ajuntament revocava la seua decisió, l'empresa acceptava recuperar els diners que havia pagat i renunciava al projecte. La Generalitat ha tornat els terrenys de la Solana al Catàleg de Muntanyes d'Utilitat Pública i la Solana sembla que se salvarà. De moment, i ja veurem a canvi de què.

EL GOLF

Una de les poques alternatives a l'oferta exclusiva de sol i platja que hem vist els darrers anys és la construcció de camps de golf. A hores d'ara n'hi ha ja més d'una vintena al territori valencià, però es multipliquen els projectes per a construir-ne de nous o ampliar els ja existents. I tot això es fa al mateix temps que hom es plany per la falta d'aigua, es reclama el transvasament de l'Ebre i es jura que mai no s'utilitzarà

per a res que no siga el consum urbà i el reg dels camps (un camp de golf, en el clima valencià, consumeix entre mig milió i un de metres cúbics d'aigua de reg a l'any).

A més, en la majoria dels casos no es tracta només de fer un camp de golf, sinó de construir centenars o milers de cases al voltant i algun hotel de luxe. De vegades, els projectes van de tres en tres, com passa a Torrent. L'alcalde va anunciar el passat mes de setembre que tenia damunt de la taula dues propostes per a construir dos camps de golf en dos llocs diferents, però separats tan sols per la carretera de Monserrat. Un d'ells, que arribaria just fins al límit entre els dos pobles, es tocaria físicament amb un tercer, que l'Ajuntament de Monserrat ja havia aprovat mesos arre-re. Els tres porten amb ells la sempiterna urbanització, que sumant els tres casos comportaria la construcció de 3.000 nous habitatges, equipament hostaler i algunes altres instal·lacions esportives, com podrien ser les de la Federació Valenciana de Tennis. A Peníscola també parlen de fer-ne tres. Al Campello només volen fer-ne un, però diuen que serà el més gran d'Europa.

Al voltant del parc natural del Montgó hi ha ara tres camps de golf: el d'Oliva, el de Xàbia i l'anomenat La Sella, a Dénia, que ocupa una de les parts baixes de la gran muntanya i on està a punt d'acabar-se una enorme instal·lació a càrrec d'una multinacional de l'hostaleria. Doncs bé, ja s'anuncia la duplicació –de 9 a 18 forats– del camp de Xàbia i el projecte per fer-ne un altre a Xaló. Ignore quina demanda de golf pot haver-hi, però el què està fora de qualsevol dubte és que no hi ha oferta d'aigua. A Xàbia acaba de construir-se una planta dessaladora per posar fi, amb el consegüent cost energètic, a dècades de lí-

quid salobre a les aixetes; Dénia fa també un parell de decennis que s'enfronta amb els seus veïns per l'escassetat dels recursos hídrics.

Potser s'espera que arribe l'aigua de l'Ebre? Si més no, aquesta és la sospita que tenen a Oriola, perquè de cap altra manera es podrà regar el camp de golf que es projecta a la serra Escalona (el projecte inclou, per descomptat, la construcció de 2.000 habitatges, un centre comercial i un hotel de cinc estrelles). Escalona és un enclavament d'extrema importància per a diverses espècies d'àguiles i altres rapinyaires, totes elles protegides. Els mateixos terrenys estan emparats per la declaració com a Lloc d'Interès Comunitari, previ a la inclusió en la xarxa europea Natura 2000, però això no sembla preocupar el consistori *popular*. Potser perquè darrere de l'operació apareix el nom de Ricardo Romero de Tejada, secretari general del PP a Madrid i acusat de nombroses irregularitats urbanístiques al llarg de la tempesta política que va portar a la repetició de les eleccions autonòmiques de 2003. No la més greu d'aquestes revelacions, però sí la més pintoresca va ser la que descobrí que figurava en la nòmina d'una botiga de fotocòpies dels altres empleats de la qual no en sabia ni el nom. El Ministeri de Treball encara no ha ordenat una inspecció per aclarir si tot era un muntatge perquè Tejada tingués dret a la jubilació, ja que no cotitzava per cap altre concepte. Una altra de les *personalitats* vinculada al projecte és Fernando Sánchez Lázaro, accionista de l'empresa Ruedo Valenciano, a la qual la Diputació de València va atorgar la concessió de la plaça de bous de la ciutat a pesar de les greus denúncies d'irregularitats presentades pel PSPV-PSOE i Esquerra Unida.

La llista de municipis que volen tenir el seu propi camp de golf es faria interminable. En aquests moments, els nous projectes són més de quaranta: una desena a les comarques de Castelló, una altra a les de València i el doble a les d'Alacant. Però encara hauríem de destacar-ne un parell. Un pel color polític del govern municipal: un tripartit entre el PSPV-PSOE, Esquerra Unida i el Bloc. Es tracta de Lliria, capital del Camp de Túria i relativament al marge fins ara de l'explosió urbanística que ha conegut la comarca, impulsada per l'autovia d'Ademús. Ara, l'ajuntament ha anul·lat la protecció del Vedat del Català, un bosc mediterrani de 720.000 metres quadrats, com a part d'una parcel·la de 2,2 milions de metres quadrats en els quals pensa construir... un camp de golf, 2.000 unifamiliars, un hotel de luxe...

Les escriptures de propietat ens descobreixen també diversos noms vinculats al PP local, en concret bona part de la família del delegat del Govern, Joan Cotino. Un dels seus germans és soci de l'empresa Roturaciones y Cultivos Agrícolas, que al maig de 2001 va comprar el Vedat del Català i 800.000 metres quadrats contigus més a pesar que tots aquests terrenys eren de sòl no urbanitzable i més de la meitat gaudia de protecció paisatgística i forestal. A propòsit, un altre dels socis és el director esportiu del València CF, Jesús García Pitarch.

L'altre cas que volem assenyalar és el que afecta Sant Jeroni de Cotalba, un monestir començat a construir el 1388 per iniciativa d'Alfons el Vell, primer duc de Gandia. Situat al terme d'Alfauir, prop de la carretera que enllaça la Safor i la Vall d'Albaida, s'havia mantingut fins ara en un relatiu bon estat, a pesar que la pro-

pietat de l'edifici –la família Trénor– no ha semblat fins ara molt disposada a complir els requeriments de la Llei de Patrimoni. Però la conversió en autovia de l'esmentada carretera, que ja està trencant *per se* el delicat equilibri del paratge, ha portat la *dinamització* dels llocs que travessa. Als tarongerars que envolten –envoltaven– el monestir, l'ajuntament d'Alfauir va imaginar un polígon industrial. Quan va ser assenyalada la barbaritat, l'alcaldesa (socialista) el va canviar per... un camp de golf i 600 habitatges.

Cal dir, finalment, que un camp de golf no és una instal·lació ecològica, com diuen les empreses constructores, pel sol fet de tenir arbres i gespa. Un camp de golf és, justament, un dels llocs amb una biodiversitat més baixa, ja que es tracta d'un monocultiu de dues o tres espècies de graminies amb alguns arbres intercalats. Qualsevol planta *invasora* hi és perseguida sense pietat, de manera que una timoneda eixuta té més varietat de plantes i animals que un camp de golf. I no parlem ja dels boscos ben formats, com el Vedat del Català o, sobretot, la serra d'Escalona.

VALÈNCIA, EL MAL EXEMPLE

No sembla que la ciutat de València tinga massa influència sobre la resta del territori valencià: comença per no ser ni tan sols la capital oficial. I, tal com es fan les coses al *cap i casal*, més val que siga així. València viu en una relació d'amor-odi amb el seu entorn: el discurs oficial, hereu directe de l'himne de Serrano, lloa les meravelles de l'horta, mentre que la realitat és d'una voracitat quasi obscena. L'Horta Sud pràcticament ja no existeix com a paisatge,

convertida en un puzzle d'edificis, polígons industrials, carreteres, vies de ferrocarril, port i aeroport. Hi ha municipis, com és el cas de Benetússer, que han asfaltat ja el cent per cent del seu terme, un percentatge del qual es queden molt a prop Sedaví o Alaquàs, per posar-ne exemples extrems. I altres van fent força mèrits per avançar llocs en aquesta classificació oprobiosa, com és el cas de Torrent. La capital de l'Horta Sud, governada per l'esquerra des de les primeres eleccions democràtiques, ha decidit recentment passar de poble gran a ciutat menuda, amb l'objectiu declarat de poder acollir-se al tram superior de participació en el repartiment dels fons estatals, que comença en els 75.000 habitants. L'horta que separa Torrent de Picanya, ja molt afectada per la construcció de l'autovia, és la víctima d'aquest projecte; la que la separava d'Alaquàs també desapareix dia a dia amb la construcció del corredor comarcal i, d'ací a no res, el traçat de l'AVE.

A l'Horta Nord la situació és encara prou distinta, però sembla que no ho serà per molt de temps. La principal amenaça que té damunt és l'anomenada Ruta Azul, un projecte presentat inicialment per Eduardo Zaplana quan encara era president de la Generalitat però del qual no ha tornat a parlar el seu successor, Francesc Camps. En poques paraules, atès el caràcter embrionari del projecte, es tracta de desplaçar cap a l'interior l'autopista i el ferrocarril que ara circulen pràcticament dins de la mar en una bona part del litoral entre València i Sagunt. D'aquesta manera, es podria recuperar la platja, ara desapareguda per l'efecte de soscavament a què anteriorment hem fet referència. Però el projecte té, a banda de l'enorme cost eco-

nòmic que comporta, un elevat preu ambiental. D'una banda, bona part dels terrenys que deixaria en situació d'urbanitzar són zones humides, algunes ja incloses en el catàleg oficial i d'altres afectades per processos judicials. D'altra banda, el nou traçat del ferrocarril i de l'autovia hauria d'envair, sobretot a l'eixida de València, els terrenys més ben conservats de l'Horta Nord.

De tota manera, les coses poden ser pitjors des del punt de vista ambiental. Quan fa cinc anys es va decidir arrasar la zona de la Punta —un dels reductes més ben conservats de l'horta tradicional valenciana, segons un estudi del mateix ajuntament— per alçar-hi la Zona d'Activitats Logístiques del Port de València (ZAL), es va desestimar l'alternativa de Sagunt. Encara que allí hi havia uns terrenys molt més extensos —que, a més, eren de propietat pública perquè corresponien a les expropiacions per al projecte de IV Planta Siderúrgica Integral, mai no construïda— les autoritats al·legaren que els vint quilòmetres que els separaven del Port de València eren massa distància. Ara, amb l'horta de la Punta ja convertida en un solar, es diu que aqueixa ZAL, encara no construïda, es quedarà menuda en cinc anys i serà necessari pensar en Sagunt. Ja es comença a plantejar la connexió dels dos ports i fins i tot alguns somien un megaport que els englobe a tots dos.

També cal dir que els plans d'expansió portuària es troben a hores d'ara en una fase diríem que de reflexió, des que es va saber que li havia sigut concedida a València l'organització de la Copa Amèrica de l'any 2007. Ara, els somnis van més per la conversió de la ciutat en un em-

pori del turisme nàutic de luxe i no sols es pensa obrir un nou canal d'entrada a l'antiga dàrsena pel nord, sinó que es planteja un nou accés rodat per dins de la mar, que convertiria la Malva-rosa en una espècie de llac interior. Evidentment, el paraigua de la Copa Amèrica ha servit també per a donar un nou impuls a la prolongació de l'avinguda de Blasco Ibáñez a través del teixit urbà del Cabanyal (l'antic barri dels pescadors), contestada des dels àmbits ciutadans, acadèmics i fins i tot judicials.

I si l'Horta Sud es troba en fase terminal i damunt de la Nord plana l'espasa de l'àngel exterminador, l'Horta Oest literalment ja no existeix. En els últims anys, l'ajuntament *defensor de l'horta* que encapçala Rita Barberà ha convertit en nous barris d'habitatges les zones agrícoles de Campanar i Beniferri, sense respectar ni tan sols les velles alqueries, algunes de les quals comptaven la seua edat en segles.

Mentrestant, el projecte que havia de regenerar una de les zones més degradades de la ciutat no ha avançat ni un centímetre des que va ser llançada la idea, ara fa prop de vint anys. Es tracta del Parc Central, l'operació que ha de substituir les vies de l'Estació del Nord per un gran jardí i els edificis imprescindibles per a finançar l'operació. Prop de cada cita electoral, l'alcaldeessa ens ha cantat *ara va de bo*, però passaven els comicis i Álvarez Cascos tornava a dir que la cosa estava fotuda. Només ara, amb la construcció del Tren d'Alta Velocitat entre Madrid i València, sembla que s'obre, ara sí, la possibilitat de tenir per fi el Central Park valencià... potser al final de la dècada i ja veurem amb quin percentatge de sòl urbanitzable.

ALACANT
TAMPOC NO SE SALVA

Tampoc no ha funcionat encara, vint-i-cinc anys després d'haver-se posat en marxa, la restauració del centre històric, que en unes zones continua ensorrant-se i en altres s'ha omplert d'edificis administratius però s'ha quedat sense habitants. És un problema que València comparteix amb el barri antic d'Alacant, una ciutat que també proporcionaria material per a una tesi doctoral. Ja l'ompliríem només amb els rius de tinta que ha fet córrer la intenció municipal de construir un palau de Congressos a les faldes del Benacantil, la muntanya on s'alça el castell de Santa Bàrbara, icona de la ciutat. Com en el cas de la prolongació de l'avinguda de Blasco Ibáñez de València, els plans de l'alcalde van topar amb la Llei de Patrimoni, de manera que la llei serà canviada per mitjà d'una reforma a mida. Així ho va reconèixer sense cap vergonya el conseller de Cultura, Esteban González Pons, després del ple del Consell que va aprovar-ne l'avantprojecte: *amb la nova llei, obres com la del Palau de Congressos d'Alacant o la prolongació de l'avinguda de Blasco Ibáñez estarien avançades, si no acabades, i la polèmica hauria sigut molt menor.*

L'altre gran conflicte urbanístic que afecta Alacant –des de fa almenys cinc anys– és allò que primer es va anomenar Ciutat de la Llum i ara respon al nom de Ciutat del Cinema. Primer anava a ser un parc temàtic que compensaria Alacant per la construcció de Terra Mítica a Benidorm i de la Ciutat de les Arts i les Ciències a València (també a Castelló se li va prometre una *inversió emblemàtica*, plasmada en

un altre parc temàtic, Mundo Ilusión, i un aeroport que els experts qualifiquen d'innecessari, atesa la seua proximitat al de València). Els platós cinematogràfics anaven en principi a les instal·lacions dels antics Alts Forns de Sagunt, però després es va pensar que la capital del Camp de Morvedre ja en tenia prou formant part de la Ruta Azul, amb l'ampliació del port i l'indult del Teatre Romà, a més de la promesa que si mai hi havia ocasió de traslladar l'aeroport de Manises, els saguntins eren els elegits per a suportar el soroll i la contaminació del nou. De manera que la Generalitat va decidir que l'antic barri d'Aigua Amarga era el lloc idoni per a la Ciutat del Cinema.

El fet és que els habitants d'aquest barri degradat van ser desallotjats amb la promesa de nous habitatges. Cinc anys després no hi ha ni Ciutat del Cinema ni, el que és pitjor, cases per als expropiats.

I EL FEM?

Evidentment, el principal i més desagradable subproducte de la intensa activitat humana que hem revisat al llarg de l'article és el fem, les escombraries. Doncs bé, aquest és justament un dels problemes que no estan en absolut solucionats, ni tan sols orientat. El Pla Integral de Residus –aprovat en 1997 pel Consell de la Generalitat que aleshores compartien el govern PP i Unió Valenciana– establia que per a tractar de manera adequada els dos milions de tones de fem que els valencians produïm cada any feien falta quinze noves plantes. Sis anys després no se n'ha construït cap, a pesar que el mateix Síndic de Comptes, en

el seu informe de 2001, insta el govern valencià a clausurar la majoria de les instal·lacions que actualment presten servei.

L'exemple més clar és el que proporciona l'àrea metropolitana de València. L'any 1996, la Justícia obliga a tancar l'abocador conegut com Basseta Blanca, al terme municipal de Riba-roja de Túria, a uns trenta quilòmetres de València. Aquestes instal·lacions havien multiplicat granment el volum màxim de fem que podien acollir segons els plans inicials. Des d'aquell moment, ni l'ajuntament de València ni la Generalitat, els dos en mans del PP, no van fer absolutament res. El Consell Metropolità de l'Horta tampoc, sobretot perquè primer el buidaren de competències i després quedà definitivament suprimit, en veure el PP que continuava en mans del PSPV-PSOE gràcies al vot esquerrà de l'anomenat cinturó roig de València. El fem que ja no podia anar a Riba-roja continuà amuntgant-se a Quart de Poblet, en unes instal·lacions construïdes en 1971 únicament per fabricar compost. El que no hi cabia de cap manera es desvià cap a l'abocador del Pic dels Corbs, que s'acabava d'inaugurar com una instal·lació modèlica per a atendre exclusivament el Camp de Morvedre. El resultat és que el Pic dels Corbs ja no és *model* de res i, a més, se saturà immediatament. Els intents de construir un nou abocador a una distància raonable de la ciutat van constituir un complet fracàs, entre altres raons perquè el PP no va ser capaç de doblegar la voluntat dels seus alcaldes. El fem començà a viatjar fins i tot fora del territori valencià, a costa de pagar a les comunitats afectades i de sufragar enormes despeses de transport. Finalment, la Generalitat va aconseguir fer

un abocador a Dos Aigües, en un paratge situat a vora un centenar de quilòmetres de l'àrea metropolitana i amb unes carreteres absolutament inadequades per al trànsit de camions de gran tonatge. A més, la vall elegida no és totalment impermeable, presenta una gran pendent i es troba a pocs metres del riu Xúquer, aigües amunt d'on s'agafen els cabals per a l'abastiment urbà de la capital. Des de l'Administració es va tranquil·litzar la població dient que es tracta només d'un abocador de materials de rebuig, però l'obsolescència i la saturació de la suposada planta de reciclatge de Quart de Poblet va fer que molt prompte arribàs a Dos Aigües el fem orgànic. Amb això, l'abocador se saturà de seguida, però la *solució* va ser augmentar-ne nominalment la capacitat i continuar abocant-hi fem. Fins al dia d'avui.

Paral·lelament, el trànsit de camions carregats de fem causava autèntiques sublevacions populars en poblacions com ara Bunyol o Macastre. La *solució* policial no va aconseguir res; la judicial, tampoc i per fi la Generalitat es va veure obligada a construir rondes de circumval·lació destinades exclusivament als camions de fem. Mentrestant, continua sense iniciar ni tan sols el procés per a començar a preparar els terrenys que haurien d'acollir alguna de les 6 plantes de tractament de fem previstes a la província de València. I, per descomptat, permet que continue funcionant la planta de Quart de Poblet, convertida en un immens abocador no declarat que, sobretot a la nit, fa irrespirable l'aire per a més de 100.000 habitants de l'àrea metropolitana, en especial els d'Aldaia, Alaquàs, Torrent i el mateix Quart. Al gener de 2004, els tribunals han declarat la il·lega-

litat de totes les obres fetes en aquesta planta des de 1971 i ha donat llum verd als ajuntaments de Quart i Aldaia per a clausurar-la.

CONCLUSIÓ

Pel que fa als meus coterranis mallorquins és molt difícil trobar-ne un que no s'haja beneficiat de la repercussió econòmica o que no tinga algú en la seua família que se'n beneficie. Hem de tenir en compte que llavors es passava fam; en una illa es passa fam moltes vegades i jo n'he passada. Aquestes coses són molt difícils d'oblidar [...]. Fins i tot la gent políticament d'esquerres va a parar al mateix. Aquesta gent ha assumit la màxima que el turisme és un mal menor. Ara, d'aquí a la destrucció total hi ha tants matisos que arriba un moment que és molt difícil considerar-los tots [...]. Allò del monocultiu turístic és la desgràcia més trista que podem tenir i ara els nostres dirigents polítics actuals no pensen així: creuen que tot és turisme i la resta no compta per a res. El dia que no puguem menjar ja veurem si continuarem sent turistes o no. És un contrasentit tan gran que els únics que podien parar açò vagen al contrari, distorsionant encara més. És un absurd total.

Aquestes paraules de Vicenç Rosselló, mestre de geògrafs, a la revista *Mètode* vénen a resumir molt bé quin ha sigut l'origen i quin és ara l'estat de la qüestió. Ningú no dubta que el turisme és la gran font de riquesa dels valencians, per damunt de totes les activitats tradicionals. *El senyor que tenia tarongers es podia permetre*

el luxe de menysprear els diners del turisme i ara ja no és així, diu Rosselló en la mateixa entrevista. Però en qualsevol negoci cal cuidar el producte que s'ofereix o el client se n'anirà a la competència, que n'hi ha cada volta més i amb preus més barats en moltes ocasions.

Darrerament s'ha conegut que diverses empreses multinacionals se'n van d'Espanya, atretes pels salaris més baixos i la legislació laboral més laxa d'uns altres països. Aquestes eren, justament, les condicions que les van portar ací fa vint anys; una volta desaparegudes, ja no hi cap raó per a romandre-hi. El turisme barat que hem atret al llarg de les darreres dècades té ja alternatives més econòmiques i en tindrà més cada volta, tant al nord d'Àfrica com als països de l'antiga Iugoslàvia o fins i tot, com està passant ja, al Carib. El turisme de qualitat és incompatible amb la destrucció del medi natural i la saturació del litoral. Són obvietats, ho reconec, però no semblen pensar el mateix els nostres polítics. Com a mostra, una frase de qui ha sigut molts anys el màxim responsable turístic de la Generalitat Valenciana, Roc Gregori: *què volen els ecologistes, que deixem de construir i la gent es quede sense treball?* Evidentment, no, senyor Gregori: allò que es diu des de molts sectors de la societat valenciana, no sols des del moviment ecologista, és que ni el terreny, ni l'aigua ni l'energia són inegotables. Ni tan sols els taulells, i per tant alguna cosa haurérem d'anar pensant per mantenir la vaca que ens dóna una llet tan bona. I a ser possible, abans que es mora d'esgotament.

NOTA FINAL. Aquest article s'ha acabat d'escriure a final de febrer de 2004. Amb

tota seguretat ja deu haver quedat anti-
quat, en més d'un cas, quan el lector el
tindrà a les mans, tal és la febrada cons-
tructora. Com a exemples, l'anunci fet per
l'ajuntament de Sant Joan d'Alacant en
el sentit que vol *urbanitzar* més de dos
milions de metres quadrats, el projecte
d'autovia a l'illa d'Eivissa, les vies projec-
tades al parc natural del Desert de les
Palmes... □

Col·lecció Assaig

1. *Història. Entre la ciència i el relat*

FRANÇOIS DOSSE

Traducció d'Anna Montero

216 pp. – 11 €

2. *Reflexions sobre la violència*

JOHN KEANE

Traducció de Carles X. Subiela

226 pp. – 11 €

3. *El descrèdit de la modernitat*

NEUS CAMPILLO

396 pp. – 13 €

4. *El totalitarisme. Història d'un debat*

ENZO TRAVERSO

Traducció de Jordi Muñoz

246 pp. – 11 €

5. *Un país de ciutats o les ciutats d'un país*

JOSEP SORRIBES

206 pp. – 11 €

6. *Foucault: un il·lustrat radical?*

JOSEP ANTONI BERMÚDEZ I ROSES

298 pp. – 11 €

7. *Utopística. Les opcions històriques del segle XXI*

IMMANUEL WALLERSTEIN

110 pp. – 10 €

PUBLICACIONS DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

c/ Arts Gràfiques 13 - 46010 València

tel. 96 386 41 15 - fax 96 386 40 67

www.uv.es/publicacions - publicacions@uv.es

Panorama de l'habitatge a Catalunya

Economia, territori, polítiques

Maria Herrero i Antoni Pérez

Hi ha un «model Catalunya» en matèria d'habitatge? Hi ha diferències significatives entre els fenòmens associats al conjunt de l'Estat i els que s'esdevenen al nostre entorn immediat? I a la resta de la Unió Europea? Des del nostre punt de vista, la resposta és ambivalent: dependrà del tipus de mostra que posem sota el microscopi.

L'habitatge avui, tant a Catalunya com a la resta de l'Estat espanyol, és un dels sectors econòmics i financers més dinàmics i a la vegada un fet físic que es materialitza al territori donant forma als espais de la convivència. Els darrers anys s'han caracteritzat per l'elevada producció d'habitatges i la forta transformació del territori. Tanmateix, la capacitat d'accés a l'habitatge empitjora, i cada vegada deixa sectors més amplis de la població en condicions d'habitabilitat precàries, alhora que creix la transformació, la segregació territorial, fins i tot la degradació del territori. Mentrestant, els estudis es multipliquen i comencen a aparèixer protestes i propostes.

L'habitatge s'individualitza clarament com a peça clau tant en les estratègies de cohesió social com en les d'equitat territorial.

Aquí mirarem d'identificar les constants i variables de l'habitatge a Catalunya a través d'una panoràmica breu de tendències i característiques. Per a maniobrar amb cert criteri partim d'un tractament previ del concepte d'habitatge i delimitem l'àmbit territorial d'atenció. Aquestes convencions ens serveixen per a estructurar els continguts i les conclusions.

L'HABITATGE COM A FET ECONÒMIC, TERRITORIAL, POLÍTIC I SOCIAL

Els temes d'habitatge s'enfoquen generalment des de la vessant objectiva o material, com a fet de mercat i política social. Ens referim a les estadístiques de preus, les xifres de població exclosa o amb dificultats d'accés, els volums de préstec i endeutament, l'estat de conservació del parc construït, els recursos públics invertits o el règim de tinença. Aquesta informació és a l'abast i àmpliament tractada pel col·lectiu acadèmic, els sectors professionals i els mitjans de comunicació. Nosaltres no l'obviarem pas. Això no obstant, l'habitatge ofereix més informació i perspectives

Maria Herrero Canela (Diputació de Barcelona) és geògrafa i membre del col·lectiu Territoritaller.

Antoni Pérez (Diputació de Barcelona) és llicenciat en Ciències Polítiques i màster en Gestió Pública. Els autors volen fer constar el seu agraïment a Àlex Torroja.

d'anàlisi, encara que són més difícils d'avaluar. L'habitatge és un fenomen concret i ambiental: és una construcció (un fet físic perdurable) disposada en un territori determinat (amb una configuració concreta de l'espai públic, els equipaments i el transport) ocupat per persones amb perfils socioeconòmics i projectes de vida distints (un indicador de la cohesió social). En altres paraules, l'habitatge ofereix una lectura del territori com a espai de residència i convivència a diferents nivells: en la vessant íntima (dins les nostres cases), en la vessant comunitària (dins els nostres barris), en el reflex de l'estructura social (les nostres cases i els nostres barris en relació amb les condicions de les altres cases i barris de la nostra ciutat).¹

Catalunya, com passa arreu, acull una realitat econòmica i social complexa i diversa, difícil d'explicar a través d'un tractament homogeni del territori. Utilitzarem la Comunitat Autònoma com a primer nivell d'anàlisi per anar alternant-lo amb l'atenció específica a Barcelona, la seva conurbació i l'àmbit metropolità on probablement trobarem els elements més diferencials en matèria d'habitatge respecte a l'Estat espanyol.² Aquesta progressiva reducció d'òptica, necessària per exigències d'espai, es justifica també pel seu caràcter substantiu: és el 10 % del territori català i hi viu un 69 % de la població. L'àmbit metropolità materialitza en bona part la problemàtica de l'habitatge (preu, accés, manteniment) així com les solucions que pretenen donar-hi resposta; simplificant, l'àmbit metropolità pot entendre's com a versió amplificada de les tensions i conflictes que l'habitatge genera a diferents escales en els sistemes urbans i econòmics que conformen Catalunya.

L'HABITATGE COM A FET ECONÒMIC I DE MERCAT

És freqüent començar a parlar d'habitatge a partir de registres i sèries estadístiques. Nosaltres no serem pas més originals. Les darreres xifres de preus donades a conèixer confirmen la tendència alcista (amb una taxa de creixement rècord en els darrers tretze anys) i retarden l'anunciat refredament del sector.³ De xifres d'habitatge, n'hi ha moltes i de tota mena. A Catalunya el darrer any han acaparat força titulars als mitjans de comunicació amb una intensitat frenètica i recurrent, i han reforçat la seva presència en l'agenda dels poders públics i doncs han esdevingut un dels eixos principals de l'actual cicle de campanyes electorals. La impressió compartida és unànime: estem *malalts d'habitatge*. El diagnòstic del nostre pacient podria convergir, a grans trets, amb el de l'Estat espanyol:

- Fort ritme de construcció, al capdavant de la Unió Europea.
- Vertiginós encariment del preu de l'habitatge.
- Dificultats d'accés per a una part cada vegada més significativa de la població.
- Increment de l'endeutament de les famílies.
- Hegemonia de la propietat com a règim de tinença.

Aquestes són realitats compartides. Vivim immersos en la paradoxa aparent d'un sector extremadament vigorós, el de la construcció residencial, que genera alhora un nombre creixent de ciutadans i ciutadanes exclosos de l'accés als seus pro-

ductes o, en el millor dels casos, extremadament compromesos amb el pagament d'aquests durant la major part de les seves vides. El paisatge macroeconòmic de l'habitatge sembla estar format per muntanyes de totxos (vigor de la producció), demanda infinita, i piles no menys imponents de deutes i frustracions (precarietat o incapacitat de satisfer les necessitats de residència principal per col·lectius específics cada cop més nombrosos). Fins a quin punt constitueix això una novetat? És aquesta paradoxa més rellevant en el cas català?

L'HABITATGE COM A OPCIÓ D'ESPECIALITZACIÓ PRODUCTIVA

L'habitatge és un component essencial del sector de la construcció i aquest, al seu torn, és factor clau de l'economia d'un país i indicador bàsic de la seva estratègia productiva. A Catalunya, com a la resta de l'Estat, el pes relatiu de la construcció sobre el total d'activitats econòmiques és més que notable. Per a saber fins a quin punt és important la construcció en el conjunt de l'economia cal observar l'habitatge en clau de Comptabilitat Nacional; la seva contribució i el seu comportament en la formació del Producte Interior Brut.⁴

L'any 1995 el sector de la construcció representava el 6,3 % del PIB català. El 2001 era ja el 7,24 %. Entre aquestes dues dates, la construcció ha estat el sector productiu que ha experimentat un creixement més important en la quota de participació al PIB (0,87 %) seguit a distància pels serveis (0,49 %) i en contrast amb l'activitat agrícola (-0,13 %) i industrial (-2,94 %), que experimentaren pèrdues significatives.

El pes creixent i significatiu de la construcció en el conjunt del PIB català tendeix a equiparar-se amb la situació observada al conjunt de l'Estat, on el sector de la construcció ha representat una proporció mitjana del 8,5 % del PIB durant la dècada dels noranta.⁵ Cal posar en perspectiva internacional aquest indicador si es vol prendre consciència de la nostra condició. Només Espanya i les llunyanes Finlàndia i Japó superen el llindar del 7 %, a distància de països com ara Alemanya, França, Itàlia, Holanda o Estats Units, on aquesta contribució és de l'ordre del 5 %. Tanmateix, la diferència entre el cas català i l'espanyol, bé que subtil, la marcaria una major diversitat i pes del sector terciari.

Des de l'any 1998, el sector de la construcció creix amb taxes força més elevades que les corresponents al total del PIB català. Això significa que d'un temps ençà la construcció actua com a principal motor del creixement econòmic català. Si entre el primer trimestre de l'any 1996 i el tercer del 2003 la taxa mitjana de creixement del PIB és de l'ordre del 3 %, la del sector de la construcció és del 4,3 %: força més elevada que la indústria (3,2 %) i els serveis (2,6 %). El pes específic de la construcció en l'economia catalana i l'important paper que té com a impulsor del creixement econòmic es correspon amb la tendència que observem al conjunt de l'Estat on, a partir de la segona meitat de la dècada dels noranta, la construcció sembla ser l'opció de política econòmica més ferma i estable en detriment dels més modestos registres de creixement de la producció industrial i dels serveis, sobretot a partir de l'any 2000. En cap període entre final de 1998 i el temps present, la indústria, els serveis o el mateix PIB no han crescut amb taxes supe-

riors a les que ho ha fet la construcció, ni a Espanya ni a Catalunya.

En darrer terme, cal observar els subsectors en què es descompon l'activitat de construcció –edificació i obra civil– per acabar de conèixer el retruc de l'habitatge en el patró de creixement econòmic que anem descrivint. Des de l'inici de 1997 fins al començament de l'any 2001, l'edificació ha estat el principal subsector de la construcció en detriment de l'obra civil (molt més volàtil i afectada pels cicles polítics pel fet de dependre en la major part de la inversió pública). L'edificació representa el 85 % del sector.⁶ Dins l'àmbit de l'edificació la construcció de nou habitatge és l'element principal de creixement.

Altres dades, com ara l'ocupació laboral en el sector de la construcció,⁷ contribueixen a reforçar la impressió general que d'un temps ençà el nostre model de creixement econòmic s'ha basat, i continua basant-se, en bona part en l'activitat constructiva.

L'(IM)PERFECTE MERCAT IMMOBILIARI: OFERTA, DEMANDA I ACCÉS A L'HABITATGE

Més enllà de l'esmentada Comptabilitat Nacional, el dinamisme del sector de la construcció reflecteix la imatge vigorosa d'un mercat immobiliari on diverses forces (de tipus econòmic, financer i demogràfic) van assegurant en els darrers temps un creixement sostingut d'oferta i demanda en una espiral pròpia i diferenciada de la resta de mercats de consum.

Des de 1997 fins a 2002 a Catalunya s'han construït 326.546 habitatges, el 12 % del parc total inventariat el 1991. A l'àmbit metropolità, en el mateix període s'ha-

vien construït 181.259 habitatges nous, el 55 % del total de construïts a Catalunya. L'estadística oficial⁸ calcula en 88.649 el nombre d'habitatges construïts l'any 2003. Diverses dades i registres evidencien que ens trobem en un període d'incorporació massiva de nova oferta d'habitatge al mercat.⁹

Com ens suggereix el sentit comú, si es produeixen tants habitatges és perquè algú els demanda. Per a qui són aquests nous habitatges? Mentre l'any 1996 es construïen 7,8 habitatges per cada mil habitants, l'any 2003 s'arriba al 14,8 %.¹⁰ Es construeix més del que creix la població? Els components de la demanda d'habitatge són complexos i de naturalesa diversa. Destaquem aquí de manera breu tres factors explicatius d'aquest comportament que, com fa temps que succeeix en tot aquest apartat, són compartits en major o menor mesura amb la resta de realitats de l'habitatge de l'Estat espanyol:

- *El factor demogràfic:* L'evolució de les característiques demogràfiques d'un indret (el creixement o decreixement de la seva població, la piràmide d'edats o els saldos migratoris) són un indicador de les necessitats de primera residència d'una societat, de les unitats familiars que s'incorporen al consum d'habitatge per destinar-lo a ús propi. La demanda d'habitatge de primera residència augmenta. Malgrat les baixes taxes de natalitat, les formes de convivència es diversifiquen i es fan més complexes, es redueix la mida mitjana de les llars (nombre d'individus per habitatge) i apareixen noves necessitats d'habitatge vinculades a col·lectius específics (joves, immigrants, gent gran, etc.). L'augment de les llars de persones soles, especialment entre la població envellida, i l'arribada de nous con-

tingents migratoris i joves, potencien l'afloreament d'un nombre major de deman-dants. D'acord amb un estudi recent presentat pel Gabinet d'Estudis Urbanístics i el Gabinet Tècnic de Programació de l'A-juntament de Barcelona, les necessitats d'habitatges els propers vint anys a l'àmbit metropolità podrien raure entorn de les 427.000 unitats –amb relació a una hipò-tesi moderada de creixement del PIB i dels llocs de treball.¹¹ Aquesta estimació de noves unitats d'habitatge és, si fa no fa, la xifra d'habitatges construïts els darrers deu anys al mateix àmbit.

- *El factor financer:* la davallada dels tipus d'interès dels préstecs hipotecaris, l'ampliació dels terminis de cobertura, l'increment de la població ocupada, les bonificacions fiscals i la major disposició a l'endeutament de les famílies han afavorit la iniciativa de compra d'habitatges a crè-dit. Amb les darreres dades disponibles per a 2003, Catalunya és la comunitat autò-noma amb un major nombre de finques urbanes hipotecades i la que té el volum més elevat de capital en préstec.¹²

- *El factor econòmic:* En els darrers anys, la rendibilitat de l'habitatge ha superat la rendibilitat de la compra d'accions i ha es-devingut un actiu d'inversió refugi, espe-cialment entre l'any 2000 i 2003, on la crisi borsària i l'arribada de l'euro (i el consegüent aflorament de diner negre) han decantat les decisions dels inversors a favor de la compra d'actius immobiliaris. La rendibilitat de les inversions en habitatge ha superat la de la compra d'accions en gairebé 20 punts durant l'últim decenni¹³ i és reforçada per la impressió (pendent de comprovar en els anys propers) que el sec-tor immobiliari no es veu afectat per situa-cions de *crash*.

Totes dues, oferta i demanda, es troben en el preu, element d'equilibri del mercat. Les xifres de preus de l'habitatge són sem-pre inquietants: entre 1997 i el 2002 el preu ha augmentat un 88,5 % a Catalu-nya i s'ha duplicat en el cas de la ciutat de Barcelona. Si agafem perspectiva, Catalu-nya és la comunitat autònoma on més han crescut els preus de l'habitatge. Entre 1987 i 2003, els preus de l'habitatge lliure han crescut un 472 % (un 17 % només en el darrer any). Aquesta xifra lidera un tri-partit que es repeteix en la majoria de sè-ries estadístiques i que es correspon, amb diferents ordres depenent del cas, a les co-munitats autònomes amb les xifres d'ha-bitatge més punyents: Catalunya, Comu-nitat de Madrid i País Basc.¹⁴ El mateix àmbit temporal ens permet qüestionar alguns mites: l'habitatge no ha estat sem-pre un bé que no es devalua. A l'inici de la dècada dels noranta, els nostres «anys olímpics», els preus de l'habitatge van ex-perimentar una lleugera davallada en el context d'una crisi econòmica generalitza-da que no es va superar fins l'any 1996, moment en què s'inicia el cicle actual, accelerat amb l'entrada del nou segle.

Oferta, demanda i preu ens parlen de la dinàmica del mercat però no pas de la bondat d'aquest en l'abastament i la distri-bució dels seus productes. En el cas de l'habitatge la justícia distributiva és essen-cial ja que, com és evident, tothom ne-cessita un sostre sota el qual viure i fer-ho en condicions dignes. L'habitatge, abans que un luxe, és una necessitat. Per mesu-rar aquesta funció distributiva i la proble-màtica que s'hi associa cal posar en relació el preu de l'habitatge amb la capacitat econòmica dels seus demandants (el cost d'accés) i veure quina part de la població

pot fer front al consum d'habitatge sense comprometre el consum d'altres béns i serveis bàsics. Avancem aquí les dades dels indicadors d'esforç financer que estimen el percentatge de renda familiar necessari per a pagar les quotes de la hipoteca. En l'estadística disponible (BBVA, 2003) el percentatge de renda mensual que una família catalana tipus destinava al pagament de l'habitatge havia passat del 50 % el 2000 al 60 % el 2003. Si les xifres per elles mateixes no són prou alarmants, podem assenyalar que per als experts en la matèria el llinard òptim d'esforç de pagament s'hauria de situar al voltant del 30 % (Trilla, 2001: 22). L'increment de preus ha estat molt superior a l'increment dels salaris. Mentre que per a l'any 2001, el preu mitjà d'un habitatge tipus de 90 metres quadrats era equivalent a set vegades el salari mitjà d'un català, l'any 2003 aquesta relació és ja de vuit vegades. L'any 1997 una família que accedia a un habitatge de compra a la ciutat de Barcelona destinava un 45,43 % de la seva renda a aquest propòsit. Si ho feia a la resta de la conurbació, aquest esforç era del 33,33 %. Si residia en altres punts de Catalunya, l'índex s'estimava en un 23,86 %. Per a l'any 2003, les xifres es reparteixen de la manera següent: 62,74 % de la renda familiar per a accedir a un habitatge a la ciutat de Barcelona, 45,12 % a la resta de la conurbació i 30,27 % a la resta de Catalunya.¹⁵

La Fundació Jaume Bofill estima, amb dades del 2003, que el 56 % de la població catalana no havia de destinar cap recurs al pagament de casa seva, el 46 % havia finalitzat el pagament, el 5,1 % l'havia heretat o rebut i el 4,4 % el tenien cedit. Només el 17 % de les unitats familiars a Catalunya vivien en cases de lloguer i el 27 %

restant la tenien en propietat però hipotecada amb pagaments pendents. Amb tot i això, l'estudi posa de manifest que l'esforç mensual per la compra era inferior al del lloguer perquè el lloguer afecta segments de població amb menys recursos. El 24 % dels llogaters declararen tenir moltes dificultats a l'hora de fer front a les despeses de l'habitatge tot i que el preu mitjà del lloguer a Catalunya és de 219 euros i el dels qui paguen hipoteques és de 431 euros. L'estudi també remarcava que el 49 % de les persones més grans de 65 anys viuen soles, més de la meitat dels joves catalans ha necessitat l'ajut de la família per a pagar la hipoteca, i un de cada tres per a fer front al lloguer. Els joves i les persones grans són segons aquest estudi els col·lectius amb més problemes per a accedir a l'habitatge i un 8,7 % dels habitatges de Catalunya –uns 200.000– pateix alguna deficiència.

L'HABITATGE COM A FET URBÀ I TERRITORIAL

L'habitatge és un fet físic que es materialitza en el territori i la seva interrelació amb el medi és evident. Segons un treball publicat a la revista *Nature*,¹⁶ l'augment del nombre d'habitatges, que s'esdevé fins i tot en poblacions en declivi, és la principal causa de pèrdua de biodiversitat i de degradació ambiental. L'augment del nombre d'habitatges –amb menys membres– ocasionaria més problemes ambientals que el creixement de la població. Aquest grup de recerca proposava mesurar els problemes ambientals de consum humà per llars en comptes de fer-ho segons els indicadors habituals.

Tanmateix l'habitatge es troba en el nucli del que són les necessitats bàsiques de les persones i té la capacitat de crear els espais de la convivència íntima, i alhora el conjunt d'habitatges poden transformar el territori, l'espai col·lectiu, el de les interrelacions socials, culturals, dels valors, les identitats i les relacions econòmiques. L'habitatge, a més d'un capital econòmic i immobiliari, és també capital social, cultural i territorial.

L'habitatge –i el sòl– transforma el territori a través de la producció mercantilitzada. És una de les més significatives transferències de l'estructura social al territori, car hi projecta els seus valors i la seva cultura. Les rendes del sòl i els preus immobiliaris operen com a instruments de distribució d'usos, assignació d'espais entre grups socials i són un dels principals motors de la segregació urbana i la segmentació social al territori.

L'anterior període de gran producció d'habitatges foren les dècades de 1960 i 1970. Era el context fordista de la ciutat industrial en creixement, amb forts augments demogràfics i un creixement residencial massiu, estandarditzat, perifèric i segregat. Aquest model va accentuar la segregació territorial incorporant l'ús monofuncional del sòl urbà especialitzat –en polígons d'habitatges, indústries, etc. Els dèficits d'aquest model es van fer evidents durant la posterior crisi dels anys vuitanta i van fer necessàries intervencions públiques importants.

La dècada dels noranta es va caracteritzar per la relativa estabilitat demogràfica, la pèrdua moderada de població dels centres urbans consolidats amb expansió residencial cap a segones i terceres corones metropolitanes menys densificades, i no-

ves pautes en el consum d'habitatge: l'aparició de l'habitatge unifamiliar de forma més generalitzada. Tanmateix, aquesta nova lògica va actuar reforçant l'estratificació territorial i urbana i els centres es van continuar revaloritzant.

L'HABITATGE COM A FET MATERIAL AL TERRITORI

L'habitatge és un dels els motors principals de transformació del territori, com hem dit, i també és una projecció exacta de l'estat de benestar en el territori. Revisem breument, doncs, les principals dades que descriuen els habitatges: el règim de tinença, el règim de propietat, l'ocupació del sòl i les transformacions territorials.

A Catalunya el 86 % de les llars són de propietat i només el 14 % són de lloguer. El règim de tinença, com a la resta de la península, està decantat a favor de la propietat. L'actual tractament de l'IRPF afavoreix l'adquisició, i l'alternativa del lloguer és pràcticament inexistent. La feblesa del mercat del lloguer seria un dels trets diferencials entre el mercat de l'habitatge a Catalunya (i a Espanya) i a la resta de la Unió Europea.

Del total d'habitatges existents a Catalunya (2,7 milions al Cens d'habitatges de 1991), un 17,3 % és de segona residència i un 11,6 % està desocupat. L'àmbit metropolità concentra el 70 % del total dels habitatges principals i només té un 11 % de residències secundàries amb relació al total d'habitatges de l'àmbit.

El parc de segones residències a Catalunya supera les 500.000 unitats; el 42 % es concentra a les àrees litorals on hi ha urbanitzat més del 50 % dels 670 km de

costa. Pràcticament, una de cada tres famílies de Barcelona disposa d'una segona residència, en la majoria dels casos de propietat.¹⁷ Tot i que la segona residència és un fenomen inicialment lligat a la bonança econòmica i la generalització de l'automòbil en les dècades de 1960 i 1970, els darrers anys han tornat a augmentar, en el context de creixement de la construcció residencial, mentre que, alhora, una part cada vegada més significativa de les residències secundàries de l'àmbit metropolità es transformen en residències principals.

Joan Ganyet¹⁸ escrivia recentment que l'espectacular augment de construcció d'habitatges i del seu preu té efectes especialment perniciosos sobre el paisatge i el territori. Posava en relleu que els darrers 25 anys a Catalunya s'ha ocupat més territori amb edificis i infraestructures que en tota la seva història anterior.

Al final de la dècada dels vuitanta s'ha produït un inflexió important en l'ocupació i transformació del sòl: el ritme d'ocupació i transformació del territori continuava creixent mentre la població s'estabilitzava. Encara que les dades no són gaire precises, es calcula que la superfície urbanitzada entre 1987 i 2001 a Catalunya ha augmentat redicalment des del 2,66 % fins al 6,5 %, mentre que la població ha crescut de forma molt moderada. Segons dades del 2001,¹⁹ a Catalunya, la superfície urbana i urbanitzable és el 6,5 % del territori; aproximadament el 20 % del territori són espais naturals protegits; i el 73,5 %, el territori restant, pertany al no urbanitzable, però és el territori que més transformacions ha conegut els darrers anys (des de la perspectiva dels usos del sòl, els conreus són el 28,9 %, prats i pastures el 16 %, boscos el 43 %, rius i

llacs l'1 % i restaria un 4,3 % del territori, classificat com a altres usos, que es correspondria amb alguns dels nous usos i ocupacions en sòl no urbanitzable).

A l'àmbit metropolità i segons dades de 1992,²⁰ el sòl urbà ocupava el 15 % del territori, 49.000 ha. El 15 % del sòl és una proporció elevada, especialment en un context on només el 33 % del sòl té un pendent inferior al 10 %, és a dir, és òptim per a la urbanització (el 50 % del sòl és forestal i el 20 % agrícola).

El sòl residencial, els habitatges, ocupaven el 78 % del total de sòl urbanitzat de l'àmbit metropolità, mentre que entre equipaments i zones industrials sumaven el 22 % restant. Tanmateix, el 55 % del sòl residencial eren habitatges unifamiliars aïllats on només viuria el 18 % de la població i hi havia, el 1992, 9.600 ha artificialitzades en sòl no urbanitzable, per a nous usos de dinàmica fonamentalment urbana –mercaderies, parcs temàtics, agricultura industrialitzada, etc.

HABITAR I TRANSFORMAR EL TERRITORI

Les principals transformacions territorials els darrers anys, segons el professor Joan Nogué, serien la proliferació de la urbanització que combina el residencial amb altres usos però que es caracteritza per la baixa densitat i la dispersió així com una certa estandardització i homogeneïtzació, la construcció de noves infraestructures de gran impacte en el territori i l'abandonament de les activitats agràries i forestals tradicionals.

Amb la limitació de les dades disponibles, podem avançar que a Catalunya aproximadament el 20 % dels habitatges

que s'han construït en el darrer període són adossats o aïllats; aquesta proporció seria menor a l'àmbit metropolità, estaria al voltant del 16 % amb petites variacions anuals. La construcció d'habitatges adossats i/o aïllats implica un fort consum i una important transformació de sòl com s'observa clarament amb les dades anteriors per a l'àmbit metropolità: el sòl residencial és el 78 % del sòl urbanitzat i el 55 % d'aquest sòl estava ocupat de residencial de baixa densitat. Tanmateix, de les dades de la tipologia dels habitatges construïts, no se'n pot extreure, de manera precisa, la proporció de construcció residencial de baixa densitat, perquè sabem que una part molt significativa de la construcció residencial té lloc en municipis menors de 10.000 habitants on l'adossat seria una tipologia tradicional. Així doncs, com a mínim el 80 % de la construcció d'habitatges d'aquesta etapa pertany a una tipologia d'habitatge plurifamiliar en bloc i, tot i això, l'ocupació i la transformació del sòl són molt importants.

Els principals efectes de tot plegat serien un nou període de gran transformació, ocupació i artificialització del sòl, l'augment de la mobilitat, el possible trencament del model de ciutat compacta, i l'amenaça a la sostenibilitat del territori. Les dinàmiques de mobilitat afecten l'accessibilitat i la distribució de la demanda de l'habitatge amb un impacte molt accentuat en el patró d'assentament de la població. Es dona una clara dinàmica d'expulsió de la població de les àrees centrals de l'àmbit metropolità envers la segona corona i, darrerament, un salt cap a la tercera corona amb pressió d'allotjament a les comarques centrals.

Des de la perspectiva territorial, doncs, l'habitatge és un fet material que transforma el medi; és una de les principals transposicions de les societats en els territoris; és un dels principals consumidors i transformadors de sòl, i alhora és un dels principals elements que per agregació crea els nous territoris de la convivència, els espais públics i col·lectius.²¹

Com són els nous espais, els nous territoris transformats per l'actual creixement residencial? La majoria d'autors coincideixen a identificar les fortes transformacions actuals i l'elevat consum de sòl amb la degradació, l'estandardització i l'homogeneïtzació del territori. Històricament, els períodes de gran ocupació de sòl, dispersió i transformació de l'ús del sòl, i els períodes de creixement contingut, rehabilitació i densificació se succeeixen i de vegades se sobreposen i es caracteritzen per uns trets o una homogeneïtat. Reconeixem els creixements de les dècades de 1960 i 1970, els trets dels eixamples, així com els creixements característics del segle XVIII, avui tan valorats i restaurats. Potser, cal afegir també que les nostres ciutats compactes, sovint han crescut densificant antics àmbits de baixa densitat i per tant la baixa densitat no seria irreversible, sinó que formaria part del procés de construcció de la ciutat.

El que és significatiu avui és la proporció de sòl transformat sobre el total del territori i el seu valor per als processos ecològics imprescindibles per al territori i la qualitat de vida. Paradoxalment, l'actual parc d'habitatges ja construït posa de manifest importants déficits en la gestió i el manteniment (del territori ocupat) i crida de nou la intervenció de les administracions davant els processos de degradació

de nuclis antics, polígons d'habitatges i altres àrees urbanes (sovint associades a dinàmiques socials deprimides i complexes). El parc d'habitatges, les ciutats construïdes, on ha crescut els darrers anys la propietat com a règim de tinença, necessita de nou la intervenció pública per al seu manteniment bàsic.

Tant els processos de construcció d'habitatge nou, de nova ciutat, com la rehabilitació de la ciutat construïda continuen tenint avui un paper molt significatiu en la diferenciació/exclusió de la ciutat i el territori.

L'HABITATGE COM A FET POLÍTIC I SOCIAL

Diferents estudis publicats el darrer any avalen la creixent sensació que el mercat de l'habitatge, tal i com el coneixem avui dia, deixa al descobert o extremadament compromeses un nombre creixent de famílies, no sols en els estrats de rendes més baixes sinó també en capes baixes i mitjanes de la població i, al mateix temps, impossibilita l'accés a noves generacions de residents, especialment els joves (un 77 % dels individus entre 20 i 34 anys viu a casa els pares). L'accés a l'habitatge preocupa, i molt, la ciutadania²² que assisteix amb perplexitat a la contemplació d'un sector econòmic de gran dinamisme però alarment allunyat del seu abast. Les manifestacions més accentuades d'aquesta esclatxa, prou significatives i singulars en el context de l'Estat espanyol, les trobem en les noves formes extremes d'ocupació i gestió d'habitatge en àrees urbanes d'alta densitat.

FORMES EXTREMES D'EXCLUSIÓ SOCIAL: INFRAHABITATGE I 'MOBBING' IMMOBILIARI

Carme Trilla²³ fou la coordinadora de l'informe «L'habitatge: luxe o necessitat?» presentat per Càritas al final de 2003 que ens ofereix una imatge comprensiva de la creixent exclusió social associada a l'habitatge. D'acord amb aquest estudi, el 3,5 % de les famílies catalanes, 88.000, tenen dificultats per a pagar un habitatge; 270.000 famílies, l'11,6 %, estan mal allotjades (rellogades, amuntegades, amenaçades de desnonament o en pisos inhabitables). Es calcula que a Catalunya 30.000 persones viuen al carrer, es reclama la creació d'un parc d'habitatges de lloguer i que es garanteixin allotjaments alternatius en cas de desnonaments o sobreocupació. El 60 % de les persones que atén aquesta organització té problemes d'habitatge. El 18,5 % de les persones més grans de 65 anys, enquestades per organitzacions no governamentals al barri del Raval de Barcelona han hagut de deixar el seu habitatge i actualment viuen rellogats.

Un dels fenòmens més característics dels darrers temps de l'habitatge a Catalunya ha estat l'aparició de noves formes d'infrahabitatge i barraquisme, fenòmens que es consideraven en via d'eradicació des de l'acció correctora dels primers ajuntaments democràtics i que s'acceleren en l'actual context de creixent dificultat d'accés a l'habitatge. El concepte d'infrahabitatge (EARHA, 2003) es refereix al conjunt d'habitatges que «per la seva antiguitat i deteriorament, per la seva deficient construcció o per una degradació dels espais col·lectius dels edificis on s'ubiquen, presenten un elevat nivell d'inadequació fisi-

ca i social: nuclis històrics, barraquisme, cases barates, extensions suburbanes, urbanitzacions marginals i polígons d'habitatge».

L'actual preu de l'habitatge ha afavorit l'aparició de comportaments «mafiosos», empreses especulatives, condicions abusives i relloguer. En aquest context, des de fa un temps ens familiaritzem amb el concepte de *mobbing* o assetjament immobiliari que pot ser definit com el conjunt de mecanismes de pressió de determinats administradors de finques i societats d'inversió immobiliària sobre persones d'edat avançada o poc assessorades perquè abandonin un pis de lloguer de renda baixa en zones revalorades (desassistint el manteniment de l'edifici, afectant els subministraments bàsics, etc.). Al marge d'aquestes pràctiques, en determinats barris de Barcelona on el petit comerç ha anat plegant, les botigues es converteixen en habitatges il·legals sense fer els canvis que exigeix la llei i, per tant, sense cèdula d'habitabilitat. Les sol·licituds de pisos compartits als serveis municipals de Barcelona s'ha doblat en dos anys com a conseqüència de l'elevat preu de l'habitatge.

Aquestes són manifestacions extremes però prou significatives per a incloure-les en qualsevol intent d'explicació dels trets diferencials de l'habitatge a Catalunya. Al rerefons, creix i persisteix la preocupació per assegurar el tantes vegades esmentat precepte constitucional del «dret a un habitatge digne». Revisem ara de manera extremadament sintètica i incompleta quines han estat les característiques bàsiques del sistema d'actuació pública i les tendències sorgides amb la configuració dels nous governs després de les eleccions.

ELS PUNTS DÈBILS DEL SISTEMA D'HABITATGE A CATALUNYA

El concepte «sistema d'habitatge» (Fallis, 1985) es refereix al sentit dels resultats d'actuació conjunta de poders públics i promotors privats en la provisió d'habitatge: el grau de cobertura i el tipus de tinença que genera. No hi ha massa diferències entre les característiques del sistema català i el de l'Estat espanyol ja que es troben profundament interrelacionats. Aquest sistema d'habitatge té com a trets característics la preponderància de la propietat i la intervenció residual de les administracions, que no han considerat l'habitatge com un dels eixos substantius de la política social (Trilla, 2003). No hi ha una estratègia clara del rol del sector públic en l'assegurament del dret de gaudir d'un habitatge digne. L'important paper que han tingut les estructures familiars (cedint recursos d'allotjament en forma de cessió d'habitatges, herència, lloguer a baix preu o ajuts per la compra o el lloguer) entra en franca recessió en un context de crisi generalitzada de la institució familiar. Seguint amb l'exposició de Carme Trilla, el sistema d'habitatge es caracteritza per deixar en mans de la iniciativa privada i les forces de mercat la provisió d'habitatge, amb una posició residual del sector públic que articula un sistema d'ajuts i regulacions que afavoreix indiscriminadament l'opció de compra enfront del lloguer i que no posa condicions als promotors privats. En el context actual (forta producció d'habitatges, increment màxim de preus i impossibilitat d'obtenció d'habitatge per un nombre creixent de la població) aquesta «modèstia» del sector públic impedeix oferir una resposta ràpida i sòlida capaç de

redreçar-lo. D'acord amb l'estadística de la Generalitat de Catalunya, L'informe del Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona publicat el novembre de 2003, mostra que el 17,66 % dels habitatges nous que es construïen a Barcelona eren de protecció oficial sense aconseguir, però, posar fre a l'alça de preus. El lloguer, producte minoritari a Barcelona però tradicionalment més significatiu que la mitjana de l'Estat espanyol, havia experimentat un augment de preu del 10,9 % el darrer any.

Una política d'habitatge efectiva ha de poder fer front amb garanties a la cobertura de les necessitats d'habitatge per a les capes de població amb rendes més baixes (intervenció directa per produir habitatge social) i les capes de població amb rendes baixes i mitjanes (intervenció concertada amb promotors públics i privats, inclosos els que tenen afany lucratiu, per produir habitatge protegit). Mentre l'any 1996 els habitatges protegits representaven el 15,1 % del total d'habitatges construïts a Catalunya, l'any 2003 aquesta quota ha caigut fins al 6,2 %.

Apuntem aquí, essent conscients que ens en deixem força per raons d'extensió de l'escrit, alguns dels punts febles de l'actuació dels poders públics en el sector de l'habitatge en els darrers anys:

- La política de liberalització del sòl impulsada pel govern central a través de la Llei 6/1998, basada en el supòsit que a major sòl disponible menor seria el preu de l'habitatge. Com s'ha demostrat a bastament,²⁴ el preu del sòl no és per si mateix rellevant sinó que es determina a través de les expectatives d'allò que s'hi podrà construir. El preu del sòl no determina el preu de l'habitatge sinó a l'inrevés. El preu de

l'habitatge, al seu torn, no segueix l'esquema clàssic (cost de producció + marge de benefici predeterminat) sinó que s'estima a partir del màxim que una llar pot pagar (inclosa la seva capacitat d'endeutament i els beneficis fiscals atorgats en el tractament de l'IRPF), de manera que allò de què les famílies es podrien beneficiar (els baixos tipus d'interès i les deduccions per compra d'habitatge) és fagocitat pel promotor a través d'un preu molt elevat.

- La política pública de despesa presupostària, a través dels Plans d'Habitatge, destinada a subvencionar la producció d'habitatge protegit (ajut a l'oferta) i l'accés a aquest (ajut a la demanda) caracteritzada per:

- Centrar els ajuts a les famílies en subsidiacions del tipus d'interès del préstec hipotecari. En els moments presents, en què el tipus d'interès és força baix, aquesta política ha perdut gran part de la seva força i la major part dels crèdits consignats a aquests efectes no es poden executar per superar el requisit de preu màxim d'habitatge.
- No regular la participació dels promotors privats i deixar al seu albir l'acolliment al sistema de producció d'habitatge protegit de manera que, depenent de la conjuntura del mercat immobiliari, aquests en participen en fases de recessió i els abandonen en fases d'expansió.

- La pràctica inexistència d'una política pública de producció d'habitatges de lloguer i la insòlita aposta decidida per l'habitatge públic de venda, transferint al propietari la totalitat de les plusvàlues futures.

- L'absència, a diferència d'altres àmbits com l'urbanisme, d'una distribució clara de competències d'habitatge entre la Generalitat i els municipis i les dificultats d'aquests per a poder influir en els plans de finançament articulats pel govern central i completats per l'autonòmic o d'exercir l'activitat de promoció sense comprometre la hisenda local (Albareda, 2003).

NOVES TENDÈNCIES:
EL FUTUR IMMEDIAT
DE L'AGENDA PÚBLICA
DE L'HABITATGE

Amb una tendència iniciada a partir de l'any 2002 amb l'aparició de la Llei 2/2002, d'Urbanisme de Catalunya, els poders públics han anat desplegant una nova generació de regulacions i instruments per combatre les creixents dificultats d'accés a l'habitatge. Acabem aquest paper amb un breu repàs a aquestes iniciatives que, amb una incidència encara per determinar, estructuraran el futur immediat del govern de l'habitatge a Catalunya.

La Llei d'Urbanisme, amb el reglament parcial acabat de desenvolupar, tot i el seu caràcter continuador, introdueix el principi de sostenibilitat, la reserva de com a mínim el 20 % del sostre edificable d'ús residencial per a habitatge protegit (sempre que es revisi o formuli el planejament) i mesures de foment de la constitució de patrimonis públics de sòl i habitatge.

Hi destaca la definició d'una «quota solidària d'habitatge protegit», a incorporar com a part del producte resultant en les promocions privades de règim lliure, preferentment a través de la concertació però també a través de la inclusió en la legislació

urbanística i la llei de l'habitatge dels objectius i les pautes a seguir per fer-la possible.

Diversos ajuntaments, com ara Manresa, Mataró i l'Hospitalet de Llobregat, s'impliquen en la problemàtica de manteniment i reposició del parc construït a través de la creació d'agències de mediació entre propietaris i llogaters per a afavorir la rehabilitació dels centres urbans i l'ocupació dels habitatges buits. D'altra banda, s'acaba de presentar l'avantprojecte de llei de foment dels barris i àrees urbanes que requereixen atenció especial, la primera llei que tramita el nou govern, per a dotar de finançament i mecanismes d'intervenció la rehabilitació de barris amb problemàtiques i deficiències específiques, en atenció a les àrees urbanes molt densificades i centres històrics amb processos de degradació.

Comencen a aparèixer les dades del nou Pla de l'habitatge que proposa la construcció de 42.000 habitatges protegits en quatre anys amb la implicació de promotors públics i privats sense afany de lucre com a proveïdors d'habitatge, la meitat del qual seria de lloguer. Es posa especial èmfasi en el lloguer per donar opcions als grups socials que no poden accedir a la compra i també a les noves situacions socials transitòries i més complexes. Per a fer aflorar al mercat els habitatges desocupats s'opta per afavorir l'entrada d'aquests al mercat de lloguer a partir de convenis amb els propietaris i es discuteix la idoneïtat d'augmentar l'IBI en l'habitatge desocupat. Es volen introduir reformes legals per protegir els ciutadans contra el *mobbing* immobiliari dins un procés més ampli de renovació legislativa que afectarà la Llei de l'Habitatge.

HI HA UN MODEL CATALÀ
DE L'HABITATGE?
CONSIDERACIONS I PROPOSTES

Tant a Catalunya com a la resta de l'Estat espanyol, les dades dels darrers anys indiquen que, malgrat no estar en el període de major increment de preu dels darrers temps, sí que estem vivint el major augment del preu dels habitatges amb relació a la capacitat adquisitiva i el més gran endeutament de les famílies. Les diferències entre Espanya i Catalunya no són significatives respecte al sentit global del sistema d'habitatge. L'habitatge presenta a Catalunya, però de forma exagerada, i exacerba da podríem dir en l'àmbit metropolità, la mateixa situació que a la resta de l'Estat espanyol, amb un teixit productiu potser una mica més diversificat. Es troba en un període de fort ritme constructiu, és un dels sectors econòmics i financers més dinàmics de l'economia, és el principal element d'ocupació, i de transformació/degradació del territori, i paradoxalment alhora exclou una part cada vegada més important dels ciutadans. En positiu, l'habitatge es dibuixa com una peça clau en possibles futures estratègies de cohesió social i equitat territorial i comencen a aparèixer propostes noves amb la voluntat de pal·liar la situació actual. És evident que caldrà un pacte sòlid i durador, tant entre les Administracions públiques com entre aquestes i els operadors privats.

Persisteix la reflexió sobre el dret a l'habitatge i l'habitatge com a element que modela el territori. Podem pensar que en un futur proper articularem una política d'habitatge protegit que quedi vinculat permanentment al règim públic i així successives generacions es beneficiïn de l'es-

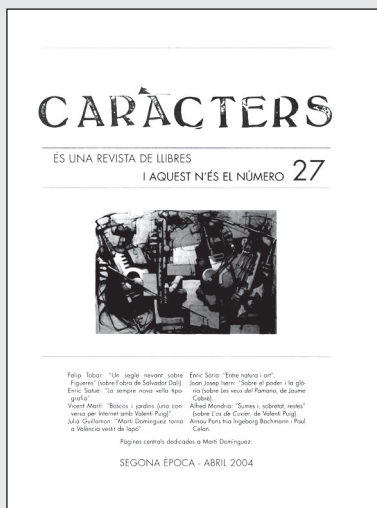
forç de la comunitat? També cal revisar l'ús que es fa del patrimoni d'habitatges ja construïts i els sòls ja artificialitzats i la contradicció entre un règim de tinença majoritàriament de propietat, que aboca a les administracions les responsabilitats en rehabilitació i manteniment. L'ocupació del sòl dels darrers anys no es conjumina fàcilment amb la sostenibilitat. Tanmateix, la societat es troba en mig d'un procés de fortes transformacions i és probable que l'habitatge adopti noves formes i tipologies. L'habitatge és un element essencial en la vida de les persones, facilita o dificulta el desplegament de les seves capacitats i ho fa durant generacions. És important fer evident el seu valor com a capital territorial, social i cultural. □

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALBAREDA, LI. (2003): «Actuacions municipals en matèria d'habitatge». Ponència presentada al «Seminari Tècnic Local 2003». Barcelona, Federació de Municipis de Catalunya.
- CÀRITAS (2003): *Habitatge: luxe o necessitat? Informe sobre la situació de l'habitatge*. Barcelona, Càritas Diocesana de Barcelona.
- EARHA (2003): «Infrahabitatge a Catalunya», *Scripta Nova, Revista electrònica de Geografia y Ciencias Sociales*. Actas del V Coloquio Internacional de Geocrítica, La vivienda y la construcción del espacio social de la ciudad, 2003. En línia: <[http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-146\(049\).htm](http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-146(049).htm)>
- FALLIS, G. (1985): *Housing economics*. Toronto, Butterworths & Co.
- GARCÍA-MONTALVO, J. (2003): «La vivienda en España: desgravaciones, burbujas y otras historias», *Perspectivas del sistema financiero*, 78. Madrid, Fundación de las Cajas de Ahorros Confederadas.
- GOMÀ, R. i J. SUBIRATS (1998): *Políticas públicas en España. Contenidos, redes de actores y niveles de gobierno*. Barcelona, Ariel.
- LIU, J., G. C. DALLY, P. R. EHRLICH i G. W. LUCK (2003): «Effects of household dynamics on resource consumption and biodiversity», *Nature*. En línia:

- <http://www.nature.com/cgi-taf/DynaPage.taf.file=/nature/journal/v421/n6922/abs/nature01359_fs.html&dynoptions=doi1077641007>
- LOWI, T. J. (1972): «Four Systems of Policy, Politics, and Choice», *Public Administration Review*, 32. Washington, American Society for Public Administration.
- NAREDO, J. M. (2003): «El mercado del suelo y las plusvalías en España». *La Vanguardia*, 26 d'octubre de 2003.
- REINOSO BELLIDO, R., J. M. ROMERO MARTÍNEZ, A. RUBIO RUBIO, E. SERRANO MUÑOZ, Y. TOVAR ORTIZ, i Y. GAUNA MAURI (Grupo Rizoma, España) (2003): «Informe de la academia sobre la triste historia de la puñetera vivienda», *Scripta Nova, Revista electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*. Actas del V Coloquio Internacional de Geocrítica, La vivienda y la construcción del espacio social de la ciudad. En línia: <[http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-146\(141\).htm](http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-146(141).htm)>
- SÁNCHEZ GARCÍA, A. i R. PLANDIURA RIBA, (Universitat de Barcelona) (2003): «La provisionalidad del régimen de protección de la vivienda pública en España», *Scripta Nova, Revista electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*. Actas del V Coloquio Internacional de Geocrítica, La vivienda y la construcción del espacio social de la ciudad. En línia: <[http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-146\(090\).htm](http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-146(090).htm)>
- SERRATOSA, A. (dir.) (1998): *Memòria del Pla Territorial Metropolità de Barcelona*. Barcelona, Institut d'Estudis Territorials. En línia: <<http://www.ietcat.org>>
- SERVICIO DE ESTUDIOS BBVA (2003): *Situación inmobiliaria. Octubre 2003*. Madrid, BBVA.
- TRILLA, C. (2000): *La política de vivienda en una perspectiva europea comparada*. Barcelona, Fundació «La Caixa».
- (2001): *Diagnòstic dels avantatges i les limitacions de l'actual Pla de l'habitatge 1998-2001. Proposta de revisió*. Barcelona, Diputació de Barcelona.
- (2003): «L'estat del benestar i la família. L'habitatge per als joves» a V. Navarro (coord): *L'estat del benestar a Catalunya*. Barcelona, Diputació de Barcelona.
1. El professor Horacio Capel, en la inauguració del «Coloquio de Geocrítica» de 2004 recordava el que hi ha de col·lectiu i d'humà en l'habitatge a través dels mots de Martin Heidegger, per a qui la construcció de l'habitatge estaria en la mateixa essència de l'ésser, doncs el verb que en alemany designa construcció (*bauen; Ich baue*) prové de la mateixa arrel etimològica que ésser (*sein; Ich bin*). «Ésser home significa estar a la terra com a mortal, significa: habitar [...]; l'home és en la mesura que habita».
 2. L'Àmbit Metropolità inclou les comarques: Barcelonès, Baix Llobregat, Maresme, Garraf, Vallès Oriental, Vallès Occidental i Alt Penedès. Per Conurbació de Barcelona cal entendre el continu urbà que, a grans trets, es correspon amb el territori de la Comarca del Barcelonès. L'àmbit metropolità concentra el 69 % de la població catalana en el 10 % del territori (3.200 Km²). Conté el 62 % del total d'habitatges i el 70 % d'habitatges principals.
 3. D'acord amb l'estudi presentat el febrer d'enguany per la consultora Tinsa la ciutat de Barcelona ha registrat un increment de preus del 21 %, situant-se en un preu mig de 2.385 EUR/m². Després de la capital trobem Girona, amb 1.318 EUR/m² i un increment del 21 %; Tarragona amb 1.240 EUR/m² i una alça de l'11 % i Lleida, amb un preu de 1.011 EUR/m² però amb el major increment: un 24 % (*La Vanguardia* 26/02/2004).
 4. Es pot trobar més informació sobre economia de l'habitatge i la construcció al monogràfic «Financiació de la Vivienda» publicat l'any 2003 per la Fundació de las Cajas de Ahorros Confederadas (FUNCAS).
 5. García-Montalvo, 2003.
 6. *Informe del sector de la construcció*, Idescat, 2004.
 7. El darrer trimestre de l'any 2003 el sector de la construcció ocupava 305.600 persones, havent augmentat 8,9 % respecte la mateixa data de l'any anterior.
 8. Direcció General d'Arquitectura i Habitatge. Habitatges visats pel Col·legi d'Aparelladors.
 9. Aquest ritme constructiu és important però no arriba encara a assolir els valors absoluts de la dècada 1960-1971, en què es va construir a Catalunya el 27 % del parc d'habitatges del Cens de 1991.
 10. Direcció General d'Arquitectura i Habitatge. Habitatges visats pel Col·legi d'Aparelladors.
 11. *Avui*, 12 de febrer de 2003.
 12. Estadística hipotecària INE, 2003.

13. *El País Negocios*, 955, p.19. 22 de febrer de 2004.
14. A partir de l'estadística del Ministerio de Fomento. Les dades de l'any 2003 corresponen al tercer trimestre.
15. Enquesta de salaris INE; estudis immobiliaris Direcció General d'Arquitectura i Habitatge; condicions dels préstecs hipotecaris Banc d'Espanya.
16. Liu, J., G. C. Dally, P. R. Ehrlich i G. W. Luck: «Effects of household dynamics on resource consumption and biodiversity», *Nature*, 2003.
17. IERMB 2002.
18. Director general d'Arquitectura i Paisatge a data d'avui.
19. Idescat.
20. PTMB 1998.
21. Per alguns autors la qualitat dels habitatges es podria distingir per la capacitat que tindrien de relacionar-se amb el medi i millorar o dotar de noves qualitats el territori existent.
22. L'enquesta municipal de l'Ajuntament de Barcelona sobre les inquietuds dels ciutadans elaborada la passada primavera revelava que la preocupació per l'accés a l'habitatge a Barcelona s'havia doblat el darrer any.
23. Directora General d'Habitatge a data d'avui.
24. Vegeu en aquest sentit l'excel·lent article de Naredo, 2003.

CARÀCTERS

REVISTA DE LLIBRES

Núm. 27 Abril 2004

Felip Tobar: «Un segle nevant sobre Figueres»

Vicent Martí: «Boscos i jardins. Una conversa per Internet amb

Valentí Puig a propòsit de seu dietari Porta incògnita»

Enric Satué: «La sempre nova vella tipografia»

Julià Guillamon: «Martí Domínguez torna a València vestit de lapó»

Enric Sòria: «Entre natura i art»

Pàgines centrals dedicades a Martí Domínguez

Joan Josep Isern: «Sobre el poder i la glòria»

Alfred Mondria: «Sumes i, sobretot, restes»

Publicació Trimestral:

Gener · Abril · Juny · Octubre

Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Av. Blasco Ibáñez 32 - 46010 València Tel.: 96 386 40 90 Fax: 96 386 44 93 E-mail: Vicent.Alonso@uv.es

Alemanya: el repte de les ciutats minvants

Jürgen Berlin i Walter Ruppert

Quan parlem d'urbanisme, el tema és sempre el desenvolupament, la creació d'espais urbans nous i millors. El terme desenvolupament, en si mateix neutral, evoca sempre expansió, ampliació, creixement. És a dir, demandes en augment que cal satisfer. L'ideal dels urbanistes pel que fa al desenvolupament de les ciutats, el model «més gran, més alt i més lluny», és allò que coneixem convencionalment com a desenvolupament urbà.

En canvi, el concepte de «minva» o decreixement té una càrrega negativa en el context de la ciutat. És la demostració pal·lesa d'una gestió urbanística dolenta, sinònim de decadència i pèrdua de vitalitat.

El motiu d'això rau en el fet que la ciència de l'urbanisme, les seues idees i els mètodes s'han format al llarg dels darrers 150 anys, en l'època de la industrialització. És a dir, en una època de forta expansió que determina la nostra idea de ciutat. Com bé sabem, i deixant de banda els períodes de guerra, aquesta època es carac-

teritza per un intens creixement demogràfic i econòmic, un fort augment de la riquesa de la població i el confort dels habitatges, exigències creixents de la població quant a serveis públics, socials i d'oci, i una gran demanda d'infraestructures.

Durant molt de temps la gran expansió de la demanda ensopegà amb una oferta molt reduïda d'habitatges, oficines, edificis industrials, dotació d'infraestructures i sòl urbà. Calia satisfer aquesta demanda. L'urbanisme, així doncs, tenia com a objectiu organitzar i dissenyar la distribució del sòl urbà, la definició d'usos, la construcció d'edificis, tot buscant les millors localitzacions i l'equilibri, en l'àmbit municipal i també regional.

Tanmateix, en els darrers anys aquest procés ha sofert un tomb dramàtic: les ciutats han deixat de créixer!

Des de 1990 quasi totes les regions de l'Est d'Alemanya, tret de Berlín, perden constantment població i a totes les ciutats hi trobem un augment dràstic dels habitatges buits. A hores d'ara hi ha a l'Est d'Alemanya 1,3 milions d'habitatges buits. Amb una dotació total de 7,5 milions, això significa que el 17 per cent de tots els habitatges estan buits!

Un procés semblant s'observa també a les regions occidentals. Ja als anys 70 i 80 discutien els urbanistes el fenomen de la

Jürgen Berlin i Walter Ruppert són enginyers especialitzats en planificació urbana i mediambiental per la Universitat de Kaiserslautern. Walter Ruppert és autor d'una memòria sobre els processos de decreixement urbà a l'Est d'Alemanya. Ambdós treballen en l'àmbit de la planificació urbana i del paisatge i s'ocupen, específicament, de projectes de reestructuració a les regions occidentals de la RFA.

ciutat decreixent i les pèrdues de població, com a efecte d'un moviment natural de població de signe negatiu. Però a l'Oest el decreixement és molt més lent i, fins ara, afecta sobretot les àrees industrials antigues, les ciutats d'on s'han retirat forces militars de l'OTAN i també els municipis amb problemes estructurals a les zones frontereres. De tota manera, els pronòstics indiquen que també a l'Oest hi haurà una minva d'habitants i un augment del nombre d'habitatges buits.

La causa de tot plegat es pot atribuir bàsicament a l'elevada proporció de població urbana que fuig cap a les perifèries (suburbanització), al canvi demogràfic (la taxa de natalitat és molt més baixa que la mortalitat), al baix nivell de creixement econòmic i els efectes de la globalització (deslocalització de llocs de treball), a la distribució desigual dels fluxos d'immigració (els immigrants s'instal·len sobretot a les grans aglomeracions de les regions occidentals) i a les exigències més elevades de qualitat de l'habitatge (es queden buits els habitatges de baixa qualitat).

El decreixement és resultat de la interacció de tots aquests factors i condueix no tan sols al conegut efecte de dispersió del teixit urbà, sinó a pèrdues substancials d'allò que coneixem com a ciutat.

La planificació urbana es troba, doncs, davant un problema sense precedents, per la dimensió i generalització, en la història de les ciutats alemanyes. Caldrà elaborar conceptes sobre la «ciutat minvant», que no és el mateix que superar el decreixement. Planificar la destrucció ordenada en comptes de l'expansió, bo i conservant com millor es pugui el teixit urbà, vet ací el repte per al qual els urbanistes no tenen resposta.

Des de fa tres anys a l'Est d'Alemanya hom destrueix habitatges, amb la demolició de blocs de pisos i illes de cases senceres. Es trenca així un tabú per als urbanistes, polítics i economistes urbans. Hom abandona barris sencers, amb un cost molt elevat, sense que ningú no sàpiga exactament què hi sorgirà al seu lloc.

Si per ventura aquest procés de «contracció urbana» és reeixit, ben bé pot esdevenir un model adequat per a escenaris semblants a Europa. Al cap i a la fi, la pèrdua de població no és un fenomen exclusivament alemany. A Espanya, per exemple, la demografia presenta tendències semblants, i s'hi discuteix també molt el tema de la immigració permanent com a correctiu de la despoblació natural. Tanmateix, els punts de partida són molt diferents, tant en l'estructura econòmica com pel que fa als teixits urbans. No sabem si tot plegat conduirà a un decreixement de les ciutats espanyoles.

Ací considerarem els efectes de la ciutat minvant, que es poden comprovar ja directament a les regions orientals d'Alemanya, i que segons les prediccions aviat n'afectaran també les occidentals. L'exemple de les ciutats alemanyes és, si més no, il·lustratiu i podria assolir un valor referencial. En tot cas, és una història interessant.

REREFONS I HISTÒRIA D'UN PROCÉS DE BUIDAMENT

Per a entendre el desenvolupament urbanístic actual a Alemanya cal tenir presents, d'entrada, alguns trets estructurals bàsics del mercat immobiliari.

A Alemanya la gran majoria de la població viu en habitatges de lloguer. Amb un 41 per cent d'habitatges en propietat, Alemanya figura clarament a la cua en les comparacions internacionals. A Espanya els habitatges en propietat són el 75 per cent. És clar que també la majoria dels alemanys s'estimaria més ser propietària que no viure en un habitatge llogat. L'habitatge somiat seria per als alemanys l'unifamiliar d'edificació exempta i amb jardí propi.

Una causa del baix percentatge d'habitatges en règim de propietat rau en l'elevada densitat de població, raó per la qual el sòl edificable hi és un bé escàs i molt car. A més, a Alemanya els costos de la construcció són molt alts i la legislació urbanística és molt rígida. Una altra causa té a veure amb el fet que durant les dècades de 1950 i 1960 l'Estat subvencionà la construcció d'habitatges de lloguer, especialment en forma de blocs de pisos. Més de la meitat dels habitatges existents avui a Alemanya foren construïts entre 1949 i 1978.

El règim de lloguer té també avantatges. El llogater pot respondre amb rapidesa a canvis laborals i familiars o a noves necessitats. Tres mesos de termini de rescisió i el llogater deixa el seu pis i es trasllada a un de nou. Això fa molt més fàcil la decisió d'accedir a un habitatge, encara que pel nivell de renda no es puga comprar. Per al propietari, llogar és un negoci previsible. El lloguer li aporta una renda per la seua inversió immobiliària. En contrapartida està obligat a mantenir l'habitatge que lloga en condicions idònies. Els lloguers abusius estan prohibits per la llei i, segons índexs comparatius dels preus en diverses ciutats, són molt poc freqüents.

Una altra pauta clau del mercat immobiliari alemany és la relació molt estreta que s'hi dona entre el règim de propietat i la tipologia dels habitatges, fins al punt que viure en un habitatge propi és quasi sinònim de viure en una casa unifamiliar. A la inversa, els pisos són majoritàriament habitatges de lloguer. Això fa que el mercat immobiliari estiga dividit clarament entre pisos i unifamiliars, perquè les tipologies s'hi desenvolupen de manera molt diferent.

Amb les primeres previsions sobre una reducció greu de la població, fa trenta anys, començà a Alemanya el debat sobre la «davallada demogràfica». Simultàniament hom començà a debatre també la necessitat d'una planificació urbanística ajustada a les noves realitats, allunyada per tant de «l'eufòria de creixement de les darreres dècades». Fins a final dels anys vuitanta el fenomen del decreixement de les ciutats es limitava en l'Oest tan sols a algunes regions que presentaven problemes estructurals especialment greus. L'any 1988 Häussermann i Siebel van establir al seu article «La ciutat minvant i la sociologia urbana» aquest fenomen com a nou objecte d'estudi en el camp de la sociologia urbana. Si als anys setanta el debat se centrava en les tendències demogràfiques, aquests autors van fixar l'atenció en els dos aspectes clau del desenvolupament d'una ciutat: l'evolució de la població total i l'evolució de la població activa. En tots dos àmbits van constatar processos marcats de reducció. Atès que les conseqüències eren de llarg abast i els problemes lligats al procés de reducció estaven lluny de ser un fenomen aïllat, car afectaven la major part de ciutats, Häussermann i Siebel van parlar de la ciutat minvant com a nou

model de ciutat. L'augment constant de la superfície d'habitatge per persona feia que la pèrdua de població tingués escàs impacte negatiu en el mercat immobiliari, caracteritzat per un creixement sostingut de la demanda. D'altra banda, hom pensava que el decreixement seria un fenomen fugisser. Simplement hom va declarar el «desenvolupament urbà sense creixement» una estratègia específica per a regions que s'havien quedat endarrerides. Amb les migracions cap a l'Oest posteriors al canvi polític a Europa oriental i l'allau de refugiats de les guerres civils de l'Europa sud-oriental cap a les ciutats alemanyes a la fi dels anys vuitanta, la discussió sobre el decreixement de la ciutat s'acabà tot d'una.

Després de la reunificació del 1990, als nous *Länder* orientals hi havia una manca molt greu d'habitatges. La demanda superava amb escreix l'oferta. Hom calculà el dèficit d'habitatges adequats en 780.000. Hi mancaven sobretot grans habitatges moderns, cases unifamiliars i habitatges antics modernitzats. D'altra banda, només el 20 per cent dels edificis construïts abans de 1948 presentava un bon estat de conservació; el 80 per cent necessitava una renovació urgent. Ja estaven buits uns 420.000 habitatges de construcció antiga per defectes greus derivats de la manca de manteniment. A més, una bona part dels 2.100.000 habitatges construïts a l'antiga RDA segons el mètode industrial d'habitatges prefabricats es trobava el 1990 en un estat molt precari. El 46 per cent d'aquesta mena d'edificis havien de ser renovats, sobretot per la baixa qualitat dels materials emprats.

Des de la política hom va reaccionar amb tot un ventall de mesures per a promoure les rehabilitacions i la nova cons-

trucció, tant de blocs de pisos com de cases unifamiliars, perquè es pensava que el problema trigaria anys a solucionar-se.

El mercat immobiliari reaccionà amb el major *boom* d'inversions que hi ha hagut mai a Alemanya. L'oferta d'habitatges augmentà enormement tant en qualitat com en quantitat. Amb més de 800.000 habitatges nous, a hores d'ara 1 de cada 10 habitatges dels *Länder* de l'Est ha estat construït als anys 90. En el 75 per cent dels habitatges anteriors a 1989 hom hi ha fet obres de renovació i manteniment. El 85 per cent de les famílies viu a hores d'ara en un habitatge millor que abans de la caiguda del mur. En total hom va invertir entre 1993 i 1999 uns 215.000 milions d'euros en la provisió d'habitatges a les regions orientals. Una mica més de la meitat d'aquesta xifra es dedicà a la renovació dels habitatges existents, i la resta a noves construccions.

En termes quantitius, l'activitat de construcció a l'Est d'Alemanya ha assolit així fites coincidents amb els dèficits que hom havia calculat el 1990. Tanmateix, la demanda ha evolucionat en un altre sentit, radicalment distint.

Després de la reunificació d'Alemanya començà una onada migratòria d'una intensitat extrema. Al voltant de 2.300.000 habitants dels *Länder* orientals es traslladaren a l'Oest, mentre que només 1.400.000 van fer el camí contrari. La raó n'era sobretot la gran diferència econòmica, en llocs de treball i remuneracions. Alhora, els canvis econòmics i socials lligats a la reunificació comportaren a principi dels anys noranta una davallada de la taxa de natalitat. Es va produir una adaptació a les pautes occidentals, i així la maternitat s'ajornava i augmentava el nombre de dones

sense fills. El saldo, fins aleshores equilibrat, entre natalitat i mortalitat a l'Est es va capgirar tot d'una cap a la mortalitat. Només entre 1989 i 2001 van morir als *Länder* orientals 920.000 més persones que les que hi van néixer. El dèficit es calcula en 500.000 persones més fins 2010.

Tot això va menar a una reducció dràstica de la demanda d'habitatges a mitjan anys noranta. Però els mecanismes de subvenció i la inèrcia inherent a les inversions immobiliàries feien que tant la nova construcció com la modernització d'habitatges mantingueren un nivell molt alt. Moltes famílies podien traslladar-se d'habitatges de baixa qualitat a pisos renovats i cases unifamiliars. El 1998 gairebé el 30 per cent dels habitatges de baixa qualitat havien restat buits. L'evolució demogràfica i econòmica negativa va fer que, per exemple, el 2001 el 70 per cent dels habitatges antics no renovats estiguessen buits. Però també el 25 per cent dels habitatges renovats s'hi mantenien sense ocupar.

Com a efecte de les pèrdues de població a l'Est d'Alemanya i del consegüent augment de l'estoc d'habitatges buits tingué lloc, cap a començament dels anys noranta, una represa del debat sobre la ciutat minvant, de primer centrat en els problemes especials de l'Est.

Des de l'any 2000 es duu a terme a les regions orientals d'Alemanya la demolició de blocs d'habitatges i fins barris sencers per tal d'eliminar espai de vivenda sense demanda. L'enderrocament dels edificis era més rendible per als seus propietaris, sovint empreses públiques municipals de construcció, que la conservació. L'Estat engegà un programa (*Stadtumbau Ost*) per a promoure la reforma urbana i finançar els processos de decreixement. Els crítics

diuen que s'hi tracta d'un programa de subvencions per mantenir la indústria de la construcció. Tanmateix, la situació de les ciutats de l'Est i de les empreses de construcció no ha millorat gaire. Lluny d'això, la desocupació augmenta cada dia més i el marge de maniobra de les empreses immobiliàries i dels municipis per solucionar els problemes és cada vegada menor. Car els problemes prenen una volada que desborda, de bon tros, les mesures aplicades.

Als «vells» *Länder* de l'Oest la immigració de les regions de l'Est ja ha produït un lleu augment de la població. Cal afegir-hi, a més, els 3.300.000 immigrants procedents d'altres països, sobretot d'Europa oriental, que es concentren a les regions de l'Oest. Tot plegat va nodrir una forta demanda d'habitatges, per la qual cosa als anys noranta hom va construir aquí també habitatges a gran escala.

Cap a final dels anys vuitanta hom construïa a Alemanya Occidental prop de 200.000 habitatges nous l'any. A mitjan anys 90 ja n'eren 500.000, però aquesta xifra ha tornat a baixar i és ara de 250.000 nous habitatges l'any. L'aturada de la construcció de pisos es va produir de cop i volta. ¿Què havia passat? Doncs, que el mercat estava saturat i que, a més, s'havien reduït considerablement les ajudes financeres i els beneficis fiscals i l'onada d'immigració havia afluixat. La construcció de pisos havia deixat de ser rendible per als inversors. En el cas dels unifamiliars el boom es va prolongar més, però des del 2001 les xifres també reculen. El volum de nova construcció es troba a hores d'ara, amb un índex de 3,5 habitatges per 1.000 habitants, entre els més baixos d'Europa.

Si la construcció d'habitatges fou a començament dels anys noranta un dels mo-

tors més potents del creixement econòmic, ara dona moltes preocupacions. D'ençà de 2002 l'economia alemanya es troba en una fase de baix creixement i fins de recessió, la qual cosa comporta un volum menor d'inversions i també una davallada del sector de la construcció. No es veu a l'horitzó un canvi de tendència. Afortunadament, les inversions en rehabilitació i renovació d'habitatges han tingut menys oscil·lacions i mostren una evolució positiva, tot i que en un nivell baix.

L'any 2002 s'engegà en algunes ciutats de l'Oest també un programa de renovació urbana (*Stadtumbau West*) amb el qual hom tracta de trobar solucions al problema de les ciutats minvants. Però serà un camí llarg i el procés tot just acaba de començar.

CONSEQÜÈNCIES DEL BUIDAMENT D'HABITATGES

La ciutat minvant és resultat de dos processos fonamentals: la pèrdua d'habitants i la davallada de l'economia local. Aquests processos de decreixement demogràfic i econòmic tenen greus conseqüències en tots els àmbits de la vida d'una ciutat.

D'entrada, l'alta taxa d'habitatges buits té efectes sobre el *mercat immobiliari*. Com a conseqüència de la sobreoferta d'habitatges, els propietaris s'enfronten a reduccions del rendiment immobiliari. Els beneficiaris hi són els llogaters, que mai no han tingut tanta llibertat d'elegir i poder en el mercat. A més, com que baixen els preus del sòl, se'n beneficien també els qui volen comprar un habitatge o, el que més sovinteja, una casa. Això genera una de-

manda sostinguda d'unifamiliars, tot i l'alta taxa d'habitatges buits.

La sobreoferta duu a un nivell molt baix del preu dels lloguers i a una competència molt forta entre els propietaris, sobretot les immobiliàries comercials. Per exemple, a l'Est el lloguer mitjà d'un pis no renovat era, a final del 2000, de 2,76 euros per m² de superfície habitable.

Els habitatges buits generen manca d'ingressos per lloguers a les empreses immobiliàries i els propietaris privats. Alhora, els costos financers i de manteniment continuen. Per tal de compensar un habitatge buit cal tenir-ne quatre de llogats, raó per la qual amb un 15 % d'habitatges buits qualsevol empresa immobiliària pública o privada assoleix el *break-even-point* econòmic. A partir del 20 per cent, segons els experts, la fallida és només qüestió de temps.

A més del cost que generen els habitatges buits, les obres de modernització d'habitatges dutes a terme afecten també la rendibilitat, car molts inversors esperaven preus de lloguer molt elevats que no s'han assolit. Sovint el lloguer no compensa ni tan sols el cost financer de la compra i modernització dels habitatges. Bancs i propietaris pensaven que obtindrien uns preus de lloguer de 4,60 euros per m² als habitatges reformats. Però aquest preu no s'aguanta al mercat i els lloguers reals són molt inferiors. Les conseqüències per a les immobiliàries oscil·len entre els problemes de tresoreria i la fallida directa de l'empresa. Segons una enquesta, el rendiment dels habitatges amb escassa renovació era millor.

Mentre que els efectes de la desocupació d'habitatges són molt directes en el mercat immobiliari, com hem vist, les

conseqüències sobre l'*urbanisme* i l'*ús del sòl* apareixen més endavant.

Si en un barri hi ha molts habitatges buits i un escàs manteniment, l'entorn urbà es degrada i tot plegat condueix a la davallada social del barri. Els que poden se'n van, el barri perd població, i si hi arriben nous habitants, provenen sobretot de nivells socials més baixos.

La barreja caòtica de superfícies en ús i superfícies desocupades provoca la descomposició del teixit urbà tradicional. Els recursos econòmics per a la reestructuració necessària no es poden obtenir d'uns pressupostos públics esgotats i endeutats. La situació financera dels ajuntaments, que ja és dolenta, empitjora encara més amb els processos de minva.

Però com que el fenomen dels habitatges buits afecta sobretot els blocs de pisos, el procés de suburbanització segueix el seu curs. Hi ha ciutats en què l'oferta d'habitatges atractius ha produït el retorn als barris centrals, sobretot de famílies sense fills (que són cada vegada més nombroses). El tipus d'habitatge majoritàriament desitjat, però, continua sent l'unifamiliar i així uns preus raonables i el suport financer de l'Estat fomenten la proliferació d'habitatges unifamiliars a les perifèries. La reversió d'aquesta política fiscal, que fóra desitjable des del punt de vista urbanístic, ensopega amb la forta resistència dels nous propietaris de cases unifamiliars, que temen la càrrega financera que haurien de suportar. Així els municipis es veuen obligats a satisfer la demanda interna mitjançant la urbanització de sòl atractiu, car així retenen almenys una part dels habitants al seu terme municipal, que altrament fugirien cap a perifèries més allunyades.

D'altra banda, la reestructuració de barris afectats per les altes taxes de desocupació presenta un cost enorme, ni que siga només per evitar la degradació social localitzada o d'un abast molt ampli. Al remat, el panorama que presenta la ciutat minvant, des del punt de vista de l'espai, és una mena de *puzzle* de barris tradicionals en crisi i noves urbanitzacions als afores.

Les *infraestructures socials* i les *xarxes de comerç* també es veuen greument afectades per un canvi que els obliga a adaptar-se a la davallada demogràfica, social i econòmica.

Les primeres conseqüències de la pèrdua de població per la baixíssima taxa de natalitat i l'emigració es van poder veure als *Länder* de l'Est, on des de final de la dècada de 1990 han tancat centenars d'escoles infantils, algunes de les quals fins i tot han estat enderrocades.

Després de les escoles infantils, ara els toca a les escoles de primària. Moltes classes, i àdhuc escoles senceres, resten buides. El nombre d'infants i joves en edat escolar es reduirà a la meitat cap a 2010. Els escolars han de fer trajectes cada vegada més llargs per arribar a les «seues» escoles. El baix creixement econòmic i l'endeutament amenaça iguament el futur d'altres infraestructures culturals.

Aquest procés incideix també en el transport públic. En la mesura que la concentració de població es redueix i augmenta la localització irregular dels llocs de treball, el moviment de persones per motius laborals i professionals esdevé més difús i baixa l'efectivitat de la xarxa de transport públic. En canvi, augmenta l'ús del transport privat. Com a conseqüència, moltes ciutats no poden mantenir el transport públic de qualitat d'avui, que sovint presenta tanmateix deficiències.

L'economia local també pateix amb el procés de buidament. Els comerciants es queden sense clients. L'atracció que exerceixen les grans superfícies agreuja la tendència. Cada vegada hi ha menys botigues als barris, per manca de rendibilitat, i la decadència de moltes de les antigues botigues és la imatge emblemàtica de tot el procés. L'efecte n'és un empitjorament del proveïment dels habitants, especialment pel que fa a les necessitats quotidianes, que afecta sobretot les persones amb dificultats de mobilitat, per exemple, gent gran sense cotxe. Alhora, l'atractiu del barri baixa encara més i es produeix un perillós efecte *filtering-down* que n'agreuja la davallada.

Però també les *infraestructures tècniques* es veuen afectades pel procés de desocupació d'habitatges.

La depreciació de barris sencers en provoca la decadència. Cables i canonades que foren instal·lats, ampliat o renovats fa ben pocs anys, amb un cost molt alt, es troben a hores d'ara ja sobredimensionats i demà seran inútils. Però atés que els sistemes d'infraestructures tècniques no solen ser flexibles, hom no pot ajustar-les a necessitats decreixents. Cal mantenir-les amb les mateixes despeses, o fins i tot més, per a un nombre inferior d'usuaris. La inèrcia del seu cost pot així doncs encarir les taxes municipals en la ciutat minvant.

L'exemple més representatiu n'és la xarxa de subministrament d'aigua i de clavegueram. A principi dels anys noranta hom va invertir milions d'euros en la construcció de conduccions i depuradores a l'Est. La base per al càlcul de dimensió de totes les obres hi era la població d'aleshores i la previsió d'un augment. Però aquests càlculs foren erronis.

Perquè una xarxa de clavegueram funcione bé, en raó del principi de gravitació, cal un nivell mínim d'utilització. Si el nivell és massa baix, el sistema entra en crisi. Per això, davant la minva de població, moltes ciutats han d'omplir les clavegueres amb aigua potable per tal de mantenir el sistema en funcionament. En algunes ciutats hi ha el perill que fins i tot això no siga suficient. Caldrà procedir llavors a construir nous dispositius tècnics complementaris, que al seu torn pressionaran sobre uns pressupostos públics hipotecats.

Per tal de fer front als efectes del decreixement de les ciutats cal fer, com hem vist, un enorme esforç financer. I tanmateix, aquest procés afecta molt negativament les *finances municipals*.

D'entrada, la reducció de la població agreuja la crisi financera de les ciutats puix que el repartiment de subvencions, la quota de participació en els ingressos fiscals i l'accès a les modalitats de crèdit públic són determinats, a Alemanya, en funció de la població.

La baixa eficiència de les infraestructures genera dèficit en els comptes municipals, perquè les taxes no poden augmentar tant i a més els ingressos totals es redueixen amb la despoblació. Però les ciutats han d'invertir més i més en infraestructures tècniques i socials per tal de mantenir el seu atractiu i perquè, si més no, no s'accelere encara més el procés de buidament.

El potencial econòmic d'una ciutat pateix fortament amb la despoblació. El canvi estructural i la suburbanització determinen la dispersió dels llocs de treball, o en provoquen la pèrdua directa per deslocalització, que no són compensades amb

la instal·lació de noves empreses. La capacitat adquisitiva de la població es redueix i també ho fa correlativament la recaptació d'impostos locals.

La pèrdua de llocs de treball i una taxa d'atur elevada des de fa anys provoquen l'empobriment de la població afectada, la fugida dels més benestants cap a les perifèries urbanes i la concentració de les capes socials precàries als barris del centre de les ciutats. Aquesta tendència es posa de manifest en l'augment de la població que rep assistència social. Com que les entitats locals tenen entre les seues competències també les prestacions socials, els seus pressupostos s'hi veuen durament afectats.

Els ajuntaments no tenen gairebé possibilitats d'ajustar la despesa a la nova situació de davallada demogràfica i econòmica. L'única opció fóra el retall dràstic de tot tipus d'activitat municipal. La impossibilitat d'estalviar pel costat de la despesa contrasta, d'altra banda, amb l'exigència de noves tasques públiques, que generen més costos. Comptat i debatut, les ciutats minvants tenen cada vegada menys recursos i tanmateix en necessitarien molts més per tal de poder reaccionar eficaçment davant els canvis estructurals a què es troben sotmeses.

La desocupació d'habitatges acaba afectant la *societat urbana*. És cert que la reducció del preu dels lloguers com a efecte de la sobreoferta afavoreix les economies domèstiques i fa possible també l'accés a un habitatge idoni per a famílies de baix nivell de renda. Tanmateix, enfront d'aquest efecte social que cal valorar positivament, hi ha tota una sèrie d'efectes secundaris que són molt problemàtics. Es produeix un desplaçament de població i, com a conseqüència, els barris afectats pel

buidament presenten una estructura unilateral i poc diversificada. L'eixida de famílies joves i amb sous mitjans i alts fa que augmente la taxa de llars amb persones grans, o formades per persones soles, i de famílies empobrides. Els habitants que hi resten, aquells que no volen o no poden deixar el barri, tenen el sentiment que han estat abandonats. Sobretot els més grans, que tenen una identificació forta amb el barri i el veïnat, se senten aclaparats davant els canvis que es produeixen al seu entorn.

El buidament d'habitatges facilita i accelera la segregació social. Viure en un barri afectat per la degradació social i econòmica, marcat per una elevada taxa d'habitatges buits, provoca perjudicis socials inacceptables. On hi han restat sobretot parats i persones endeutades, i d'on se'n van els més benestants, s'acumulen forçosament els problemes socials. Amb l'augment dels grups isolats es fa inevitable el sorgiment d'un focus de problemes socials i si el procés no s'atura, l'empitjorament esdevé irreversible i el barri sencer acabarà estigmatitzat.

Aquest *down-grading* de determinats barris, tan temut pels sociòlegs, ha esdevingut ja a hores d'ara, i a gran velocitat, una realitat en algunes ciutats dels *Länder* de l'Est.

EXCURS: ELS INSTRUMENTS DE REGULACIÓ DEL MERCAT IMMOBILIARI

Abans d'entrar a considerar els mètodes i instruments i que hom pot emprar per a escometre els problemes suara evocats de les ciutats minvants, cal fer una ullada a les

regulacions vigents a Alemanya què hi garanteixen un mercat de sòl, edificis i habitatge ordenat i transparent.

Tot i la gran importància econòmica del sector immobiliari i de la construcció, aquesta branca d'activitat no s'ha vist afectada fins ara, o en tot cas ben poc, per l'especulació i l'espiral dels preus. Atès el marc d'actuació definit, hom pot esperar que l'especulació immobiliària es limitarà també en el futur a uns pocs espais metropolitans.

L'elevat percentatge de vivenda de lloguer i el rendiment que s'hi obté, fan que posar els habitatges en lloguer siga gairebé sempre més lucratiu que especular-hi. Tan sols en el mercat de sòl edificable per habitatges unifamiliars hi ha una certa especulació basada en l'expectativa de l'augment de preus. Tot i que el canvi demogràfic és un fre a l'especulació immobiliària, vegem-ne alguns instruments jurídics que han evitat que aquest fenomen haja pres volada a Alemanya.

L'instrument més important és el *Vorkaufsrecht* (el dret de compra preferencial) dels ajuntaments, que dóna dret a les corporacions municipals a actuar com a compradores en qualsevol contracte de venda de sòl, en àrees delimitades per llei. Per tal d'obtenir preus de terrenys comparables hi ha un reglament legal idèntic a tot el país. Si no hi ha acord amb els propietaris, l'ajuntament pot expropiar. Com que el procediment és llarg i difícil, la tendència és de fer edificables només aquells terrenys que es troben en venda en el mercat. Hi ha per tant ací un petit marge per a l'especulació.

Un altre instrument per evitar l'especulació és la *Baulandumlegung* (repartició de sòl urbanitzable), que preveu la reorga-

nització de parcel·les i terrenys en plans parcials i que ha de ser acceptada pels propietaris. No s'hi tracta d'expropiacions en sentit jurídic, perquè el valor dels terrenys rústics augmenta amb la urbanització. La fixació de plans parcials limita el marge per a l'especulació.

Per tal d'instaurar un mercat transparent de sòl i edificis, la legislació introdueix diversos procediments per obtenir preus comparables que eviten l'especulació. Aquests procediments formen part de la Llei del Sòl i inclouen l'actuació de comitès d'experts independents per a la determinació de valors objectius i realistes quan els terrenys o edificis estan fora del mercat. Hi ha mecanimes per evitar els preus excessius. En cas de litigi el valor corresponent pot ser fixat pels tribunals. En general l'administració opta per evitar procediments llargs i costosos, i això deixa un marge d'actuació especulativa als propietaris, sobretot en zones amb una alta demanda de sòl.

Per obtenir preus de lloguer transparents i comparables en molts municipis hi ha catàlegs de preus, la qual cosa evita lloguers abusius. Lògicament l'alta demanda fa pujar el preu dels lloguers, sobretot a les àrees metropolitanes atractives com Stuttgart, Munic o Hamburg. Ací el mercat determina el preu. Però l'elevat percentatge d'habitatges en lloguer fa que l'interès per especular amb vivendes buides siga menor, perquè l'habitatge llogat dóna millors rendiments. El cost de la construcció i el finançament fa que els propietaris necessiten la venda immediata, i això redueix la pressió especulativa en el mercat de compra d'habitatges.

Evidentment, aquests procediments són poc útils en un temps en què la de-

manda baixa fortament i de manera contínua. El problema del lloguer és que el propietari no troba llogaters que li paguen preus interessants. A més, els grans canvis en el sector del comerç, amb les grans superfícies i la venda per internet, han determinat una gran taxa d'immobles buits en el mercat immobiliari de botigues en moltes ciutats. Malauradament, els mateixos problemes es poden preveure en el mercat de l'habitatge.

ESTRATÈGIES I INSTRUMENTS DAVANT ELS PROCESSOS DE MINVA DE LES CIUTATS

Tant a l'Est com a l'Oest, en comptes de programa el creixement urbanístic, les noves tasques de l'urbanisme són d'encarar la reestructuració, la conservació i l'enderrocament ordenat. Això no vol dir, però, que les ciutats minvants deixen de desenvolupar-se. Els espais infrautilitzats ofereixen també la possibilitat de desenvolupar una nova qualitat als barris, d'introduir-hi innovacions adaptades als canvis socials. Allò important és adonar-se que el procés és irreversible, si més no a mitjà termini, i que la pèrdua de població i de capacitat econòmica no és un fenomen transitori, ni un motiu per a la resignació. Els processos de decreixement plantegen dificultats, però també ofereixen oportunitats.

Hi ha dos models d'ordenació del decreixement, i tots dos tenen com a objectiu la conservació de l'estructura típica de la ciutat europea, per bé que valent-se de mètodes molt diferents.

El primer és el model de la *ciutat recentrada*, que inclou l'enderrocament d'àmplies zones edificades, habitatges i lo-

cals de comerç, tot de la perifèria. L'objectiu hi és de concentrar el desenvolupament urbà als centres i nuclis tradicionals i l'enderrocament d'estructures d'escàs o nul valor urbanístic.

El model de la *ciutat foradada*, en canvi, no pretén obtenir «el més cobejat, sinó el que es pot aconseguir i fer», i té com a referències l'estructura existent, la inevitable lògica de l'economia immobiliària i les preferències constatables pel que fa a l'habitatge. L'objectiu hi és la reestructuració del teixit urbà per a nous usos i la valorització com a habitatge atractiu. Això inclou també l'intent de mantenir «la sintaxis de la ciutat europea tot i una reducció dràstica de les densitats».

És clar que un model mai no es realitza com a tal en els plans urbanístics efectius. Cal sempre cercar els compromisos possibles amb la realitat. La distribució desigual de les zones afectades pel decreixement en una ciutat obliga ja a una diferenciació de les estratègies i mesures al terme municipal i als diferents barris, per tal d'ajustar l'actuació a les diverses estructures del teixit urbà.

Sobretot cal prendre decisions que facen compatibles els interessos de l'urbanisme i els interessos immobiliaris, perquè la suma dels interessos econòmics de les empreses immobiliàries mai no donarà un model assenyat ni una estructura sostenible de ciutat. Els models i estratègies poc definits i poc concrets no són útils, perquè hi cap tot. Si són massa detallats i rígids, no es realitzaran, i caldrà canviar-los abans que tinguin efecte.

L'aplicació d'estratègies per a les ciutats minvants és més difícil que la seua formulació. Hi ha coincidència en què els problemes de les ciutats minvants són molt

semblants, però la resposta als problemes ha de ser diferenciada. Per això l'estratègia global és la promoció de mesures a escala local, perquè el nivell municipal és el millor per a les decisions específiques i detallades.

Per a obtenir ajudes financeres les ciutats de l'Est han d'elaborar un Pla de Desenvolupament Urbà per a tota la ciutat, que determinarà l'estratègia local de reestructuració del teixit urbà. Aquests plans tenen una metodologia comuna i serveixen per categoritzar la ciutat en àrees de conservació, de consolidació, de reestructuració i de retrocés. A partir d'aquesta base hom determina les prioritats d'acció i es programen les ajudes financeres per a la demolició o la revalorització. Si els PDU s'existien fins ara per a les ciutats de l'Est, la nova legislació urbanística alemanya ha introduït aquest instrument a tot el país.

Els PDU defineixen un ampli ventall d'accions per a lluitar contra el buidament de les ciutats. En general són expressió d'un esforç públic-privat, típicament alemany, per modificar els processos econòmics i demogràfics i, sobretot, els seus efectes negatius.

CONCLUSIONS

Els canvis demogràfics i econòmics fan pensar que el més probable és que les ciutats minvaran a Alemanya, tot i que de manera i amb intensitat diferenciada. Això constitueix un desafiament immens per a l'urbanisme, encara que aquest només pot influir marginalment en les causes del decreixement.

Les mesures i estratègies només poden ordenar el procés. No poden actuar sobre les causes. Hi ha propostes radicals adreçades a una reestructuració de fons de les finances municipals i de les estratègies econòmiques i de la planificació regional. S'obre camí la idea de la construcció sostenible, en el sentit que a l'hora de construir un edifici caldrà preveure la formació d'un fons de garantia per a la seua futura substitució. També es difon la proposta de regular la immigració a les ciutats per estabilitzar-les. Tanmateix, no hi ha ni de bon tros consens social al voltant de la idoneïtat d'aquestes propostes.

Per bé que els pronòstics dels experts sobre la minva imminent de les ciutats són clars, contundents i inequívocs, el tema continua sent tabú en la política local. Massa sovint es consideren els processos seculars de decreixement a què assistim com una fase de debilitat transitòria, que es podrà capgirar a mitjà termini tot recuperant el creixement. No sembla, així doncs, massa proper el moment de canvis decisius en l'àmbit de la política i l'economia urbanes. La consciència de la necessitat d'aquests canvis existeix, però les alternatives en joc són massa irrealistes i la pressió política per actuar massa feble. Per això continua inalterada la dinàmica de competició entre ciutats per fer-se amb la part més gran possible d'allò que en resta de creixement econòmic, i les condicions financeres i socials que en defineixen el context romanen, ara com ara, sense canvis remarcables. □

Traducció de Jaume Soler

REFERÈNCIES

- BUNDESMINISTERIUM FÜR VERKEHR, BAU- UND WOHNUNGSWESEN (ed.): *Wohnungswirtschaftlicher Strukturwandel in den neuen Bundesländern - Bericht der Kommission*, Berlín, 2000.
- DEUTSCHE KREDITBANK AG (ed.): *Perspektiven des Wohnungsmarktes in Ostdeutschland*, Berlín, 2000.
- HÄUSSERMANN, Hartmut i Walter SIEBEL: «Die schrumpfende Stadt und die Stadtsoziologie», *Soziologische Stadtforschung, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, especial núm. 29, 1988.
- MARKUS GÖTZ: *Auswirkungen des Strukturwandels in der Wohnungswirtschaft auf die Stadtentwicklung* (Universität de Kaiserslautern), 2002.
- RUPPERT, Walter: *Schrumpfende Städte* (Universität Kaiserslautern), 2002.
- STATISTISCHER BUNDESAMT (ed.): *Bevölkerungsentwicklung Deutschlands bis zum Jahr 2050*, Wiesbaden, 2000.
- WINKEL, Rainer: *Infrastruktur in der Stadt- und Regionalplanung*, Frankfurt, 1989.
- WÜSTENROT-STIFTUNG (ed.): *Wohnungsfinanzierung in den neuen Ländern*, Ludwigsburg, 1993.
- EICHSTÄDT, Wulf: «Planung mit erhöhten Risiko», *StadtBaueult* 150, 24, 2001.
- FISCHER, Rolf-Joachim: «Chemnitz. Gründerzeit und Plattenbaugelände. Idee einer Abrissgesellschaft», *StadtBauwelt* 150, 24, 2001.

BREVIARIS

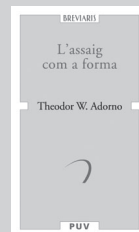
Discurs sobre la dignitat de l'home
Giovanni Pico della Mirandola

Traducció i introducció
d'Antoni Seva
Preu: 7,50 €

Carta sobre el comerç de llibres
Denis Diderot

Traducció i introducció
d'Antoni Furió
Preu: 10,50 €

L'assaig com a forma
Theodor W. Adorno

Traducció
de Gustau Muñoz
Introducció
de Jacobo Muñoz

Preu: 6,00 €

PUV PUBLICACIONS
UNIVERSITAT
D'IVALENCIA

Arts Gràfiques, 13 - 46010 València
www.uv.es/publicacions
publicacions@uv.es

DOCUMENTS

Constitució provisional de la República Catalana

Les delegacions del Separatisme Català de dintre i fora de Catalunya, convocades a la ciutat de l'Havana, baix la Presidència del senyor Francesc Macià, per a la reorganització de les seves forces i per a definir cívicament els seus principis i els seus ideals patriòtics, proclamen davant del món la unitat espiritual indestructible de Catalunya, ratifiquen i declaren la voluntat i la decisió fermes de valdre's dels medis revolucionaris per a independitzar-se de l'Estat espanyol, i acorden la següent Constitució, en nom del poble català, per a que aquest s'hi regeixi amb caràcter provisorori, mentre no estigui en condicions de poder-se fixar i d'atorgar-se la seva llei fonamental definitiva.

TÍTOL I. DEL RÈGIM POLÍTIC DE CATALUNYA

Article 1.- El poble de Catalunya, en exercici del dret immanent que li correspon, de donar-se per voluntat pròpia i sense ingerències estranyes la seva organització política, es constitueix en Estat independent i sobirà, i adopta, com a forma de govern, la República tècnico-democràtica-representativa.

TÍTOL II. IDIOMA, BANDERA I ESCUT

Article 2.- L'única llengua oficial, a Catalunya, és la catalana.

Article 3.- La bandera oficial de la República Catalana és la històrica de les quatre barres roges damunt de fons groc; amb addició, en la part superior, d'un triangle blau i estrella blanca de cinc puntes al centre del mateix.

Article 4.- L'escut nacional de Catalunya és anàleg a la bandera anterior.

TÍTOL III. DEL TERRITORI CATALÀ

Article 5.- El territori de la República catalana s'entendrà constituït pel que formen en la actualitat les anomenades «províncies» de Barcelona, Girona, Lleida i Tarragona.

Article 6.- La capital de la República Catalana radicarà a Barcelona.

Aprovada per l'Assemblea Constituent del Separatisme Català reunida a l'Havana durant els dies 30 de setembre, 1 i 2 d'octubre de 1928.

Article 7.- Les actuals divisions provincials del territori de la República catalana, queden abolides; i en son lloc es restableixen les divisions naturals d'aplegament de municipis autònoms en comarques històriques de govern també autònom, que són les següents: Vall d'Aran, Ribagorça, Pallars, Conca de Tremp, Urgellet, Cerdanya, Vall de Ribes, Camprodon, Ripollès, La Muntanya, La Garrotxa, Empordà, La Selva, La Maresma, Pla de Barcelona, Llobregat, Penedès, Camp de Tarragona, Tortosa, Ribera de Segre, Ribera de Sió, La Segarra, Pla de Urgell, La Noguera o Vall d'Àger, Conca de Meià, Pla de Lleida, Les Garrigues, Priorat, Gandesà, Ribera de L'Ebre, Berguedà, Cardener, Lluçanès, Moianès, Pla de Bages, Igualada, Conca de Barberà, Vallès, Plana de Vic i El Gironès.

TÍTOL IV. DELS CATALANS

Article 8.- Són catalans:

A) Tots els nascuts en territori de Catalunya encara que de pares no catalans, per tal que en ella estiguin domiciliats.

B) Tots els qui, havent nascut a Catalunya, resideixin fora d'ella i estiguin inscrits voluntàriament com a tals.

C) Tots els qui, essent fills de pares catalans o de pare català o mare catalana, i havent nascut a fora de Catalunya, reclamin la ciutadania catalana al arribar a la majoria d'edat.

D) Els estrangers que hagin ajudat amb les armes o amb serveis insignes a obtenir la Independència o el progrés en qualsevol ordre, de Catalunya.

E) Els estrangers majors d'edat establerts a Catalunya per espai de més de cinc anys, sempre que reclamin voluntàriament la nacionalitat catalana i sàpiguen parlar i escriure en català.

Article 9.- Els catalans que al constituir-se la Independència de Catalunya es trobin a l'empara de ciutadanes estrangeres, seran considerats des del primer moment amb tots els drets de la ciutadania catalana, i podran acollir-se als beneficis d'aquesta en l'oportunitat que els convingui.

Articles 10.- La ciutadania catalana es perd:

A) Per renúncia voluntària de la mateixa.

B) Per conspirar o atemptar contra la independència de Catalunya.

C) Per sentència que imposi pena infamant, mentre no s'obtingui rehabilitació conforme a llei.

TÍTOL V. DRETS INDIVIDUALS I COL·LECTIUS

Article 11.- La casa catalana és el fonament de les llibertats i el seguríssim refugi dels catalans. Com a domicili de la família natural, la casa catalana és inviolable.

Article 12.- La casa catalana està exempta d'allotjaments.

Article 13.- Els jornals i sous, instruments de treball, els llibres, els animals domèstics, les armes per a defensa, els vestits, les robes de llit, la pisa i els coberts de taula, no poden ésser embargats per contribucions, deutes ni per cap concepte.

Article 14.- La propietat és inviolable, a Catalunya; i ningú no podrà ésser desposseït, sense coneixement de causa ni sentència judicial ferma, a menys que hi hagi motiu justificat de la utilitat

pública. En aquest cas, deurà ésser satisfeta la corresponent indemnització, abans que la propietat sigui ocupada.

Article 15.- En cap cas la propietat no serà intervinguda i confiscada per motiu de delictes polítics.

Article 16.- Tots els habitants de la República tenen el dret de reunir-se pacíficament i sense armes, i el d'associar-se per a qualsevol fi lícit de la vida.

Article 17.- Tota persona podrà, lliurement, emetre les seves opinions, de paraula o per escrit, per medi de l'impremta o de qualsevol altre procediment; sens perjudici de les responsabilitats que imposin les lleis quan per algun d'aquells medis s'atempti contra l'honra de les persones, l'ordre social o les institucions republicanes.

Article 18.- La correspondència és inviolable, així com el secret dels documents privats.

Article 19.- Cap autoritat no podrà prohibir, a Catalunya, la publicació, entrada i circulació de tota mena de llibres o impresos, excepte quan es tracti d'obres o coses indecents, a judici de les autoritats respectives.

Article 20.- A Catalunya és lliure la professió de totes les religions, així com l'exercici de totes els cultes, sens altra limitació que el respecte a les lleis morals, als bons costums i a l'ordre públic.

Article 21.- Tota persona podrà entrar en territori català, sortir-ne, viatjar dintre els límits nacionals i canviar de residència, sense necessitat de passaport.

Article 22.- Cap català no podrà ésser expatriat, per cap concepte.

Article 23.- Tots els catalans són de condició igual, davant de la llei i del principi de dignitat humana. Per això la República catalana no reconeix títols nobiliaris, condecoracions, tractaments jeràrquics, ni privilegis personals.

Article 24.- Sols els catalans podran exercir càrrecs públics de govern, justícia, armes, administració i ensenyament a Catalunya. S'exceptua l'ensenyança d'idiomes i d'especialitats tècniques, que podran exercir-les els estrangers capacitats.

Article 25.- La majoria d'edat d'homes i dones comença als vint-i-tres anys.

Article 26.- Per a entrar en possessió dels drets polítics, ésser elector i elegible, desenvolupar funcions i obtenir càrrecs públics serà necessari ésser major d'edat i saber llegir i escriure en català.

Article 27.- S'estableix a Catalunya la igualtat de drets civils i polítics entre l'home i la dona; i les lleis seran refetes a base d'aquesta equiparació.

Emperò per a que la dona de major edat i amb instrucció pugui exercir el dret d'ésser electora i elegible, deurà inscriure's en el registre del seu municipi corresponent, a sol·licitud pròpia firmada, dintre del termini que fixi la Llei Electoral.

Article 28.- Cap llei no tindrà efecte retroactiu, excepte les penals quant siguin favorables al delinqüent o processat.

Article 29.- La contractació que no perjudiqui a tercer ni vagi contra els respectes morals i l'ordre natural, és legítima, a Catalunya; i les obligacions de caràcter civil que neixin dels contractes, no podran ésser anul·lades ni alterades per cap poder de la República.

Article 30.- Ningú no podrà ésser detingut sinó en la comissió infragant d'algun delicte, i en els demás casos i formes que determinin les lleis.

Article 31.- Tot detingut serà alliberat o entregat al Jutge o al Tribunal competent, dintre de les quaranta-vuit hores següents a l'acte de la detenció.

Article 32.- Tota detenció es deixarà sense efecte o serà elevada a presó, dintre de setanta-dues hores d'haver estat entregat el detingut al Jutge o al Tribunal competent. Dintre del mateix termini es notificarà a l'interessat la providència que es dicti.

Article 33.- Ningú no podrà ésser pres sinó a virtut de manament fundat, de Jutge o Tribunal competent.

L'auto judicial de presó serà notificat immediatament al presumpte reu, i, segons els descàrrecs d'aquest, dintre de les setanta-dues hores següents a l'acte de l'empresonament, serà ratificat i reformat l'auto de presó.

Article 34.- Ningú no podrà ésser processat ni sentenciat, sinó per Jutge o Tribunal competent, d'acord amb lleis anteriors al delicte.

Article 35.- Cap acusat absent no podrà ésser sentenciat.

Article 36.- No podrà imposar-se, per cap motiu, la pena de mort, ni penes de presidi de duració il·limitada.

Article 37.- Cap català no podrà ésser entregat a govern estranger, per a que se'l jutgi o castigui.

Article 38.- Es prohibeix l'extradició per delictes polítics o comuns connexes.

Article 39.- Ningú no podrà ésser condemnat a pena aflictiva i a multa, a l'ensem.

Article 40.- Ningú no podrà sofrir presó, per motiu de deutes.

Article 41.- Ningú no podrà ésser sentenciat a confiscació de béns, excepte en el cas que es provi que l'obtenció dels mateixos procedeix de frau a l'Estat, a la Comarca, al Municipi o a tercera persona.

Article 42.- Ningú no té dret a maltractar als detinguts o presos. Són les presons per a custòdia i no per a mortificació dels presos. Els jutges, baix la seva responsabilitat, cuidaran que els presos no estiguin en calabossos obscurs, estrets o humits.

Els quefes de les respectives presons cuidaran que els presos i condemnats rebin instrucció, si manquen d'ella; aprenguin algun ofici pel que se sentin atrets, i no manquin d'ocupació profitosa en hores laborables.

Article 43.- Els menors de quinze anys sols podran ésser jutjats per Tribunals de Menors, i reclosos en llocs especialment dedicats a l'efecte, d'acord amb legislació especial.

Article 44.- Ningú no estarà obligat a pagar contribució ni impost que no estigui legalment fixats.

Article 45.- Una llei especial regularà la garantia de l'HABEAS CORPUS, a la qual podran acollir-s'hi tots els individus que es trobin en perill de sofrir violència, coacció, il·legalitat, perjudici o abús de poder de qualsevol naturalesa.

Article 46.- Les lleis que regulen l'exercici dels drets que aquesta Constitució garanteix, seran nul·les si es disminueixen, restringeixen o adulteren.

Article 47.- L'enumeració dels drets garantits expressament per aquesta Constitució, no n'exclou d'altres que es deriven del principi de la sobirania del poble i de la forma republicana de govern.

Article 48.- Es reconeix el dret de tot individu i dels parents, a demanar la revisió de l'enjudiciament criminal del que se n'haguessin derivat sentència, condemnaçió i perjudicis injustos.

La hisenda pública deurà indemnitzar els danys i perjudicis, en aqueixos casos, a reserva de fer efectives les responsabilitats sobre la persona o béns dels funcionaris culpables de la injustícia; perquè (com resa la Constitució històrica de Catalunya), «el respecte als drets i llibertats dels catalans està garantit per la responsabilitat civil i criminal dels qui violen dites llibertats i drets».

TÍTOL VI. DEURES DELS CIUTADANS

Article 49.- Tots els catalans estan obligats no sols a obeir les lleis i respectar les autoritats legítimes dimanades de la sobirania del poble, sinó també a contribuir en proporció dels seus havers o possibles per els gastos de l'Estat.

Article 50.- Està igualment obligat, tot català, a defensar la Pàtria amb les armes en temps de guerra, dintre del territori nacional, quant el Parlament ho resolgui així.

Article 51.- A Catalunya es prohibeix la ganduleria i la mendicitat. Tots els ciutadans deuran exercir habitualment algun ofici o professió, o dedicar-se la major part de l'any a ocupacions mecàniques, industrials, mercantils o intel·lectuals. No estaran exempts d'aquest deure, ni els rendistes.

Article 52.- A Catalunya queden prohibides les curses de braus, les exhibicions de boxa i tot esport que tendeixi a embrutir al poble. Les places de braus i els rings de lluites de boxa seran enderrocats en el terme de dos anys, una volta assolida la independència.

TÍTOL VII. DELS ESTRANGERS

Article 53.- Els estrangers, en el territori de la República, estaran equiparats als catalans:

- A) En quant a la protecció de llurs persones i béns.
- B) En quant a gaudir dels drets garantits al TÍTOL V, de la present Constitució, excepte dels que en ella es reconeixen tan sols als nacionals.
- C) Quant a gaudir dels drets civils i polítics, en les condicions i limitacions que es fixin a la Llei de Estrangeria.
- D) Quant al deure d'observar i complir les lleis, reglaments i disposicions que estiguin en vigor en la República.
- E) Quant a la submissió a la potestat i a les resolucions dels tribunals i de les autoritats de la República.
- F) I quant a l'obligació de contribuir als gastos públics legalment establerts.

TÍTOL VIII. DE LA SUSPENSÍO DE GARANTIES

Article 54.- En casos de perill d'invasió del territori nacional, pertorbació greu de l'ordre, epidèmia o calamitat pública, es podran suspendre les garanties fixades als articles 16, 17, 19, 21, 30, 31, 32 i 33 d'aquesta Constitució.

Article 55.- La suspensió deurà fer-se per Llei, expressant els motius de la mateixa, garantia o garanties que se suspenguin, temps de suspensió i territori afecte a la mateixa.

Article 56.- Quan no estigui reunit el Parlament, si les circumstàncies urgents ho aconsellen o reclamen, el Poder Executiu podrà suspendre aqueixes garanties per Decret, i per terme de quinze dies; però en el mateix Decret convocarà al Poder legislatiu, per a que aquest resolgui si deu mantenir-se la suspensió, a on i per quin termini.

TÍTOL IX. DEL GOVERN DE LA REPÚBLICA

Article 57.- El Govern de la República catalana estarà constituït per tres Poders, emanats de la voluntat sobirana del poble: El Legislatiu, l'Executiu i el Judicial, amb limitació i separació respectiva d'atribucions.

Article 58.- La potestat de fer les lleis, correspon al Parlament.

La potestat de fer executar les lleis, correspon al President de la República.

La potestat d'aplicar les lleis, en les causes civils i criminals, resideix en els tribunals de justícia.

La interpretació de qualsevol dubte sobre algun text constitucional, correspon al Tribunal Suprem, reunit a instància de part dins el termini de cinc dies.

Article 59.- Tota autoritat es constitueix i exerceix, a Catalunya, mitjançant jurament de complir i fer complir la Constitució i les lleis de la República, a quina empara estan la vida, les llibertats, la propietat legítima i demés drets dels catalans.

Article 60.- Els funcionaris de cada un des tres poders, pel fet de resultar elegits, no adquireixen altra condició que la de dipositaris de l'autoritat originària del poble; i queden subjectes expressament, però no superiors, a les facultats assignades a llurs càrrecs respectius.

TÍTOL X. DEL PODER LEGISLATIU

Article 61.- El Poder Legislatiu l'exercirà un Parlament compost de dos Diputats per cada una de les Comarques elegits per un període de sis anys, per sufragi directe, en la forma que fixi la Llei Electoral.

Article 62.- Les ciutats i les capitals de Comarca que passin de 50.000 habitants podran elegir Diputats propis, a més de contribuir a l'elecció dels comarcals respectius.

Article 63.- També podran elegir Diputats propis, pel procediment acumulatiu que determini la Llei Electoral, les organitzacions netament catalanes establertes en els països americans.

Article 64.- El Parlament es renovarà per meitat cada tres anys.

Article 65.- Per sorteig entre els Diputats de cada Comarca, es fixarà quin d'aquests hagin de cessar al cap dels tres primers anys d'establerta la República.

Article 66.- Quant vaqui algun càrrec de Diputat per qualsevol motiu, el Parlament ho comunicarà al President de la República qui, dintre el terme de quinze dies, convocarà a eleccions a la Comarca respectiva, per a cobrir la vacant.

Article 67.- Per a ésser Diputat, es requereix:

Primer.- Ésser Català per naixement, fill de la Comarca respectiva, o naturalitzat a Catalunya i amb deu anys de residència a la mateixa Comarca.

Segon.- Haver complert vint-i-tres anys d'edat.

Tercer.- Estar en ple ús dels drets civils i polítics.

Article 68.- El càrrec de Diputat és incompatible amb qualsevol altre retribuït, de nomenament del Govern; exceptuant-se el de Catedràtic d'establiment oficial obtingut abans de l'elecció.

Article 69.- Els Diputats rebran de l'Estat una dotació quina quantia podrà ésser alterada en qualsevol temps, però l'alteració no sortirà efecte fins que sigui renovat el Parlament.

Article 70.- Els Diputats tindran immunitat absoluta solament per les opinions i vots que emetin en el desenvolupament de llurs tasques legislatives. No podran ésser objecte de denúncia, detenció ni processament per aqueixos motius; però estaran subjectes al compliment de les lleis i a la responsabilitat de llurs actes personals, en coses alienes a la seva investidura, fora del Parlament.

Article 71.- El Parlament es reunirà dues vegades a l'any, per dret propi, i funcionarà durant quaranta dies hàbils, com a mínim, en cada legislatura. La primera començarà el segon dilluns de març, i la segona l'onze de setembre.

Article 72.- El Parlament tindrà la seva residència habitual a la capital de la República; però quan ho cregui necessari o quant ho acordi per majoria, podrà reunir-se en qualsevol altre lloc del territori nacional.

Article 73.- El Parlament es reunirà en sessions extraordinàries en els casos i formes reglamentaris, i quan el President de la República el convoqui, d'acord amb el que estableix la Constitució. En aquests casos, sols podrà tractar-se del assumpte o assumptes que motivin la reunió.

Article 74.- El Parlament resoldrà sobre la validesa de la elecció dels seus membres i sobre les renúncies dels mateixos.

Article 75.- El Parlament no podrà dictar lleis relatives a l'establiment de cap religió amb caràcter oficial, ni que prohibeixin el lliure exercici de quiscuna, que limitin la llibertat de la paraula o la premsa, o restringeixin el dret del poble a reunir-se pacíficament i a demanar al govern la reparació de qualsevol greuge; sense perjudici del que es disposa al article 54 d'aquesta Constitució.

Article 76.- El Parlament tindrà les facultats següents:

Primer.- Discutir i aprovar els Codis i les Lleis de caràcter nacional i d'interès públic.

Segon.- Acordar el pressupost de gastos fixos del distints poders de la República.

Tercer.- Discutir i aprovar els pressupostos anyals de gastos e ingressos movibles de la República, que formuli el Consell d'Estat i d'Economia Nacional i li enviï el poder Executiu.

Quart.- Determinar el valor i denominació de la moneda de la República.

Quint.- Regular els serveis públics nacionals.

Sisè.- Establir el règim contributiu, mitjançant la creació i regulació, com a norma, de l'impost únic progressiu sobre la riquesa i les rendes.

Setè.- Concedir amnisties, excepte per delictes electorals.

Vuitè.- Fixar el nombre de forces de terra, mar i aire, i llur organització, d'acord amb el Poder Executiu.

Article 77.- La iniciativa de les lleis correspon al Parlament i al President de la República. El President del Tribunal Suprem podrà també exercir aquesta iniciativa, en problemes i assumptes especials, de la incumbència del poder judicial.

Article 78.- Tot projecte de llei que hagi obtingut la aprovació del Parlament, i tota resolució del mateix que hagi d'ésser executada pel President de la República, deurà presentar-se a n'aquest per la seva sanció.

En el cas que el President de la República hi estigui conforme, els firmará i farà publicar, dintre de deu dies, a la «Gaseta Oficial»; i en altre cas, els enviarà, amb les objeccions que faci, a consulta del Consell d'Estat, el qual deurà emetre dictamen dintre de quinze dies.

Si l'opinió del Consell d'Estat resulta favorable al projecte de llei motiu de la consulta, el President de la República deurà sancionar-lo; i si el dictamen del Consell d'Estat fos contrari, el President de la República retornarà de seguida el projecte al Parlament, acompanyat d'un Missatge on es continguin les dites objeccions i copia de l'informe del Consell d'Estat.

El Parlament, si després de conèixer el Missatge anterior i de discutir de nou l'assumpte, acorda acceptar les objeccions del Poder Executiu, podrà refer el text del projecte de llei, en aquest sentit, i enviar-lo a la sanció Presidencial. I en cas de no voler acceptar aquelles objeccions i després de nova discussió del projecte, aquest serà enviat per segona vegada al Poder Executiu, qui deurà promulgar-lo sense excusa.

Article 79.- El nombre legal d'assistents, per a la constitució i renovació periòdiques del Parlament, per a obrir i tancar les legislatures i per a votacions ordinàries, serà el de la meitat més un dels Diputats proclamats.

Article 80.- A la reunió provisional del Parlament i a les discussions i aprovacions d'actes, podran assistir-hi amb veu i vot els Diputats electes.

TÍTOL XI. DEL PRESIDENT DE LA REPÚBLICA

Article 81.- Per a ésser President de la República és necessari haver nascut a Catalunya, tenir complerts quaranta-cinc anys d'edat, i trobar-se en ple gaudiment dels drets civils i polítics.

Article 82.- El President de la República serà elegit per convenció de delegats compromissaris dels Consells comarcals, en la forma que determini la Llei Electoral.

Article 83.- El mandat del President de la República durarà sis anys.

Article 84.- Ningú no podrà ésser elegit President de la República per més de dos períodes consecutius.

Article 85.- Correspon al President de la República:

Primer.- Sancionar i promulgar les lleis; complir-les i fer-les complir; dictar, quan no ho hagi fet el Parlament, els reglaments per a la millor execució de les lleis; i expedir els decrets i les ordres que per a aquest fi i per a quan incumbeixi al bon govern i administració de l'Estat, cregués convenients, sense contravenir, però, l'establert en dites lleis.

Segon.- Convocar a sessions extraordinàries el Parlament, en els casos que al seu judici sigui necessari.

Tercer.- Enviar al Parlament, al principi de cada legislatura i sempre que ho estimi oportú, un missatge referent als actes de l'administració, i demostratius de l'Estat general de la República; així com les iniciatives o projectes de llei que cregui necessaris o útils.

Quart.- Presentar al Parlament, quatre mesos abans de finir l'any econòmic en curs, el Projecte de Pressupostos Generals per a l'exercici econòmic pròxim, proposat pel Consell d'Estat i d'Economia Nacional.

Quint.- Facilitar al Parlament els informes i dades que aquest sol·liciti, sobre tota mena d'assumptes que no exigeixin reserva.

Sisè.- Dirigir les negociacions diplomàtiques i celebrar tractats o convenis amb altres nacions, però devent sotmetre'ls a la consulta del Consell d'Estat i d'Economia Nacional i, en tot cas, a l'aprovació del Parlament, sense el qual requisit no seran vàlids ni obligaran la República.

Setè.- Escollir i nomenar lliurement els Ministres, entre els ciutadans capacitats per a ésser-ho, notificant els nomenaments al Parlament.

Vuitè.- Nomenar tots els funcionaris la designació dels quals no correspongui a altres autoritats.

Novè.- Disposar, com a cap suprem, la distribució de les forces nacionals de terra, mar i aire, i la seva mobilització per necessitats d'ordre públic o per raons de defensa de la República.

Article 86.- El President de la República rebrà de l'Estat una donació la quantia de la qual podrà ésser alterada en qualsevol temps, però l'alteració no tindrà efecte fins al següent període Presidencial.

Article 87.- El President de la República no podrà sortir del territori nacional, sense autorització del Parlament.

Durant l'absència del President o en casos de llarga malaltia, el substituirà en les seves funcions el President del cos legislatiu.

Article 88.- El President de la República serà responsable, davant del Tribunal Suprem, pels delictes de caràcter comú que pogués cometre durant l'exercici del seu càrrec; però no podrà ésser processat sense autorització prèvia de la Convenció de Presidents de Consells Comarcals, convocada per acord del Parlament.

Article 89.- En cas de vacant, per qualsevol motiu, de la Presidència de la República, ocuparà interinament el càrrec el President que ho sigui del Cos Legislatiu, per a la qual cosa entregarà la Presidència del Parlament al Vice-president d'aquest últim.

El President interí convocarà de seguida la Convenció de Delegats Compromissaris dels Consells Comarcals, perquè en el terme de quinze dies es reuneixi per a elegir nou President de la República.

La duració del càrrec, en aquest cas, serà pel que manqui fins al terme del període presidencial.

TÍTOL XII. DELS CONSELLS COMARCALS

Article 90.- A la capitalitat de cada Comarca, s'hi constituirà un Consell Comarcal, compost de Delegats dels respectius Municipis, de les corporacions gremials i de les forces vives de cada municipi.

Article 91.- Els Consells Comarcals estudiaran els assumptes i problemes propis de la Comarca; tindran facultats d'iniciativa per a establir acords entre Comarques veïnes, en relació a interessos comuns; podran proposar resolucions als Municipis i al Parlament, sobre coses o necessitats de les Comarques; organitzaran tot el que creguin convenient per al progrés de la producció i de la vida en

cada Comarca; propugnaran el desenvolupament d'estudis o treballs, així com tot allò relatiu a la cultura, art, etc., de la Comarca; i actuaran com a entitats consultives i tribunals d'arbitrament en plets entre pobles de la seva demarcació. En una paraula: el Consell Comarcal vindrà a enfortir la coneixença, les relacions i la identificació dels Municipis de cada Comarca, i vindrà a ésser el nexa patriòtic de més plena eficàcia.

Article 92.- Els Consells Comarcals tindran vida autònoma; es regiran per una Llei orgànica especial; i podran formar els seus Pressupostos, sense altra limitació que la d'adaptar els ingressos al sistema tributari de l'Estat.

Article 93.- Els Consells Comarcals es renovaran per meitat cada tres anys.

Article 94.- Els tècnics respectius de cada Consell Comarcal, podran concórrer a les sessions d'aquest, amb veu però sense vot, per rendir informes o prendre part en la discussió dels assumptes en què intervinguin pels seus càrrecs.

Article 95.- En cada capital de Comarca, el Consell crearà el Museu i la Biblioteca Comarcals; i en els llocs de cada Comarca que ho estimi més oportú, establirà una o diverses escoles tècniques d'Arts i Oficis, Agricultura, Comerç o d'altres matèries de preferent interès per a la Comarca.

El Consell organitzarà, a més, cursos ambulants de conferències, públiques i gratuïtes, a càrrec de tècnics, sobre assumptes agrícoles, industrials, aprofitament de recursos naturals, història pàtria, art i cultura general.

Article 96.- Les declaracions dels Consells Comarcals, que es creguin lesives als interessos d'algun Municipi, podran ésser denunciades en queixa davant del President de l'Audiència de llur jurisdicció, qui nomenarà tres magistrats que exerceixin d'àrbitres o amigables componedors per a la modificació o revocació de l'objecte de la queixa.

En cas de no conformar-se ambdues parts amb el laude dels àrbitres, el recurrent disconforme podrà acudir a la via judicial ordinària o contenciosa que correspongui.

TÍTOL XIII. DE LA CONVENCIÓ DE DELEGATS COMPROMISSARIS

Article 97.- El President de la República i el President del Tribunal Suprem de Justícia, seran elegits al mateix temps, dins del període electoral que correspongui, per una Convenció de Delegats Compromissaris dels Consells Comarcals.

Article 98.- La designació de Delegats Compromissaris, la faran els Consells Comarcals en junta plenària convocada a l'efecte, a la qual seran citats també, amb veu i vot, com a Consellers adjunts, les representacions més caracteritzades dels contribuents, dels professionals, dels periòdics, cambres agrícoles i de producció i comerç en general; banca, societats cooperatives, organismes culturals, artístics, i gremis i sindicats obrers, de la Comarca.

Article 99.- Aquesta Junta plenària designarà, per majoria absoluta, un Delegat Compromissari i un suplent per a substituir-lo en el cas que el primer no pogués assistir a la Convenció.

Article 100.- Les designacions de Delegat Compromissari suplent, seran comunicades a la presidència del Poder Legislatiu; i se'n donarà constància als respectius interessats, per mitjà de certificació que els servirà de credencial.

Article 101.- La Convenció de Delegats Compromissaris es reunirà a la capital de la República, a la residència del Cos Legislatiu, per convocatòria anticipada del President d'aquest.

Constituiran la Mesa de la Convenció, el President en funcions del Poder Legislatiu, i dos Secretaris designats per l'Assemblea.

Article 102.- Les eleccions de President de la República i President del Tribunal Suprem es faran per separat. En cada una serà proclamat per al respectiu càrrec, immediatament de l'escrutini, el candidat que reuneixi més vots, mentre arribin a les dues terceres parts del nombre total de compromissaris.

Article 103.- Les actes de les respectives eleccions seran alçades per duplicat i subscrietes per tots els votants. Un exemplar de cada una serà remès al Parlament per a arxivar-les; i l'altre serà entregat per una comissió de la Convenció, a cada un dels electes.

TÍTOL XIV. DE LA REVOCACIÓ DE PODERS

Article 104.- Els poders concedits pel poble i pels seus organismes representants a qualsevol de les persones investides de càrrecs electius, podran ésser revocats quan per algun motiu deshonrós es cregui indigne, qualsevol d'aquestes persones, de la representació que li fou confiada.

Article 105.- La Llei Electoral fixarà el procediment a seguir per aqueixos casos, de manera que no s'hi pugui recórrer sinó per causes de deshonra provat i amb sanció o referèndum de les dues terceres parts dels respectius comitès.

TÍTOL XV. DELS MUNICIPIS

Article 106.- Els termes municipals es regiran per Ajuntaments compostos de regidors elegits per sufragi directe, en el nombre i forma que reguli la Llei Electoral.

Article 107.- Els Ajuntaments tindran la facultat de nomenar Alcalde, la designació del qual deurà recaure en un dels companys de Consistori.

Article 108.- L'administració dels Municipis anirà a càrrec dels Ajuntaments, sense ingerència de cap altre poder.

Article 109.- Els Ajuntaments gaudiran de plena autonomia per a tot el que es refereixi a iniciatives, serveis o interessos de cada Municipi.

Article 110.- Els Ajuntaments podran donar-se lliurement les seves ordenances municipals, mentre aquestes no pugnin amb cap principi d'aquesta Constitució ni amb atribucions assignades constitucionalment a les Comarques i a l'Estat.

Article 111.- Podran també, els Ajuntaments, formar els seus pressupostos, sense altra limitació que la d'adaptar els ingressos al sistema tributari de l'Estat.

Article 112.- Els càrrecs de Regidor, així com el d'Alcalde, seran gratuïts, però als Ajuntaments de ciutats majors de 50.000 habitants, els Regidors i els Alcaldes podran percebre una quantitat mensual per a gastos de representació.

Article 113.- Els tècnics respectius de cada Ajuntament, podran concórrer a les sessions d'aquest

amb veu però sense vot, per rendir informes o prendre part en la discussió d'assumptes en què intervinguin, pels seus càrrecs.

Article 114.- Les deliberacions dels Ajuntaments o els actes dels Alcaldes que s'estimin lesius als interessos municipals o als interessos d'algun conveí, podran ésser denunciats en queixa davant del Consell Comarcal, que designarà un tribunal d'àrbitres o amigables componedors, per a la modificació o revocació de l'objecte de la queixa.

En cas de no conformar-se, ambdues parts, al laude dels àrbitres comarcals, el recurrent disconforme podrà acudir a la via judicial ordinària o contenciosa que correspongui.

Article 115.- En el terme més breu possible, una volta assolida la Independència, els Ajuntaments cuidaran de fer desaparèixer, dels Municipis respectius, tot vestigi públic que en forma de rètols, làpides, estàtues, monuments, escuts, etc., recordin actes, personatges, fets o coses relacionades amb els temps de l'opressió espanyola a Catalunya.

TÍTOL XVI. DEL PATRIMONI DE CATALUNYA

Article 116.- Pertanyen a l'Estat i són de domini nacional, tots els béns radicats en el territori de Catalunya, que no corresponguin a les Comarques o als Municipis, ni siguin de propietat privada.

Article 117.- Estan compresos en la classificació de béns nacionals, els monuments públics, edificis, arxius, biblioteques i museus radicats a Catalunya, on el domini espanyol hi hagués establert serveis públics; i es considera igualment que pertanyen al poble català, tots els continguts d'aquests edificis així com els tresors artístics, literaris i històrics de caràcter nostrat i procedència legítima catalana que els governs espanyols s'haguessin apropiat i que al temps de reconstituir-se la Independència de Catalunya formin part de museus, arxius, biblioteques o institucions espanyoles.

Article 118.- Són també de propietat de la Nació Catalana les vies fèrries, les carreteres i camins, els corrents dels rius, i els jaciments de petroli i de substàncies derivades.

TÍTOL XVII. DE LES FORCES ARMADES

Article 119.- Per a atendre les necessitats interiors de la defensa del territori i de l'ordre públic, la República tindrà un Exèrcit del nombre de places que es fixarà anualment pel Poder Legislatiu d'acord amb l'Executiu.

Aquest Exèrcit serà compost de caps i oficials amb preparació tècnica i d'allistats voluntaris, conforme al que es disposi en Llei Orgànica Militar.

Article 120.- Cap individu de l'Exèrcit no podrà ésser elector ni elegible per a càrrecs representatius; ni ocupar destinacions civils ni tan sols en comissió, mentre estigui en situació militar.

Article 121.- Els militars estaran subjectes a la jurisdicció ordinària civil, en temps de pau. Sols en temps de guerra es posarà en vigor el Codi de Justícia Militar, acordat prèviament pel Poder Legislatiu.

Article 122.- Adscrita a l'Organització militar, es mantindrà una escola d'Aeronàutica, el personal de la qual podrà prestar serveis postals i de comerç, en temps de pau.

Article 123.- Els militars sols usaran vestits d'uniforme en actes de servei.

Article 124.- Annexes a tot Institut de segona ensenyança, escoles d'Arts i Oficis i Universitats, hi haurà ensenyança obligatòria de gimnàstica, així com de maneig de les armes de tir pròpies de l'exèrcit.

Article 125.- Tots els ciutadans, des de vint-i-tres a cinquanta anys, que no tinguin impediment físic per a ésser-ne, hauran de pertànyer al Sometent de la localitat on resideixen, sense altre deure que el d'acudir on se'ls convoqui, en casos de justificada alarma, amenaça o perill contra la pau i la salut pública.

TÍTOL XVIII. DE LA MARINA MILITAR

Article 126.- Per a defensa i vigilància de les seves costes, la República tindrà un cos de Marina Militar, amb caps i oficials de preparació tècnica i amb allistats voluntaris.

Article 127.- El Poder Legislatiu, d'acord amb l'Executiu, fixarà anualment el nombre de places de la Marina Militar i la dotarà dels mitjans que es creguin necessaris per a la seva major eficàcia.

TÍTOL XIX. DE LA MARINA MERCANT

Article 128.- L'Estat fomentarà, per tots els mitjans possibles, la creació i l'expandiment intensiu de la Marina Mercant Catalana.

Article 129.- Totes les empreses navilieres i les indústries navals radicades a Catalunya, de personal català, queden exemptes de contribucions ordinàries, per elles i llurs navilis.

Article 130. Podran concedir-se subvencions o primes d'exportació a aitals empreses, després d'informe favorable del Consell d'Estat i d'Economia nacional.

Article 131.- A la capital de la República es bastirà, amb el nom de Consolat de Mar, una institució que es cuidi a l'ensems que d'organitzar oficialment i tècnicament l'ensenyança nàutica, d'estudiar tota mena d'assumptes relatius al comerç marítim de Catalunya amb mercats vells i nous; del perfeccionament de mitjans d'intercanvi comercial i turisme transatlàntic, i de tot el que afecti la reconstrucció de la grandesa marítima catalana. En aquesta institució hi seran reunits l'Arxiu, Biblioteca i Museu marítics de Catalunya.

TÍTOL XX. DEL CONSELL DE MINISTRES

Article 132.- El President de la República designarà lliurement els seus Secretaris de Govern, que amb el nom de Ministres estaran al front dels respectius Ministeris.

Article 133.- Les designacions de Ministres deuran recaure en ciutadans catalans que es trobin en ple gaudiment dels drets civils i polítics i estiguin especialitzats respectivament en cada ram administratiu o tècnic que se'ls hagi de confiar.

Article 134.- Els Ministeris seran els següents: INTERIOR, RELACIONS EXTERIORS, JUSTÍCIA, FINANCES, INSTRUCCIÓ PÚBLICA I BELLES ARTS, AGRICULTURA I MINERIA, INDÚSTRIA COMERÇ I TREBALL, OBRES PÚBLIQUES, I SANITAT I BENEFICÈNCIA.

Article 135.- L'augment o disminució del nombre de Ministeris, així com la determinació dels treballs que a cada un corresponguin, serà potestatiu del Parlament.

Article 136.- Els Ministres rebran de l'Estat una dotació que podrà ésser alterada en tot temps; però l'alteració no tindrà efecte fins al període presidencial següent al que sigui acordada.

Article 137.- Tots els decrets, ordres i resolucions del President de la República, hauran d'ésser referendats pel Ministre corresponent, sense el qual requisit mancaran de força obligatòria.

Article 138.- Els Ministres seran personalment responsables dels actes que referendin i, a més, solidàriament, dels que junts acordin o autoritzin. Aquesta responsabilitat no exclou la personal i directa del President de la República.

Article 139.- Cada Ministeri tindrà un Comitè assessor, compost de caps de Secció, encarregat de proposar-li els assumptes o projectes d'interès públic que afectin el ram del Ministeri respectiu.

Article 140.- Els Ministres poden concórrer a les sessions del Parlament o enviar el Sots-secretari, per informar sobre els assumptes relatius a les seves gestions oficials, o per contestar les interpel·lacions que se'ls faci sobre les funcions dels seus càrrecs respectius.

TÍTOL XXI. DEL PODER JUDICIAL

Article 141.- El Poder Judicial de la República, l'exercirà el Tribunal Suprem de Justícia i els altres tribunals que les lleis estableixin. La independència del Poder Judicial així com la seva reorganització i condicions que deguin concórrer en els funcionaris de la judicatura, serà regulat per lleis especials.

Article 142.- Per a ésser President del Tribunal Suprem de Justícia es requereix:

- A) Ésser català de naixença.
- B) Haver complert 45 anys d'edat.
- C) Trobar-se en ple gaudiment dels drets civils i polítics, i no haver estat condemnat mai per delicte comú.
- D) Haver exercit d'advocat o desplegat funcions judicials a Catalunya, durant quinze anys.

Article 143.- Per a ésser President d'Audiència es requereixen les mateixes condicions que per a ésser President del Tribunal Suprem.

Article 144.- La Presidència del Tribunal Suprem durarà sis anys, reelegible per sis més.

Article 145.- Els funcionaris judicials seran inamovibles, mentre compleixin degudament llur missió respectiva.

Article 146.- Els funcionaris del Poder Judicial tindran el sou que els pertoqui, d'acord amb l'escala que es determini en Llei especial.

Article 147.- Cada funcionari judicial serà personalment responsable, en la forma que estableixin les lleis, de tota infracció o culpa en que incorri en la funció del seu càrrec.

Article 148.- En tots els Tribunals de Catalunya, l'administració de justícia es farà de franc.

Article 149.- Hi haurà un Jutjat de Pau en cada terme municipal, amb funcions conciliadores i d'arbitratge, i tindrà al seu càrrec el servei del Registre Civil.

Article 150.- Hi haurà un Jutjat de Primera Instància i Instrucció en cada capital de Comarca.

Article 151.- En les ciutats on ho requereixi el nombre d'habitants o el moviment d'assumpes, hi haurà els Jutjats de Pau, de Primera Instància, d'Instrucció i Correccionals que siguin necessaris.

Article 152.- El Tribunal Suprem residirà a la Capital de la República.

Article 153.- S'establiran quatre Audiències en territori de la República, les quals residiran, respectivament, en llocs equidistants d'agrupaments o nuclis de Comarques.

Article 154.- El nomenament de Magistrats i Fiscal del Tribunal Suprem, els farà el President de la República, amb aprovació del Parlament.

Article 155.- El nomenament de President, Magistrats i Fiscals de les Audiències, els Jutges de Primera Instància i Instrucció i el personal auxiliar de l'Administració de Justícia, els farà lliurement el Tribunal Suprem.

Article 156.- Els Jutges de Pau seran nomenats per les Audiències a la jurisdicció de les quals corresponguin.

Article 157.- Les autoritats judicials no consentiran que els plets entre parts es perllonguin fora dels períodes regulars. Les diligències, proves i vistes assenyalades, no podran suspendre's sinó per causa justificada, a judici del Jutge o Tribunal, i amb responsabilitat d'aquests.

Article 158.- Els tribunals no podran deixar sense resoldre la part de fons dels assumptes sotmesos a llur jurisdicció; i no podran excusar-se en infraccions de forma per a evadir la resolució de la part de fons.

TÍTOL XXII. DE LA LEGISLACIÓ CATALANA

Article 159.- El Ministeri de Justícia, d'acord amb el Tribunal Suprem de les Acadèmies de Jurisprudència, societats i revistes d'estudis jurídics, Facultat Universitària de Dret, Col·legis d'advocats, notarians i de procuradors, designarà una Comissió de Juristes de reconeguda eficiència, perquè procedeixi a revisar i unificar els textos legals catalans, respectant les fonts del Dret Català en allò que a judici de la Comissió sigui convenient, i proposant les reformes que estimi necessàries per a simplificar i modernitzar el Codis de Catalunya en tot allò que els avenços de la ciència jurídica recomani i no perjudiqui cap interès respectable.

Es procurarà que la Comissió de Justícia i Codis del Parlament de Catalunya intervingui en els treballs de la Comissió anterior, i es refonguin les dues Comissions en una sola, si és possible, per tal d'abreujar tràmits i guanyar temps, quan els projectes siguin sotmesos a la discussió i resolució del Cos Legislatiu.

Article 160.- Mentre no es posi en vigor la nova Legislació, regirà provisionalment la que estigui vigent en constituir-se la República, amb les exclusions o interpretacions indispensables al canvi del règim polític.

TÍTOL XXIII. DEL CONSELL D'ESTAT I D'ECONOMIA NACIONAL

Article 161.- El Consell d'Estat i d'Economia Nacional estarà constituït per delegats de la Magistratura, de les Acadèmies, Claustre Universitari, Cambres de Comerç, Indústria i Navegació, Ban-

ca, Foment del Treball Nacional, Institut Agrícola de Sant Isidre, Magisteri, Exèrcit, Sanitat, Cambres de la Propietat i representacions de les classes obreres.

Article 162.- El President del Consell d'Estat i d'Economia Nacional, serà designat pel Poder Executiu; i la designació deurà recaure en personalitat que reuneixi els majors mèrits i prestigis possibles.

Article 163.- Els Consellers seran nomenats per sis anys i podran ésser reelegits; però podran ésser també remoguts, a sol·licitud de la corporació respectiva que representin, per motiu fundat acceptat per la majoria del propi Consell.

Article 164.- En cessar en les seves funcions, els Presidents successius de la República passaran a integrar el Consell d'Estat.

Article 165.- El Consell d'Estat i d'Economia Nacional tindrà les següents atribucions:

Primera.- Informar el President de la República sobre els assumptes i problemes que sotmeti a la seva consulta.

Segona.- Formarà el Projecte de Pressupostos Nacionals; per a la qual cosa rebrà dels Ministeris els avantprojectes de pressupost parcial respectiu, la conveniència de les partides dels quals estudiarà amb tota independència de criteri, adoptant les que cregui necessàries i útils i rebutjant de pla les que no estimi oportunes. El projecte aprovat pel Consell d'Estat i d'Economia Nacional passarà al Parlament per conducte del Poder Executiu, per a discussió i aprovació.

Tercera.- Prendre acords en demanda de les disposicions o reformes legals que jutgi necessàries, en benefici dels interessos públics.

Els projectes de llei que en aquest sentit formuli el Consell d'Estat i d'Economia Nacional, seran enviats al Parlament i aquest deurà posar-los a debat amb suspensió de preceptes reglamentaris i amb preferència.

Article 166.- El Consell d'Estat i d'Economia Nacional organitzarà tantes Seccions filloles com cregui necessàries, per al desglossament d'especialitats afectes als distints ordres representats en la seva composició; i deurà nomenar, per als càrrecs d'aquestes Seccions, els membres tècnics de les rames respectives.

Article 167.- Cada una de les Seccions del Consell d'Estat i d'Economia Nacional cuidarà no sols de l'estadística i d'emetre informes sobre els assumptes de llur competència, sinó d'estudiar constantment els problemes especials de cada rama de la producció i de la riquesa nacionals, mitjans de resoldre'ls, legislacions estrangeres comparades, etc.

Article 168.- Per a ésser membre del Consell d'Estat i d'Economia Nacional es requereix ésser català natiu, major d'edat, trobar-se en ple ús dels drets civils i polítics i tenir honorabilitat reconeguda.

Article 169.- Una llei especial determinarà el procediment a seguir per a nomenar els membres del Consell d'Economia Nacional, dotació i funcionament orgànic de la Institució.

TÍTOL XXIV. DEL RÈGIM PRODUCTIU I CONTRIBUTIU

Article 170.- S'estableix com a norma contributiva l'impost progressiu sobre la riquesa i la renda.

Article 171.- Mentre no quedi fet un cadastre de la riquesa privada, el Parlament fixarà la quantia

de les contribucions per concepte territorial, urbana i de negocis; així com els àrbitres comarcals i municipals que puguin establir-se transitòriament.

Article 172.- Mai no podran establir-se impostos directes ni indirectes sobre articles de primera necessitat, jornals de treballadors ni sous d'empleats, ni contra llogaters de cases o pisos la renda mensuals dels quals sigui de cinquanta pessetes en avall.

Article 173.- No es podran concedir ni consentir monopolis per serveis públics, per compra venda de mercaderies, ni per negocis de cap naturalesa en el territori de la República.

Article 174.- Tampoc no es permetrà l'estancació de cap producte natural o industrial, si no és transitòriament per raons d'utilitat pública, o per conveniència nacional justificada.

Article 175.- El Consell d'Estat i d'Economia Nacional proposarà al Parlament, per mediació del President de la República, l'organització del sistema monetari català, a base de patró or; així com de la Banca Nacional, amb sucursals a les Comarques; de la forma més viable de distribució i recaptació de les contribucions en el territori nacional; i de la nacionalització de serveis públics i de companyies d'assegurances.

Article 176.- Les cooperatives obreres, sindicats agrícoles, cellers comunals, organismes gremials de producció agrícola o industrial, estaran exempts de contribucions per les seves propietats col·lectives.

Article 177.- A l'objecte de formular i estimular la renovació i aprofitament de les fonts de riquesa del país, els Municipis, els Consells Comarcals i l'Estat podran finançar o comanditar en la proporció que els ho permetin els recursos de que disposin, l'organització de societats o empreses de serveis públics o de fins econòmics a benefici del poble, (ferrocarrils, força, llum, aigües, bancs, cooperatives, companyies d'assegurances, etc.), que dins de llurs jurisdiccions respectives puguin implantar-se.

Article 178.- El Consell o Comitè d'administració d'aitals empreses deurà formar-se per representació mixta dels accionistes, del personal productor i dels usuaris o consumidors. Aquest Comitè, amb vista dels gastos de l'empresa, fixarà els preus, els més equitatius possibles, per unitat de serveis, tenint en compte el càlcul anticipat necessari per al pagament dels interessos del capital, un tant pel fons d'amortització, reserves per a exigències i millores tècniques, i repartició d'un vint-i-cinc per cent de beneficis entre els empleats i obrers de l'empresa.

Article 179.- Quan totes les accions d'aquestes empreses siguin amortitzades, quedarà l'empresa, amb tots els béns i utilitatges, de propietat del Municipi, del Consell Comarcal o de l'Estat. L'administració de l'empresa, llavors, deurà constituir-se com abans, excepte la representació dels accionistes. L'interès del capital, en aquest cas, el percebrà el Municipi, la Comarca o l'Estat, i aquest ingrés deurà ésser aplicat a alleugerir proporcionalment les contribucions directes.

Article 180.- Els propietaris de finques rústiques, (excepte dels boscos), ermes o abandonades de cultiu, deuran tributar com si aquests estiguessin en plena producció; i en complir-se els cinc anys d'estar improductives les mateixes terres pagaran el doble de la contribució que els correspongui.

TÍTOL XXV. DE L'ADMINISTRACIÓ PÚBLICA

Article 181.- Tots els càrrecs de l'Administració Pública que no siguin d'elecció, tant els de l'Estat com els de Comarques i Municipis, deuran proveir-se per concurs.

Article 182.- Per a ésser admès a concurs, es requereix que l'aspirant, a més dels altres requisits constitucionals, presenti algun títol acreditatiu de la seva suficiència tècnica i demostrï la seva capacitat en el càrrec de que es tracti, per mitjà d'expedient o davant d'un Tribunal designat a l'efecte.

Article 183.- En igualtat de circumstàncies i mèrits, seran preferits els aspirants procedents de l'Escola Nacional de Funcionaris.

Article 184.- Els qui obtinguin llurs places per concurs, seran inamovibles, mentre compleixin degudament.

Article 185.- Cap funcionari ni empleat públic no pot presentar-se candidat a càrrecs electius dintre la Comarca respectiva on exerceixi; tret que faci renúncia de la seva destinació amb mig any d'anticipació a les eleccions.

Article 186.- Tots els qui exerceixin càrrecs públics de caràcter administratiu, de recaptació o maneig de fons, deuran prestar fiança, d'acord amb l'escala que assenyalin les lleis.

Article 187.- Als trenta anys de serveis i cinquanta-cinc d'edat; o als vint-i-cinc de serveis i seixanta d'edat, els funcionaris i empleats públics podran obtenir el retir, amb la proporció de sou que es determini en una llei especial organitzadora de la Caixa de Jubilacions. Aquesta Caixa es nodrirà amb els descomptes d'un 3 % dels sous mensuals de tots els funcionaris i empleats públics de la República.

Les jubilacions passaran per meitat a la vídua i fills menors i s'estingiran a la mort de la primera o en arribar els segons a la majoria de edat.

TÍTOL XXVI. DEL RÈGIM D'ENSENYANÇA

Article 188.- L'Ensenyança primària serà obligatòria i gratuïta i estarà a càrrec de l'Estat.

Article 189.- L'Ensenyança no podrà ésser de caràcter memorista o passiu, sinó d'orientació i despertament de la intel·ligència dels alumnes, perquè aquests aprenguin a formar-se conceptes propis sobre les coses i els assumptes.

Article 190.- Tant la Primera Ensenyança, com la Segona i la Superior podran ésser organitzades lliurement, però amb supervisió de les autoritats d'Instrucció Pública, per als efectes de l'expedició i validesa de títols acadèmics i professionals.

Article 191.- El Ministeri d'Instrucció Pública, d'acord amb els seus consellers tècnics, fixarà els programes d'ensenyament primari, per graus progressius, amb tendència a suprimir l'anomenada segona ensenyança actual, pont de traspàs entre la primera i la superior; o bé, en cas de conservar el Batxillerat, l'especialitzarà segons la carrera o professió a seguir.

Article 192.- En els plans d'estudi que el Ministeri d'Instrucció Pública acordi, ultra les ordenacions que la Llei especial determini per a la Primera i Segona Ensenyança, hi deuran figurar cursos de Civilisme, d'Història i Geografia Nacional i d'Història i Geografia Internacional.

Article 193.- Al darrer curs de la Segona Ensenyança i de tot ensenyament tècnic, s'organitzaran excursions escolars col·lectives pel territori nacional.

El Ministeri d'Instrucció Pública fixarà els itineraris, i organitzarà aquests viatges de manera que serveixin de vertader profit als alumnes, per a conèixer el major nombre possible de les Comarques pàtries.

Article 194.- No es lliurarà cap títol de Batxiller o de capacitat tècnica, a qui no acreditï haver fet els viatges anteriors.

Article 195.- La Llei orgànica d'Instrucció Pública i Belles Arts deurà establir i regular els següents serveis, partint del mínim que en aquest sentit havia establert la Comissió de Cultura de l'Ajuntament popular de Barcelona.

Guarderies, Excursions i Colònies Escolars, Edificis ben airejats per escoles, Ensenyança primària obligatòria en català dels sis als dotze anys; Ensenyança secundària en català, dels idiomes castellà (obligatori) francès, anglès i alemany, potestatiu dos d'aquests, obligatori un d'ells; Escola Nacional de Bells Oficis, amb pensions a centres tècnics estrangers; ampliació i especialització d'arts i oficis, dels dotze als disset anys; Escoles d'aprenentatge i Escola de Funcionaris, cursos especials per a professors, intercanvi amb professorat estranger; Escoles especials per a anormals, sord-muts, cecs, etc. Institut d'orientació professional. Laboratoris complementaris de Psicologia i d'altres ciències auxiliars de la Pedagogia a les escoles; Escola professional per a la dona, Escola d'Infermeres, Parcs infantils, Biblioteques circulants; i altres institucions complementàries d'esport, art i cultura.

TÍTOL XXVII. DEL RÈGIM D'ALTA CULTURA

Article 196.- A la capital de la República i sota els auspicis del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts, s'hi establiran les següents Institucions oficials d'Alta Cultura, a més de les altres que es fixin per distints capítols d'aquesta Constitució; partint del mínim que en aquest sentit havia establert la Mancomunitat de Catalunya.

A) Acadèmia de la Llengua Catalana.

B) Institut d'Estudis Catalans.

C) Biblioteca de Catalunya.

D) Arxiu Nacional (Nodrit per l'històric de la Corona d'Aragó i per les aportacions successives que puguin acumular-se).

E) Universitat Nacional, amb Laboratoris, Seminaris d'especialització i cursos extensius de totes les Facultats i de totes les rames científiques.

F) Acadèmia de Ciències.

G) Acadèmia de la Història.

H) Museu Històric Nacional.

I) Museu de Belles Arts.

J) Museu d'Indústries Catalanes.

K) Museu d'Història Natural.

L) Consell de Pedagogia.

M) Escola nacional de Música, Dansa, Teatre i Cinema.

Article 197.- A mesura que es pugui, es dotarà d'edifici propi cada una d'aquestes Institucions.

TÍTOL XXVIII. DEL RÈGIM AGRARI

Article 198.- El Ministeri d'Agricultura, d'acord amb les institucions oficials, tècniques i socials que puguin contribuir-hi, desenvoluparà i mantindrà una política d'organització científica i racional del treball i de la producció de la terra. Crearà escoles tècniques i d'investigació, per a reforma i millorament

dels cultius, i per a estudiar-ne i adoptar-ne de nous, així com per a estímul i organització d'indústries derivades. Propulsarà el crèdit agrícola a termes raonables d'eficaç protecció sobre garantia de cèdules equivalents a cartes de crèdit representatives del valor de la propietat o dels productes. Establirà l'assegurança de collites, contra malures, tempestats i sequeres. Repartirà les terres incultes de l'Estat, d'acord amb els respectius Municipis on radiquin aquelles, entre pagesos que no en tinguin de pròpies, mitjançant censos redimibles. Procurarà l'embassament d'aigües i el dragat i canalització de rius, d'acord amb els organismes nacionals, comarcals o municipals que puguin contribuir-hi.

Enviará pel seu compte professors tècnics catalans a l'estranger, per estudiar procediments agrícoles intensos, mètodes de conservació, envasament, embalatge i exportació de productes. Procurarà la millor puresa i la possible estandardització dels olis catalans, i evitarà que aquests siguin adquirits per altres països mediterranis que els fan passar com a mercaderia d'aquests països.

Estimularà i ajudarà el foment de la riquesa forestal, del cultiu de la floricultura i de les herbes medicinals i fragants, per a la fabricació d'essències i creació del comerç de drogues seques, que constitueix una gran riquesa en altres terres.

Establirà un servei ambulant de conferències i lliçons pràctiques sobre matèries i problemes d'agricultura experimental; organitzarà concursos, exposicions, fires, convencions, etc., en totes les Comarques, d'acord amb els Consells d'aquestes.

En fi: despertarà, estimularà i afavorirà tota mena d'iniciatives i esforços perquè els interessos i les possibilitats de l'agricultura catalana donin el rendiment màxim en qualitat i en quantitat, a major benefici de l'economia nacional.

TÍTOL XXIX. DEL RÈGIM INDUSTRIAL I COMERCIAL

Article 199.- El Ministeri de la Indústria i del Comerç d'acord amb les institucions oficials i tècniques que puguin contribuir-hi, desenrotllarà i mantindrà una política constant, d'harmònica coordinació entre els interessos industrials i els comercials de Catalunya; donarà als productors i als comerciants, totes les facilitats possibles per a l'expansió de llurs empreses; establirà escoles tècniques d'arts i oficis i d'agents comercials, Universitat Industrial i els Instituts d'investigació científica que siguin necessaris per a superar la qualitat de les produccions i per a ampliar el rendiment d'aquelles que ho aconselli el millor profit del comerç nacional. Instal·larà mostraris públics de fruits, productes i mercaderies de Catalunya en els Consolats catalans. Enviará agents graduats a fer estudis de les indústries i dels mercats estrangers, per adaptar a la nostra producció els avenços necessaris. Concedirà primes d'exportació i crèdit sobre factures d'embarcament degudament avalades. Estudiarà la conveniència de convenir tractats de reciprocitat comercial amb altres països. Donarà tota mena de facilitats per a introducció i desenvolupament d'indústries noves. Estimularà amb subvencions i premis, els estudis per a la creació o aplicació de progressos mecànics i científics a les indústries nacionals, etc.

TÍTOL XXX. DEL RÈGIM D'OBRES PÚBLIQUES

Article 200.- El Ministeri d'Obres Públiques, d'acord amb les institucions tècniques de la Nació, i amb les representatives i productores de cada Comarca, formularà un pla general de les obres

públiques que es considerin necessàries, en profit de l'economia nacional, amb classificació escalonada de les que es creguin de més urgència i d'interès successiu.

En aquest pla d'obres públiques hi deuran figurar la construcció i reparació de carreteres perquè supleixin la manca de ferrocarrils; electrificació de les vies fèrries i subjecció d'aquestes al control nacional; creació de línies secundàries per a comunicacions intercomarcals i entre Municipis, dessecament de llacunes, maresmes i terrenys pantanosos; ampliació i millora de ports; utilització de les mines i salts d'aigua; reparació i conservació de monuments nacionals, repoblació forestal, etc.

TÍTOL XXXI. DEL RÈGIM SOCIAL

Article 201.- La República s'adhereix als pactes de l'Oficina Internacional del Treball dintre la Societat de les Nacions; i fixa el següent programa mínim socialista en favor de les classes treballadores; comprenent en aquesta classificació no sols els obrers manuals, sinó també els empleats de tota mena d'empreses i negocis:

1. La jornada de vuit hores en treballs generals.
2. La jornada de sis hores, en mines i treballs insalubres.
3. La setmana anglesa (o sia, de treball de mig dia, els dissabtes).
4. Salari mínims fixats per acord de gremis i patrons.
5. Prohibició d'ocupar en treballs criatures i menors de setze anys.
6. Prohibició de treballs de nit, de treballs en llocs mancats de condicions higièniques, i treballs en hores suplementàries a totes les dones i a tots els homes menors de divuit anys.
7. Vacances amb salari, distribuïdes durant quatre setmanes a l'any.
8. Exemptar de tot treball a les dones, durant vuit setmanes des d'abans i vuit setmanes després del part; i conservació del seu salari enter, durant aquest temps.
9. Guarderies per a criatures de famílies obreres.
10. Descans de mitja hora cada tres de treball, a les treballadores que necessitin atendre la lactància del seu fill.
11. Inspecció del treball i inspecció sanitària per consells de sindicats professionals.
12. Prohibició del servei d'aprenentatge. Els aprenents deuen ésser escolars de cada ofici, i no esclaus ni criats del patró.
13. Assegurança social dels treballadors, contra totes les formes de pèrdua de la capacitat per al treball. Per a atendre aquesta Assegurança Social, es crearà una Caixa Nacional que es nodrirà amb descomptes sobre els salaris que rebin els obrers, i amb aportació a compte dels patrons, d'un tant per cent sobre el total de les nòmines diàries o periòdiques dels jornals i sous acreditats per treballadors i empleats de cada empresa, companyia o negoci. Per a acréixer la Caixa Nacional, s'establirà un recàrrec del tant per cent que es fixi legalment sobre tota mena de contribucions, sobre heretatges i llegats de segon grau en amunt, sobre benefici d'empreses de serveis públics, i companyies privades. Administració d'aquesta Caixa per delegacions dels Sindicats i Gremis obrers, dels patrons i de l'Estat.
14. Tribunals mixtos de conciliació i arbitratge, municipals, comarcals i nacionals, per a resoldre qüestions entre els patrons i els obrers.

15. Reglamentació del dret de vaga.

16. Construcció per compte de l'Estat, dels Consells comarcals o dels Municipis, de cases higièniques barates i de barris jardins, amb edificis escolars i camps d'esports, complementaris; i adjudicació de les primeres a famílies de treballadors, mitjançant el pagament successiu del preu de cost de cada casa, per lloguers mensuals de quantia modesta.

17. Reglamentació del dret de la dependència i del personal obrer de tota companyia o negoci, superior a 100.000 pessetes de capital, a participar en els beneficis líquids dels patrons. La quantia d'aquesta participació s'establirà amb acord a una escala formada pel Consell d'Estat i d'Economia Nacional.

18. Legislació que prohibeixi l'ús de la força pública i de mitjans coercitius ni repressius de cap mena d'autoritat, per a resoldre conflictes o controvèrsies entre patrons i treballadors.

19. Reconeixement legal als treballadors del dret a organitzar-se lliurement en gremis i unions obreres. I reconeixement oficial, així com respecte i garanties legals, d'aqueixos organismes.

El programa social de la República catalana no serà, emperò, hermètic, dintre de les normes anteriors consignades a priori; puix partint de la Carta de Berna, com a mínim, quedarà obert a les millors innovacions que els corrents del socialisme modern, les necessitats i els avenços de la civilització vagin reclamant.

TÍTOL XXXII. DEL RÈGIM SANITARI

Article 202.- El Ministeri de Sanitat i Beneficència organitzarà i mantindrà un règim inflexible, inspirat en les necessitats més sentides en la civilització sanitària moderna. El desenrotllament d'aquest règim serà planejat per una Junta Nacional consultiva, formada per personalitats mèdiques delegades per les Acadèmies de Medicina, Col·legis Mèdics, Claustre Universitari de la Facultat de Medicina. Arquitectes i Enginyers, i Premsa Mèdica.

D'acord amb els Ajuntaments i Consells Comarcals, procurarà que estiguin dotades d'aigua potable i drenatges, totes les poblacions de la República; així com higienitzades, tant pel que pertoca al millorament dels serveis mèdics, hospitals, asils, guarderies, manicomis, cases de maternitat, etc., com al progrés indispensable de la vida casolana.

Dictarà l'Estatut Sanitari Nacional, d'observació obligatòria, per a prevenció de malalties i lluita contra d'elles. Establirà les delegacions necessàries a les capitals de Comarca i als Municipis, per a l'estricta compliment de les disposicions de l'Estatut.

Adherirà Catalunya a les conclusions resultants dels Congressos Sanitaris Internacionals. Exercirà una campanya constant, per mitjà de conferències públiques, repartiment de fullatons, fixació de cartells amb avisos, recomanacions per mitjà de la premsa, etcètera, a fi de divulgar entre tots els sectors socials, els mitjans d'evitar i de combatre els perills de les malalties contagioses, i sobre la defensa i el millorament de la salut en general.

TÍTOL XXXIII. DEL DEUTE NACIONAL

Article 203.- La República catalana no reconeix més deutes i compromisos que els que pervinguin d'emprèstits o negociacions legals per compte de la Mancomunitat, de les Diputacions

o Municipis de Catalunya, formalitzats abans del tretze de setembre de 1923, i els contrets o que es puguin contraure fins a l'assoliment de la Independència de la Pàtria, per acord de l'organització Estat Català, o pel Comitè Executiu del Partit Revolucionari Separatista de Catalunya.

TÍTOL XXXIV. DE LA POSSIBILITAT CONFEDERATIVA

Article 204.- La República Catalana podrà confederar-se amb altres estats lliures i republicans ibèrics, per a fins internacionals de defensa i de mútua conveniència; però aquesta Confederació no podrà atemptar en el més mínim contra les facultats d'independència interior del poble català, ni minvar la sobirania de Catalunya de fronteres endins, ni acceptar cap guerra ofensiva o de conquesta.

Article 205.- En cas que les quatre cinques parts del Parlament, d'acord evidentíssim amb les forces vives del país, consideressin oportú de confederar-se amb algun o alguns Estats ibèrics lliures i republicans, per demanda d'aquests, es facultarà el Consell d'Estat i d'Economia Nacional perquè nomeni del seu si una Comissió que estudiï el propòsit, que s'entrevisti amb els representants legítims dels altres Estats a fi de conèixer el grau de sinceritat política que hi hagi en llurs oferiments.

Article 206.- Una volta d'acord els comissionats, en principi, sobre l'abast del Pacte, aquest es formularà en projecte, per sotmetre a *referèndum* nacional; es necessitaran els vots equivalents a les dues terceres parts del sufragi públic per a considerar-se factible la Confederació.

Article 207.- En cas de confederar-se amb altres països, Catalunya es reserva el dret de conservar els seus representants consulars a l'Estranger, per a tot el que es refereixi al que sigui privatiu de la vida i relacions directes de Catalunya amb altres nacions.

Article 208.- Mai no es podrà pactar la Confederació per més de sis anys, per no hipotecar el futur de les successives generacions.

Article 209.- Quan un dels Estats confederats no compleixi qualsevol de les condicions del pacte, es donarà aquest per caducat.

TÍTOL XXXV. DE LA REVISIÓ CONSTITUCIONAL

Article 210.- No podrà fer-se la revisió de cap text constitucional sense que ho acordin les dues terceres parts del Parlament, fixant-ne els punts concrets.

A l'acord del Parlament, hauran d'adherir-s'hi també les dues terceres parts de les col·lectivitats amb dret a elegir representació al Consell d'Estat i d'Economia Nacional.

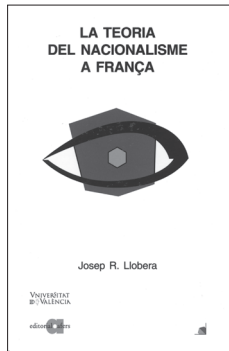
Article 211.- La revisió no podrà, per cap concepte ni en cap temps, alterar la forma republicana democràtica del Govern Català, ni mistificar l'esperit d'aquest, ni la independència de Catalunya.

TÍTOL XXXVI. DISPOSICIÓ TRANSITÒRIA

Article 212.- A mesura que els esforços revolucionaris del patriotisme català ho facin possible, els preceptes d'aquesta Constitució començaran a regir provisionalment en la part aplicable, en cada un dels termes municipals o comarcals que es vagin alliberant del domini espanyol. □

EL MÓN DE LES NACIONS

Novetat

FRANÇOIS THUAL

Els conflictes identitaris

184 pp., 10,00 €

ALFONS CUCÓ

Els confins d'Europa. Nacionalisme i drets humans a la Mediterrània oriental

190 pp., 10,00 €

ERNEST GELLNER

Nacionalisme

112 pp., 10,00 €

LIAH GREENFELD

Nacionalisme i modernitat

194 pp., 13,00 €

DANIELE CONVERSI

La desintegració de Iugoslàvia

212 pp., 13,00 €

MIROSLAV HROCH

La naturalesa de la nació

182 pp., 13,00 €

GÉRARD BOUCHARD

La nació quebequesa: futur i passat

266 pp., 15,00 €

JOSEP R. LLOBERA

La teoria del nacionalisme a França

162 pp., 15,00 €

PUBLICACIONS DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

editorial **afers**

Història i Memòria del Franquisme

Fascismo y franquismo*Ismael Saz Campos***Feixistes, rojos i capellans**

Església i societat al País Valencià (1940-1977)

Ramir Reig i Josep Picó**Proceso a un maestro republicano***M. Cruz Altbert Cuevas***Franquisme i repressió**La repressió franquista als Països Catalans
(1939-1975)*Pelai Pagès i Blanch, dir.***PUV**

Arts Gràfiques, 13 - 46010 València
www.uv.es/publicacions
publicacions@uv.es

TU ETS MESTRE

PERQUÈ ELS QUE VÉENEN DE FORA CONEGUIN I PARLIN EL CATALÀ, TU ETS EL MILLOR MESTRE. PARLA'LS EN CATALÀ.

Més de 65.000 persones que vénen de fora aprenen el català, cada any, amb els diversos programes d'ensenyament lingüístic. Ajuda'ls a practicar. Si els parles en català, els ajudaràs a integrar-se a la nostra cultura i, a més, contribuiràs al seu desenvolupament personal i professional.

EN CATALÀ, TU HI GUANYES

Generalitat
de Catalunya

www.gencat.net

Norbert Elias i la caiguda de la civilització*

Justo Serna

1. Nascut a Breslau el 1897 i mort a Amsterdam el 1990, Norbert Elias és un autor de referència, un conegut sociòleg a qui devem obres importants i assaigs audaçs sobre el curs històric modern. El seu nom figura a l'altura d'altres importants científics socials, i la seua aportació és controvertida i necessària, discutible i interessant: ens permet interrogar-nos sobre la societat, l'individu, sobre la història comuna i la vida irrepetible. La tesi que més fama li va donar fou aquella amb la qual va titular un dels seus llibres més cèlebres, *El procés de civilització*, i amb aquesta descripció feia referència al trànsit de l'Europa guerrera a l'Europa cortesana, a la creació, a la generalització i a la internalització de controls que van permetre contenir i reprimir els individus interiorment. La concepció, admetem-ho, resulta molt atractiva per a molts dels seus lectors, sobretot si el que ens proposem és reflexionar sobre les formes històriques d'allò pri-

vat i de la intimitat, les maneres com els occidentals, particularment, van adoptar i van adaptar el concepte i la pràctica de vida pròpia, de vida reservada i preservada. La fama que va acompanyar i encara acompanya Elias, fins i tot després de mort, és deguda al fet que és autor d'un esquema de sociologia històrica que per a molts resulta convincent, un esquema majestuos que explicaria el procés multiseccular experimentat per la mentalitat europea moderna.

Però el que també sorprèn del seu cas, allò que ha despertat tantes adhesions en els últims anys, és la ideació primerenca d'unes tesis, ja madures als anys trenta, i la incomprendible demora de la seua difusió i reconeixement internacionals, cosa que només començaria a partir de 1969. Havent-se doctorat en filosofia el 1924, havent cursat estudis posteriors de sociologia, Elias abandonà l'Alemanya de 1933, i s'instal·là a Gran Bretanya, terra de promissió i d'acollida per a un jueu amenaçat com era ell. Va ser allí on va salvar la vida, cosa que ja no van poder fer els seus progenitors, per tal com el pare va morir a Breslau el 1940 i la mare va morir als forns crematoris d'Auschwitz poc després. Va ser allí, a Gran Bretanya, on va encetar la redacció d'*El procés de civilització* (1936). Ben mirat, s'entén l'entusiasme que l'obra de Elias ha despertat: tractar ja als anys

Justo Serna és professor d'Història Contemporània a la Universitat de València. És autor, entre altres, de *Cómo se escribe la microhistoria. Ensayo sobre Carlo Ginzburg* (amb Anaclot Pons), Càtedra-PUV, 2000. Recentment ha tingut cura, amb Encarna Garcia Moneris, de l'edició i traducció al castellà d'un recull d'assaigs de Joan Fuster (*Nuevos ensayos civiles*, Espasa, 2004).

trenta un tema com la contenció civilitzada moderna és una premonició dels avanços de la historiografia. De fet, com més endavant veurem, allò veritablement significatiu de la seua tesi no és el presumpte encert del seu esquema, la solució que donaria al procés, molt discutible, sinó l'exacta elecció de l'objecte escollit, auxiliat, segons jo crec, per Émile Durkheim, per Max Weber i per Sigmund Freud. En una època en què la historiografia encara era essencialment política, o en una etapa en què la disciplina començava el seu desenvolupament economicosocial, Elias optà per tractar la contenció, les regles que reprimeixen, les normes que socialitzen, els frens que aturen l'exercici particular de la violència. Es pot recordar, per exemple, que Durkheim abordava la dimensió moral de la divisió del treball, la incapacitat creixent dels individus per a bastar-se, els vincles que ens lliguen i que ens ajuden a sobreviure. Es pot recordar també que Weber s'ocupava de la morigeració, de la contenció de la despesa, de la reinversió productiva, de l'ètica que premia l'estalvi. Es pot recordar, en fi, que Freud s'ocupava de l'estructura psíquica ignota de l'individu, de l'inconscient, però també de les prescripcions interioritzades que ens regulen moralment. Els objectes d'Elias eren un encert temàtic i revelaven una gran intuïció que molts historiadors d'aleshores no van saber veure o tenir. Per això, una obra d'aquesta naturalesa seria vista a partir dels setanta com una investigació molt actual, molt propera a la *nouvelle histoire*, fins i tot molt pròxima a l'última història cultural que després es va conrear. Per això, a Elias se l'admetria com un audaç precursor que havia sabut sortejat barreres disciplinàries i acadèmiques.

A pesar d'haver transcorregut més d'un decenni des de la seua mort, la influència d'Elias no decreix i la seua obra s'aparella amb els grans del pensament contemporani. Així, per exemple, dins de la cèlebre col·lecció dels «Sage Masters for Modern Social Thought Series», a aquest sociòleg ja li han dedicat els seus respectius volums, dirigits per Eric Dunning i Stephen Menell, i el seu nom figura al costat dels de Roland Barthes, Harold Garfinkel o Jacques Derrida entre d'altres. Se'l considera un dels més grans sociòlegs de la passada centúria i, segons assenyala el reclam mercantil, la repercussió de la seua obra potser encara no ha produït tots els seus efectes. No obstant això, contemplada en la seua adequada perspectiva contextual, l'obra d'aquest pensador no seria tan sorprenent, segons hem apuntat. En efecte, ell mateix s'encarregaria de ressenyar-la humilment en un volum autobiogràfic. No obstant això, els èmfasis no serien els mateixos, ja que per al seu autor aquesta obra seria hereva i medidora de la gran tradició sociològica alemanya, la qual sobretot s'encarna en els Weber, en Max i Alfred Weber, i, per descomptat, en Karl Mannheim. Ell va insistir en aquest deute particular, el va admetre, va proclamar la seua relació amb aquests autors citats i va mostrar també la seua admiració per Karl Marx, per la gran audàcia teòrica de Marx. Encara que subratllà aquestes afinitats en les seues memòries intel·lectuals, no es va reconèixer seguidor fidel de cap d'ells i per això va voler desenvolupar una tasca de mediació, d'equidistància, superadora de les antinòmies sociològiques (cultura-societat, individu-col·lectivitat, etcètera) que haurien enfrontat els seus predecessors. Més encara, contemplant-se a si mateix com

un franc tirador, va concebre la seua obra com un gran desvetllament enfront d'ideologies, somnis, mitologies, vels, desitjos, màscares, il·lusions, fantasies, falsedats, idealismes, irrealismes, desfiguracions i altres sabers o figures paternals o maternals que ocultarien la realitat. Aquest terme, desvetllament, i les seues paraules associades no són meues, sinó seues, i expressen una a una la intenció, l'objectiu i la tasca de qui aspirava a fer ciència de la societat, de qui esperava desenvolupar una sociologia científica. Són paraules, és una meta i són, sobretot, un estil i una pretensió que l'apropen, per exemple, al seu col·lega Pierre Bourdieu. De fet, el sociòleg francès va reconèixer en diverses ocasions l'afinitat que la seua obra tenia amb la del seu vell col·lega alemany, com també l'ha reconeguda un lector d'ambdós, l'historiador Roger Chartier, qui alhora ha subratllat la proximitat d'aquests enfocaments a l'anàlisi de Michel Foucault. Va ser tan significativa la contribució d'Elias, que els seus seguidors inspirats per ell, veritablement nombrosos, aprovaren aquest diagnòstic, aquesta autoavaluació (la del desvetllament) i celebren la seua condició de pioner i la seua feina: la resolució de grans i greus problemes històrics i sociològics que, ben mirats —diu Elias—, no són més que falsos problemes.

Amb tot el respecte que em mereix un autor tan prestigiós, amb una obra primerenca tan madura i tan reconeguda després, reveladora d'una subtil intuïció, jo voldria manifestar diversos dubtes que tinc sobre el seu esquema analític, sobre la solució que dóna a les qüestions històriques: la veritat, no estic molt segur que Elias haja superat aquests vells i dubtosos problemes que ell es planteja i creu resol-

dre. Per descomptat, no crec ser l'únic que posa objeccions a la tesi que l'autor defensa. En els últims temps, per exemple, i entre altres crítiques, hem pogut llegir pàgines molt dures sobre la seua obra en la ploma de Daniel Gordon. Aquest analista revisa polèmicament la trajectòria del sociòleg i creu observar afinitats amb una ideologia nacionalista alemanya, però sobretot analitza les raons que, segons ell, haurien afavorit la seua recepció entusiasta a la França dels vuitanta: en un context de crisi intel·lectual, molts dels seus lectors haurien vist en la seua obra un artefacte postmarxista, un instrument de crítica de les jerarquies socials. Roger Chartier li ha contestat amb severitat, denunciant el reduccionisme de Gordon i negant l'atribució «sectària» que li atribueix en prendre Elias com la font d'un esquema lineal i determinista de la història. Per la meua banda, no tracte d'emprendre l'enèsima debel·lació del gran autor i de les seues idees. No tinc avals ni solvència suficient per a adoptar un enfocament iconoclasta. Tampoc no em motiven malvolença ni animadversió particulars. Ara bé, del que es tracta és d'establir un diàleg crític que ens enriquezca, que ens permeta aprendre coses que ignoràvem prenent en aquest cas un gran interlocutor.

En aquest sentit, diré que d'Elias m'incomoda sobretot la macroperspectiva que adopta, la sociologia històrica que li permet mamprendre recorreguts seculars, fins i tot mil·lenaris, que tenen una mica de grandiosos determinisme. A un historiador modest i, sobretot, per a un historiador apegat al fragment de la realitat que li toca investigar, delerós d'allò concret i poc inclinat a la gran especulació teòrica, la titànica reconstrucció de diversos segles que

Elias emprèn en les seues obres ha de deixar-lo bocabadat, ple de dubtes. Veurà en aquest esforç una obstinació gegantina, gairebé vuitcentista. La sociologia tal com Elias la va concebre és una disciplina que persegueix la sistematització històrica generalitzadora en el segle de Walter Benjamin, una perspectiva antiindividualista que fa de la descontextualització la seua meta, de l'abstracció el seu mitjà, del present la seua corroboració, i del pronòstic, de la predicció audaç, la seua conclusió. Això, la veritat, em resulta molt objectable. Vegem per què. Si aclarim aquest últim punt, potser podrem veure la raó per la qual l'esquema d'Elias és molt discutible.

2. La predicció no és un assumpte circumstancial en la seua obra, sinó una conseqüència important de la seua perspectiva. Com abans dèiem, un dels temes que sempre van preocupar Norbert Elias fou el de la violència, el de la contenció de la violència, el de la inhibició de la violència entre individus i entre Estats. Aquesta és la base d'*El procés de civilització* i de *La societat cortesana*, però també és el fonament de la major part de la seua obra, fins i tot la dedicada al temps present. A mitjan anys vuitanta, el 1985 per a ser més exactes (i ara es veurà per què són tan detallista amb la data), publicava un llibre titulat *Humana conditio*. Concebut com una anàlisi històrica de la guerra, emprenia, a més, una avaluació del segle xx, de la política de blocs que enfrontava els Estats Units i l'URSS. Ben documentat, amb la prudència que se li pot suposar a un especialista, amb el compromís i el distanciament que va voler fer seus, Elias s'aventurava pronosticant sobre la inevitabilitat immediata de la guerra, sobre la suïcida

política bèl·lica a què es veurien arrossegats els dirigents russos si la cursa armamentista la guanyaven els nord-americans. Tot i ser una obra ben intencionada i cautelosa, he de dir que pocs llibres he llegit més desencertats sobre futur previsible i probable que finalment es va complir. Per a sostenir aquest diagnòstic tan erroni, l'autor deia basar-se en la informació abundant que havia reunit sobre el passat d'Europa. Poc temps després d'afirmar el que va afirmar, queia el règim de Moscou, derrotat per uns Estats Units que havien guanyat la guerra freda, cosa que desmentia, doncs, els pronòstics d'Elias. Encara que no va poder veure la desaparició de l'URSS el 1991, sí que va arribar a temps de contemplar la caiguda del sistema soviètic. Però Elias no corregí el seu fracàs predictiu i no sabem si va acabar traient conseqüències dels seus propis errors.

No havia concebut la possibilitat d'un Gorbaxov, simplement perquè en la seua concepció antiindividualista, la decisió audaç d'un home no canvia res. O potser sí. El 1987, quan publicava l'edició definitiva de *La societat dels individus*, canviava una mica les prediccions fetes sobre la inevitabilitat de la guerra, però sense corregir-se massa i sense admetre que els individus poden fer molt quan prenen decisions morals, decents, decisions que els duen a enfrontar-se a allò irreparable, a la fatalitat. Hi hem d'inisitar, és aquest to antiindividualista, holista en suma, i pesadament predictiu el que incomoda en primer lloc d'Elias. Aquest tipus de prediccions tan tallants, tan rotundes, són cosa pròpia dels determinismes, dels positivismes i, en general, de totes aquelles concepcions que esperen veure per preveure, que esperen trobar les lleis socials ocultes o vi-

sibles, com si de l'ordre natural de la física es tractara, fent possible una previsió raonable. Encara que no es diga de manera expressa, l'esperança predictiva es fonamenta en la idea mecanicista de llei, en la convicció que el saber trobarà les regles de funcionament de l'ordre, d'un ordre justament mecànic i previsible. Avui sabem que no hi ha pronòstic important que encerte ni especialistes amb diagnòstics que siguin inapel·lables. Però, clar, Elias és fill del seu temps i és fill d'aquella esperança predictiva que va aprendre en Marx.

Arribats en aquest punt, citat Marx, convindria donar alguna pista sobre els conceptes d'Elias, d'algunes de les fonts bàsiques que hem esmentat i de la seua originalitat. En aquest sentit, i encara que sé que aquesta declaració tal vegada deixe a molts indiferents, diré que a algunes de les idees centrals de Elias no sempre els veig la novetat que tants col·legues els atribueixen. Sé que parle d'un investigador distingit, d'un autor que ja no està en capacitat de defensar-se, però alhora no puc deixar de subratllar el que em sembla obvi: que alguns dels seus assoliments, interessants i fecunds per a molts, no són tan revolucionaris com tants pretenen. El deute amb Freud o amb Durkheim, la dubtosa aplicació d'un freudisme implícit a la història, l'enèsima aplicació del durkheimisme per a superar antinòmies de la sociologia, són els principals retrets que li faig. Malgrat el que ell mateix declara —la fidelitat i la distància amb els Weber o amb Mannheim—, Norbert Elias és sobretot un deutor de Sigmund Freud i d'Émile Durkheim. Al primer, per exemple, el cita amb certa freqüència, per descomptat, l'homenatja en certes ocasions, encara que no sempre els seus tributs reten exacta justícia a tot allò

que el sociòleg devia al creador de la psicoanàlisi. Al segon al·ludeix en la introducció de 1968 de *El procés de civilització* i només com a excusa o referent previ d'unes idees que Elias discuteix a Talcott Parsons, aleshores tan en voga. De la petjada de Freud en Elias és del que ara mateix m'ocuparé. Encetem, doncs, aquest assumpte, que crec que es el fonamental per a entendre Elias.

És això una trava, la petjada indeleble que particularment Freud va deixar en el sociòleg? No, per descomptat: l'autor d'*El malestar en la cultura* va ser un geni polèmic, la seua obra continua fertilitzant les més diverses perspectives i encara obre vies suggestives per a seguir interrogant-nos sobre la condició humana. La trava és d'una altra mena. A pesar que al·ludeix a Freud, a pesar que es compara amb ell, les obres d'Elias no li reten deguda justícia, ja que el parafrasegen, li manlleven conceptes, idees, esquemes i intuïcions que no sempre cita adequadament, préstecs que no sempre reconeix expressament, explícitament, extensament. Per quina raó? Per la pregona assimilació del freudisme. Elias ens transmet com a pròpies tesis que són sobretot una reelaboració, una revisió o un desenvolupament de Freud, més documentat o amb major erudició històrica. La tesi mateixa que sustenta en *El procés de civilització* i, en general, les idees que se'n deriven i que enriqueixen tota l'obra posterior de Elias són d'origen freudià. I, no obstant això, el sociòleg no cita el seu nom, no l'homenatja expressament, no li ret l'adequat tribut, ni en el cos central del llibre, ni en el pròleg de 1936, ni en la introducció de 1968. Només fora de les seues obres majors, en textos circumstancials o en entrevistes posteriors admetrà

aquest deute. En 1985, per exemple, en *Libération*, Roger Chartier interrogava Elias sobre aquests assumptes. A la pregunta de si podia precisar quina era la seua relació amb el creador de la psicoanàlisi, el sociòleg responia: «Sense Freud, jo no hauria pogut escriure el que vaig escriure. La seua teoria fou essencial per al meu treball i tots els seus conceptes (*jo*, *superjò*, *libido*, *allò*, etc.) em resulten molt familiars. Però Freud durant la seua vida va estudiar homes i dones que vivien a les darreries del segle XIX i a començaments del XX, i, a la manera de les ciències de la naturalesa, va forjar els seus conceptes com si l'estructura de la personalitat que observava fos la de tots els éssers humans [...]. D'aquí la necessitat d'emprar altres termes i altres conceptes que els de Freud per a caracteritzar les economies psíquiques antigues. Per exemple, no es pot parlar d'un superjò de l'home medieval. El problema rau a comprendre com i per què va emergir progressivament l'estructura de la personalitat que descriu Freud». Si això és així, aleshores *El procés de civilització* és una obra absolutament dependent de la perspectiva freudiana i no sols un correctiu històric.

Com va ser possible ombrejar la influència de Freud en la literalitat del dit llibre quan la contenció dels instints és alhora un diagnòstic que devem expressament a Freud, a la seua idea de repressió pulsional? Permeteu que em corregesca i que ho plantege d'una altra manera. Quan Elias parlava en la seua obra primerenca de la contenció dels instints, aquest procés de creació de l'individu modern, sí que esmentava la psicoanàlisi però presentant-la com un «enfocament invers», retraient-li el caràcter «ahistòric» amb què concebria

l'«inconscient», aquest «allò» ahistòric. Es tracta, doncs, d'un càrrec que repetiria moltes vegades i, segons hem vist, cinquanta anys després en l'entrevista de Chartier. No obstant això, en les pàgines d'*El procés de civilització* no esmenta el nom de Freud, a pesar que a partir d'aquesta obra s'apropia els seus conceptes seminals («allò», «jo», superjò»), que després reapareixeran, per exemple, en *La societat dels individus*, de 1939. Cal situar-se en aquesta dècada, als anys trenta, per a comprendre el cas estrany, l'audàcia, com de temerària fou la seua actitud: el que podia significar escriure una obra com *El procés de civilització* abans de complir els quaranta anys operant amb categories molt pròximes a les de Freud i no quedar derrotat pel que va dir, la petjada i la influència del geni mundialment reconegut, odiat, admirat, al cim de la seua notorietat. *El malestar en la cultura*, el cèlebre assaig freudià amb el qual tantes afinitats té *El procés de civilització*, s'havia publicat el 1929 i assenyalava el moment de la seua major ideació sociològica i antropològica, l'etapa de la seua major influència. No obstant això, no hi ha petjada expressa d'aquesta obra en el volum d'Elias, malgrat contenir un esquema sobre la cultura com a repressió i com a pròtesi que és decisiva en el pensament del segle XX.

Però oblidem de moment les cites explícites a Freud, i concedim a Elias la raó en el seu retret per veure quin ésser deriva d'això. Vull dir, concedim-li que no hi ha un «inconscient ahistòric» com presumptament defensaria Freud o que no hi ha un «superjò de l'home medieval», com confessava a Chartier. En aquest cas, segons diu Elias, la repressió pulsional o, en els seus propis termes, la contenció dels ins-

tints seria un procés de civilització seguit durant segles. Crec, francament, que hi ha ací un escull difícil de salvar: si Freud atribuïa a l'allò un caràcter ahistòric devia ser perquè era propi de la naturalesa humana, per formar part de l'energia característica dels éssers humans, per ser substancialment igual la demanda natural que mou originàriament els individus. Si la maduració freudiana del nen (la civilització o individualització històriques d'Elias) es fonamenta en la inevitable i mai perfectament consumada repressió, en aquest cas els representants de les pulsions amenacen d'emergir constantment. Madurar no és reprimir fins a fer desaparèixer o amputar allò salvatge o precivilitzat, sinó establir un equilibri entre les urgències de l'allò i les demandes socials del *superjò*. Com se sap, el *superjò* freudià és un tribunal de consciència que cadascun de nosaltres hauria adquirit progressivament pel simple fet de viure en societat, i és també un ideal del jo, una meta sempre inassolible del que desitjaríem ser. Madurar és, doncs, trobar un equilibri, una harmonia sempre inestable. Però què és aleshores per a Elias el procés de la civilització?

3. Per a explicar-me millor em recolzaré en un historiador proper, en aquest col·lega distingit que entrevistava a Elias. Em referesc a Roger Chartier. Com se sap, a Chartier se li deu probablement la principal tasca de difusió de l'obra d'Elias a França i sempre que pot l'esmenta com a aval de si mateix, com a referent intel·lectual de les seues pròpies investigacions. És més, algunes d'aquestes traduccions del sociòleg alemany contenen amb documentadíssims i ajustats estudis d'aquest historiador que en contextualitzen la contribució.

En comptes de basar-me en aquesta tasca erudita, editora i historiogràfica de Chartier, em recolzaré en un text menor, en un text fins i tot circumstancial del mateix investigador francès. Es tracta d'una nota marginal encara que decisiva, molt reveladora, que Roger Chartier va fer al denominat *debat Goldhagen*. Aquesta polèmica historiogràfica i política, i moral i cultural, es donà a la segona meitat dels anys noranta amb motiu de la publicació del llibre de Daniel Goldhagen dedicat a la possible culpabilitat dels alemanys de peu (1996). Com se sap, la controvèrsia que va suscitar aquest volum es va deure al paper que l'autor atribuïa als ciutadans del Reich en la persecució dels jueus, la responsabilitat per acció o per omissió que haurien tingut en el consentiment o en el desenvolupament de la «solució final». En un volum argentí, on es recullen algunes de les contribucions més significatives fetes a aquest debat, hi ha un text breu de Roger Chartier dedicat a esbrinar la tesi d'Elias amb relació al procés de la civilització i a la barbàrie, un text breu i circumstancial però molt revelador. Anotava Chartier rellegant Elias que el procés de civilització és, en efecte, un desenvolupament de l'autocontrol, un desenvolupament històric, secular, dels frens que contenen allò salvatge o allò bàrbar des dels nostres avantpassats. Aquest procés —insisteix l'historiador francès— no fou ni és «lineal ni ineluctable, sense ruptures ni recaigudes». Per què insistia Chartier en això? Perquè si prenem el procés descrit per Elias en termes ineluctables, la tesi podia ser desmentida per la prova incontestable de la barbàrie nazi. Si el segle xx és l'època de l'Holocaust i del Gulag —afegiria jo—, aleshores com acceptar la civilització progres-

siva i sedimentada que s'hauria imposat al llarg dels segles en l'Europa moderna? El mateix Elias ja havia fet seu aquest càrrec tractant de donar una completa i satisfactòria resposta al retret històric, i així, en un llibre originàriament publicat en 1989, l'últim que publicaria en vida, dedicat a estudiar els alemanys, s'interrogava sobre la naturalesa de l'Alemanya contemporània. S'interrogava sobre la barbàrie i sobre el tipus especial de barbàrie que hauria afligit els seus compatriotes gentils. La conclusió més cridanera d'aquell gruixut volum era que allò experimentat al seu país en el segle xx hauria estat un «procés de descivilització», una barbarització –afegeix Chartier–, una tornada de la violència, una regressió.

Permeteu-me resumir allò que fonamentalment diu Elias, basant-me per a fer-ho en la versió anglesa, una edició més completa que l'alemanya i que, a més, conté un interessant prefaci d'Eric Dunning i Stephen Mennell. En aquest pròleg, els autors admeten que la difusió del llibre anglès ajudarà a corregir l'error intel·lectual que converteix el procés de la civilització en una teoria optimista, unilineal, progressista. Gràcies a *The Germans*, insisteixen Dunning i Mennell, serà possible reconèixer el lloc que ocupen els processos de descivilització, ja que el mateix Elias acabaria admetent que civilització i descivilització són processos que poden donar-se simultàniament en una determinada societat, en alguna societat, i no sols entre distintes societats en diferents moments del temps. L'exemple, per descomptat, seria el d'Alemanya i del que es tractaria és d'esbrinar «com influeix el destí d'un poble al llarg dels segles en el caràcter dels individus que el formen», una idea

que ja havia expressat rotundament en un altre llibre anterior, en *Humana Conditio* (1985) quan deia que calia preguntar-se «quins trets del caràcter nacional alemany van fer possibles les inhumanitats del Tercer Reich». En aquest sentit, es respon admetent que el caràcter alemany està vinculat al procés de formació de l'Estat, el qual s'hauria iniciat mil anys enrere amb l'assentament de les tribus germàniques a l'oest del riu Elba. La fragilitat del seu territori, ocasionada per la seua situació geogràfica, i l'erosió dels poders centrals des de l'edat mitjana, haurien provocat una debilitat estructural de l'Estat i, per tant, una ocupació de l'espai per exèrcits estrangers. Això hauria configurat, potser des de la guerra dels Trenta Anys, unes actituds persistents en els alemanys: l'esperança de recuperar l'antiga grandesa, el Reich fantàstic de l'edat mitjana, un temor incurable a la debilitat, un sentiment freqüent d'humiliació, de deshonra i, alhora, una reparadora fantasia venjativa.

Enfront del cas francès, per exemple, les ruptures i discontinuïtats en el desenvolupament de l'Estat alemany excitaran els models militaristes de comandament i obediència en lloc dels models urbans de discussió, d'acord. Tals models militaristes no seran només una cosa del passat: seran també assumits per la burgesia mateixa, sobretot a partir de 1871. Amb això els burgesos mostraven una debilitat i una capitulació davant la noblesa. Per això, Alemanya arribaria al segle xx sense que haguera decaïgut el recurs a la prepotència, a la violència, una de les condicions necessàries per a l'adveniment de Hitler al poder. Una altra condició necessària fou, al final de la Primera Guerra Mundial, la rancúnia de certs sectors de les classes mit-

janes i altes, incapaçes de mobilitzar les masses cap a una guerra per a la restauració d'un Reich somiat. Què és el que havia succeït a Alemanya? El desplegament d'una brutalitat anticivilitzatòria, d'acord amb la fragilitat del monopoli estatal de la violència: tot això hauria engantit el pes del militarisme, de les institucions autoritàries, de la desigualtat social. Per a Elias, el coneixement de la història permetrà adoptar una actitud adequada i crítica per a així enfrontar les amenaces presents i futures de barbàrie. Cal evitar la caiguda de la civilització, les recaigudes; cal esforçar-se en la construcció de la civilització; cal que els alemanys analitzen la seua identitat i unió nacionals, evitant les fantasies col·lectives de grandesa nacional, evitant la malenconia de passats gloriosos.

Civilitzar-nos ha exigit un procés de segles d'enfortiment de l'Estat, podríem anotar amb Elias. Generacions i generacions de cortesans i de burgesos haurien fet seues a França, per exemple, la contenció, la repressió interior, la morigeració, la vergonya, les bones maneres: aquestes bones maneres que es materialitzen, per exemple, en els manuals d'urbanitat i que permeten rivalitzar sense el combat bèl·lic. En efecte, Elias havia concedit una gran importància a la vergonya i a la rivalitat sublimada com a factors decisius de la racionalització pública del comportament. Els «escrúpols» que haurien après els nostres avantpassats per a accedir a la vida adulta i pública, visible, de la cort són formes d'autoacció, de prudència, de previsió: «la racionalització del comportament –llegim en *El procés de civilització*– és una expressió de la política exterior de la mateixa constitució del superjò, la polí-

tica interior del qual s'expressa en un avanç dels límits de la vergonya». No és el meu propòsit negar la importància que té el desenvolupament de l'autocontrol en la modernització de la societat, com tampoc és tasca meua debatre sobre la necessitat històrica de l'enfortiment de l'Estat. No pretenc ni puc esmenar el que s'ha dit pel sociòleg alemany. En principi, les seues tesis i sobretot la seua conclusió –evitar somnis reparadors i venjatius d'un Reich fantasiat– semblen molt raonables, d'una gran sensatesa. Però hi ha aspectes que giren entorn d'aquest procés de civilització que no es diuen, i que tenen a veure amb Freud, amb l'individu com a agent moral i que són els que fan dubtós l'esquema sociologista d'Elias. Vegem-los breument per acabar.

4. Encara que siga per corregir-la, per desenvolupar-la o per donar-li la historicitat que no té en el creador de la psicoanàlisi, ja sabem que la «civilització» d'Elias s'inspira directament o indirecta en Freud. Un simple exemple bastarà: aquesta veu, superjò, a la qual abans al·ludíem i que tantes vegades es repeteix en el volum és una troballa polèmica i clau del creador de la psicoanàlisi. Per què dic que Elias s'inspira en Freud? Perquè aquesta contenció dels instints que és la peça angular d'*El procés de civilització* és el correlat de la repressió pulsional a què se sotmet l'inconscient o l'allò i que ha estat descrita per la clínica psicoanalítica. Aquests frens són propis del superjò i, encara que siga amb diferent entonació, no sols Elias sinó també Freud l'admet social i històric, forjat en l'interior de cada individu d'acord amb els ideals de la seua pròpia societat o mitjà. Ara bé, l'inconscient o l'allò no és propi

del grup, del cercle o de la classe, sinó que és característica individual i alhora filogenètica, precivilitzada. Imaginem dos extrems. Si un jovenet no fóra sotmès a la repressió pulsional que obliga la maduració i la vida en societat, aleshores estaríem en presència d'un salvatge, com els descrits per certa literatura romàntica. Situem-nos a l'altre costat. Si un nen cresqués amb una contenció exhaustiva, reeixida, definitiva dels seus instints —per dir-ho a la manera d'Elias—, aleshores estaríem davant un perfecte neuròtic hipersocialitzat, algú tallat a partir d'una repressió ideal. Com són les coses per a Freud, no obstant això?

Les pulsions de les quals parlà el creador de la psicoanàlisi poden arribar a contenir-se, a domesticar-se, però mai no s'eliminen, i ni tan sols és desitjable la desaparició interior del salvatge que ens habita. La maduració freudiana, la civilització en suma, és una mena d'equilibri entre les pulsions indòmites de l'allò, que són o formen part de la nostra energia, i la repressió exercida pel superjò, aquest tribunal social i ideal que duem allotjat a l'interior d'acord amb la socialització a què hem estat sotmesos. Per tant, tornant a Elias, dir que allò viscut per molts alemanys al segle XX és un procés de descivilització, una regressió, és una descripció del que ha ocorregut, però no la seua explicació. Podem descivilitzar-nos individualment perquè la cultura no és més que un pàtina fràgil i feble que pot fracturar-se. Més encara, la cultura o la civilització no impedeixen la violència. L'argument és molt conegut. Podem ser fidels executors d'ordres letals, curosos assassins diürns, per a delectar-nos més tard, al vespre, amb un sentit poema o amb una bella peça musical. Què significa això? Que no hi ha tal

procés de descivilització, que la civilització no és el fre que Elias va pensar. El mateix Freud parlava de la cultura com a pròtesi que ens distancia de la naturalesa, tesi amb la qual no podem sinó estar d'acord. Parlava de la cultura com a repressió, però sabia que la repressió pulsional no és, no pot ser, definitiva, o que el tipus culte que tenim allotjat a l'interior conviu amb el bàrbar o el salvatge que mai no podrem arrancar-nos del tot. Més encara, és possible que la violència no siga deguda a la incultura o a la descivilització, a la regressió, o a un Estat que no ha monopolitzat suficientment l'ús de la força; és possible que l'oposició a la crueltat, al mal innecessari o gratuït siga degut a uns estrictes principis morals que hi són abans i continuen després d'aquest procés històric de la civilització descrit per Elias. No vull dir amb això que la societat cortesana o moderna no siga menys violenta que ho era la comunitat guerrera d'antany; el que vull dir és que la violència que tant ens repugna avui i que tant va repugnar els avantpassats remotíssims és deguda a criteris morals universals que depassen les costures i els límits de la civilització moderna i occidental.

Per tant, la civilització, la defensa dels més nobles ideals de la humanitat, l'afany de superació, la millora personal, no són necessàriament un procés històric que se sedimente, sinó una cosa que es guanya o es perd cada vegada, cada dia, una batalla que es lliura en cadascun de nosaltres, en cadascun dels nostres antecessors que es van fer càrrec de si mateixos i que es van veure com responsables d'una decisió moral. Per això, no podem parlar de progrés moral com a cúmul. Per això, l'opció anti-individualista d'Elias i el seu holisme dei-

xen sense explicar dues coses almenys. En primer lloc, per què hi ha conductes irrepetibles que trien i s'arrisquen, depassant les coercions del seu temps, com és el cas del geni, el d'aquest Mozart que ell infructuosament va voler aclarir. En segon lloc, per què hi ha actes menors d'homes modestos, fins i tot un sol acte, que sobreposant-se a les seues pors desmenteixen allò obvi, defugen les evidències, les inèrcies de la seua època, els determinismes, i s'enfronten moralment a la barbàrie: en l'Alemanya nazi, per exemple. Des que els nostres avantpassats més remots es proposaren destriar entre el que era bo i el que era inconvenient, el que era lícit i el que era il·lícit, ens la juguem, i no està clar si nosaltres som superiors moralment a aquells individus que s'interrogaven ja sobre la seua conducta. El bàrbar sobre el qual funda i origina Elias el seu procés històric, l'home precivilitzat que sembla retornar amb la violència nazi, no és només una caiguda circumstancial, un fet col·lectiu en un moment determinat, explicable causalment, una mena de ruïna del superjò d'una nació. El nazi o el terrorista no són individus que es descivilitzen, sinó idiotes morals que fan compatibles la civilització, els instruments de la civilització, amb la crueltat humana, subjectes que també formen part de la sofisticació cultural. Qui governa un camp d'extermini o qui posa una bomba en una zona poblada potser no es veuran com a bàrbars: és possible que es tinguen per guerrers assenyats. Qui observa a distància la mort, com a gestor o com a tècnic d'explosius, no és un precivilitzat: després d'executar, després d'exercir la violència que la vergonya o l'Estat no van contenir, deu tenir un habitatge en el qual acollir-se, uns afectes per curar, una exis-

tència ordinària, una herència... El que li falta és la consciència moral, manca perfectament compatible amb el progrés material. Per això, té raó Enzo Traverso quan parla de la sofisticació letal i burocràtica dels camps d'extermini, un assoliment paradoxal de la civilització. Hi ha en això, en aquest diagnòstic, un caliu encès de la *Dialèctica de la Il·lustració*, però hi ha sobretot una resignada constatació: aquella segons la qual la nostra societat és capaç de produir simultàniament prodigis tècnics, eficiència administrativa i maldat. No n'hi ha prou amb oposar civilització a barbàrie, com van creure els clàssics: la barbàrie forma part de nosaltres i és aquesta component nociva allò que cal combatre, contenir i sotmetre a un procés de depuració moral, més que de civilització.

Permeteu-me posar un exemple mil vegades citat, un exemple que també discutí Hannah Arendt, un cas que el mateix Elias toca en un dels capítols del seu llibre sobre els alemanys. Li resulta difícil abordar-lo: a Hannah Arendt, no, justament perquè la seua perspectiva no és holista, expressió d'un col·lectivisme explicatiu, sinó individual, dependent de l'enfocament moral de l'individu. En aquest sentit, fa gairebé quaranta anys, oposant-se a un judici dominant, enfrontant-se a una opinió majoritària, la pensadora va publicar un relat que va commoure al món sencer: *Eichmann a Jerusalem*. En aquell llibre, aquesta politòloga hi narrava els avatars, el procés i la condemna d'Adolf Eichmann, tinent coronel de les SS i un dels majors criminals de la història. Capturat per un grup israelià en una Argentina on havia trobat refugi acollint-se sota una identitat falsa, el funcionari alemany seria jutjat a Jerusalem pels delictes horro-

rosos que, com a responsable de la deportació i mort de milers de jueus, se li imputaven. Va ser tal la perversitat dels crims pels quals l'encausaven que molts s'obstinaren a presentar-lo com un monstre del mal, sense perfils, sense vida normal. Cap persona sensata podia ser capaç d'infligir tant de mal; ningú amb un mínim d'objecció moral podia ser autor deliberat de l'horror que se li atribuïa. Com se sap, Hannah Arendt es va oposar a aquest criteri: es va obstinar a fer d'Eichmann un tipus precisament normal, algú que podia haver optat pel bé en comptes de fer-ho pel mal, un mediocre. Amb la valentia que la va caracteritzar, i enfrontant-se a l'opinió comuna, la pensadora celebrà el discurs del procés, i, més important encara, va delimitar l'estat i les conseqüències morals de la culpa que atribuïen al membre de les SS.

Eichmann –insistí– no era un degenerat patològic. Calia prendre's de debò els seus pretextos perquè, en comptes de fer-lo irresponsable, servien per a detallar la banalitat de la seua maldat. En efecte, Eichmann era un tipus trivial, un més entre milions, a Alemanya o a qualsevol altre lloc, un esforçat ciutadà que no es ficava en pendències o violències personals, algú que deia observar respectuosament i virilment els costums i les tradicions del seu país, un amant de la seua pàtria, un amic en qui es podia fins i tot confiar, un veí exemplar, un funcionari eficaç, laboriós i modèlic. De fet, concloïa Arendt, si havia estat un eficient organitzador de les caravanes de la mort, no fou com a conseqüència de cap malvolença particular. Res d'això. No hi havia odi explícit contra els hebreus; no hi havia hostilitat expressa –s'exculpava Eichmann davant el jutge– ja

que amb algun d'ells havia arribat a tenir tracte amistós, fins i tot cordial. Hannah Arendt va fer l'esforç dolorós i suprem d'apropar-se a un dels màxims responsables de l'Holocaust, als seus pretextos, amb l'obstinació d'intentar entendre quines coses podia haver-hi en l'ànima –permeteu-me una expressió antiga– de qui es va entossudir a ser un diligent funcionari de la mort. Eichmann fou un ciutadà corrent que simplement no es va interrogar sobre el que feia, sobre el mal que ocasionava, algú que no va sentir por o inquietud o neguit especials: justament perquè amb ell no hi havia retret a fer-li. Va ser tan laboriós, obstinat, fefaent en el compliment de les seues funcions letals, dels treballs que li van adjudicar, que la seua tasca fou realitzada amb la fredor impersonal de qui sap quines són les seues obligacions i no es pregunta per la seua índole, per les seues conseqüències, pels efectes que es deriven de la seua aquiescència, de la seua participació o del seu silenci.

Estic segur que botxins així, els rostres dels quals coneixem i els actes dels quals tant de mal han infligit i infligeixen, no són una particularitat del procés de descivilització que va poder donar-se a Alemanya, no són conseqüència d'una societat amb un Estat tardà, no són només producte d'una fantasia col·lectiva. Són tipus que es fan a si mateixos renunciant a la seua dimensió moral. Si va poder haver-hi tants botxins voluntaris en aquell país, per dir-ho amb Goldhagen, caldria preguntar-se per què hi hagué també bons alemanys que no van sucumbir a aquesta ignomínia. Si l'explicació de la descivilització és d'índole col·lectiva i es basa en el somni d'un Reich fantasiat, caldria interrogar-se per què va haver-hi patriotes que van escapar

de la seducció de la violència i la brutalitat. En cadascun de nosaltres es lliura un combat, que no és el de les armes, sinó el de l'elecció pròpiament moral; en cadascun de nosaltres es lliura abraonada la batalla contra la violència, contra el terror, contra la indiferència. La civilització no és sediment de moral, sinó el seu entorn, el seu escenari: podem ser sofisticadíssims, afligits per vergonyes i objeccions, súbdits d'un Estat ferm i ben afermat i, no obstant això, deixar-nos seduir per la violència. La coincidència de tants en la fantasia d'un Reich reparador i venjatiu és alguna cosa que tal vegada *The Germans* ens ajudarà a explicar; però que hi haguera alemanys amb coratge moral davant la brutalitat nazi és alguna cosa que la tesi d'Elias no permet comprendre. Potser és ara el moment de tornar a llegir *Eichmann a Jerusalem*; potser és hora de tornar a Hannah Arendt, a propòsit, autora d'un llibre titulat també *Humana Conditio*, encara que ben distint i ambiciós. □

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARENDDT, Hannah, *Eichmann en Jerusalén*. Barcelona, Lumen, 1999.
- *La condición humana*. Barcelona, Paidós, 1993.
- BOURDIEU, Pierre i Louis WACQUANT, *Per una sociologia reflexiva*. Barcelona, Herder, 1994.
- CHARTIER, Roger, «Comment penser l'autocontrainte? Entretien sur l'oeuvre de Norbert Elias», *Communications*, 56 (1993), pp. 41-49.
- «Elias, proceso de la civilización y barbarie», en Federico Finchelstein (ed.), *Los alemanes, el Holocausto y la culpa colectiva. El debate Goldhagen*. Buenos Aires, Eudeba, 1999, pp. 197-204.
- «Procesos de larga duración y discontinuidades. Diálogo con Elias» (1985), en Roger Chartier, *El juego de las reglas: lecturas*. Buenos Aires, FCE, 2000, pp. 291-294.
- «The Oldest Hath Borne Most: Response to Daniel Gordon» *French Politics, Culture & Society*, vol. 2, 1 (2002) pp. 95-99.
- DURKHEIM, Émile, *Las reglas del método sociológico*. Madrid, Alianza, 1988.
- *La división del trabajo social*. Madrid, Akal, 1987.
- ELIAS, Norbert, *Mi trayectoria intelectual*. Barcelona, Península, 1995.
- *El proceso de civilización*. México, FCE, 1987.
- *La sociedad cortesana*. Madrid, FCE, 1993.
- *Humana Conditio*. Barcelona, Península, 1988.
- *La sociedad de los individuos*. Barcelona, Península, 2000.
- *Mozart. Sociología de un genio*. Barcelona, Península, 1998.
- *The Germans. Power Struggles and the Development of Habitus in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Cambridge, Polity Press, 1997.
- FREUD, Sigmund, *El malestar en la cultura*. Barcelona, Edicions 62, 1984.
- HORKHEIMER, Max i Theodor W. ADORNO, *Dialéctica de la Ilustración*. Barcelona, Círculo de Lectores, 1999.
- GORDON, Daniel, «The Canonization of Norbert Elias in France: A Critical Perspective», *French Politics, Culture & Society*, vol. 2, 1 (2002) pp. 68-94.
- GOLDHAGEN, Daniel, *Los verdugos voluntarios de Hitler*. Madrid, Taurus, 1998.
- SERNA, Justo, «¿Perjudica Bourdieu a los historiadores?», *Historiar*, 3 (1999), pp. 120-150.
- «La televisión y el mal. El caso de Pierre Bourdieu», *Claves de razón práctica*, 120 (2002), pp. 58-60.
- TRAVERSO, Enzo, *La historia desgarrada. Ensayo sobre Auschwitz y los intelectuales*. Barcelona, Herder, 2001.
- *La violencia nazi. Una genealogía europea*. Buenos Aires, FCE, 2003.

* Tot i el seus possibles defectes, responsabilitat meua, aquest article ha millorat gràcies als comentaris i les lectures amistoses i crítiques de Roger Chartier, de Nicolás Sánchez Durá i d'Anaclat Pons.

La pintura i l'estrany cas de l'Equip Crònica

Mercè Ibarz

1. Fa més d'un decenni, el que va tancar el segle XX, que no sentim dir res ni veiem res de l'Equip Crònica. Corria l'any 1989 i a l'IVAM de València, a l'antiga Casa de la Caritat de Barcelona i al Reina Sofía de Madrid se'n va exposar una antològica. Des d'aleshores, i ben al marge de l'EC, assistim a un corrent doble en les arts plàstiques i en la narració històrica que ha donat pas a una centúria que, segons diversos indicadors, ha de revisar a tort i a dret el concepte de modernitat i, en conseqüència, el lloc de l'art en l'era de la mundialització.

D'una banda, el progressiu rescat de les memòries del passat artístic recent representades pels moviments crítics dels seixanta i setanta, ja siguin el *pop* o l'art conceptual, el fluxus o els situacionistes, o l'art polític en un sentit contemporani radical: de dones o de minories ètniques i sexuals i d'altres grups que en la postmodernitat han trobat vies d'expressió i di-

fusió. De l'altra banda del corrent artístic on li pertocaria estar, el silenci més total sobre l'Equip Crònica.

Fins passa desapercebut el catàleg raonat, excel·lent, que ha publicat l'IVAM i ha pagat Telefónica. El museu l'ha elaborat durant la que fins ara és la seva pitjor època, l'actual. Potser per això ni tan sols l'ha distribuït entre la premsa i la crítica d'art, com si fos un projecte que pertany en realitat a d'altres temps i al qual no cal donar una publicitat que, ara, el museu no pot defensar per raons ideològiques i estètiques. Gairebé tot pot ser integrat per les cares múltiples que adopta la postmodernitat, però no pas tot. Els Crònica fan de mal pair, encara. Tampoc ha distribuït el catàleg entre estudiosos, premsa i especialistes per tal de promoure'n la divulgació, l'entitat que el va finançar, la qual s'ha limitat a regalar-lo entre els seus compromisos.

No és a les llibreries. No és a les biblioteques. És una edició diguem-ne secreta. Com altres secrets ben guardats que alimenten llegendes.

Algunes de les obres inicials de l'Equip Crònica encara no s'han pogut rescatar. Van ser concebudes i fetes per a la clandestinitat, no anaven firmades, eren seriades i qui en conservi alguna còpia no sempre ho fa saber: no se'n vol desprendre, o no sap que és de l'Equip. No firmaven, no hi ha

Mercè Ibarz és narradora i assagista. Exerceix el periodisme cultural a *La Vanguardia*, i és professora d'Art contemporani i Gèneres documentals a la Universitat Pompeu Fabra. Recentment, ha publicat el relat *A la ciutat en obres* (Quaderns Crema, 2002), i les investigacions *Buñuel documental* (Prensas Universitarias de Zaragoza, 1999) i, com a coautora, *Buñuel. New readings* (British Film Institute, 2004).

drets d'autor. Els Crònica no van començar a treballar per a compradors d'art.

Tot i amb això, ja s'ha fet una segona edició del catàleg. Aquesta segona edició ha permès a Michèle Dalmace –persistent investigadora i catalogadora de l'obra conjunta de Rafael Solbes i Manolo Valdés, els dos pintors que van fer l'Equip Crònica– d'establir que 1964 (i no 1965) és el seu any fundacional. Hem trencat una mica –no gaire però sí una mica– el cercle de l'oblit.

Quaranta anys, ja. I el resultat és el silenci insidiós, la ruptura més fonda amb una obra plàstica que fou també un estendard cultural i ara és reduïda a un objecte de luxe que regala una entitat transnacional i sovint fraudulenta que ha aconseguit el prodigi financer de mantenir el monopoli mentre anuncia, i els *media* ho amplifiquen, que ha trencat aquest mateix monopoli. Els patrocinadors no són mecenes, sens dubte. Volen alguna cosa a canvi i, aparentment, en tenen prou amb fer constatar al seu llibre anual d'activitats, culturals per descomptat, que han pagat l'edició del catàleg raonat d'una obra plàstica concebuda des de i per a la subversió. No cal que l'obra es vegi; ni tan sols el seu catàleg. Menys encara cal, i ara ho considero des del punt de vista del museu que n'ha organitzat l'edició, que el catàleg tingui per objectiu promoure exposicions i situar l'Equip Crònica en la cartografia internacional que li correspon. Ha de quedar reduït a un fenomen local i, com a tal, a una de les moltes peculiaritats culturals del règim franquista, durant el qual, no debades, ja havia triomfat, als cinquanta, l'informalisme com a versió hispànica de l'expressionisme abstracte. Que modern que va ser el franquisme.

2. Quin luxe fa pensar que podem renunciar a l'Equip Crònica? És la fotesa, la bagatel·la de l'esperit postmodern, ahistòric? I si no hi renunciem, hem d'emparentar aquesta obra –com la de l'Equip Realitat o la del primer Arroyo o la de Genovés– només amb el *pop*? No hi ha espai en la memòria contemporània per a aquest art crític del franquisme que va transvestir les formes de la cultura de masses, de la societat de consum, de l'espectacle, del simulacre, i va contribuir a vestir i armar consciències renovades i subversives, vitals i prometedores? És aquest l'únic destí del *pop* hispànic, tan valencià, crític i fèrtil? Té Manolo Valdés, supervivent de l'Equip, les respostes?

L'obra dels Crònica no permet ser vista exclusivament com a estratègia artística irònica i paròdica i prou, només com a intuïció i precedent postmoderns (i no fóra poc). Ho és, sí, i és més. Per unes altres raons. Hi té incrustada, de forma decidida, el franquisme. El franquisme que ja deixava de ser-ho, en tant que organització social (no jurídica ni menys encara política, parlamentària), a mitjan anys seixanta per a esdevenir camp de proves del monopolisme d'ara: divises, turisme, indústries de masses, fractura i recomposició del que és rural i el que és urbà, de l'alta cultura i la subcultura, qüestionament de jerarquies i d'estètiques, domini dels *media*, erosió de la potència de l'art com a mediació, memòria i subversió dels signes i els codis comunicatius que controlen les consciències i les dirigeixen. La història de les cultures excloses sap d'un extermini en la memòria col·lectiva semblant al que pateix ara aquest art entre nosaltres: mentides, secrets, silencis –segons la formulació, ja clàssica, de la poeta i assagista Adrienne Rich.

Els Crònica no formen part de l'agenda d'exposicions de cap mena: ni individuals ni col·lectives, ni històriques ni temàtiques ni de tesi. La seva obra no és considerada avui pel patrimoni visual del segle XXI, malgrat que tot, ben bé tot en ella remet a les principals característiques –icòniques, estètiques i polítiques– del moment contemporani. És un fet i és un misteri. Potser pertany al mateix terreny de treball en què l'EC va decidir de moure's. Ho exposaré i miraré d'analitzar-ho en tres temps, com en un *collage* que, seguint els Crònica, compongui i permeti la visió d'allò que ha estat induït a esdevenir opac:

– L'oblit disfressat de moda vella, de deixalla, de consum polític fora de to, inadequat, té elements del gènere policíac i de misteri de Dashiell Hammet i d'Agatha Christie o, seguint el títol d'una sèrie del mateix Equip, és un misteri amb ingredients de Policia i Cultura, com veurem.

– També conté el misteri d'altres elements de crònica, com no podria ser altrament en aquest estrany cas. És a dir, d'història estètica i de política. Fou simptomàtic i, doncs, gens atzarós, que la mort de Rafael Solbes posés fi a l'Equip l'any 1981, just abans dels grans canvis a l'Espanya del present; també fou galdós, per a dir-ho tot, que l'antològica es fes l'any 1989, abans i durant la caiguda del Mur de Berlín. La història com a pantalla opaca, com a mirall enrarit.

– En tercer lloc i com a fons d'aquest *collage*, no és pas desdenyable el menyspreu que l'oblit col·lectiu fa de la reflexió i la creació a partir del món visible i compartit, comú –sobre el qual l'Equip Crònica aporta elements estètics i filosòfics de primer ordre– i el caràcter més i més parò-

dic, d'una autoreferencialitat paroxística, a què la societat de l'espectacle i del simulacre ha abocat la cultura dominant contemporània.

3. Anem al primer punt de l'anàlisi retrospectiva de l'estrany cas de l'Equip Crònica. L'estrany cas com a exemple de la sèrie Policia i Cultura. Els dos valedors més forts que l'Equip va tenir des del seu començament, Tomàs Llorens, impulsor després de l'IVAM i el seu primer director, ara responsable del museu Thyssen de Madrid, i Valeriano Bozal, crític i historiador de l'art de reconeguda influència en els cercles antifranquistes i els seus circuits i publicacions, van intentar fer una primera antològica de l'Equip Crònica el 1982. No va ser possible. No es faria fins al cap de set anys, el 1989, quan Llorens havia aconseguit de muntar primer l'IVAM i després el Reina Sofia. És la retrospectiva que també va anar a Barcelona.

El triomf socialista al govern de l'Estat de 1982 feia creure possible una primera celebració. Rafael Solbes havia mort un any abans i la trajectòria de l'Equip estava clausurada. L'ocasió no era sols escaient sinó necessària. Però les aigües ja eren tèrboles al voltant dels Crònica, la transició no va ser l'època daurada que uns i altres conjuguen.

Solbes havia mort de cirrosi, una mort que va ser estranyament interpretada. Una certa maledicència anava envoltant l'equip valencià des de feia temps. Des de 1976, en concret.

Aquell any, el primer sense el general Franco, la crítica d'art va establir les regles de les tendències posteriors de l'art hispànic, si més no fins als noranta. L'esce-

nari va ser Itàlia, el país que gràcies a Tomàs Llorens havia acollit la primera exposició individual dels Crònica (el desembre de 1965 i el gener següent, a Reggio de l'Emília i Ferrara).

Ja abans de la mort del general, pel juliol de 1975 Llorens havia presentat a la Biennale de Venècia el projecte *Espanya, avantguarda artística i realitat social 1936-1976*. El comitè d'arts visuals de la Biennale, del qual formava part Eduardo Arroyo, encarregà la realització del projecte de Llorens a una comissió integrada per Oriol Bohigas, Valeriano Bozal, Alberto Corazón, el mateix Llorens, Antonio Saura, Rafael Solbes, Antoni Tàpies i Manuel Valdés. Però la crítica reaccionà amb duresa a Madrid i Barcelona. Firmes destacades com ara Vicente Aguilera Cerni i José María Moreno Galván, que controlaven opinions tan considerades aleshores com les de *Triunfo*, s'hi van oposar amb ferotgia.

La polèmica va comptar amb manifestos i contramanifestos, que les hemeroteques conserven. Des de Roma, altres noms prestigiatos en estètica i en política d'esquerres, com ara Rafael Alberti, Giulio Carlo Argan i Emilio Vedova, es van declarar contraris al projecte de la Biennale. Els opositors l'acusaven de ser «només d'esquerres» i demanaven «pluralisme democràtic», fossin o no avantguardistes els artistes, fos quina fos la relació que mantienien o haguessin mantingut amb el franquisme. Començava a plantejar-se, també en el terreny de la crítica d'art, la controvèrsia postfranquista: ruptura o reforma. La tendència dominant de l'eurocomunisme trucava a la porta de l'art espanyol.

En un clima tens l'exposició es va inaugurar a Venècia l'estiu de 1976. Franco

ja no hi era i tothom s'hi jugava molt. A les acaballes de 1977, l'exposició va arribar a la Fundació Miró de Barcelona. La polèmica revifà però no superà l'estadi de repartiment de l'hipotètic pastís entre crítics, intel·lectuals i artistes d'esquerres i les pontificacions i projeccions sobre quina hauria de ser l'esquerra dominant en el futur i quina estètica calia promoure. Els Crònica hi participen amb quatre obres anteriors i una sèrie nova, *El paredón*, una resposta a l'última matança franquista, la del 27 de setembre de 1975. Després, tanquen la porta a la polèmica politicogremial.

Continuen treballant. A partir de l'episodi venecià que els va situar a l'ull de l'huracà i quan potser la malaltia i la mort començaven a rondar Rafael Solbes, encara van fer vuit sèries més. Els títols, vistos amb perspectiva, són prou eloqüents i poden ser pensats en clau transitiva, de la transició i el seu cost, tant en allò privat com en allò públic, títol precisament de la sèrie final, inacabada (!), de la història de l'Equip Crònica: *La trama 1975-76*, *El billar*, *A modo de parábola 1977-78*, *Paisajes urbanos 1978-79*, *Los viajes 1979-80*, *Crónica de transición 1980-81*, *El circo 1981*, *Lo público y lo privado 1981*. Si la primera, *La trama*, és l'inici de la radicalització de la recerca artística i conceptual de l'Equip, la següent, *El billar* és una elaboració de la intimitat creadora –sovint sorgida als locals de la ciutat de València on jugaven al billar, i que aviat desapareixerien– i una reflexió sobre l'art de la carambola: en l'art i en la vida, en la història indestruïble que lliga l'un i l'altra.

Anem ara una mica més enrere, més a l'origen, a l'anomenat tardofranquisme. *Policia y Cultura* és una sèrie de 1971,

immediatament anterior en la concepció i en alguns moments coetània de la *Serie negra*, de 1972. Són dues sèries exultants, on molts dels components de la polèmica de la primeríssima transició, els anys 1976 i 1977, es premanifesten amb mestria. En la primera sèrie de les dues, i com en els misteris d'Agatha Christie, tothom hi és convocat a dir el seu relat dels fets: Goya i Velázquez, Bacon i Van Gogh, Picasso i Eisenstein; el còmic, Warhol i Léger, Stella i Mondrian, els surrealistes i Hollywood; Grosz, De Kooning i Miró; Kandinsky, Lichtenstein i el cubisme. Qui és l'assassí? Qui el mort? Quants cadàvers hi ha? Qui són els amics i qui els enemics? Són preguntes que precedeixen la sèrie immediatament posterior, la Negra. Aquí l'aire és del tot Hammet. Ja tenim identificats els futurs cadàvers –els artistes, les escoles de Belles Arts, els moviments figuratius, el cine, les segones avantguardes, l'estat del benestar en suma, allò que cal saber del franquisme, allò que la classe política no podia o no volia veure– i podem començar a identificar els assassins. Potser.

L'obra sencera dels Crònica i la seva confrontació amb l'espectador van esdevenir una relació que barreja l'una i l'altra sèrie. Negra relació –sovint. Per absència. Amb premeditació i traïdoria. Cadàvers desapareguts, qui sap si llençats els cossos a la mar. Cadàvers exquisits. Entre la policia del pensament –els ara anomenats *sponsors*– i la cultura, això que –com els seus quadres diuen una vegada i una altra, avui com fa quaranta anys, potser més i tot– vés a saber què és. Som en la cultura de la sospita, advertia Nathalie Sarraute fa mig segle.

4. La crònica ampliada dels Crònica, segon punt de l'anàlisi, continua sent, tants anys després com es vulgui, extraordinàriament il·lustrativa. Com el precedent Estampa de València (del qual van formar part, amb J. Marí, Rafael Martí Quinto, Carlos Mensa, Ana Peters i Joan Antoni Toledo; aquest últim va formar part un temps, breu, de l'Equip Crònica inicial), o l'Equip Realitat o fins l'Equipo Límite, el seu cas sovint s'ha presentat com una mostra de la voluntat dels artistes dels seixanta de fer creació col·lectiva, aquesta aparent *rara avis*. Cert és que l'art modern pot ser caracteritzat en bona mesura per la constitució de grups i moviments, des dels mateixos inicis del segle XX; però també és ben cert que no hi ha molts exemples d'artistes que, com en els casos dels equips aquí esmentats, treballin i presentin les obres de forma conjunta, sota la denominació d'equip.

Amb tot, també forma part de la desmemòria col·lectiva, o interessada, o massa declaradament selectiva, dir que aquests equips sorgeixen exclusivament dels grups organitzadament antifranquistes, com de vegades sembla que vulguin dir alguns comentaristes. Penso en un analista visual de la perspicàcia de Manuel Vázquez Montalbán, ell també *pop* en els seus inicis i que, curiosament, no es va ocupar gaire dels Crònica, si fem cas dels textos recollits a *Geometria y compasión* (potser vehicula també rastres de la polèmica de *Triunfo?*). No serà sobrer recordar, com fa Carlos Pérez en les seves investigacions, exposicions i catàlegs, que no sols el treball en equip és consubstancial a l'art modern sinó que, en el cas de la postguerra espanyola, és bàsic als cinquanta, en els anys immediatament anteriors als Crònica. Les

individualitats que ara coneixem no ho eren aleshores. Eren artistes de Dau al Set, El Paso, el grup R d'arquitectura a Barcelona, el de la basílica d'Aránzazu o l'Equipo 57, els grups de fotògrafs reunits en l'Agrupació Fotogràfica de Barcelona o a la d'Almeria, els Ladac de Las Palmas, el Parpalló de València o el renascut FAD a Barcelona, l'Estampa Popular que a València començava el 1960.

Les jerarquies no estaven establertes, no ho podien estar. Tampoc podia fer-se evident la vinculació del franquisme a l'informalisme dels joves artistes, que avui coneixem com a política cultural de la guerra freda induïda pels Estats Units a Europa contra el realisme soviètic. Les individualitats començarien aviat a ser seccionades del grup. Tàpies i Cuixart, Oteiza, Millares i Feito triomfen a la Biennal de Sao Paulo de 1957. Oteiza es mig retira, s'aparta de l'onada. París i Nova York acullen els nous artistes com a rebels del franquisme. Els grups es van desfent, el mercat imposa condicions, els seus promotors internacionals –el règim franquista– encara més. La força d'aquells artistes és que, malgrat tot, i en condicions tan ambigües, no van deixar de treballar amb rigor, aprofitant l'èxit. També van marcar el territori de l'art contemporani a l'Espanya franquista a foc.

El territori va quedar definit, ben definit. Ells feien art, els joves subcultura o simple agitació. Fossin els joves els *pop* crítics de l'Equip Crònica o de l'Equip Realitat, o els conceptuals a Barcelona aplegats al Grup de Treball (Muntadas, Francesc Abad, Jordi Benito, Xavier Franquesa, Carles Hac Mor, Imma Julián, Àngels Ribé, Francesc Torres, Antoni Mercader, Carles Santos...). La falta de generositat

dels triomfadors de les segones avantguardes espanyoles a partir del començament dels seixanta –Tàpies, Saura, Chillida, en particular– respecte de les generacions que els van seguir no està prou estudiada. Poc a veure amb l'actitud de Miró, amb qui conviuen, i que, arribada l'hora, posaria com a condició de la seva fundació a Barcelona que hi hagi sempre un espai d'exposició per als artistes joves (l'Espai 13).

Miró fou d'una altra pasta. Amb els coetanis i amb els joves. Havia anat a rebre Dalí quan a finals dels vint el de Figueres es va traslladar a París, va ajudar Tàpies en la primera exposició a Nova York a finals dels cinquanta i, a Londres, quan Roland Penrose va muntar l'ICA (Institut of Contemporary Art), a finals dels seixanta, hi va fer exposar de seguida els conceptuals Rabascall i Miralda, aleshores a París, que li havien ensenyat les seves coses mesos abans, sense conèixer-lo. Una altra gent, sens dubte, la de les primeres avantguardes.

Si els *pop* es van desenvolupar sobretot al País Valencià, potser va ser per l'empremta deixada per la imaginació i el treball d'un altre modern de la primera fornada, Josep Renau, malgrat l'oblit de la postguerra. Els fils que generen el desig artístic poden ser invisibles, però hi són. Els conceptuals es van gestar a Catalunya. Van haver d'exiliar-se de seguida, a París primer i després als Estats Units. L'ombra de Tàpies no els deixava créixer. No és cap metàfora, al contrari. Així s'ha fet Muntadas.

5. La pregunta ressona al fons del *collage*, tercer punt de l'anàlisi: Quin luxe fa pensar, ens fa pensar, que hem de renunciar a l'Equip Crònica? Les possibili-

tats del realisme contemporani, en el qual la seva obra s'inscriu, coneix des de finals del xx una complexa gamma d'actituds i és un absurd, un autoodi, que considerem l'Equip periclitat, mut. La seva obra continua sent un bon referent per a conèixer i matisar les tendències dominants, la seva lògica reductiva.

La pintura com a institució ha estat desbancada pel vídeo i, més recentment, per la fotografia, suports que també arriben ja al caràcter d'institució. La subversió deixa pas, més i més, a una subjectivitat que tampoc és introspecció, a la manera moderna, sinó arbitrariedad i prou, relacions aleatòries, sense càrrega de profunditat, amb l'únic matís, potser, d'una banalitat que és la forma sincera que adopta el reconeixement del món visible.

Només sembla possible fer art des dels marges, des dels àmbits que inclouen l'acció artística, no que l'aïllen. Com en els temps dels Crònica. També en això van donar una lliçó, com feien els situacionistes i els fluxus per altres llocs d'Europa. No es tracta tant d'art com d'actituds. ¿Quina diferència hi ha –en tant que actituds– entre les sèries narratives dels Crònica, que doten l'espectador de capacitat pràctica de completar l'obra, i qualsevol manifest de les Guerrilla Girls o d'Adrien Piper o, fins i tot, dels treballs de Richter o de Hockney a partir de la relació pintura-fotografia o, encara, dels vídeos de Viola sorgits de la necessitat que la càmera reinterpreti el classicisme o de les projeccions d'Eulàlia Valldosera que remetien a l'antropologia, el sagrat i el consum? I això no obstant, com més va més anem assistint a l'aparició d'iniciatives –no entre les institucions, que ja es comprèn, sinó entre les encara anomenades elits– que

presenten, qui ho havia de dir, en aquestes hores de la pel·lícula, l'art per l'art, aïllat en ell mateix.

És així fins i tot en l'altre gran conreu actual del realisme, el neorealisme del XXI. La foto i el cine documentals omplen museus, galeries i biennals, molts artistes semblen creure que més enllà de la constatació d'un real construït no hi ha més camp d'actuació que l'espectacle, l'entreteniment, el *show*, la gracieta, fins a l'esgotament. Potser només els i les artistes dels escenaris col·lectius destruïts –sigui Sudàfrica, Cuba, els països de l'Est, del Brasil, de l'Argentina o del Líban– mantenen encara un important grau d'emoció i percepció creïbles, transmissores. La majoria no pinten: fan instal·lacions, vídeos, fotos –materials i suports menys connotats per la tradició que la pintura, l'empestada de la postmodernitat. La pintura culpable –ja ho van mostrar els Crònica– de les barbàries de la cultura.

Policia i cultura.

* * *

Com a colofó del *collage*, un exemple recent dels fils artístics que, en la trama que analitzem, lliguen l'Equip i l'art jove. Posem el vídeo de Fernando Sánchez Castillo (Madrid, 1970), un dels artistes que avui es reclamen de l'art polític, titulat *Arquitectura para Caballo* (2002). Un home jove amb vestit gris i corbata vermella, barbat, entra a cavall a la Universitat Autònoma de Madrid, una construcció del franquisme de la mateixa edat que l'artista. El genet i el cavall pugen escales, van pels passadissos, entren a les aules. La intenció, mostrada de forma indirecta, sense

èmfasi, tal i com han ensenyat els conceptuals, és fer veure a l'espectador que l'arquitectura de la moderna universitat franquista va ser feta a la mida precisa de l'entrada, en qualsevol moment, de la policia a cavall, quan els *grisos* desmuntaven reunions d'estudiants i els desallotjaven fins al carrer. A la fi del trajecte, en una aula hi ha estudiants. Els joves llencen a terra marros, bales dels jocs d'infància, que aconseguen impedir als cavalls de seguir ensenyorint-se de l'arquitectura del saber. Tot és neutre a la pantalla, sense joc de colors ni de volums. L'artista fa servir l'estranyament, la distància, el sarcasme, de manera que provoca en l'espectador, de qualsevol edat, de qualsevol lloc, preguntes sobre què s'està representant.

Les respostes són poques, potser cap.

El buit polític condueix al buit de l'art.

Els *Crònica* jugaven d'una altra manera, amb el barroquisme propi del *pop*. Jugaven amb el reconeixement dels models que utilitzaven. Els trastocaven i els transvestien. Proposaven, amb ironia, donar la volta a l'alta cultura que, encara als seixanta i setanta, pretenia mantenir una jerarquia superior al coneixement sensible de l'espectador sobre el món i la societat comunicativa de masses que l'envoltava cada vegada més estretament.

El vídeo de Sánchez Castillo és també una sèrie a la manera dels *Crònica*. Si el parem *frame a frame*, veurem, però, que l'artista ja no pot jugar amb l'alta cultura, que el franquisme va fer inexistent. Tot és buit a *Arquitectura para Caballo*. L'art després de la política d'emancipació tal i com ha estat formulada, desenvolupada i finiquitada en les seves formes convencionals al llarg del segle XX no té respostes, el seu *collage* ni tan sols té fons. És en tot cas un

buit que pot, en alguns casos, permetre el pensament, la percepció. Mentre espera quines són les noves relacions amb l'espectador que l'omplirà.

Mentrestant, l'art com a institució s'ha fet més i més autoreferencial. Parla d'ell mateix una vegada i una altra, i parla sol. La pintura dels *Crònica* ho fa en una direcció activa, dialogant. La cita, la paròdia, ja és allò que els seus analistes en la postmodernitat reclamen, una eina pedagògica. La manera de sol·licitar i fer possible el diàleg amb l'espectador contemporani, gelós de la seva llibertat interpretativa i de les seves decisions estètiques, un espectador que sovint és antiart. Un espectador, una espectadora que ha après dels Dadà i de Godard.

L'espectador contemporani reclama eines, no croses. Així és en l'*Equip Crònica*. La seva pintura preveu tant, anuncia tant i tant els perills de la paranoia actual de la cita que, de vegades, fa feredat. Sembla indicar que des que va morir Rafael Solbes tenim més cataractes als ulls. No pas perquè ningú faci avui el treball artístic que ajudi a matisar, desvelar i somoure l'alienació del món, també la seva persistent autonomia, sinó perquè quan les tenim davant no podem veure que en aquestes actituds –les que avui encara ens fan ser espectadors actius– hi ha contribuït, i molt, l'*Equip Crònica* i el seu girar la cara a la pintura. □

De la poètica i la poesia de Víctor Sunyol

Carles Hac Mor

Fa uns mesos, a la presentació del darrer llibre, *Amb sense*, de Jordi Domènech, que va morir al cap de poc, vaig dir: «Jordi Domènech és un dels poetes amb qui m'identifico més, tant com amb Víctor Sunyol, que és molt més auster, més àrid i esquerp.»

I fa uns dies, sense pensar gens en la seva publicació, vaig escriure aquesta nota: «Atènyer és sinònim fals d'assolir, d'aconseguir, d'abastar, d'heure. Una cosa s'ateny –s'assoleix, s'aconsegueix, s'abasta, s'heuran no hi ha intenció, ni voluntat, d'atènyer-la. La poesia de Víctor Sunyol ha atès l'accent del sense d'on ragen els sinònims.» I vet aquí que l'endemà mateix em van demanar per al diari *La Vanguardia* una frase sobre Antoni Tàpies. I no vaig dubtar gens a transformar la nota sobre Sunyol: on deia «La poesia de Víctor Sunyol», hi vaig posar «L'art de Tàpies» (i vaig exigir que la frase hi sortís en català).

I em vaig quedar tan tranquil, sense cap sentiment ni mig d'haver sortit per la tangent ni d'haver forçat les coses, pel canvi de destinari de la frase, de Sunyol a

Tàpies. Vaig recordar, això sí, una lliçó que, sense ell voler-me-la donar, vaig aprendre de Joan Brossa. Un dia em va dir que s'estimava més de no escriure mai poemes pensant a dedicar-los a una persona o cosa, sinó que li anava sempre més bé de triar, per a una endreça, un poema seu ja escrit; i que la gran majoria de peces de Tàpies que acompanyen (sense il·lustrar-los: la il·lustració no és pas brossiana) poemes seus, de Brossa, les havia triades ell, Brossa, entre peces fetes per Tàpies abans de pensar en l'obra conjunta de tots dos. I així s'entén la frescor i la puixança de, possem per cas, la punyent obra mestra *Novel·la*, de Tàpies / Brossa, o Brossa / Tàpies: l'atzar no és aliè, a *Novel·la*, a la dialèctica entre els poemes de l'un i els dibuixos de l'altre.

Després de substituir el nom de Sunyol pel de Tàpies en aquella frase de més amunt, com és lògic em vaig demanar quines similituds intuïa jo entre la poesia de Sunyol i l'art de Tàpies. I un inici de resposta em va venir del record d'un text meu que vaig escriure l'estiu passat per a una exposició de l'escultor Martí Rom, on deia, si fa no fa, que hi ha la virtut de la pluralitat, que es dona en molts grans artistes i poetes –per exemple, Da Vinci, Duchamp, Verdaguer i Carner– i que d'altres artistes i poetes així mateix grans no tenen; i per

Carles Hac Mor és poeta i assagista. És autor, entre altres obres, de *Despintura del jo* (Premi d'assaig Joan Fuster), València, Tres i Quatre, 1998.

tan notable mancança, aquests darrers llueixen unes virtuts solipsistes, singulars, com és el cas de Tàpies, Uccello, Sunyol i Brossa, totes i cadascuna de les obres dels quals són, respectivament, tapiesistes, uccel·listes, sunyolistes i brossistes.

És a dir, el tapiesisme, l'uccel·lisme, el sunyolisme i el brossisme s'adiuen amb tots els respectius Tàpies, Uccello, Sunyol i Brossa i, per contra, el leonardisme, el duchampianisme, el verdaguerisme i el carnerisme no els podem sobreposar a totes les obres, respectivament, de Da Vinci, de Duchamp, de Verdaguer i de Carner, perquè són artistes i poetes que fan, escriuen, en una multiplicitat més o menys accentuada.

Sunyol i Tàpies, doncs, són, tot dos, solipsistes, singulars, i tots dos, com ja hem dit, han atès l'accent del sense d'on ragen els sinònims. Aquest 'sense', però, va precedit de 'amb' al títol ja esmentat del llibre del malaguanyat Jordi Domènech, *Amb sense*, un títol que, com veurem, podria ser perfectament un títol o un vers de Sunyol (tot i que, en Domènech, prové d'un afegit que rep 'sense' a les comarques del Vallès: verbigràcia, «Un cafè amb sense sucre» allà vol dir «Un cafè sense sucre»).

En efecte, els poemes de Sunyol, des dels seus començaments literaris fins avui, són escrits sobretot amb preposicions, conjuncions i adverbis (posem per cas: *ni amb ara prou*, que és el títol del seu primer llibre publicat, el 1984, i *des de / només / sense // des de / -amb- / o per*, versos del poema *Llosera*, del 2002).

Aquesta peculiaritat personal o estilística permanent de Sunyol —que s'ha anat depurant amb el temps—, l'ha portat darrerament a esbossar una teoria de gramà-

tica històrica. I pel seu caire per mi faceciós, aquesta teoria, bastida en el marc no dibuixat d'una lingüística-ficció no exempta d'humor, il·lumina la lectura de la poesia de Sunyol. I tanmateix, aquesta poesia, paradoxalment —i això que ve és important—, de bufa, tot just en té una conseqüència —primera i no pas única—, la d'una reducció a l'absurd del llenguatge, la qual reducció, com anirem comprovant, va molt més enllà i més ençà de l'humor, tot mantenint-lo, però.

Vet ací l'esbós teòric de Sunyol, extret de *iuxta*, que, segons ell, és com una poètica dins Stabat, el seu darrer llibre:

Vull una llengua feta només de preposicions i de conjuncions (i potser algun adverbí). La llengua d'abans que els substantius i els mots de pretesa referència concreta vinguessin a destruir-la. Aquests, i el lèxic i les relacions sintàctiques que demanen, van venir a torpedinar una llengua essencial, pura, justa.

Una llengua només composta de preposicions i de conjuncions s'estableix amb una sintaxi neta, elemental, suficient, que els mateixos elements li donen i li aporten; no li calen reglamentacions externes i imposades, ni signes per marcar-les.

Amb la irrupció de la 'semàntica objectual o referencial', aquests elements primers van quedar reduïts a nexes subordinats (o coordinats), i subordinats van ser buidats de contingut.

Retornar-los el significat ple i absolut que encara guarden, i desterrar verbs, substantius, adjectius i tota la faramalla.

Hi subratllem que aquella llengua essencial, pura i justa, va ser malmesa pels substantius i d'altres mots de pretesa referència concreta, i que les preposicions i conjuncions tenien una significació, de la

qual van ser privades per la irrupció de la semàntica objectual o referencial. Per tant, en deduïm el rebuig, en Sunyol, de la referencialitat, o sia, hi col·legim l'intent, reeixit, d'una llengua sense referents externs a si mateixa, feta senzillament de preposicions i conjuncions, que, com a tals, ja no tenen significat precís al defora de si mateixes. I val a dir que Sunyol reclama aquesta llengua prepositiva i conjuntiva exclusivament per a la seva escriptura, i que la seva poètica és això, la seva poètica, i no pas, ni de lluny, un manifest fet amb l'interès de predicar una forma determinada de poesia per a una tendència literària.

Com hem d'agafar aquesta poètica de Sunyol sustentada, amb ironia, o no, en una lingüística-ficció? És un conegut error –ha escrit Tàpies– creure que les meditacions (o elucubracions) dels artistes (i el poeta és un artista de la paraula) sobre la seva pròpia obra «es redueixen a una mena de projecte, guió o pla d'atac per imposar allò que l'artista materialitzarà després en la pràctica. Veient-ho solament així, oblidaríem els mecanismes interactius del pensament i del treball en general, i del procés creatiu en particular.»

Dit d'una altra manera: hi ha sempre una dialèctica entre la teoria o poètica i la pràctica o poesia. La teoria bastida arran d'una pràctica modifica aquesta pràctica, i aquesta, al seu torn, modifica la teoria; i a vegades la teoria pot anar per un cantó i la pràctica per un altre, per bé que, almenys fins ací (després ja hi trobarem divergències), aquest no és pas el cas de Sunyol.

Un resultat, de la seva poètica (o una de les causes d'aquesta), n'és el següent poema seu (escrit el 2002), bellíssim i interessantíssim, al meu parer, i endreçat, significativament, a un subtilment im-

mens artista, Antoni Llena, que de tant en tant escriu esplèndidament sobre Tàpies. Heus-lo ací, sencer, el poema:

DÍPTIC A ANTONI LLENA

1

només

només des de

sols

o potser

(gairebé

menys)

ni

sobretot

però on

si

fins a sense com

entre mai

ja sense

ni tampoc

només tot

entre

ara

encara

en

mentre quan

(de)

es

(per en)

i mai per

així

així

*i prou
(se'n)*

*des de només
només*

ar-se

2

*mai si no, perquè ser sols s'és a res; i així
ençà d'enllà a post, i ara. l'obrat atent, en
pler, si on llavors ser fins a sense quan. ni
altra cap res. o durant; doncs però. potser
desig de no. deshora _en ara desara_ ni
només (algunes / de tant fremir a penes
existeixen...) o si en*

*[...] Totes les coses / del món tremolen, algunes
/ de tant fremir a penes existeixen... Andreu
Vidal*

I ací fineix el poema de Víctor Sunyol.

Naturalment, per la seva manca de referències exteriors als poemes en si, la poesia de Sunyol genera incomprensió. Hom ha titllat Sunyol d'avantguardista, de «ferotge i intransigent» (Hèctor Bofill), d'il·legible, indesxifrabable i inintel·ligible, com si hi pogués haver alguna cosa inintel·ligible (sense tenir en compte que tot —des d'una frase inconnexa a una pedra— és intel·ligible); com si la intel·ligibilitat, entesa des de les convencions poètiques més tronades, fos un requisit imprescindible en poesia.

(Tot amb tot, aquesta incomprensió manifesta en certs individus conviu amb la circumstància que Sunyol gaudeix de renom en el món de lletres i de l'art, que

compta amb el reconeixement de molta gent, que pot publicar regularment, que sovint col·labora amb artistes i músics i que, de tant en tant, guanya algun premi literari. A què més pot aspirar un poeta, mundanament parlant?)

A la pregunta de què diu la poesia de Sunyol, què vol dir, què significa?, hauríem de respondre que és una poesia autoreferencial. Així, el poema de més amunt, *Díptic per a Antoni Llena*, vol dir, diu i significa això:

*només
només des de*

*sols
o potser
(gairebé
menys)*

*ni
sobretot [...]*

I hauríem d'acabar tot el poema per dir allò que aquest diu, què vol dir i què significa. I si l'hem qualificat, juntament amb bellíssim, d'interessantíssim és precisament també per la seva bellesa (o podríem dir per la seva bellesa no gens convencional, o per la seva abellesa o nobel·lesa, que igualment són bellesa, o en tot cas no hi ha lletgisme, al poema) i així mateix el poema és interessantíssim per la seva radicalitat en l'autoreferencialitat.

D'avantguardista, Sunyol no en té res. Avui, qualificar d'avantguardista un artista o un escriptor equival a penjar-li una llufa que, de fet, el margina i que implícitament infravalora la seva obra. És una etiqueta ben trobada per desacreditar algú, ja que a hores d'ara l'avantguardisme no pot ser

sinó una caricatura de les avantguardes. Això, però, amb el benentès que l'importantíssim llegat d'aquestes forma part de la tradició artística i literària, mal que això és ignorat pels conservadors que desqualifiquen algú amb el títol d'avantguardista.

Perquè, paradoxalment amb el necessari i convençut rebuig de l'etiqueta d'avantguardista, «no som —com escriu Tàpies— dels qui creuen [...] que l'aventura de l'avantguarda és un món clos, amb unes dades precises, amb un començament i un final. Ni, encara menys, que, en arribar a una certa maduresa, una cultura, o un artista, passa forçosament de l'*esprit d'inquietude* a l'*esprit de reconstruction* (al retorn a l'ordre), i que ara ja només es tracta d'endregar una mica la casa, satisfets del que tenim.»

Som dels qui pensem que Dadà és una bomba d'acció retardada, que Dadà ha estat fins ara simplement una traca i que quan de debò esclati Dadà ja ningú no ho podrà explicar, puix que tot haurà estat negat radicalment (negat en les accepcions de refutat i d'ofegat). El verí de les actituds avantguardistes corre per les venes de la poesia de Sunyol. Ell tanmateix ja no pot ser, ni vol ser, avantguardista, ni ho és, ni té cap enyor de les antigalles avantguardistes, que ja són clàssiques.

Al meu entendre, i no exactament al parer de Sunyol, és entre aquest cúmul de contradiccions per on l'estètica sunyoliàna, tan extrema, s'arrossega espasmòdicament, sense columna vertebral, sense pedestal —i tot això és un gran elogi— i fins i tot sense sabates, per tal d'ultrapassar, com aquell qui diu, allò de Brossa de «el pedestal són les sabates».

Cada poètica és una política en què l'ètica esdevé estètica, i cada concreció d'a-

questa estètica admet innombrables interpretacions i teoritzacions —entre les quals hi ha la de l'autor, una entre les moltíssimes possibles, i no pas necessàriament la primordial—, les quals no poden exhaurir l'obra, no n'aconsegueixen d'abastar mai ni el moll ni la completesa. Cada digressió sobre un poema és una creació literària. Al cap i a la fi, la sola explicació totalment encertada d'un poema és el poema mateix, i en el cas de Sunyol, com ja hem assenyalat, això és ben evident.

Certament, ell ha atès —ha assolit sense haver-s'ho proposat— l'accent del sense intenció ni voluntat del qual ragen els sinònims, que, pel fet de ser sinònims, s'anul·len entre si. Solament des d'aquest 'sense' hom pot veure la anihilació de la realitat, un reflex de la qual anihilació és l'anul·lació recíproca de tots els sinònims i, doncs, del llenguatge entès com a acumulació de sinònims.

Haver atès —mitjançant i a través de la poesia— el sense de què parlem ha permès a Sunyol de bastir les seves poètica i poesia de l'anorreament del llenguatge fet de lèxic i de relacions sintàctiques, o sia, li ha donat la possibilitat d'anihilament de la realitat, que ja no pot ser representada perquè les preposicions, les conjuncions i els adverbis, per si sols, no la poden representar. En comptes de representació de la realitat hi ha, aleshores, en Sunyol, presentació del poema, que és una realitat. A la poesia de Sunyol, la realitat exterior al poema no existeix: el nihilisme hi ha esdevingut l'accent del 'sense', tan carregat de negació que ni tan sols s'hi veu, l'accent.

La seva pràctica de la poesia és una pràctica vital i vitalista, radical i de subjecte, subjectiva i subjecta al seu jo i a res més. La seva poesia no trenca amb res, no

cau en aquest tòpic; no omple cap buit, ni el vol omplir, en el panorama poètic; no vol incidir en la societat ni en els individus: no és pas una poesia benpensant, no pretén de donar menja espiritual als lectors. Vist tot plegat, no pot estranyar pas que provoqui incomprensió en alguna gent.

I per anar rematant, i en certa manera contrariant, aquesta meua, particular, desinterpretació de la poesia de Sunyol (una visió que no intenta pas donar la clau de res, sinó una clau, i ni això, sinó que, ben modestament, mostra ben nua la poesia sunyoliana, sense cap ornament ni mig), parafrasejaré un tros d'una entrevista que li va ser feta, a Sunyol, a la revista *El tacte que té* (<www.eltactequete.com>).

El poeta era a Girona i volia treballar sobre algun dels elements de la ciutat, i la idea era d'escriure arran del Tapís de la Creació i de les làpides mortuòries, del cementiri jueu, que hi ha a can Bonastrucça porta.

En aquesta casa, hi va veure una làpida (que és la consignada al final del poema de més avall) amb una inscripció gairebé del tot esborrada. Ja no podem saber el nom de la persona que va ser enterrada al peu d'aquesta làpida. Allà, a la pedra per perpetuar la memòria del mort (i això és el que diu la inscripció), resulta que ja no hi consta qui era aquest mort, perquè el seu nom ja hi és pràcticament il·legible.

Això va atreure Sunyol, li va agradar aquesta idea, l'anhel impossible de perdurar, el desig d'immortalitat, la fi que és la mort, aquesta –diu ell– mena de paradoxa que portem els humans a sobre, la bellesa d'aquesta tragèdia, d'aquesta pedra escruixidora. Ell volia parlar d'això, i ho volia fer utilitzant sobretot aquests elements que,

segons ell, hem reduït a nexes gramaticals, i que tanmateix tenen, per ell, molta més significació que no els mots «semàntics» (substantius, adjectius, verbs, etcètera), precisament perquè, d'acord amb Sunyol, ja sabem que el mot no pot designar la cosa, en la mesura que pertany al llenguatge i que té la pretensió d'establir correspondències semàntiques i denotatives; en canvi, conjuncions, preposicions, etcètera, en el seu sentit complet, plenament semàntic, diuen, per Sunyol, l'exactitud, justament per tal com el seu àmbit és el de la nebulosa, la insinuació, el suggeriment.

I d'això, de trobar-se davant aquella làpida, li en va sorgir el poema següent:

sense com cap sense

–cap res–

quan ja ni sempre

ni mai

quan ja no res

per

–sense–

on

o quan

o ser

sense

–sempre–

des de (morir)

només

amb

i tot

per mai

per mai

–de–

sempre sense

per mai

la por del desig

Làpida hebraica del cementiri jueu.

Inscripció molt esborrada, difícilment llegible:

«... la seva memòria sigui per la vida perdurable,
tingui pau.»

Burxarem ara en dues de les afirmacions de Sunyol que hem parafrasejat més amunt, abans de transcriure aquest poema: la primera és en la mesura que pertany al llenguatge, el mot no pot designar la cosa.

Pel que fa a aquesta asserció, fixem-nos en els comentaris següents de Sunyol a l'entrevista que ja hem citat, la de la revista *El tacte que té*:

La llengua és el que és, i la tradició literària, estètica i de pensament en què em moc parteix de considerar-la inútil, inservible. Vull dir la tradició que, en els temps moderns, arrenca de la Carta de Lord Chandos de Hofmannstahl i va avançant per totes les literatures, en el silenci i en la desconfiança en el llenguatge, així com per la filosofia del llenguatge. I aquí cal parlar, és clar, de Wittgenstein, d'un aspecte de Heidegger, de Foucault, de Derrida (que els entenc molt poc, però el que hi entenc m'ha servit molt i m'ha fet avançar molt), i també de la Zambrano, de John Cage, de Malevitx, o Bob Wilson, o Tarkovski, o Beckett.

Bé, doncs jo em moc per aquest canal, per aquesta rasa. I és arran d'aquesta consciència de desert, de no poder dir, que hom intenta de construir un discurs amb les restes de naufragi que és la llengua. I precisament per això, perquè hom parteix d'aquest punt, d'aquest concepte de llengua, hom pot arribar a dir alguna cosa, hom pot arribar a construir algun discurs.

Al revés del discurs que parteix de la plena confiança en el llenguatge, que no és conscient de la seva mudesa, de la seva inutilitat, que viu inconscientment una tragèdia, i, perquè n'és inconscient, viu feliç en la mudesa amb aparença de dictat: feliç i confiat en un dolç engany.

Quan hom és conscient de la mudesa, de la tragèdia, pot arribar a algun lloc. És tràgic, vull dir dolorós, no gens còmode, però és l'única via per qui ha vist la llengua en la seva realitat de despulla inerta.»

L'altra afirmació de Sunyol en la qual burxarem és la següent: *en canvi, conjuncions, preposicions, etcètera, en el seu sentit complet, plenament semàntic, diuen l'exactesa, justament per tal com el seu àmbit és el de la nebulosa, la insinuació, el suggeriment.*

Quant a això, a aquesta exactitud nebulosa, insinuadora i suggeridora, Sunyol, a l'entrevista que ens ocupa, diu:

La desconfiança en el llenguatge pot portar, al capdavant (i això sí que és llarguissim d'explicar, i és una de les vies de Stabat), a un dir ple, a la recerca i camí cap a un dir «absolut». Però això sí que és complicat i encara hi dono voltes, tan teòriques com pràctiques.

I bé, estic si fa no fa d'acord amb tot el que diu Sunyol tocant a la desconfiança en el llenguatge, llevat de la seva, de Sunyol, confiança en aquesta desconfiança (desconfiança que, afirma ell, pot portar a algun lloc, al camí vers un dir «absolut»). I amb això no pretenc pas invalidar gens, des de la meua perspectiva, ni la poètica ni la poesia de Víctor Sunyol. Ja he dit que la teoria d'un autor (Sunyol) pot entrar en contradicció amb la seva pràctica, que les elucubracions sobre la pròpia obra tenen tanta importància —o tan poca, o cap—

com totes les altres digresions d'altri al voltant de la mateixa obra.

Penso que creure que la confiança (en la desconfiança) de Sunyol per arribar a *un dir* «absolut» és un engany que ell es fa i que no difereix gaire del *dolç engany* en què, segons ell (i hi convinc), escriuen els qui no són conscients de la mudesa i la inutilitat de la llengua. Opino que el dir absolut (sense cometes) no existeix, tot i que, com a utopia (com a engany), el dir «absolut» (entre cometes) pot ser bo, com a incentiu, per al poeta.

Al meu parer, el nihilisme de la tradició a què Sunyol al·ludeix (de Chandos de Hofmannstahl a Beckett, de Derrida a John Cage) cal portar-lo a l'extrem a fi de no enganyar-se i de subvertir tot el sistema de pensament i literari i artístic en el qual vivim immersos, de subvertir-lo a fi d'atènyer l'accent (ja atès per Sunyol) del sense d'on ragen els sinònims, a fi d'atènyer la llibertat de l'escriptura. I per mi, aquest camí nihilista no és gens tràgic, o no és únicament tràgic, sinó que és còmic o tragicòmic, molt creatiu i ple de vitalisme alliberador, i és pot enfilat amb humor, que sempre és savi, o si voleu, amb ironia, com fa clarament l'escriptura de Jordi Domènech.

Davant el meu «no hi ha res a dir, i quan no tenim res a dir és quan en diem més, de coses (perquè llavors deixem que les coses les digui el llenguatge)», Sunyol afirma que ell sí que vol dir coses, quan escriu.

Com a exemple que ell vol dir coses, tenim la seva esplèndida explicació d'on prové el magnífic poema «sobre» la làpida. La làpida, però, és simplement l'excusa o motivació que l'ha portat a escriure el poe-

ma. L'explicació d'aquesta motivació és, en si mateixa, una creació literària molt bella. Ara bé, si llegim el poema sense saber aquesta explicació, el poema continua essent igual de bo, o encara més bo, o per ventura no tan bo. És a dir, el poema resta (ha o hauria de restar) al marge de les explicacions del seu autor, té (ha o hauria de tenir) valor per si mateix. Tot amb tot, sense la motivació de la làpida, el poema no hauria existit.

Rellegiu el poema (*sense com cap sense / -cap res- / quan ja ni sempre / ni mai [...]*) i veureu que, amb la seva sola lectura, si hi ignorem la motivació –la troballa de la làpida– que ha portat Sunyol a escriure'l, aquesta motivació no apareix enlloc al poema i ni tan sols hi és suggerida. I això no malmet gens el poema. El dir absolut (sense cometes) a què s'acosta el poema va molt més enllà i molt més ençà de l'anècdota de la seva concepció.

Passa com en qualsevol obra de Tàpies. El pintor l'ha feta ben segur que motivat per alguna cosa (impressió, vivència, experiència, etcètera), i tanmateix aquesta motivació, l'espectador no la veu en l'obra, ni té per què veure-la ni saber-la: la motivació no li pot aportar sinó una visió de l'obra (la de l'autor, la de Tàpies) entre les moltíssimes possibles visions d'altri; de fet, la motivació és extrínseca a l'obra, que de la motivació ençà ha passat per un procés de treball que ha transformat l'impuls de la motivació. Allò que compta és el que cada espectador rep de l'obra, o allò que cada espectador veu o posa en l'obra, del tot independentment de la motivació que ha provocat el procés d'execució de l'obra, en el qual procés, d'altra banda, la seva motivació ja queda tergiversada.

La motivació és totalment secundària, i ni això: és una excusa, un incentiu, per fer art o per escriure poesia. No hi ha res a dir vol dir que no hi ha res a dir ni a priori, abans de la motivació, ni tampoc després d'aquesta, que serveix d'espoleta i prou. I si algú es pensa que sí, que té coses a dir, o vol dir coses quan escriu, o bé dirà coses tòpiques (i ben lícites de dir i que poden ser molt ben dites) o bé es pensarà (com Sunyol) que diu unes coses i no les dirà, en dirà d'altres, segurament diferents en cada lector o espectador.

Per tot plegat em sembla lúcida no voler dir res i així deixar que parli el llenguatge. I afegim-hi que sense una motivació concreta igualment es pot fer art i escriure. *L'àmbit de la nebulosa, la insinuació, el suggeriment*, l'única exactitud possible mitjançant el llenguatge, de què parla Sunyol, pot existir –existeix– no solament en el poema, sinó també en la seva concepció.

I el cas és que Víctor Sunyol acaba de publicar, a Proa, *Stabat*, el seu llibre que va guanyar el premi de poesia Parc Taulí. La primera nota del llibre fa així: *La poesia, sempre enfront del cadàver que és la llengua, en el qual no pot ni vol reconèixer-se, i amb el convenciment que se n'ha d'allunyar tant com li sigui possible i recercar en la seva pròpia pràctica un llenguatge veritable, viu i vàlid. I etern.*

Tot comença, doncs, al llibre, amb la posada en escena del que li acabo de discutir, a Sunyol, d'allò de què he discrepat. Ens trobem, d'antuvi, (la poesia davant *la llengua en la seva realitat de despulla inerta*) amb l'escenificació de la confiança de Sunyol en la desconfiança en el llenguatge, la qual confiança en la desconfiança, per ell, pot portar, al capdavall, a un dir ple, a

la recerca i camí cap a un dir «absolut» i etern. I ja he dit que, per mi, creure en la possibilitat d'aquest camí és un engany que Sunyol es fa i que no difereix gaire del *dolç engany* en què, segons ell (i jo també ho penso), escriuen els qui no són conscients de la mudesa i la inutilitat de la llengua.

I nogensmenys, en la mesura que ens endinsem en *Stabat* –un llibre excel·lent, extraordinari, admirable, una mena de poemaassaig, amb versos, notes i proses entre poètiques i teòriques sobre la pròpia poesia, una poètica feta poesia, una unitat de cent trenta-quatre pàgines–, en la mesura que el vaig vivint, veig, per dir-ho ras i curt, que Sunyol té tota la raó, tota la seva raó i tota la seva desraó.

M'adono que el que jo –amb la meua raó i desraó– anomeno confiança de Sunyol en la seva desconfiança en la llengua –que ell equipara a llenguatge– és inherent a la desconfiança que jo qualifico de nihilista. Vull dir que veig, que constato, que la poesia de Sunyol és veritablement una pràctica radical de subjecte radicalitzat cap a si mateix, des d'on rebota cap a altri.

I m'adono que els dogmes potser amagats en un nihilisme (el meu) que de vegades pot ser fonamentalista no deixen veure-hi clar: la poesia de Sunyol és la victòria contra la metàfora, que tanmateix és immanent al llenguatge. És la seva victòria, la de Sunyol, perquè tot just hi pot haver victòries (que igualment són derrotes) individuals, o no (també poden ser col·lectives).

Stabat és, ara com ara, el sùmmum de Sunyol, d'una branca del tronc de tota la poesia, la branca Sunyol. I tots els adjectius elogiosos que podria aplicar a *Stabat* em semblen gastats i massa poc enco-

miàstics. Hi llegim, a *Stabat* (i obro el llibre a l'atzar, amb la seguretat que si no l'encerto, l'endevinaré, a donar el to):

[...]
ni d'ara d'abans
ni d'ara
—per ja mai més—
(o quan
o ser
—o on—
i tampoc)

només desencontres
—memòria
paraula—

per ja mai més
saber
ser res
(no res
—per sempre mai—
amb) [...]

I encara (així mateix agafat a l'atzar) hi sobreafegixo:

La memòria és un desencontre. La memòria fa, constitueix, l'ésser, però amaga la veritat, li nega la consciència. [...] L'encontre del jo i la memòria, que havia de ser l'encontre salvador, esdevé el tràgic desencontre. I el mateix ocorre amb el dir, que no és sinó miratge, desig projectat en una impossibilitat. La llengua és un desencontre.

Stabat és un monument (a què, en realitat?) en forma de clot enorme. Aboqueu-vos-hi amb cura de no caure-hi. I continueu fent el vostre camí —sí, cadascú el seu—, oblideu *Stabat*, no hi penseu. I tanmateix aquest túmul invertit, gegantí, aquest esvoranc tràgic, funerari, religiós,

dolorós, aquest poema magistral i aquesta poètica encoratjadora se us aniran fent presents, i tornareu a passar per *Stabat*.

Stabat és, sí, una bomba d'acció retardada. Més que no pas la recerca d'una llengua essencial, pura, justa, d'un llenguatge veritable, viu, etern, amb una sintaxi neta, elemental, suficient, amb un significat ple i absolut, amb un sentit complet i exacte —la qual cosa s'acostaria al llenguatge perfecte, i la perfecció és feixista (i res més allunyat de qualsevol feixisme que aquest llibre)—, *Stabat*, com tota la poesia de Sunyol, i tal vegada malgrat el que ell en pensa, suposa un engrascador grau sota zero de l'escriptura.

I ara, sense tenir en compte res del que ací he escrit, abordeu, lliures de prejudicis, *Stabat*. Aquesta darrera recomanació és de les poques coses de què no dubto de les que acabo d'escriure, havent llegit *Stabat*. □

Carod-Rovira contra el guió

Ferran Garcia-Oliver

Per tal de comprendre les coses ens cal sempre la distància necessària a fi de no sucumbir a la pura anècdota. Solem ser víctimes de l'espasme i el miratge, de la immediatesa i la falla vibrant de l'esdeveniment, quan una mínima cautela aconsellaria deixar passar l'esclat fugisser, tan fascinant en el seu resplendor multicolor, per poder destriar el que és essencial del que és accessori, el foc dels encenalls, en fi, el gra de la palla. En la política diària i de consum aquest exercici és gairebé impossible. La successió dels fets, sovint imprevisibles i desconcertants, du a acarar-nos-la més amb el cor que amb el cervell. Aquesta política quotidiana és un carnaval de passions. Se'ns hi fa difícil distingir les nobles passions, que a fe que n'hi ha, devorades pels baixos instints, l'aluminosi conceptual i el sectarisme més esfereïdor possible practicat per les disciplines dels partits i els seus corifeus. La política de les nostres benaurades democràcies s'ha convertit, ja fa un temps, en una pura escenografia, de la qual els professionals que s'hi

dediquen, o almenys els qui donen la cara, la paraula i el gest, han de posseir, doncs, les virtuts de l'actor. La vasta comèdia humana dóna per a tots els papers possibles.

¿Qui n'escriu els guions, però? En les democràcies vigoroses, sanament representatives, hauria de ser la ciutadania la qui amb les seues intervencions constants, més que amb el vot displicent i recelós, marcara allò que convencionalment hem anomenat l'agenda política. Sabem, massa i tot, que la ciutadania és un ens vaporós, dormilega i reticent al compromís; sabem amb escreix que les democràcies occidentals pateixen malalties cròniques de representativitat i dinamisme (el millor índex d'això en serien els preocupants nivells d'abstenció), i sabem, o hauríem de saber, en efecte, que els guions els escriuen ara més que mai les poderoses agències de notícies i els sinistres despatxos del grup que reté el poder en les seues mans. No cal dir que entre ambdós la permeabilitat és fluïda, i fins condició imprescindible per a la compartida hegemonia mediàtica i política. Es tracta de guions fàcilment mengívols, lineals, senzills en les seues proposicions i en el seu vocabulari. Qualsevol subtilesa, qualsevol ironia i fins i tot qualsevol volantí de bon humor, hi queda absolutament proscrit. Ses senyories són del pensar que el posat seriós i transcendent són

Ferran Garcia-Oliver és professor d'Història Medieval a la Universitat de València. Ha publicat, entre altres, *Terra de feudals* (IVEI, 1991) i *La vall de les sis mesquites* (PUV, 2003).

la millor garantia per guanyar-se la confiança de l'auditori. Ara bé, tot i la senzi- llesa que sovint ratlla la puerilitat, aquests guions són intocables, tancats, ribetejats si convé d'un embolcall sagrat per tal d'assenyalar en qualitat d'heretge el tribú que gosa trencar l'arquitectura de la representació. Les improvisacions desestabilitzen d'allò més l'ecosistema polític i cal blindar-lo amb lleis si cal perquè tot es desenvolupe segons els guions prevists.

Més per bé que per mal, la política de consum escapa a les obsessions de control i de fixesa del seu joc. I dic més per bé que per mal perquè, comptat i debatut, en els conflictes a què ens aboquen els fets inesperats i fortuïts, o no tan fortuïts, i en la seua resolució hi trobem no sols l'enèrgica expressió de la llibertat, sinó també molt sovint els canvis que esperonen l'aprofundiment d'aquesta mateixa llibertat i el progrés social. No pot ser més eloqüent al respecte l'atemptat d'Al-Qaida a Madrid, que havia de provocar en qüestió d'hores un daltabaix en els pronòstics que reservaven el triomf de les últimes eleccions espanyoles al Partit Popular. Al govern se li esmunyí el control de la informació, i una bona part de la seua presumpta clientela, colpida pel dolor certament però també sentint-se estafada per l'intent d'atribuir des de la Moncloa les dues-centes morts a ETA i així eludir la responsabilitat en la guerra d'Iraq, optava per donar el vot a altres forces polítiques de signe progressista, en particular el PSOE, a qui abans de la tragèdia se li augurava una severa derrota.

A hores d'ara, i en el si del regne d'Espanya, potser una de les batalles democràtiques en què ens hi va això precisament, llibertat i progrés, és la de la Constitució del 78. Contra les temptacions de modifi-

car el seu articulat perquè les nacions històriques s'hi senten còmodes, sense la secular pressió uniformitzadora, i també sense unes balances fiscals injustes, el nacionalisme espanyol ha reaccionat traient-se la careta reaccionària de sempre, la que lliga *vivan las caenas* amb el *que inventen ellos*, Al-Hoceima amb Perejil, Primo de Rivera amb Franco i Calvo Sotelo amb Aznar (Negrín amb Rodríguez Ibarra, ¿per què no?). La maduresa democràtica, la cobertura de la Comunitat Europea, les xarxes del mercat transnacional, barren de moment qualsevol veleïtat del colp de força, per bé que hem sentit veus que en recomanen ja l'aplicació al territori més díscol d'Euskadi. Ben mirat, el nacionalisme espanyol no necessita recórrer a la trencadissa, si al cap i a la fi fa servir altres armes que a l'entrada del segle XXI són més efectives, més persuasives, més subtils: la de la inundació mediàtica, és a dir, la colonització de les voluntats populars per mitjà d'un autèntic Ministeri de la Propaganda més o menys encobert, i la de l'abjecta perversió de les regles democràtiques amb la submissió dels jutges al guió escrit per l'executiu.

La trobada del secretari general d'Esquerra Republicana de Catalunya, Josep Lluís Carod-Rovira, amb dos representants d'ETA va trasbalsar el guió principal de la Moncloa i de Prado del Rey. Fa només vint anys, o menys fins i tot, el senyor Carod-Rovira no s'hi haguera guanyat més que una columna de la premsa interna del seu partit, i encara, si és que arriba a esbombar-se la notícia. Ni la policia s'hauria molestat a demanar-li'n detalls de l'entrevista perquè la faena se li hauria acumulat, començant per les citacions als mateixos funcionaris de l'Estat. En vint o menys anys han canviat moltes coses, és clar, però si ha

incomodat tant l'encontre de Perpinyà és perquè les aigües del model de l'Estat baixen tèrboles, en uns moments en què la Cambra Catalana es prepara per a la reforma de l'Estatut i el lehendakari Ibarretxe ha presentat el pla de lliure associació per a Euskadi. Possiblement mentre ETA no desaparega serà bastant improbable un marc més ambiciós capaç de resoldre tot d'una l'enutjós litigi de les nacions històriques. La seua dissolució és menester en nom de la vida de les persones per descomptat, perquè cap conflicte no mereix el cost d'una sola vida, però també perquè multiplica la reacció del poderós nacionalisme espanyol, quan arreu d'Europa s'imposa la negociació i la recerca de fórmules imaginatives com a mecanismes d'arbitració i solució dels vells litigis entre l'Estat i les nacions que enclou. Però l'Estat espanyol i el seu nacionalisme no tenen millors pastures per alimentar-se i justificar-se que cada una de les barbaritats etarres. També la fe catòlica ha necessitat la presència de l'heresiarca o del jueu per al seu triomf inapel·lable. Les excel·lències intel·lectuals dels etarres són més aviat de graduat escolar. No podem esperar que ni ells ni l'entorn social que els fa possibles puguen adonar-se que una societat no es pot construir contra el cinquanta per cent de la ciutadania, ni contra un u per cent tampoc. No perquè uns anteriorment hagen fracassat, d'altres han de deixar d'insistir per tal que caiguen del burro. Són quaranta-cinc anys de patiments i de morts ignominioses. Vulgam o no vulgam això ha de tindre costos, i encara que ens indigne en el paquet van així mateix costos polítics. Tenen presos, cal establir un calendari per al desarmament, cal mirar com es regulen les relacions en el futur en-

tre l'Estat i Euskadi. Algú ha de parlar, algú els ha de convèncer perquè deixen de fer mal. Carod-Rovira ho va fer, amb la discreció segrestada pels serveis secrets de l'Estat. Va parlar, ¿i què? Trobe que en una societat política regulada per l'ètica i no pels guions del poder, és a dir, dels nacionalistes espanyols, aquesta hauria d'haver estat la resposta adequada: «i què!». La irritació general en va fer d'ell poca cosa més que un delinqüent, per aquella simple i barroera proposició que qui seu amb assassins és un assassí. Al linxament d'uns se sumava la moralització del seu comportament per part d'altres: que si Carod-Rovira és un vanitós, que qui s'ha cregut ell per ficar-se on no li correspon, que si és un deslleial, que si és un aprenent de bruixot i un aventurer, i així *ad libitum*.

Amb totes les conseqüències que l'encontre va implicar, la no menys rellevant del qual fou la renúncia com a conseller en cap, amb tot l'allau en contra dels mitjans de comunicació i la generalitzada manipulació en clau electoral, s'aconseguia reprendre el guió de la Moncloa, vull dir, ajornar *sine die* una solució negociada al conflicte basc, ultra l'enfadosa melodia de la dimonització dels nacionalismes sense la compresa de l'Estat, que ni es nota, ni es veu ni put. Els apocalíptics indígenes mentrestant ploraven pel desprestigi de la Generalitat i vaticinaven retalls de l'autonomia. Tot plegat no era més que guerra de propaganda dins el fragor per captar vots. El veredict de les urnes en certa manera ha legitimat l'opció de Carod-Rovira, a Catalunya. Caldria entendre-ho, també, com les ànsies de molta gent de traure la política de la letargia i de l'hipòcrita exercici de la simulació, de trencar al capdavant un guió untós i manit. □

Rebels i heterodoxos

Guillem Calaforra

*Diccionaris, normativa i llengua
estàndard. Del Fabra al Diccionari
de l'Institut*

Francesc Esteve, Josep Ferrer,
Lluís Marquet, Juli Moll
318 pp., 2003, Edicions Documenta
Balear, Mallorca

El descontentament en relació amb la labor de l'Institut d'Estudis Catalans —és a dir, amb el funcionament de la seua Secció Filològica (SF)— té ja una llarga tradició. No cal remuntar-se als temps de mossèn Alcover: recordem, per exemple, la «polèmica dels correctors», en la qual van participar autors com Joan Fuster i Maria Aurèlia Capmany enfrontats a Eduard Artells i Ramon Aramon. I a Aramon, justament, va dedicat un dels capítols d'aquest llibre. Un personatge no exempt de polèmica: el lector farà bé de recordar la dels anys vuitanta sobre la modernització del català —l'estúpida història dels *light* i els *heavy*, signe dels temps—, i el que sobre Aramon van escriure autors com ara Pericay i Toutain. La dedicatòria en qüestió podria servir com una primera pista ben útil per a preveure els viaranys argumen-

tatius i les opcions lingüístiques dels autors d'aquest llibre.

Així doncs, el llibre d'Esteve, Ferrer, Marquet i Moll no representa pas un estat d'opinió nou i inaudit. Ben al contrari. El que sí que resulta nou, i molt, és la profunditat de l'envestida, per dir-ho de manera descriptiva. Hom pot estar d'acord amb l'IEC o amb els «crítics», però ningú no podrà negar que aquests darrers han treballat de manera sistemàtica i amb coneixement de causa, a l'hora d'enllestir els seus textos públics. Es comprèn perfectament que els nostres respectables prohoms de la gramàtica s'hagen sentit ofesos, nerviosos, perplexos, davant una acusació formulada amb un aparell analític tan abassegador. No es tracta ací d'impressionisme diguem-ne periodístic, ni de detalls anecdòtics i marginals. *Diccionaris, normativa i llengua estàndard* planteja una esmena a la totalitat al nou diccionari normatiu, una crítica de gran abast a càrrec d'excel·lents professionals de la llengua. I quins professionals! Tal com diu el pròleg de Jaume Corbera, ens trobem davant d'una veritable lliçó de lexicografia. En conseqüència, trobe que els arguments tècnics (*científics*, segons el vocabulari dels autors) no es presten a gaires especulacions. Del que els autors mostren en aquest llibre es desprèn una conclusió transparent: el *Diccionari de la llengua catalana* de l'IEC (DIEC) és molt deficient, no mereix la confiança que habitualment s'atorga a l'autoritat lingüística, i a més a més presenta diverses connotacions ideològiques discutibles.

Crec que a hores d'ara ningú, ni tan sols la digníssima Aina Moll, no s'atreviria a afirmar que el DIEC és el millor diccionari possible en les condicions actuals.

Des que va ser publicat, no és cap secret que una quantitat indeterminada –però sens dubte enorme– d'usuaris i professionals es van sentir insatsfets i decebuts amb l'esperat diccionari «oficial». Després d'alguna petita alegria inicial per determinades «liberalitats» lèxiques, es va estendre ràpidament la impressió que hi havia hagut un retrocés respecte del *Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana* (DGEC). I d'ací surten els malentesos i els recels, per dir-ho d'una manera suau: els implicats en el DIEC no han estalviat acusacions contra foscos interessos, al·lusió evident a la relació (?) dels crítics amb «una empresa privada» (*Enciclopèdia Catalana*, és clar). Sens dubte es tracta d'una reacció sorprenent en els il·lustres membres de la SF. Sorprenent perquè evoca lamentables paral·lels recents que no cal esmentar pel seu nom –perquè reflecteix l'antiga i moderníssima «teoria del complot», tan (in)útil en moments de crisi i decadència. L'única resposta tècnica de l'IEC (i tampoc, perquè és estrictament personal) ha estat la d'Aina Moll, en un article que aquí és sotmès a una contraargumentació intensiva i contundent. Per cert: té gràcia que acusen Moll de «prolixitat» en la seua resposta, quan ells, per posar un sol exemple, dediquen pàgines i pàgines (159 i següents) a analitzar, per exemple, l'aparició en cada diccionari del nom del lloc on s'efectuen determinades evacuacions fisiològiques. Les anàlisis lexicogràfiques d'Esteve *et alii* són minucioses fins a l'extenuació, i aquest és un altre dels motius que han exasperat els responsables del DIEC. Dit altrament: en referència a la seua criatura, no s'haurien esperat una *radiografia* com aquesta. Tal com ens recorden els quatre heterodoxos, el fet que aquest era un diccionari

fet de premsa i corrents el confirmen els seus autors mateixos, explícitament. Que és insatsfatori, ningú no ho dubta. Com la mateixa actuació de la SF en relació amb les críiques, impròpia de la seva augusta responsabilitat. Ara bé, una altra cosa és si pagava la pena presentar-ho tot plegat com una calamitat de resultats imprevisibles. Ací discrepe dels discrepants tant com dels al·ludits.

En realitat, l'atmosfera de maror i tensió que s'ha muntat al voltant d'aquesta polèmica és el resultat de diversos factors. De la grandiloqüent presentació i defensa del producte per part de l'IEC, en primer lloc; de la manera d'actuar dels mitjans de comunicació, també; i en tercer lloc, del to emprat pels autors del llibre, entre el greuge còsmic dels bons professionals i el catastrofisme sociolingüístic dels patriotes insubornables. En aquestes paraules, no hi barrege ni una engruna d'ironia: només cal llegir aquest llibre per a comprovar-ho. Tres factors, doncs.

Primer: l'IEC es va excedir pel fet mateix d'enllestir el diccionari amb precipitació confessada. Van cometre també diverses vegades l'equivocació tàctica de no reconèixer haver aprofitat el DGEC (com si fóra cap vergonya; no em sembla que els diccionaris s'improvisen en solitud eremítica, sinó que s'aprofita i es millora el que hi ha). Es van equivocar, també, en la manera de donar publicitat a un producte que potser hauria d'haver estat presentat d'una manera més discreta, *per si de cas*. I també van cometre l'error de defensar-se dels atacs de la manera menys intel·ligent: fent com els polítics dolents, o com els polítics acabats. Aquestes píflies són faves comptades, i les constate des del més absolut respecte i admiració envers la SF i els

seus membres. Dels errors s'aprèn molt més que dels encerts, i estic segur que els nostres *custodes linguae* han après molt i molt, gràcies a aquest afer.

Segon: els mitjans de comunicació van actuar de manera indigna, i no era previsible que passés d'una altra manera. Van fer de les crítiques al DIEC un *reality show* ben poc edificant, quan en realitat es tractava d'un problema entre lingüistes. Amb evidents implicacions socials, sens dubte, però qüestió tècnica («científica») al capdavant. Se'n pot veure el resum a les pàgines 26-32 del llibre.

Tercer: els textos crítics de la polèmica són d'una duresa extraordinària. Excessiva o no, això cada lector ho haurà de jutjar a la seua manera. Però en alguns casos el to de verduaire col·loquial i de sarcasme autosuficient no beneficia els autors i pot resultar tan divertit com molest. Vegeu, per exemple, alguns passatges de les pàgines 156 i 199, o els títols dels apartats 2.VII, 2.VIII, 2.IX i 2.10.

Convé recordar ací que el contingut bàsic del llibre, el gruix d'aquest treball ingent, consisteix en els dos llarguíssims articles que els autors van publicar per donar a conèixer els resultats de la seva anàlisi del DIEC. «El diccionari de l'Institut. Una aproximació sistemàtica» (pp. 41-146) és el famós detonant de la polèmica, publicat a *Els marges*; «De diccionaris i autoritats» (pp.149-232) és la resposta a l'article d'Aina Moll, i va aparèixer a la *Revista de Catalunya*. La resta de materials (la introducció «Un estàndard mig fet, un diccionari mal fet, un debat desfet» [pp. 17-35], un apèndix [235-259] i els índexs [263-317]) en certa manera *acompanyen* el «plat fort», que ha romàs bàsicament intacte. Des del punt de vista del lector, aquest fet consti-

tueix un altre indicatiu, en aquest cas una pista del fet que ni l'Institut ni els seus crítics no han cedit ni un mil·límetre de les seues posicions respectives. Evidentment, aquesta circumstància demana alguna mena d'interpretació. No em sembla clar, però, que se'n pugui deduir alguna conclusió positiva i optimista.

Ja he dit que, tenint en compte la minuciositat i el rigor de les anàlisis lexicogràfiques que presenten aquests quatre heterodoxos, no paga la pena d'entrar en detalls d'ordre tècnic. En termes generals, es pot afirmar que el procediment i les conclusions són correctes. El DIEC només satisfà els membres de la SF, i potser en realitat tampoc; entre els usuaris comuns i els professionals de la llengua no conec ningú que considere aquest diccionari com una eina a l'altura de les seues pretensions. Els dos estudis que integren el present llibre demostren de manera molt clara les arrels d'aquesta insuficiència. Per tant, en aquest aspecte podem considerar vàlid el missatge dels autors: el DIEC no sols és una actualització del Fabra, tal com se l'havia presentat, sinó que a més aprofita de manera asistemàtica i (horror!) dissimulada el DGEC; la seua estructura (és a dir, l'organització del material) i el seu contingut (especialment pel que fa a connotacions) no presenten el nivell d'excel·lència que se n'esperava. El punt de comparació constant és el DGEC, i aquesta és la nafra que més cou als responsables del nou diccionari normatiu.

Precisament és en aquests aspectes, els que transcendeixen el problema de la qualitat tècnica, on *Diccionaris, normativa i llengua estàndard* presenta una aportació més original. I també ací es troben els punts més febles de l'argumentació oferida pels

autors. Podríem resumir-ho dient que una detallada crítica sociolingüística i ideològica complementa l'anàlisi lexicogràfica. En el primer aspecte, el llibre adverteix de la inutilitat del DIEC com a eina estandarditzadora –en la mesura que la seua elaboració no parteix d'una idea clara de la funció que ha de desenvolupar en el procés de creació de l'estàndard. Per a Esteve, Ferrer, Marquet i Moll, el nou diccionari normatiu fins i tot representa un perill en la mesura que desorienta, i desorienta perquè està mal fet. La seua concepció de la funció estandarditzadora de la normativa travessa tot el llibre (vegeu, per exemple, les pàgines 34-36, 46-50, 178-186, 200-203). Els autors treballen amb una visió de l'estandardització com a procés dialèctic que em sembla molt encertada. Tanmateix, hi ha dos punts que mereixen discussió, perquè no semblen suficientment argumentats. Un és la idea que d'aquest procés tenia Fabra, segons els autors: merament un «procés de descastellanització» (p. 224). Per caritat interpretativa, sóc partidari d'entendre el punt de vista fabrià de manera una mica més complexa i matissada. Altrament, hauríem de coincidir amb Aracil quan l'acusava de trivialitat i de poca profunditat en comparació de, per exemple, Calveras. Potser la tasca més important és «descastellanitzar» (i no dic que no siga fonamental!), però prendre la part pel tot és un exercici de miopia i, paradoxalment, de dependència.

D'altra banda, crec que per un curiós «excés de zel», o de confiança en l'autoritat normativa, Esteve *et alii* atorguen una importància desproporcionada al diccionari normatiu en el context de l'estandardització de la llengua. Ells en són conscients, explícitament: «No és un problema lexico-

gràfic, és un problema sociolingüístic» (p. 185). Tanmateix, l'aire tràgic amb que encaren la crítica a l'IEC no sembla dir el mateix. Una altra paradoxa: critiquen la SF per fidelitat a l'autoritat normativa, i per la rellevància cabdal que li atribueixen. Em sembla que caldria relativitzar una mica més la situació. Recordem, si més no, com ens les hem apanyat entre el Fabra (1932) i el DIEC (1995), o com se les han enginyat els mitjans de comunicació per a funcionar en català sense demanar permís a l'IEC. Per cert, amb diccionaris «d'una empresa privada», en bona mesura... No és que la SF siga inútil –Déu em guard d'afirmar tal cosa!–, però si no actúes, o si les seues actuacions foren errades, la comunitat lingüística no es bloquejaria ni per això. Que els membres de la SF diguen el contrari em sembla natural i necessari, però que des d'una concepció processual de l'estandardització s'exagere el paper de la normativa és, probablement, un enfocament que es pot millorar.

La crítica ideològica és l'altre aspecte del llibre que considere especialment suggeridor i digne de discussió. S'hi distingeixen dues qüestions, sobretot: el problema de les connotacions ideològiques i el debat al voltant de les fonts de l'autoritat. Pel que fa a la qüestió de la neutralitat ideològica, els autors encerten plenament en la seua crítica. En la societat en què vivim els cànons del procediment científic estableixen, per exemple, que un diccionari no pot ser confessional –en sentit religiós i en sentit laic, si se'm permet la metàfora: ni les opcions teològiques ni les preferències polítiques no tenen lloc en el treball *científic*. Algunes de les definicions que s'analicen en aquest llibre presenten un cert tufet sexista, catòlic i espanyoloide (cf. pp.

105-117, 225-228). Fins ací, tot correcte, i els autors tenen bones raons per a posar-ho damunt la taula. Però són conscients que aquesta neutralitat que exigeixen és només un ideal normatiu, més que no pas una realitat? Potser és per aquest excés d'idealisme que insisteixen a confondre tothora *tècnic* (o *tècnicament correcte*) amb *científic*, adjectiu del qual cometen un cert abús, al meu parer. D'altra banda, em sembla un pèl exagerat i simplista de considerar que el DIEC és «catòlic i espanyol per defecte», tot i que la resposta d'Aina Moll a aquesta crítica va ser notablement desafortunada. Se'ls pot recordar també, des d'una certa òptica filosòfica, que la neutralitat de valors i l'enfocament laic són una manera de treballar tan històricament contingent com la confessionalitat i les connotacions d'altres èpoques. En aquest punt es troba a faltar una certa distància històrica, *irònica*, en relació amb les constriccions vigents del discurs científic. Potser una mica més d'atenció als corrents actuals de la sociologia de la ciència (Latour, Woolgar, etc.) els hauria previngut d'aquest enfocament purità i, per dir-ho de manera nietzscheana, *ascètic*.

A propòsit de sociologia, de ciència i de diccionaris: també pel que fa al problema de l'autoritat hauria estat positiu de tenir en compte les anàlisis ja clàssiques (Kuhn, Barnes) sobre el paper complex que aquest element fa en la ciència, en les ciències «de debò». Així s'haurien evitat ingenuïtats com ara el fet d'afirmar que el principi d'autoritat és «un principi que, si en la política democràtica és nefast, en la vida científica és la negació mateixa de tot avenç científic, és el retorn al debat medieval entre la raó i la fe, entre Galilei i l'Església» (207). Sembla, aquesta darrera,

una llicència retòrica poc encertada i molt rebregada –no vull pensar qui és Galileu i qui és l'Església, en el nostre context... Com també és ingènua la seua idea d'autoritat política: «El ciutadà és obligat a obeir les lleis no perquè siguin més bones o més dolentes, sinó per acatament democràtic» (206). Una idea completament naïf que barreja la legitimitat, l'*autoritas*, la *potestas* i l'*imperium*, amb perdó per la pedanteria. Obviem ací Max Weber, Hannah Arendt i quisvulla que siga. Esteve *et alii* oposen l'autoritat política i l'autoritat científica per tal d'argumentar en contra de la concepció d'autoritat que l'IEC ha manejat en tot aquest afer. Per entendre'ns: la SF vol donar a entendre que els catalans hem d'obeir els seus dictats lingüístics, independentment de si es tracta de decisions encertades o no; i tot plegat, en nom de la supervivència de la llengua i del consens que se suposa que ha de regnar al voltant d'aquesta. Evidentment això no és la raó científica o la raó tècnica, sinó la *raó casernària*, i els nostres heterodoxos fan molt bé d'impugnar-ho. Amb diccionaris com el DIEC, l'Institut no s'assegura la legitimitat moral per a influir sobre els usos lingüístics. Una altra qüestió és si els mitjans emprats per a la crítica són els millors en aquest context.

Tant l'IEC com els seus crítics deixen de banda fets reals i incontrovertibles, perquè uns i altres tenen en comú una idea simplista (i hispànica, ai!) de l'autoritat. Fets com aquest: que persones concretes o empreses privades (al·lusió fàcil) poden ser tan eficients com una acadèmia oficial, o fins i tot més eficients, en moments d'incertesa o de crisi. Vegeu el cas de l'editorial Galaxia a Galícia (fa mig segle), Helbig i Buscha a l'antiga RDA o Kopalski i Mio-

dek a Polònia durant els darrers anys. Més: ni els uns ni els altres, autoritats o rebels, no tenen en compte el paper de referència que les universitats poden representar, i sovint representen, molt per endavant d'aquestes institucions conservadores i una mica obsoletes que són les acadèmies –no n'esmentaré exemples per pura discreció. I encara: sembla que cada vegada més s'estén una nova manera, més complexa que abans, d'establir l'autoritat en matèria lingüística; una autoritat en què intervenen el prestigi assolit (autoritat moral) de persones i institucions diverses, la intervenció sancionadora del poder polític i l'acció directa i independent de docents, traductors, editors, etc. Això ens porta mals records, als valencians, i tots sabem molt bé per què; però és una tendència a la diversificació que es veu dia a dia, com ens ho demostren les recents reformes de l'alemany i del portuguès. Per tant no ens trobem en una situació del tipus «o l'IEC o el caos» (o, segons els crítics, «si l'IEC, el caos»). Una mica de calma i humilitat no fan mal a ningú.

En resum: em sembla que *Diccionaris, normativa i llengua estàndard* encerta els punts essencials del seu diagnòstic al voltant de les recents actuacions de la SF de l'IEC. La seua anàlisi del nou diccionari normatiu és d'una professionalitat fora de dubte, implacable en les seues crítiques. Els punts de vista sociolingüístics (concepció del procés d'estandardització) i la crítica ideològica (neutralitat i principi d'autoritat) semblen en bona part correctes, tot i que l'argumentació fa aigües per alguns punts. A aquest llibre se li han de retraure, sobretot, dues coses: el to catastrofista que deixa la llengua en mans dels errors de la SF, i un estil correctíssim i viu però en al-

guns punts encarcerat (*llur, àdhuc, de bell antuvi*), poc treballat («unes quantes pàgines de l'una obra i l'altra», 155; «en l'una i en l'altra menes d'autoritat», 207) i sobretot poc *neutre*. Algunes ingenuïtats (in-sistència en la idea de *científic*, personificacions idealistes del tipus «com pot el país refiar-se», 157) i errors de percepció («avui tothom diu *cursa*», 76) s'afegeixen com a petits inconvenients per al lector malpensat. Però això no canvia l'essencial –és a dir, que el llibre d'Esteve *et alii* és un material qualitativament molt rellevant, des del punt de vista lingüístic i sociolingüístic, per entendre els termes en què cal debatre determinats aspectes relacionats amb la llengua catalana. Per acabar una mica com començàvem: de tots els textos produïts durant les controvèrsies contemporànies sobre el català, aquest és el més ben fet i remarcable de tots. Cadascú en pot assumir o discutir el que vulga, però no ens trobem davant un llibre anecdòtic. I al capdavall, com tothom sap, el més important de les polèmiques no són les polèmiques, precisament. □

Trebalem aquesta «tradició»?

Adrià Chavarría

*Pensament i Filosofia a Catalunya. I
(1900-1923)*

179 pp.

*Pensament i Filosofia a Catalunya. II
(1924-1939)*

228 pp.

Josep Montserrat Molas i Pompeu Casanovas (eds.)

2003, Institut d'Estudis Humanístics

Miquel Coll i Alentorn i Societat

Catalana de Filosofia, Barcelona

Crec que la situació al nostre país –i desitjaria equivocar-me– dels treballs que es susciten al voltant de plantejaments filosòfics resolts en català, o d'autors que una bona part de la seva obra l'escriuen en aquesta llengua, va molt de bracet amb la situació de *normalització* que el català ha assolit en els diferents departaments de filosofia que hi ha a les nostres facultats, i de retruc en la resta de l'àmbit cultural.

Quin ha estat el nivell de normalització del català en dits departaments? La resposta no és gaire esperançadora. Els canvis per la *transacció* democràtica a l'Estat espanyol, escombraren personatges –quan els va arribar la jubilació o per falta de quòrum– cavernícoles que es dedicaven a la divulgació d'elucubracions tomistes de segon ordre, i que se situaven completament al marge dels diversos tombants o baralluges que el pensament contem-

porani havia anat filant i desfilant al llarg del segle XX. Ara bé, aquesta escombrada no comportà, però, que la llengua catalana ocupés un lloc preferent ni en dits departaments ni en les obres que escrivien molts dels nous professors.

Recordem, però, l'intent, que tots devem tenir a la memòria, d'un nucli al voltant del Departament de Filosofia de la Universitat Autònoma de Barcelona, i de l'Institut de Filosofia de la mateixa ciutat, que si més no van tenir la gosadia d'escriure en català. A l'Autònoma, alguns dels professors més joves al voltant dels professors Josep Maria Calsamiglia i Pere Lluís Font, com Mercè Rius –que féu una tesi sobre Eugeni d'Ors,¹ avui dia introbable, i que continua publicant una de les obres amb més rigor intel·lectual a Catalunya, però oblidada per la poca crítica filosòfica que resta al país– i Gerard Vilar –que darrerament s'ha despenjat pel que fa a la publicació d'obres de pensament en català– foren els qui amb valentia varen fer l'intent d'expressar-se en la nostra llengua; quant a l'Institut de Filosofia, la tenacitat i les ganes que van posar Eugenio Trias –en castellà– i Xavier Rubert de Ventós, resultà molt valuós, però, a hores d'ara, sense dreceres de continuïtat.

No vull pas oblidar els treballs que en el seu dia va publicar el professor de la Universitat de Barcelona Norbert Bilbeny. Bilbeny va donar a conèixer l'obra de Joan Crexells,² féu la seva tesi doctoral sobre els orígens intel·lectuals del noucentisme, i tingué la gosadia –potser no del tot encertada, però necessària– de recollir en un volum³ –també avui dia introbable– els moviments i els autors que havien fet filosofia a Catalunya, des dels temps de Jaume Balmes fins a Xavier Rubert de Ventós.

La creació de la Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull, amb la incorporació dins del seu currículum d'una assignatura obligatòria que porta per títol «Història de la filosofia catalana», ha contribuït a donar a conèixer una mica més el paisatge filòsofic del país. També, de manera irregular, Edicions de l'Abadia de Montserrat, Barcelonesa Edicions i Cruïlla van, de tant en tant, oferint petites mostres de traducció o d'assaig d'autor en català. És per aquest motiu que no vull oblidar la col·lecció de traduccions «Textos filòsofics» iniciada per la desapareguda i entranyable editorial Laia, i que continua Edicions 62, encara de la mà de Pere Lluís Font i Josep Ramoneda. També vull fer esment de la nova reedició de les traduccions de clàssics grecs i llatins per part de la Fundació Bernat Metge, quan moltes d'aquestes ja es trobaven esgotades. I, per una altra banda, vull recordar que fou una autèntica llàstima la defunció de la col·lecció «Clàssics del pensament modern», ja que normalment eren obres d'una altura intel·lectual considerable, i la seva mateixa continuïtat hauria suposat un repte editorial important per al país. Al País Valencià, Bromera i Tres i Quatre, també, de tant en tant, van publicant traduccions i assaigs. Desconec, per ignorància, com es troba la situació editorial a les Illes pel que fa a la publicació de textos filòsofics i de pensament.

Som conscients que el panorama descrit no és gaire afalagador. Per una banda, perquè per al món editorial del país/*països?*, l'assaig filòsofic no compta pas a la seva llista de publicació d'obres de prestigi, o de renom per al seu propi segell editorial. Per altra banda, perquè l'ajut esperat per part de l'administració catalana cap a la recerca filòsofica, ha estat nul·la, o

quasi bé inexistent. Així com la narrativa –alguna de molt poca volada, i d'un rigor intel·lectual més aviat feble– va rebre subvenció pública –per un costat entenedor, a l'hora d'ajudar a normalitzar la llengua i a difondre el llibre en català– la recerca assagística no en va rebre, i per tant ha estat lògic que el panorama intel·lectual del país se n'hagi ressentit. Això ha tingut com a conseqüència que la majoria de filòsofs hagin deixat de banda el català com a vehicle de creació filòsofica, i que la majoria hagin donat a conèixer les seves obres en espanyol, amb un àmbit de difusió molt més gran, i que s'hagin oblidat, progressivament, d'escriure filosofia en català. Amb això no vull pas dir que tota la responsabilitat depenia de l'encert o no de l'administració catalana pel que fa a política lingüística, ja que en darrer terme la decisió de continuar escrivint en català, depèn de l'escriptor mateix, i en aquest cas nostre, del filòsof o filòsofa.

Atesa tota aquesta situació cal agrair l'esforç per part dels dos joves professors de la Universitat Ramon Llull i de l'Autònoma de Barcelona, Josep Montserrat i Pompeu Casanovas en l'edició d'aquests dos volums que versen sobre el pensament i la filosofia contemporània a Catalunya. Quan els temps per a la filosofia en català no són dels més atractius, han decidit organitzar unes conferències –vers una publicació propera– amb la intenció de donar a conèixer l'obra i el pensament d'uns autors que, cada dia que passa, són més oblidats tant pel públic més especialista com no.

El primer intent reeixit l'organitzà Pompeu Casanovas dins del marc del IV Cicle Aranguren, que des de fa anys organitza l'Ajuntament de Sabadell i amb les

col·laboracions de la Universitat Autònoma, la Universitat Oberta i la Fundació Caixa de Sabadell. Per a mi aquella ocasió representà la primera vegada que, des de la tribuna, se'm parlava que Catalunya comptava amb una *tradició*⁴ filòsòfica –en llengua espanyola o catalana– això sí, desencaixada i no tinguda en compte per la resta del moviment artístic, polític i intel·lectual del país, i per tant, oblidada per la majoria dels professors que ensenyen filosofia, tant als instituts de batxillerat com a les diverses facultats. Ara bé, sabem que aquesta situació vingué donada per l'aturada tràgica que suposà la dictadura franquista i l'intent de genocidi cultural contra la llengua i les manifestacions artístiques catalanes, efectes, d'altra banda, no observats immediatament, sinó passats els primers vint-i-cinc anys de la mort del dictador, que és quan hem pogut comprovar el pes real i durador del franquisme sociològic.

Els dos reculls –que aviat es veuran ampliats amb un tercer– recullen els itineraris de les obres dels filòsofs i intel·lectuals del segle XX català. Parlar d'un llibre d'aportacions i d'autors diversos és una tasca sempre difícil, i un xic anguniosa. Des de la total llibertat, faré esment especial dels articles que més m'han impressionat dels esmentats volums.

Del primer volum,⁵ que abraça temporalment l'inici de segle fins al començament de la dictadura de Primo de Rivera, voldria destacar els articles de Toni Mora⁶ sobre Joan Maragall, i de Mercè Rius sobre Eugeni d'Ors, així com l'aportació, sempre nítidament intel·ligent, del pare Batllori sobre els mossens Ignasi Casanovas i Frederic Clascar.

Mora titula el seu article «Poètica i política del desemparament en Joan Maragall».

Des dels articles de Maragall apareguts al *Diario de Barcelona*, com també *L'Elogi de la paraula* i la influència de Nietzsche en el *Comte Arnau*, Mora ens obre una escletxa desconeguda del caràcter del poeta. Si, per una banda, Maragall sempre se'n ha presentat com un home que ha preferit l'empetitiment a l'exaltació, i la serenor a la passió, per altra banda, això no vol dir pas que no envegesés el caràcter fort i atrevit de personatges com Faust i Zaratustra, que després veurem traslladats al seu Arnau. Mora pretén rescabalar, de manera esbiaixada i per les dreceres més insospitades, un dels aspectes menys coneguts, i més obviats per tots aquells qui han treballat a bastament l'obra de Joan Maragall. I és per això que pensem que la lectura que fa de Maragall és atrevida, i alhora novedosa, i que pot donar lloc a nous camins d'exploració i d'interpretació de l'obra maragalliana.

Mercè Rius no ens parla de l'Eugeni d'Ors del *Glosari a La Veu*, tan deliciós i remenat, per una banda, i per l'altra, tan desconegut, sinó que l'article en qüestió gira al voltant d'un dels aspectes menys coneguts de l'obra d'Ors: la seva posició respecte a l'*ordre* físic. Recordem que Ors titulà, el 1939, un dels seus treballs en castellà aparegut a la revista *Las Ciencias*, amb el nom «El pecado en el mundo físico», del qual Rius pren el títol també per al seu article. Només direm que per al *palpitador del temps*, el moviment suscita transformacions, i que els canvis consegüents poden arribar a conduir a la degradació. D'Ors, preservador de l'*ordre*, veu que el moviment pot comportar el perill del desordre i l'inici del caos. Aleshores, ens trobem ja a un pas de l'esquinçament de l'*obra ben feta* –paradigma d'allò culturalment desitjable.

Tancaria el meu parer d'aquest primer volum amb un esment obligat al recordat pare Batllori. Batllori, amb la seva aportació, contribueix a donar a conèixer el vessant traductor de Clascar amb les seves versions dels texts de la Torà, el Gènesi i l'Èxode, així com la seva obra *Història de la filosofia a Catalunya en el segle XVIII*. Del pare Casanovas en destaca la seva col·laboració amb Prat de la Riba i les seves *Conferències apologetiques*, que de fet són un tractat de teodicea.

Del segon volum,⁷ ens ha sorprès gretament el descobriment de l'obra de Pere Coromines i l'assaig que féu el professor de la Universitat de Barcelona, Jordi Sales, sobre una de les obres de Coromines, *Els jardins de Sant Pol*. El filòsof de la *Vida austera* (1908) desplega en aquesta obra de 1926 una sèrie de sis meditacions metafísiques –com sis són també les de Descartes– que, segons Sales, mereixerien un lloc singular dins la prosa catalana del xx. Ens mostren una metafísica transcendental, racionalista i teista, diferent de la metafísica eclesiàstica –que a casa nostra encara s'estava barallant per ser tomista o suarista, actitud que critica, amb perplexitat, el pare Batllori en l'article de l'anterior volum– i de l'escepticisme i positivisme tan posat en voga per molts intel·lectuals de principi del segle passat.

Toni Mora aporta, sotmetent-la a un intent de contradicció, la seva visió dels treballs realitzats pel pare Miquel d'Esplugues en la seva tasca de construcció del noucentisme, sense oblidar mai la vessant franciscana de l'autor i la seva labor en el naixement de la revista *Criterion*. Mora considera tota una sèrie de *lluïtes* –interessantíssimes– específiques i estructurals del pare caputxí, així com tota una sèrie de

diagnòstics, que el pare Esplugues poua, després de la conflagració que suposà la Guerra Gran. Una de les seves conclusions serà que els drets de les minories nacionals –segons ell, el sionisme i el Vaticà– han de ser inclosos dins la Societat de les Nacions.

Crec que feia temps que ens mancava un recull que versés sobre l'obra dels filòsofs i intel·lectuals de la Catalunya contemporània. No sols perquè el país en té una gran mancança, sinó per motius propis de *salut pública* per a les nostres cultures en llengua catalana. El que em sembla clar és que, en filosofia, una bona part del treball de construcció o deconstrucció de la nostra pròpia tradició, encara resta per fer. Per *salut pública* vull dir que tot país i tota cultura *normalitzada*, crec, ha d'emprendre tota una sèrie de recerces que representin, entre d'altres coses, conèixer la pròpia tradició, treballar-la, divulgar-la, sotmetre-la a anàlisi, i si de cas, després, si no s'hi està d'acord, refusar-la. És lícit que quasevol intel·lectual la refusi. Ara bé, el que no s'hauria de fer és obviar-la, o velarnos els ulls, com si creguéssim que en aquest país no s'ha fet mai filosofia.

És per això que a aquests dos professors, i a tota la resta dels que participaren en les jornades, i a d'altres, encara els resten molts camins, drecceres i amagatalls per parlar del pensament filosòfic i intel·lectual sargit a casa nostra. Els terrenys són fèrtils. Anem a cultivar-los. Si volem, és clar! □

1. Mercè Rius, *La filosofia d'Eugeni d'Ors*. Barcelona, Curial, 1991; Rius també va traduir al català una selecció de textos de *L'Ésser i el No-Res* de Jean-Paul Sartre (Barcelona, Edicions 62, 1999). També ha publicat obres de narració, com ara *Viatge a Liliput* (Barcelona, Edicions Destino, 1998) i *El*

- diari de Nora Gil* (Barcelona, 1998) completament obviades per la crítica narrativa catalana, ja que no està acostumada a l'aparició d'obres que, en català, pretenguin construir una situació narrativa al costat d'una reflexió filosòfica que doni parer d'una visió de diversos àmbits de món.
2. Norbert Bilbeny, *Joan Crexells en la filosofia del Noucents*. Barcelona, Dopesa, 1979 (Premi Joan Estelrich). Col·laborà també en la publicació de l'obra completa de Crexells que, entre 1995 i 1999, publicà Edicions de la Magrana.
 3. Norbert Bilbeny, *Filosofia contemporània a Catalunya*. Barcelona, Edhasa, 1995.
 4. M'agradaria reproduir –amb perdó del lector– les paraules de la contraportada que féu Pompeu Casanovas en l'edició d'aquest IV Cicle Aranguren, ja que al meu parer reflecteixen encertadament la situació del pensament a Catalunya del darrer segle XX: «El pensament no té pàtria, i la filosofia, a Catalunya, ha estat feta tant des de dins com des de fora. El IV Cicle Aranguren planteja una mirada retrospectiva al que ha estat la filosofia a Catalunya al segle XX. Una cesura molt clara separa l'abans i després de la Guerra Civil (1936-1939). Des que Eugeni d'Ors participés l'any 1903 al Primer Congrés Universitari Català fins al període de la Universitat Autònoma de Barcelona (1930-1936), el pensament es va desenvolupar durant els anys vint i trenta en dues generacions de joves filòsofs. Aquests moriren prematurament –Joan Crexells o Miquel Carreras– o bé es veieren abocats a un exili que va durar tant com durà el franquisme i que per a ells va resultar definitiu (J. Xirau, J. D. García-Bacca, E. Nicol). Aquest ha estat l'origen d'un llarg desencaix: la filosofia interior renaixia en la lluita contra institucions universitàries obsoletes i amb mals endèmics (M. Sacristán, J. M. Valverde), mentre que els pensadors a l'exterior, ben a desgrat seu, ja no es podien trobar tan directament implicats en les noves perspectives obertes des de la transició social i política (Ferrater Mora, Ramon Xirau).» *Filosofia del segle XX a Catalunya: mirada retrospectiva*. IV Cicle Aranguren. Pompeu Casanovas (ed.). Sabadell, Fundació Caixa de Sabadell, 2001.
 5. Els autors estudiats d'aquest primer volum són: J. Torras i Bages, R. Turró, J. Maragall, I. Casanovas i F. Clascar, G. Alomar, S. Galmés, T. Carreras i Artau, E. D'Ors i A. Galí. Per raons d'espai, no puc citar a tots els creadors dels assaigs.

6. Toni Mora, que no té cap càtedra de filosofia d'institut de batxillerat ni d'universitat, és de les persones que més coneix quines han estat les *drecceres* de la filosofia a Catalunya durant el segle XX. Coneix, però, amb més profunditat l'obra dels filòsofs catalans a l'exili americà, sobretot els treballs d'E. Nicol, J. Xirau i J. Ferrater Mora; com que abans hem fet esment de l'obra de Norbert Bilbeny, *Filosofia contemporània a Catalunya*, voldria citar un article de Toni Mora que ofereix, precisament, una lectura crítica del llibre de Bilbeny. L'article es diu: «Filosofia i història a Catalunya: per on començar?». *Enrahonar*, 13, 1986, pp.117-126.
7. Els autors que configuren el segon volum són: M. d'Esplugues, P. Coromines, P. M. Turull, J. Serra Húnter, C. Cardó, F. Mirabent, J. Carreras i Artau, J. Xirau, J. Crexells i J. Estelrich.

Una contribució a la cultura europea

Dámaso de Lario

Diccionari d'historiografia catalana

Antoni Simon i Tarrés, dir.

1222 pp., 2003, Enciclopèdia Catalana, Barcelona

Des del segle XVIII, amb la *Bibliotheca Hispana Nova* de Nicolás Antonio (Madrid 1783), el diccionari històric de J. A. Álvarez Baena, *Hijos de Madrid, ilustres en santidad, dignidades, armas, ciencias y artes* (Madrid, 1790), o la *Biblioteca Nueva de los Escritores Aragoneses* (Pamplona, 1799) de F. Latassa y Ortín, i sobretot al segle XIX, quan aparegueren tota una sèrie de diccionaris o repertoris biogràfics, les publicacions de caire prosopogràfic han tingut una presència gairebé episòdica a l'Estat espanyol.

Curiosament al segle passat, quan a Anglaterra, França o Itàlia componien llurs respectius Diccionaris Biogràfics Nacionals (al Regne Unit van començar ja als anys noranta el seu *New Dictionary of National Biography*, una nova edició del primer), a Espanya –i em referesc ara a la primera meitat del segle XX– es continuava amb la tradició vuitcentista de publicar repertoris, o «Biblioteques», d'escriptors palentins, sevillans, valencians, cordovesos, murcians o asturians. Una excepció notable, encara que d'abast temporal limitat, és l'obra de F. Rodríguez Marín, *Nuevos datos para la biografía de cien Escritores de los siglos XVI y XVII* (Madrid, 1925).

I encara que la Real Academia de la Historia hagi començat fa pocs anys amb el projecte d'elaboració d'un diccionari biogràfic espanyol, l'única publicació rellevant en la matèria, al llarg de la segona meitat del darrer segle, ha estat el *Diccionario de Historia Eclesiástica de España* (5 vols., Madrid, 1972-87), dirigit per Q. Aldea, T. Marín i J. Vives. Potser cal fer una excepció amb el «Diccionario biográfico», volum 4 de l'*Enciclopedia de Historia de España* (Madrid, 1993), dirigida per M. Artola, si bé el seu abast és menys ambiciós que el del *Diccionario* esmentat.

Amb aquests antecedents la publicació del *Diccionari d'historiografia catalana* suposa no sols un esdeveniment de primera magnitud dins del panorama editorial espanyol i, sobretot, dels Països Catalans, sinó també una contribució important a la cultura d'Europa; per l'originalitat de l'estructura de l'obra i per la seua ambició conceptual. No és tracta només, com es diu a la «Presentació», d'un referent per a la història de la historiografia catalana, entenent per això la historiografia de Ca-

talunya, País Valencià, les Illes Balears i el Rosselló. Es tracta també d'un referent per a la història europea i d'un model per a futurs diccionaris historiogràfics. Per això resulta sorprenent que cap institució de fora del Principat no haja contribuït al suport econòmic de la seua elaboració i edició. Una edició, cal dir-ho alt i clar, excel·lent des de tots els punts de vista i amb errors tipogràfics quasi imperceptibles.

El *Diccionari*, que ha comptat amb 250 col·laboradors, inclou 1.898 articles, corresponents a cinc grans blocs: escoles, conceptes i tendències historiogràfiques; institucions, centres documentals i bibliogràfics i jornades científiques; obres cabdals i col·leccions documentals; revistes i publicacions periòdiques; i historiadors i autors en general, bloc que suposa les tres quartes parts del total de l'obra (70 % d'entrades). És interessant constatar, pel que fa a aquest últim tipus d'entrades, els orígens territorials dels personatges, encapçalats pels nats a Catalunya (47 %), i seguits pels del País Valencià (24 %), les Illes (15 %), la Catalunya Nord-Occitània (5 %) i altres territoris –Aragò, resta d'Espanya, Itàlia, resta de França, Alemanya, Regne Unit i Estats Units d'Amèrica– (9 %). Hi ha una presència testimonial de portuguesos i un historiador de l'Alguer.

El bloc d'escoles, conceptes i tendències historiogràfics (48 articles) té una utilitat evident per als estudiants, els joves investigadors i els aficionats a la història que vulguen introduir-se en qüestions com la història agrària, de la família o del llibre, o en conceptes com els de la historiografia del catalanisme o d'altres menys a l'abast als manuals com els de l'escola historiogràfica de *Le Publicateur* o el de l'escola rossellonesa d'inspiració francesa.

El mateix –però ara més adreçats als joves investigadors– passa amb el bloc d'institucions, centres documentals i bibliogràfics i jornades científiques (207 articles), on es descriuen els orígens i les característiques dels fons de tots els arxius de l'àrea cultural del *Diccionari*, des dels Pirineus Orientals i Andorra fins a Palerm, així com els dels Centres i els Instituts d'Estudis.

D'altra banda, resulten també molt útils i innovadores les entrades d'obres cabdals i col·leccions documentals (156), sobretot per al no especialista, que hi *descobrirà* llibres i cròniques importants. És una llàstima que no s'hi haja inclòs la sèrie d'edicions facsímils de Corts Valencianes de l'Edat Moderna, publicades entre 1972 i 1984 pel Departament d'Història Moderna de la Universitat de València.

Tanmateix, el bloc que presenta major novetat és possiblement el de publicacions periòdiques que ens informa de revistes clàssiques i ben conegudes, d'altres ja desaparegudes (com és el cas d'*Arguments*) o quasi críptiques per als no iniciats en les cultures de les comarques, com ara *Aguaitis*, *Alba* o *Al-Gezira*, i d'autèntiques troballes del tipus de *Montanyes Regalades* (Perpinyà, 1915-23), *Germania* (València, 1925-26) o *Manoll* (Sueca, únic número de 1979). L'esforç de l'equip director del *Diccionari* per a incloure els 152 articles d'aquest bloc d'entrades és francament impressionant.

Ara bé, no hi ha dubte que les entrades més importants de l'obra són les biografies, les quals no es limiten només als historiadors i als escriptors, sinó que inclouen també els arquitectes, artistes, folkloristes, geògrafs, dietaristes, memorialistes i quasi tots els que, al llarg dels segles, han conformat la història i la cultura del que modernament s'ha convingut a denominar

Països Catalans, bé originaris de, o arrelats a, Catalunya o a l'àrea cultural en llengua catalana (o de les comarques valencianes de llengua castellana), tant si van escriure la seua obra en català com castellà o francès. Per això cal agrair la inclusió no sols d'hispanistes catalanòfils que han fet contribucions fonamentals per a la nostra cultura, com ara Pierre Vilar, John Elliott o Robert I. Burns, sinó també la d'altres figures d'importància menor (Sir Clements Robert Markham n'és un bon exemple).

La presència, però, de personatges vius a les biografies (14 % del total), encara que es limita als nascuts abans de 1940, és, des d'un punt de vista metodològic, discutible, i sens dubte contrari a les normes tradicionals en els diccionaris biogràfics –almenys, que jo sàpiga– del món occidental. Tanmateix, hom pot argumentar que no es tracta d'un diccionari tradicional i que el justifica l'excepcionalitat de la publicació. Tot i això, quan hom coneix els personatges, les biografies semblen una mena de necrològiques *ex ante*, a banda que en una obra com aquesta, de llarga validesa, deixa forçosament fora l'obra intel·lectual futura dels biografiats, sobretot en el cas del nascuts pels volts de 1939-40. D'altra banda, l'exclusió de personatges vius hauria fet del *Diccionari* una publicació de gènere (masculí, és clar), car la gran majoria de dones incloses (17) són encara vives. En tot cas, incloure «els qui encara són amb nosaltres» és un exercici perillós, en particular en els casos en què els biografiats són també autors d'altres articles de l'obra.

He de confessar, però, que malgrat aquestes, diguem-ne objeccions, llegir moltes de les biografies dels vius, al costat d'altres d'historiadors ja desapareguts, ha contribuït, des d'un punt de vista personal, a enriquir el

meu «passeig per la memòria» d'una sèrie de personatges que contribuïren a la meua formació intel·lectual. Hi ha mestres directes, com ara Joan Reglà, Emili Giralt, Miquel Tarradell (del qual hi ha una biografia entranyable), Sebastián García Martínez, Vicenç M. Rosselló i Verger o Enric Sebastià i Domingo. I d'altres que a la fi dels anys seixanta i l'inici dels setanta eren referents culturals i/o nacionals, com ara Joan Fuster o Josep Fontana, dels quals trobem articles esplèndids; F. G. Bruguera, autor de una reconeguda, i aleshores prohibida a l'Estat espanyol, *Histoire Contemporaine de l'Espagne* (molts ens n'assabentem ara que fóra català de Figueres), o Max Cahner, la petita biografia del qual no es correspon amb la importància del personatge. Per això trobe greu l'absència al *Diccionari* de mestres com el llatí mallorquí Miquel Dolç o de l'historiador valencià Tomás Villarroya, tots dos catedràtics a la Universitat de València.

Això em porta a les mancances i als criteris discutibles que lògicament una obra pionera i de l'abast del *Diccionari* presenta, al meu parer; és el que es podria descriure com el revers de la moneda. En primer lloc, la desigualtat, de vegades enorme, entre els articles. Així, ens trobem amb biografies de gran qualitat d'anàlisi i de contingut, com les de Ramon d'Abadal i de Vinyales —que obre el *Diccionari*—, Roc Chabàs i Llorens o Gregori Mayans i Siscar, per citar només algunes veus a l'atzar, al costat d'articles insignificants, d'entre cinc i catorze línies, que semblen més aviat ressenyes periodístiques, com és el cas, per exemple, de Jaume Serra i Barceló, Joan Baptista Altisent i Jové o Claudi Ametlla i Coll. També, però, s'hi troben incongruències, com descriure Josep Lluís Aguirre i Sirera com un «escriptor i investigador de la literatura espanyola, es-

pecialment del Siglo de Oro» quan la seua obra està referida només a la demografia sanitària; obviar l'any de naixement, encara que fos aproximat, de Maria dels Desemparats Cabanes i Pecourt; o ignorar l'any de la mort del geògraf Pedro Pérez Puchal, esdevinguda a València el 1994.

Tanmateix —qüestions de petit detall a banda— em semblen més importants les diferències de tractament entre personatges com ara Rafael Altamira y Crevea o Víctor Balaguer i Cirera, dels quals hi ha uns articles sòlids, i historiadors del prestigi i la qualitat de Julio Guillén Tato, José Alcina Franch o Josep Maria Ots i Capdequí, als quals es dediquen biografies de to menor, sobretot si es comparen amb les d'altres (en ocasions exagerades) d'importància i abast molt més reduïts. És una llàstima que s'haja perdut l'oportunitat de reivindicar biogràficament metges com ara Josep Trueta o alguns historiadors com els ja esmentats o com José María Maravall i Gregorio Marañón, quan s'ha fet amb d'altres, com Joan Mercader i Riba o Josep Maria Batista i Roca, amb biografies molt completes i arrodonides de les seues trajectòries intel·lectuals i vitals. Tampoc no encaixa la petita «ressenya» de Salvador Dalí o les absències del llegendari Joan Peset Alexandre, catedràtic de medicina i rector de la Universitat de València durant la Segona República, o d'artistes plàstics (ja que s'incorporen personatges vius) del relleu d'Antoni Tàpies o Ràfols Casamada. Potser és degut a criteris editorials que ignore.

Una segona qüestió, que considere important, sobre tot des de la perspectiva dels usuaris no catalanoparlants del *Diccionari* —que en seran molts— és la de la catalanització de noms d'historiadors i d'autors castellans o que no han utilitzat mai els seus

noms en català. En casos com el d'Antoni Agustín i Albanell, costa reconèixer que es tracta del conegut polígraf aragonès Antonio Agustín; i en els de –per exemple– Francisco Tomás y Valiente o el ja esmentat José Antonio Maravall, resulta estrany veure'ls com a Francesc o Josep Antoni, car els seus escrits sempre aparegueren amb els noms castellans. En el cas de Juan Beneyto Pérez resulta una mica irònic, ja que només es deia Joan abans de la victòria del règim franquista, del qual fou insigne representant.

Tot i això, és força més lluminós l'anvers de la moneda. Cada lector trobarà atractiu un tipus d'entrada distint del *Diccionari* (cal recordar que n'hi ha cinc), segons els seus interessos i del que vulga saber; hi trobarà informació i suggeriments en tots, però és molt probable que acabe llegint molest més veus de les que en principi es plantege. Al capdavant el *Diccionari* és també un llibre d'històries, de les que a mi, personalment, m'han interessat més les que contenen les biografies. Perquè, i això pot ser una «deformació intel·lectual», crec que la recerca prosopogràfica és fonamental per a la reconstrucció del passat i el coneixement cabdal de les cultures dels pobles. Es pot argumentar que tot plegat les biografies soles no fan història –i és veritat– però sense elles, sense conèixer els grans i els petits protagonistes de les vides dels pobles tampoc no es pot fer la història.

Per això és important la filosofia que sembla haver guiat la configuració del *Diccionari d'historigrafia catalana*, i que jo qualificaria de «filosofia d'inclusió»: de tots aquells «homes de cultura» (i algunes dones) que han nascut o que han viscut, treballat o escrit a o sobre l'amplia àrea de Catalunya, País Valencià, les Illes i la Cata-

lunya Nord, ja ho feren a favor o en contra de la cultura catalana, en català, en castellà o en qualsevol altra llengua, i amb independència de la seua major o menor importància. L'obra és farcida de personatges menors, que no hi ha dubte sumen al conjunt de la cultura històrica dels Països Catalans, com sumen també els historiadors, erudits i autors del Rosselló i d'Occitània, pràcticament tots d'expressió francesa, però que calia trobar-los, en tot cas, en repertoris exclusivament de França. De la mateixa manera, s'hi inclouen –i aquesta és una altra novetat– biografies d'arabistes contemporanis i de personatges de la València musulmana com Ibn al-Abbar o Ibn 'Amira. Una filosofia d'inclusió que es complementa amb judicis mesurats i equilibrats en general, especialment en els casos d'autors que han mantingut posicions particularment castellanistes envers la història de Catalunya. Els articles sobre Ramón Menéndez Pidal i Eulogio Zudaire en són bons exemples.

A banda d'això, en acabar la lectura de les biografies del *Diccionari*, em resta la impressió que si no «hi estan tots els que són», sí que «són tots el que hi estan», perquè el camí recorregut és ja prou llarg, encara que quede molt per fer. Perquè vull pensar que aquesta obra, per la seua importància, no és un punt d'arribada sinó el principi d'un projecte de col·laboració institucional d'enllà Catalunya, que permeti ampliar-ne l'abast i plantejar un *Diccionari* de l'envergadura que mereix la cultura europea que representa. Potser és un somni, però el mateix es podria haver dit, fa uns anys, de l'obra que ací comentem i per la qual cal agrair l'esforç de tots els que hi han col·laborat a fer-lo realitat. Hi ha somnis que valen la pena. □

L'ESPILL

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms _____

Adreça _____ Població _____ Codi postal _____

Telèfon _____ c/e _____

Em subscric a la revista *L'Espill* per 3 números (1 any) a partir del número _____, raó per la qual:

- Us tramet un xec per valor de 24 euros* a nom de: Universitat de València. Revista *L'Espill*.
- Us envie fotocòpia de l'ingrés de 24 euros*, a nom de la revista *L'Espill*, en el compte corrent de la Universitat de València (Bancaixa, Urbana Sorolla de València: 2077-0735-89-3100159143).
- Us autoritze que domicilieu el cobrament de la subscripció anual al meu compte corrent _____ (20 dígits) del Banc o Caixa _____ (En aquest cas la renovació, si no s'indica el contrari, serà automàtica.)

* Preu a Europa: 27 euros Resta del món: 30 euros

Data _____

Signatura

L'Espill. Publicacions de la Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 – 46010 València
lespill@uv.es

JA ESTÀ
OBERTA

LA LLIBRERIA DE LA UNIVERSITAT

TOTS ELS LLIBRES, TOTES LES REVISTES,
DE TOTES LES UNIVERSITATS
ESPANYOLES, EUROPEES I AMERICANES
ARA AL TEU ABAST A VALÈNCIA

llibreria@uv.es

Arts Gràfiques, 13 • 46010 València
Tél. 96 386 41 15

LA LLIBRERIA DE
LA UNIVERSITAT

De dilluns a divendres,
de 10 a 19 h, sense interrupció